

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 9

Том 2

Одеса
2017

Головний редактор: Петлюченко Н.В.

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»

Відповідальний секретар: Томчаковська Ю.О.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 2
Національного університету «Одеська юридична академія»

Редакційна колегія:

Таранець В.Г. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри іноземних мов № 2 Національного університету «Одеська юридична академія»

Кузнєцова Т.В. – д-р наук із соціальних комунікацій, декан факультету журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Мамич М.В. – д-р філол. наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Ступак І.В. – д-р філол. наук, професор, декан факультету лінгвістики та перекладу, завідувач кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету

Мізецька В.Я. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету

Образцова О.М. – д-р філол. наук, професор, декан факультету іноземних мов Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Морошану Л.І. – канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету

Колегаєва І.М. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Національного університету імені І.І. Мечникова

Воробйова О.П. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету

Бабелюк О.А. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Валігура О.Р. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Селіванова О.О. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Светозарова Н.Д. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри фонетики і методики викладання іноземних мов Санкт-Петербурзького державного університету (Росія)

Козлова Р.М. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри російського, загального та слов'янського мовознавства Гомельського державного університету імені Франциска Скорини (Білорусія)

Крістіан Саллок – професор Інституту російської культури імені Лотмана, факультет філології, Рурський університет, м. Бохум (Німеччина)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 від 21.04.2017 р.)

Науково-практичний журнал «Одеський лінгвістичний вісник»
зарєєстровано Державною реєстраційною службою України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20331-10131 р.)

«Одеський лінгвістичний вісник» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р. (Додаток № 8).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International** (Республіка Польща).

Сайт видання: www.oljournal.in.ua

РОЗДІЛ II РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'28

Гуз О. П.

ПРОБЛЕМА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена проблемі регіонального варіювання сучасної французької мови на території Франції. Розглядаються такі поняття, як «регіолект», «регіоналізм», «регіональний варіант», «діалект». Представлені основні лексичні, фонетичні та синтаксичні особливості французьких діалектів.

Ключові слова: регіоналізм, регіолект, діалект, регіональний варіант, французька мова.

Гуз Е. П. Проблема територіальної варіативності сучасного французького мови. – Стаття.

Стаття присвячена проблемі регіонального варіювання сучасного французького мови на території Франції. Розглядаються такі поняття, як «регіолект», «регіоналізм», «регіональний варіант», «діалект». Представлені основні лексичні, фонетичні та синтаксичні особливості французьких діалектів.

Ключевые слова: регионализм, региолект, диалект, региональный вариант, французский язык.

Huz O. P. Problem of territorial variability of the modern French language. – Article.

The present article deals with the regional variant of the modern French language in France. The article considers such concepts as "regional language", "regionalism", "regionalization", "dialect". The text gives basic vocabulary, phonetic and syntactic features of the French dialects.

Key words: regionalism, regional language, dialect, regional variant, French language.

У романістиці сьогодні активно розглядаються питання щодо сучасного стану французької мови у світі, зокрема її регіональні, територіальні й національні варіанти. Проблема мовної ситуації в сучасній Франції є предметом гострих дебатів серед вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Існування й поступовий розвиток регіональних мов на території Французької Республіки, їхній вплив на фонетичний і лексичний рівень загальнофранцузького варіанта мови зумовлює чималий інтерес науковців. Актуальними залишаються дослідження етнокультурного, соціолінгвістичного і власне лінгвістичного аспектів французької мови. За словами В.Т. Клокова, з одного боку, на всіх територіях свого поширення французька мова являє собою єдиний інструмент для спілкування, з іншого – систему соціально маркованих варіантів зі своїми особливостями [7, с. 3].

Проблеми регіональної лексики французької мови отримали достатньо розлоге висвітлення в наукових працях вітчизняних і зарубіжних романістів. Зокрема, природу регіонального варіанта французької мови в Нормандії вивчала М.А. Чернишева, пікардійський варіант є об'єктом інтересу В.П. Свіридонової, лексичний склад регіонального варіанта французької мови в Бретані досліджувала Г.С. Бухонкіна, питанню регіональної лексики французької мови присвячені наукові розвідки А.А. Сидорова. Територіальна варіативність французької мови у Франції й світі, стан, статус її варіантів і перспективи розвитку активно вивчаються такими авторами, як М.О. Бородіна, Е.О. Бочарова, В.Г. Гак, В.Т. Кло-

ков, О.М. Лангнер, Є.А. Реферовська, Л. Варнан, А. Віо, А. Доза, А. Допань та інші.

Попри те, що проблемам територіальної варіативності сучасної французької мови присвячена ціла низка наукових досліджень, статус французьких регіолектів і регіоналізмів чітко не визначений, що й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Мета статті полягає в дослідженні регіональних діалектів на території Франції, урахувавши їхні фонетичні, лексичні й граматичні особливості. Для реалізації поставленої мети нами вирішувалися такі завдання: 1) виокремити поняття «діалект», «регіолект» і «регіоналізм»; 2) проаналізувати статус і перспективи розвитку регіолектів і регіоналізмів у системі загальнофранцузького мовного варіанта; 3) описати регіональні різновиди французької мови та їхні фонетичні, лексичні й граматичні особливості; 4) визначити значення діалектизмів і їхній вплив на сучасну французьку мову.

Ален Віо, професор, керівник наукових програм в університеті імені Мішеля Монтеня в м. Бордо, зазначає, що термін «регіональна мова» з'явився й почав офіційно вживатися у Франції в 60-х рр. ХХ ст. [3]. У ті часи французькі лінгвісти намагалися виявити головні особливості формування мовних явищ французької мови в певному регіоні французької держави, а також простежити їхнє функціонування в різних часових відрізках [6, с. 80]. Поняття «регіональна мова» тісно пов'язане з поняттями «територіальний варіант», «регіональний варіант», «діалект», «говірка». На думку

пана Віо, термін «говірка» має негативну конотацію й уживається у Франції з XVI ст. для позначення історичних відмінностей романських мов.

У французькій мові сьогодні прийнято говорити про зникнення діалектів. Вивчення регіональних варіантів французької мови, навпаки, набуває великого значення. Ми поділяємо позицію Г.С. Бухонкіної, яка зазначає, що складність вивчення регіонального варіанта французької мови обумовлена двоїстістю його природи. З одного боку, він є результатом варіювання всередині мовної системи, з іншого – наслідком діасистемного контакту між літературною мовою й міноритарною мовою або діалектною формою мови [2, с. 40]. У наукових розвідках сучасних лінгвістів часто трапляється термін «регіолект» (*regiolecte* – термін романської школи діалектології), який трактують як сукупність мовних особливостей щодо регіонально немаркованої норми, котрі спостерігаються в узусі географічно обмеженого континууму [9, с. 8]. Як зазначає В.Г. Гак, порівнюючи діалекти з регіолектами, стає очевидним, що останні не мають системної організації, вони роз'єднані й часто характеризуються переривчастим ареалом поширення, не обумовленим історичними межами. Діалект – це самостійне утворення з усіма атрибутами системної організації, це мова, зрозуміла особам, що проживають на певній території [4, с. 123]. Регіолект входить до складу загальнонаціональної французької мови, характеризується певними особливостями на рівні вимови, лексики, синтаксису, просодії й не утворює системи [9, с. 7]. Як зазначає М.О. Бородіна, регіолекти порушують послідовну діасистему мовних структур, створюють нестійкий зріз. Регіолект – це ланка в системі мовних станів, яка знаходиться в безперервному русі, на відміну від діалекту, котрий упродовж певного історичного періоду (наприклад, феодального) настільки стійкий, що прирівнюється до поняття «мова» [1, с. 34]. О.С. Герд трактує регіолект як особливу форму усного мовлення, в якій уже втрачено багато архаїчних рис діалекту й розвинулися нові особливості. Це така форма, яка, з одного боку, ще не досягла статусу літературної мови, а з іншого – через наявність численних ареально відмінних рис не співпадає повністю і з міським просторіччям. Регіолекти охоплюють ареал суміжних діалектів, куди входять міста й містечка, а отже, достатньо великі групи того чи іншого етносу. На зміну старим сільським діалектам приходять не стандартна літературна мова, а особливі нові форми розмовної мови. Діалекти не вмирають, а трансформуються в регіолекти [5, с. 23–24].

У французьких регіолектах ми стикаємося з регіоналізмами – лексичними одиницями, які є специфічними для регіону їхнього безпосереднього поши-

рення. У визначенні М.А. Чернишевої регіоналізми трактуються як лексична одиниця регіонального варіанта мови, форма або значення якої невластиві літературній мові й не зафіксовані останньою, яка характеризується вживанням на території одного великого регіону (одного або декількох департаментів, провінцій і т. д.). Поява регіоналізмів у французькій мові спричинена переходом лексики з діалектів та інших європейських мов у французькі регіолекти [10].

Боротьба франсійського варіанта, який слугував основою для формування літературної французької мови, з усіма іншими формами вульгарної латини стала основною причиною утворення регіональних варіантів французької мови. На думку німецького лінгвіста В. Мюллера, більшість регіональних варіантів французької мови з'явилися лише завдяки експансії спільного (паризького) мовного варіанта в зоні розповсюдження діалектних форм, а також етнічних мов [12, с. 158].

Вивчаючи регіональні варіанти французької мови на одній лише території Франції, можна зауважити, наскільки численними є їх форми. Як відомо, французька мова входить до складу групи романських мов, проте вона включає в себе певні периферичні зони, що не мають жодного відношення до романської культури й латини. Ідеться про ельзаський і фламандський діалекти, які походять від франкського діалекту, котрий за своєю природою належить до германських мов. Не романською, а кельтською за своєю суттю є також бретонська мова, походження мови басків наразі залишається відкритим і актуальним питанням сучасної романістики.

У сучасній лінгвістиці традиційно виділяють три великі групи діалектів французької мови:

- *la langue d'oïl* (північна й центральна частина території);
- *la langue d'oc* (південна частина, включаючи середземноморське узбережжя);
- *le franco-provençal* (частина південно-східної території).

Такий поділ на діалекти пояснюється насамперед історичними причинами (самостійним розвитком територій за феодальним принципом). На території самої Франції діалекти історично поділяються на такі групи: північні (нормандський, пікардський, валлонський); західні (анжуйський, менський, галло (діалект франкомовної Бретані)); південно-західні (пуатевинський, сентонзький, ангулемський); центральні (туренський, орлеанський, іберійський); південно-східні (бургундський, бурбоне, діалект франш-конте); східні (лотарінгський, шампанський). Як ми вже зазначали вище, територія поблизу Парижа належить до ареалу франсійського діалекту, який нині практично повністю вийшов з ужитку [8, с. 198].

Варто зауважити, що французькі діалекти характеризуються відносно невеликими розбіжностями, хоча деякі діалекти провансальської (ок-

ситанської) мови достатньо відрізняються один від одного й не завжди зрозумілі для носіїв інших діалектів (приміром, гасконський діалект). Окрім діалектів, на території країни розповсюджені й місцеві говірки, котрі обмежуються одним або декількома населеними пунктами.

Для класифікації французьких діалектів, яка поширена серед науковців, за основу взято такі критерії:

- 1) вимова (*accent*) – особливості артикуляції;
- 2) словниковий склад (*vocabulaire*);
- 3) синтаксис (*syntaxe*).

Розглянемо кожний аспект детальніше. Щодо особливостей артикуляції, то, наприклад, для жителів південних районів Франції, які зазнають впливу баскської, каталанської й окситанської мов, характерне вимовляння випадного [ə] та німого [e], ослаблення назалізації кінцевих голосних звуків: [bieŋ], відмінність у вимові [o] закритого й [ɔ] відкритого saute [sɔte], [ɛ] відкритого і [e] закритого, вимовляння [in] у слові *fin*, [um] *parfum*. У північних районах, що розташовані поруч із фламандською частиною Бельгії, проявляються такі особливості вимови: голосні звуки [e] й [o] вимовляються як закриті у відкритих складах, а в закритих – як відкриті: *c'était* [sete], *côte* [kɔt]. Розкотисте [r], придих під час вимовляння початкового [h] є звичайним явищем у Нормандії, Ельзасі та Лотарингії. Вимовляння [e] закритого замість [ɛ] відкритого в словах *père*, *tête* є досить поширеним у Нормандії. На території Ельзасу можна виявити такі фонетичні й фонологічні особливості: оглушення кінцевих приголосних (*sud* [syɫ], *village* [villaf]); аспірація звуків [p], [t], [k] за аналогією з англійською мовою, зростаюча інтонація в наголошених складах, наголос падає на передостанній склад слова або ритмічної групи. Представлені фонетичні й фонологічні особливості регіональних мов французької мови свідчать про те, що жителі тієї чи іншої місцевості досі зберігають у своїй мові певні правила вимови, котрі є їхнім соціальним і географічним ідентифікатором.

Говорячи про словниковий запас, варто зазначити про наявність лексичних одиниць, характерних для певного регіону. Лексичний фонд французьких діалектизмів надзвичайно багатий. Наприклад, у Беарні (історична область на півдні Франції) замість слова *mourir* (померти) уживають слово *dénaître*. Досить часто на лексичному рівні відбувається зміна значення слова. Так, у Ліоні можна почути замість слова *crêpe* (млинець) відповідник *matefaim* (оладка, галета), у Нормандії кажуть *carte* (карта), а не *cartable* (портфель, тека). У Бретані дієслово *arriver* набуває значення «ставати», тоді як у загальнофранцузькому варіанті воно перекладається як «прибувати», «приходити». Замість того, щоб сказати: «*Il a grandi ces derniers temps*», бретонці нададуть перевагу такій

репліці: «*Celui-ci est arrivé grand maintenant*», що перекладається як «Останнім часом він виріс». Напевно, це відбувається під впливом бретонського дієслова *erruet*, яке має значення французького дієслова *devenir* (ставати). Слово *bécknoffe* (рагу з яловичини, свинини чи баранини з картоплею й цибулею) має узуальне значення в Ельзасі й майже не використовується за межами області. Одне й те саме слово може сприйматися по-різному жителями різних регіонів; наприклад, в Ельзасі слово *flammekeuche* – це пиріг із начинкою зі сметани, сиру, посіченої цибулі та спецій, а його адаптований варіант у французькій мові *tarte flambée* жителі Лотарингії сприймають як запіканку з дрібно порізаними шматочками сала.

Зміни на синтаксичному рівні виявляються в порушенні загальноприйнятих мовних норм, у вживанні нехарактерних часів, дієслівних форм, а також у повторенні деяких одиниць. Приміром, від жителів півдня Франції можна почути таку фразу: «*On s'est mangé la bouillabaisse*», замість «*On a mangé la bouillabaisse*» («Ми поїли рибний суп»). У першому прикладі дієслово *manger* виконує функції зворотного дієслова, що не є властивим для літературного варіанта французької мови. На півночі й сході країни кажуть: «*Je lui ai donné du fromage pour lui manger dans le train*». Натомість правильний варіант звучить так: «*Je lui ai donné du fromage pour manger dans le train*». Повторення займенника – непрямого додатка *lui* в першому випадку вживається для підсилення. Бретонськими еквівалентами французьких допоміжних дієслів *être* і *avoir* є ідентичні дієслова *bezañ* і *eus*, проте в бретонській граматиці правила їх вибору як допоміжних дієслів суттєво відрізняються від правил французької стандартної граматики: «*J'ai tombé dans l'escalier*» = «*Je suis tombé dans l'escalier*» («Я впав на сходях»); заміна допоміжного дієслова *être* дієсловом *avoir* зумовлена тим, що бретонське дієслово *bezañ* (*être*) в окремих випадках може набувати значення дієслова *avoir*. Спостерігаються й інші нехарактерні для загальнофранцузького варіанта випадки вживання дієслів, наприклад, дієслово *partir* (піти, поїхати): «*Il est parti avec le vin*» (букв. «Він нішов з вином») уживається в значенні: «*Il est mort d'une cirrhose du foie*» («Він помер від цирозу печінки»). Бретонцям більш близький варіант «*Elle est partie dans la maladie*», ніж стандартний «*Elle est tombée malade*» («Вона захворіла») [5].

На думку бельгійського лінгвіста Л. Варнана, незалежно від території поширення головними ознаками будь-якого територіального варіанта французької мови є усна форма й такі характеристики:

- 1) маргінальність, оскільки мовна варіативність найкраще проявляється на периферії французького лінгвістичного простору;

2) провінційність, тому що варіанти не привносять нічого якісно нового в систему загальної мовної форми;

3) регіональність, оскільки діалекти є засобом визначення регіональної приналежності людини [11, с. 116].

Таким чином, територіальна варіативність французької мови проявляється на всіх рівнях мовної системи: на фонологічному, лексичному й синтаксичному рівнях. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі мовних варіантів французької мови в країнах Африки.

Література

1. Бородин М.А. Диалекты или региональные языки? (К проблеме языковой ситуации в современной Франции) / М.А. Бородин // *Вопр. языкознания*. – 1982. – № 5. – С. 29–38.
2. Бухонкина А.С. Лексический состав регионального варианта французского языка в Бретани: отличительные характеристики и способы формирования / А.С. Бухонкина // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 4 (22): в 2-х ч. Ч. II. – С. 39–42.
3. Вио А. Региональный язык, говор и диалект во Франции: три связанных понятия / А. Вио [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.psystudy.ru/index.php/num/2009n6-/8/247.
4. Гак В.Г. Введение во французскую филологию / В.Г. Гак. – М. : Просвещение, 1986 – 183 с.
5. Герд А.С. Введение в этнолингвистику : курс лекций и хрестоматия / А.С. Герд. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 488 с.
6. Лангнер А.И. Французский язык в диатопическом контексте / А.И. Лангнер, Э.А. Бочарова // *Научные ведомости. Серия : Гуманитарные науки*. – 2012. – № 6 (125). – Вып. 13. – С. 79–86.
7. Клоков В.Т. Французский язык в Бельгии : [учеб. пособие для студентов вузов] / В.Т. Клоков – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2007. – 348 с.
8. Реферовская Е.А. Французский язык / Е.А. Реферовская, Н.Ю. Бокадорова, О.А. Гулыга // *Языки мира : Романские языки* / под. ред. И.И. Чельшевой. – М. : Academia, 2001. – С. 194–250.
9. Сидоров А.А. Региональная лексика французского языка : происхождение, статус, функционирование и перспективы существования в региолектах и общенациональной языковой системе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05. Романские языки / А.А. Сидоров. – Воронеж, 2008. – 20 с.
10. Чернышева М.А. Региональные варианты языка как источник формирования филологической компетенции (на материале французских выражений в Нормандии) / М.А. Чернышева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.genproedu.com/paper/2010-01/.
11. Warnant L. Dialectes du français et français régionaux / L. Warnant // *Langue française* 18. – 1973. – P. 100–125.
12. Muller B. Le français d'aujourd'hui / B. Muller. – Paris : Klincksieck, 1985. – 302 p.

УДК 811.133.1:82-311.1

Дегтярьова Є. О.

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МІНІМАЛІСТИЧНІЙ ІНТРАГОМОДІЕГЕТИЧНІЙ ОПОВІДІ

У статті розглянуто способи відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній інтрагомодієгетичній оповіді. Роботу виконано на матеріалі роману французького письменника-мінімаліста Жана-Філіппа Туссена "Fuir".

Ключові слова: внутрішнє мовлення, інтрагомодієгетична оповідь, французька мінімалістична проза.

Дегтярьова Е. А. Способы передачи внутренней речи персонажей во французском минималистическом интрагомодиегетическом повествовании. – Статья.

В статье рассмотрены способы передачи внутренней речи персонажей во французском минималистическом интрагомодиегетическом повествовании. Работа выполнена на материале романа французского писателя-минималиста Жана-Филиппа Туссена "Fuir".

Ключевые слова: внутренняя речь, интрагомодиегетическое повествование, французская минималистическая проза.

Dehtiarova Y. O. Methods of inner speech reproduction in the french minimalist intra-homodiegetic novel. – Article.

The article focuses on investigating lingual, cognitive and narrative methods of inner speech reproduction in French minimalist fictional texts of the late XX – early XXI centuries. The research is conducted on the material of the French minimalist novel of Jean-Philippe Toussaint "Fuir".

Key words: French minimalist prose, inner speech, intra-homodiegetic novel.

Французька мінімалістична проза як різновид постмодерністської літератури є неоднозначною й, відповідно, відкритою для нової інтерпретації: реципієнт (читач) виконує головну роль, бере активну участь у розгортанні оповіді. Із цією метою письменник-мінімаліст використовує прийоми, які забезпечують значну свободу створення образів, сприйняття ситуацій. Серед цих наратологічних прийомів значне місце посідає внутрішнє мовлення персонажів художнього твору.

У сучасному мовознавстві проблематику внутрішнього мовлення в оповідному просторі художніх творів активно розвивають такі вчені, як Н.С. Буцикіна, Р.І. Савчук, С. Puech, А. Rabatel [1; 3; 7; 8] та інші. Але досі нерозглянутими залишаються способи відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній прозі, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою роботи є висвітлення особливостей способів відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній інтрагомодієгетичній оповіді. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- уточнити визначення інтрагомодієгетичної оповіді;
- виділити різновиди внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній інтрагомодієгетичній оповіді;
- установити способи відтворення внутрішнього мовлення персонажів.

Завдяки широкому спектру зображальних можливостей внутрішнє мовлення відтворює складні процеси мовомислення персонажів і віддзеркалює взаємодію суб'єктно-мовленнєвих планів оповідача й героя, що має місце в оповідному просторі художнього тексту. Для наративної

манери французьких письменників-мінімалістів характерною є «гнучка» позиція гомо-/гетеродієгетичного оповідача, який, зливаючись із персонажем, перевтілюється в нього та формує єдину нероздільну мовну свідомість й особистість (інтрагомодієгетична оповідь). Інколи оповідач наближається до головного персонажа (екстрагомодієгетична оповідь); проникає в його свідомість і зливається з ним (інтрагетеродієгетична оповідь), а подекуди, навпаки, віддаляється (екстрагетеродієгетична оповідь) [6, с. 229].

Більшість французьких мінімалістичних художніх текстів є яскравим прикладом інтрагомодієгетичної оповіді, яка вводиться гомодієгетичним оповідачем, що міститься в дієгезисі та є в ньому головним наративним суб'єктом. Інтрагомодієгетична оповідь є концептуальним простором «я-оповіді», або особистісним модусом оповіді [4, с. 20], у якій функціонує наративний суб'єкт. Формування позиції оповідача як головного героя оповіді в його внутрішньому мовленні розглянемо на прикладі роману Ж.-Ф. Туссена "Fuir": *C'est là que je fis la connaissance de Li Qi. Elle était assise par terre sur le sol en béton, seul dans la pièce, adossée au mur, longs cheveux noirs et veste en cuir crème. J'avais tout de suite remarqué sa présence [...]. Nous avons été nous asseoir sur un banc dans le terrain vague qui jouxtait la galerie avec deux bouteilles de Tsingtao, puis quatre, puis six, puis la nuit, doucement, était tombée, et nous étions toujours ensemble [...]. Des essais de sonorisation avaient lieu dans le hangar, et de brusques bouffées de metal rock chinois emplissaient soudain l'air calme de cette soirée d'été en faisant vibrer les titres et sursauter les sauteuses dans la nuit tiède. On ne s'entendait plus sur le banc et je m'approchai d'elle, mais, plutôt d'élever la voix pour couvrir la musique, je continuais*

de lui parler à voix basse en frôlant ses cheveux de mes lèvres, tout près de son oreille, je sentais l'odeur de sa peau, quasiment le contact de sa joue, mais elle se laissait faire, elle ne bougeait pas, elle n'avait rien entrepris pour soustraire à ma présence – je voyais ses yeux dans le noir qui regardaient au loin en m'écoutant – et je compris que quelque chose de tendre était en train de naître. Elle m'avait expliqué qu'elle devait se rendre à Pékin le lendemain pour son travail et m'avait proposé de l'accompagner [...]. J'avais hésité, pas très longtemps, et je lui avais souri, je l'avais regardée longuement dans les yeux en m'interrogeant sur la nature exacte de cette proposition et de ses éventuels, implicites et déjà délicieux, sous-entendus amoureux [9, с. 20–22].

Експліцитним адресантом цього уривка є оповідач, внутрішнє мовлення якого відтворюється такими мовними засобами: особовим займенником *je*, придієслівним займенником *me*, вказівним (*cette*) та присвійними (*mes, ma*) прикметниками. Гомодієгетичний оповідач одночасно є головним героєм дії, про яку оповідається. Займенник *je*, що вживається з дієсловами в 1-й особі однини, свідчить про те, що позиція оповідача є інтрадієгетичною: *je fis la connaissance, j'avais remarqué, je continuer, je sentais, je voyais, je compris, j'avais hésité, je lui avais souri, je l'avais regardée*, формуючи в такий спосіб суб'єктивний оповідний простір, оскільки в центрі оповіді маємо «я-об'єкт» дії та «я-суб'єкт» дії в одній особі. Часові форми дієслів в *Imparfait* виконують роль зв'язки минулого з теперішнім, *Plus-que-parfait* – указують на стан як результат завершення дії [2, с. 333], форми *Passé Simple* поміщають у центр оповіді окремі факти з минулого життя героя.

Свідченням того, що гомодієгетичний оповідач перебуває в дієгезисі, є його ідентифікація та локалізація – у внутрішньому мовленні щодо інших актантів оповіді: *nous avions été nous asseoir sur un banc; nous étions toujours ensemble; on ne s'entendait plus et je m'approchai d'elle; je voyais ses yeux dans le noir qui regardaient au loin en m'écoutant; je lui avais souri, je l'avais regardée longuement dans les yeux*. Уживання займенника 1-ї особи множини *nous* і займенника 3-ї особи однини *on* уводить «я» гомодієгетичного оповідача як частину від цілого «ми», що міститься в дієгезисі. Формуючи суб'єктивно-мовленнєвий план персонажа, внутрішнє мовлення представляє розповідь гомодієгетичного оповідача про себе й події, що мали місце в його житті як головного актанта оповіді. Воно звернене до уявного співбесідника, який не номінується у творі.

У наведеному уривку рух концептуальної інформації скеровується мовною свідомістю героя твору й вербалізується в його невербалізованому внутрішньому мовленні, яке представляє перцептивно-чуттєву площину головного актанта опові-

ді. Концептуальний простір інтрагомодієгетичної оповіді будується на зорових (*Elle était assise par terre sur le sol en béton, seul dans la pièce, adossée au mur, longs cheveux noirs et veste en cuir crème. J'avais tout de suite remarqué sa présence; je voyais ses yeux dans le noir qui regardaient au loin; je l'avais regardée longuement dans les yeux*), слухових (*Des essais de sonorisation avaient lieu dans le hangar, et de brusques bouffées de metal rock chinois emplissaient soudain l'air calme; On ne s'entendait plus*), тактильних (*en frôlant ses cheveux de mes lèvres*) й одоративних (*je sentais l'odeur de sa peau*) перцепціях та асоціаціях головного героя твору, який виконує також і роль оповідача. Інтрагомодієгетичну оповідь у невербалізованому внутрішньому мовленні персонажа організовує внутрішня фокалізація. Те, що бачить і чує герой, викликає в нього запитання про те, чому ж насправді дівчина пропонує йому спільну подорож, навіть припущення про її приємні наслідки (*en m'interrogeant sur la nature exacte de cette proposition et de ses éventuels*), що підсилюється відповідними епітетами (*implicites et déjà délicieux, sous-entendus amoureux*).

Внутрішнє мовлення гомодієгетичного оповідача передає події, пов'язані з іншими персонажами, відтворюючи ставлення й почуття героя до цих персонажів. Семантичні одиниці: *l'odeur de sa peau; ses yeux dans le noir qui regardaient au loin en m'écoutant* – формують суб'єктивно-мовленнєвий план головного героя оповіді, хоча й характеризують безпосередньо іншого персонажа.

Прийшовши на виставку, герой одразу ж помітив дівчину (*J'avais tout de suite remarqué sa présence*). Спілкуючись, вони пили пиво, і дві пляшки непомітно перейшли в чотири, потім у шість, а потім настала ніч (*avec deux bouteilles de Tsingtao, puis quatre, puis six, puis la nuit, doucement, était tombée*). Ефект неочікуваності забезпечується тут стилістичним прийомом субституції, коли слово замінюється зовсім іншим, ніби недоречним у цьому контексті [5, с. 88]. Повтори (*puis*) у складі цієї фігури виконують функцію експлікатора атмосфери, у якій відбувається знайомство молодих людей. Голос героя простежується через модальні маркери *doucement; toujours ensemble; l'air calme de cette soirée d'été; la nuit tiède; tout près de son oreille; quelque chose de tendre; délicieux, sous-entendus amoureux*, які виконують роль емоційних підсилювачів, імплікуючи його приємні відчуття. Антитеза *mais, plutôt d'élever la voix pour couvrir la musique, je continuais de lui parler à voix basse* (замість того щоб підвищити голос, герой продовжував говорити з дівчиною тихим голосом) свідчить про зацікавленість і прагнення фізичного контакту, оскільки шепіт дає можливість наблизитися до об'єкта бажання (*en frôlant ses cheveux de mes lèvres, tout près de son oreille, je sentais l'odeur*

de sa peau, quasiment le contact de sa joue). Гомодієгетичний оповідач, який формує суб'єктно-мовленнєвий план головного героя, представляє іншого персонажа крізь призму своєї свідомості та ставлення до нього.

Дівчина поділяє відчуття героя й не чинить опору (*mais elle se laissait faire, elle ne bougeait pas, elle n'avait rien entrepris pour soustraire à ma présence*). Чуттєвий аспект ситуації подано через внутрішню фокалізацію у внутрішніх рефлексіях інтрагомодієгетичного оповідача, що передано дієсловами мислення *comprendre* v.t. і *s'interroger* v.pг. Отже, у внутрішньому мовленні персонажа розгортається текстовий концепт ЦІКАВИСТЬ/INTÉRÊT.

Наведена інтрагомодієгетична оповідь характеризується також чітко окресленою тенденцією до ретроспективності у внутрішньому мовленні оповідача. Він реконструює ті важливі моменти, які формують концептуальне поле твору. Персонаж не лише відтворює в пам'яті події – *c'est là que je fis la connaissance de Li Qi; elle était assise par terre; nous avons été nous asseoir sur un banc; des essais de sonorisation avaient lieu dans le hangar; elle m'avait expliqué qu'elle devait se rendre à Pékin* як гомодієгетичний оповідач, одночасно він відроджує свої відчуття, переживання, асоціації як основна дійова особа оповіді: *je sentais l'odeur de sa peau; je compris que quelque chose de tendre était en train de naître; j'avais hésité pas très longtemps; je lui avais souri, je l'avais regardée longuement dans les yeux en m'interrogeant sur la nature exacte*

de cette proposition et de ses éventuels, implicites et déjà délicieux, sous-entendus amoureux, унаслідок чого особливої значущості набуває емоційний аспект модалізованої оповіді.

Отже, формування суб'єктно-мовленнєвого плану головного актанта інтрагомодієгетичної оповіді простежується в його внутрішньому монолозі, потоці свідомості й невербалізованому внутрішньому мовленні, поєднаному з внутрішніми рефлексіями. Мовними засобами відтворення невербалізованого внутрішнього мовлення є епітети, внутрішніх рефлексій – риторичні запитання та вказівні прикметники, внутрішнього монологу – субституції, повтори, антитези, наративний прийом ретроспекції, чергування займенників *nous – on – je*, парантези, потоку свідомості – хіази, еліпсиси й парцеляції. Позиція гомодієгетичного оповідача знаходиться всередині романного світу твору, коли він є його головним наративним суб'єктом, формуючи особистісний модус оповіді. Внутрішнє мовлення в інтрагомодієгетичній оповіді французької мінімалістичної прози будується на перцепціях та асоціаціях головного героя твору й відзначається високим ступенем психологізації та суб'єктивізації, оскільки тут має місце повне злиття оповідача як суб'єкта оповіді й персонажа як її об'єкта в єдиний концептуальний простір.

У майбутньому видається необхідним дослідження способів відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній екстрагомодієгетичній оповіді.

Література

1. Буцикіна Н.Є. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Моріака) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Н.Є. Буцикіна. – К., 2004. – 256 с.
2. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка / В.Г. Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 832 с.
3. Савчук Р.І. Оповідний простір художньої прози Ф. Саган: лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Р.І. Савчук. – К., 2009. – 295 с.
4. Barthes R. Introduction à l'analyse structurale des récits / R. Barthes // Communications. – 1966. – № 8. – P. 1–27.
5. Beth A. Figures de style / Axelle Beth et Elsa Marpeau. – P. : Librio, 2005. – 93 p.
6. Genette G. Figures III / G. Genette. – P. : Seuil, Points, 1972. – 282 p.
7. Puech C. Language intérieur et ontologie linguistique à la fin du XIX siècle / C. Puech // La parole intérieure. Langue française. – P. : Larousse. – 2001. – № 132. – P. 26–47.
8. Rabatel A. Les représentations de la parole intérieure : monologue intérieur, discours direct et indirect libres, point de vue / A. Rabatel // La parole intérieure. Langue française. – 2001. – № 132. – P. 72–95.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Toussaint J.-P. Fuir / J.-P. Toussaint. – P. : Ed. de Minuit, 2009. – 184 p.

УДК 811.133.1'13(045)

Кравченко О. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ ПЕРСОНАЖІВ У СУЧАСНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ

У статті висвітлено етапи, а також основні методи дослідження когнітивного дисонансу персонажів у сучасних французьких детективних романах. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що поетапне вивчення когнітивного дисонансу та використання комплексної методики дозволяють у повному обсязі дослідити мовне вираження та нейтралізацію когнітивного дисонансу персонажів. Роботу виконано на матеріалі творів А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" та С. Колетт "Les noeuds d'acier".

Ключові слова: когнітивний дисонанс, комплексна методика, сучасний французький детективний роман.

Кравченко О. В. Методологические основы исследования когнитивного диссонанса персонажей в современных французских детективных романах. – Статья.

В статье рассмотрены этапы, а также основные методы исследования когнитивного диссонанса персонажей в современных французских детективных романах. На основе проведённого исследования сделан вывод, что поэтапное изучение когнитивного диссонанса, а также использование комплексной методики позволяют в полном объёме исследовать языковое выражение и нейтрализацию когнитивного диссонанса персонажей. Работа выполнена на материале романов А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" и С. Колетт "Les noeuds d'acier".

Ключевые слова: когнитивный диссонанс, комплексная методика, современный французский детективный роман.

Kravchenko O. V. Methodological basis of research of characters' cognitive dissonance in modern French detective novels. – Article.

The article looks at the stages and main methods of research of characters' cognitive dissonance in modern French detective novels. The investigation results in the conclusion that step by step analysis and the use of complex techniques can help to explore the verbal expression and neutralization of cognitive dissonance to the fullest extent. The research is based on the texts of A. Schwartzbrod "Adieu Jérusalem" and S. Colette "Les noeuds d'acier".

Key words: cognitive dissonance, complex method, modern French detective novels.

Інтерес мовознавців до вивчення когнітивної діяльності особистості і феномена когнітивного дисонансу (далі – КД) зокрема пов'язаний із загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень, які, на відміну від наукових розвідок першої половини минулого століття, що характеризувалися вивченням мови внутрішньо «у собі» [4, с. 209; 5, с. 106], вирізняються саме дослідженнями у взаємодії мови та культури, соціуму, а також взаємозв'язку мови та розумових процесів людини, її психологічного, емоційного станів.

КД, який, з одного боку, є когнітивним феноменом (його виникнення пов'язане з незбігом когнітивних елементів у системі знань), водночас є емоційно-психологічним (цей незбіг є внутрішньо неприємним для особи, що його переживає, а відтак провокує виникнення певних емоцій) і соціальним феноменом (його виникнення пов'язане із взаємодією з іншими представниками соціуму індивіда) [6; 9], що вказує на його складність та багатоплановість як об'єкта дослідження і спонукає до пошуку релевантних особливих методів його дослідження.

Отже, метою розвідки є висвітлення особливостей комплексної методики дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання:

– розробити комплексну методику дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах;

– виокремити етапи дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах;

– проілюструвати комплексну методику дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах на матеріалі творів А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" та С. Колетт "Les noeuds d'acier".

Основним підходом до дослідження КД у сучасних французьких детективних романах є комунікативно-прагматичний. Комунікативний підхід розкриває такі властивості мовних одиниць, які проявляються в комунікативній взаємодії партнерів у процесі їх обміну думками та почуттями для вирішення життєво важливих проблем. Саме так актуалізуються інтенціональні, соціальні та інші комунікативні смисли. А прагматичний підхід передбачає врахування того компонента мовної одиниці, що безпосередньо пов'язаний із людиною, яка використовує мову як знаряддя комунікації для досягнення власних цілей з урахуванням ситуації мовної взаємодії, соціального статусу адресата і т. ін. [7, с. 5]. Прагматичний підхід керується діяльнісним принципом, оскільки він увійшов у лінгвістику з філософії, де прагматизм розуміється як необхідність розв'язання життєвих проблем на підставі цілеспрямованої практичної діяльності в перманентно непостійному світі. [2, с. 61]. Ці два підходи у дослідженні мови тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного кожен зі свого специфічного боку.

Крім того, сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються також зближенням комуні-

кативно-прагматичного підходу з когнітивним [8, с. 150]. Так, прагматичні фактори, такі як ситуація комунікації, предмет мовної взаємодії, просторово-часові межі, особистісні риси адресата та адресанта повідомлення, впливають на когнітивні процеси учасників комунікації, а останні впливають на вибір відповідних мовних засобів комунікантом. Відтак залучення комунікативно-прагматичного підходу з опорою на когнітивні характеристики феномена КД є важливим у дослідженні вищезазначеного феномена, який має тісний зв'язок із розумовими процесами особистості, проте його виникнення та нейтралізація також пов'язані як із соціальними ролями, статусами, відносинами учасників комунікації, так із загальним контекстом, ситуацією його виникнення, тобто певними прагматичними факторами мовної взаємодії, що відображається у відповідних мовних засобах його вираження і в тактиках усунення.

Окреслений підхід нашого дослідження сприяв виокремленню відповідних релевантних методів та прийомів дослідження КД у сучасних французьких детективних романах.

Насамперед у дослідженні використано метод *дискурс-аналізу*. Одним із його засновників є лінгвіст Т. ван Дейк. Згідно з його твердженням одним із найбільш впливових семантичних понять у дискурсивному аналізі є поняття підгрунтя, яке полягає в тому, що більша частина інформації, яка не виражена формально, тобто на текстовому рівні, наявна в базових уявленнях про світ учасників мовної взаємодії [1, с. 60]. У дослідженні КД дискурс-аналіз дає змогу зрозуміти і сформулювати комунікативний намір мовної особистості у вираженні власного психологічного стану, намаганні отримати інформацію в усуненні психологічного дискомфорту або усунути КД свого партнера з мовної взаємодії. Важливість застосування дискурсивного аналізу пояснюється тим, що «ніякі мовні явища не можуть бути адекватно зрозумілі й описані поза їх уживанням, без урахування їхніх дискурсивних аспектів» [3, с. 92]. Інтерес викликає також вербальна та невербальна взаємодія комунікантів із використанням певних етикетних структур ввічливої комунікації, які часто приховують справжній психологічний стан КД героїв. Крім того, завдяки дискурсивному аналізу були досліджені також соціально-культурні вияви у мовній взаємодії персонажів. Так, враховуючи різнокласовість представлених персонажів у сучасних французьких детективних романах, дискурс-аналіз дозволив дослідити застосування різновидів мовного реєстру французької мови у вираженні КД, а також у мовленнєвих тактиках його усунення.

У розвідці використовуємо також *конверсаційний аналіз*, зміст якого полягає у дослідженні соціального використання мови, тобто учасники

комунікації конструюють свою вербальну та невербальну поведінку залежно від власних соціальних ролей. Цей метод є особливо актуальним для дослідження КД, який є соціальним феноменом, тобто його виникнення та нейтралізація пов'язані із суспільними ролями учасників комунікації, авторитетністю статусу партнера мовної взаємодії, від якого надходить певна дисонантна чи консонантна інформація. Сучасні французькі детективні романи характеризуються представленням різнопланових персонажів, які часто перебувають у суперечливих відносинах, притримуються різних поглядів (злочинці – поліцейські), відтак із використанням конверсаційного аналізу було простежено кореляцію між соціальними ролями, відносинами персонажів сучасних французьких детективних романів та тими мовними засобами і комунікативними тактиками, які використовуються для вираження та усунення КД.

У рамках структурного методу залучено прийом *компонентного аналізу* для виділення значущих текстових елементів та визначення семантичної структури аналізованих лексичних одиниць, які використовуються для вираження та нейтралізації КД; *синтаксичного аналізу* – для дослідження синтаксичних мовних засобів, із використанням яких вербалізується КД. *Стилістичний та контекстуально-ситуативний аналіз*, що належать до інтерпретаційного методу, дозволили розкрити емоційне навантаження мовних одиниць персонажного дискурсу.

Обрана методика дослідження КД у сучасних французьких детективних романах передбачає поетапний характер:

1. Перший етап включає огляд літератури із проблематики дослідження та аналіз підходів до визначення КД, виявлення його особливостей. Завдяки застосованим загальнонауковим емпіричним методам опису, спостереження, зіставлення, порівняння, систематизації та узагальнення було простежено та зіставлено зміну різних поглядів у вивченні КД за більш ніж п'ятдесятирічну історію з моменту його виникнення (спочатку у психології, а пізніше у суміжних дисциплінах – філософії, психолінгвістиці, лінгвістиці), систематизовано та узагальнено позиції вітчизняних та зарубіжних лінгвістів щодо вивчення КД, що дало змогу сформулювати картину уявлень про досліджуваний феномен.

2. Другий етап характеризується добором фактажу для створення дослідницького корпусу. Матеріалом дослідження було обрано тексти художніх творів сучасних французьких детективних романів. Такий вибір ілюстративного матеріалу зумовлений тим, що діалогічна взаємодія персонажів творів наближено та об'єктивно відображає реальну повсякденну комунікацію. Крім того, маємо абсолютно повний дискурс персонажа, що

неможливо в аналізі реальної мовної особистості. Окрім зовнішнього мовлення, у художньому творі маємо доступ до внутрішнього мовлення персонажів, а також авторського, що є важливим у дослідженні психологічного феномена, яким є КД. Художні тексти сучасних французьких детективних романів дозволяють визначити та дослідити ті мовні засоби, що використовуються персонажами для вираження/усунення КД в умовах певного контексту та встановити зв'язок між конкретною ситуацією й учасниками мовної інтеракції, їх позиціями, знаннями, поглядами.

3. Третій етап дослідження спрямований на вивчення вербалізації КД у персонажному дискурсі, зокрема синтаксичних, лексичних, графічних засобів його мовного вираження. КД є психологічним феноменом, до виникнення якого залучена когнітивна сфера діяльності особистості. Відтак обсяг фактичного матеріалу дослідження було розподілено на види: емотивного, нейтралізованого та констатованого вираження КД. Кожен із них виокремлюємо залежно від тих мовних засобів, які використовуються у конструюванні репліки персонажа, а також безпосереднього контексту розгортання комунікації героїв.

4. Четвертий етап дослідження присвячено вивченню невербальних мовних засобів та психофізіологічних реакцій персонажа, які відображуються в авторському мовленні сучасних французьких детективних романів. Часто у процесі комунікації герой приховує свій справжній психологічний стан. Відтак здійснюємо паралельний аналіз невербальних та вербальних одиниць для вираження КД, оскільки вони можуть як доповнювати одна одну, так і взаємосуперечити.

5. Ще один крок дослідження було спрямовано на виокремлення тактик усунення КД, який є внутрішнім психологічним дискомфортом, а відтак провокує прагнення до пошуку додаткової інформації для його видалення. Принцип врахування когнітивно-емоційної природи КД залишається релевантним і у вивченні його нейтралізації, відтак розподіл тактик його усунення здійснюється за критерієм апеляції до розуму адресата повідомлення, що переживає КД, а також із впливом на його емоційно-психологічну сферу.

Для ілюстрації представленої методики дослідження КД у сучасних французьких детективних романах, пропонуємо розглянути тексти творів А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" та С. Колетт "Les noeuds d'acier", що дозволить простежити основні засоби вербалізації КД, а також мовні тактики його нейтралізації.

Відбір ілюстративного матеріалу дослідження відбувався з урахуванням як контексту окремої конкретної ситуації, так і сюжету твору загалом, представлених подій, зображуваних образів героїв, оскільки вивчення КД як психологічного

феномена передбачає розуміння характеристик персонажів, їх поглядів, ідей, переконань, що відбуваються у процесі розгортання сюжету твору, задля досягнення тієї інформації, фактів, які в конкретному контексті спровокували КД у конкретного персонажа. Крім того, у відборі актуального матеріалу врахували внутрішнє та зовнішнє мовлення персонажів, невербальні засоби їх комунікації, а також авторські описи, ремарки.

Розглянемо, як зазначені чинники були враховані у виборі фрагментів текстів на конкретному прикладі:

– *C'est lui! C'est lui qui nous a volé les derniers stocks! Arrêtez-le!*

Et il attire deux gardes indécis qui tenaient maladroitement leurs armes.

Youssef Chedid sauta sur ses pieds.

– *Souleiman! Vous êtes fou? Je n'ai pas quitté in seul instant Ibrahim el-Hakim. Je peux vous assurer qu'il n'a rien volé, il n'est pas là que pour nous aider* [10, с. 270].

Висновок про те, що в запропонованому фрагменті тексту персонаж переживає КД, було зроблено з урахуванням як загального сюжету твору, події якого розгортаються на тлі епідемії чуми у Мецці та нестачі ліків для хворих, так і безпосереднього контексту комунікації. Так, голова клініки вважає, що помічник одного з лікарів украв їхні запаси, про що і повідомляє у своїй репліці зовнішнього мовлення: *C'est lui! C'est lui qui nous a volé les derniers stocks! Arrêtez-le!* Така інформація не збігається з думкою самого лікаря, що і провокує в останнього КД. Важливим для розуміння того, що герой дійсно переживає КД, є врахування соціальних ролей, відносин між персонажами твору. Так, герой, який переживає КД, є лікарем, а негативна інформація, яку він отримує, стосується його помічника. Відтак, зважаючи на професійні ролі та довірливі стосунки між ними, робимо висновок, що отримання фактів несхвальної поведінки помічника є несумісним щодо знань, думок, позиції самого лікаря, що в результаті провокує в останнього КД. Це підтверджується також аналізом вербальної та невербальної поведінки героя. Опис автором проксемічного жесту героя: *Youssef Chedid sauta sur ses pieds*, а також мовні засоби, що належать до зовнішнього мовлення героя: *Souleiman! Vous êtes fou? Je n'ai pas quitté in seul instant Ibrahim el-Hakim. Je peux vous assurer qu'il n'a rien volé, il n'est pas là que pour nous aider* виказують його реакцію на отримання дисонуючої для нього інформації. Таким чином, беручи до уваги різні критерії, ми здійснили відбір фактуального матеріалу.

Наступний етап був присвячений дослідженню засобів мовного вираження КД.

A cette instant, la sonnerie de la porte d'entrée retentit. Il jeta un oeil à la pendule. 12h 30. Il

n'attendait personne. <...> Dans l'ombre du palier, Marie, la serveuse de la trattoria, tenait entre ses mains un plat de pâtes fumant qui dégageait une forte odeur iodée.

– *Mais <...> ce n'est pas l'heure!* [10, с. 207].

Офіціантка з ресторану, де герой замовляє обід, приносить замовлення раніше звичного часу, чим і провокує КД у клієнта як незбіг між його попереднім досвідом та реальністю, що вербалізується у його репліці. КД маркується використанням окличного речення: *Mais <...> ce n'est pas l'heure!*, а також перерваної конструкції – апосіопези – *Mais <...>*. Такі мовні засоби вираження КД вказують на його емотивний тип вербалізації, тобто вираження емоцій, які є наслідком внутрішнього психологічного дискомфорту, превалює над бажанням отримати додаткову інформацію у нейтралізації когнітивної суперечності, що виникла.

Важливим у вивченні КД є розгляд невербальних засобів його мовного вираження. Вербалізація КД в авторському мовленні може доповнювати репліку персонажа, виражену вербально, і слугувати додатковим маркером КД, однак також може суперечити вербальним засобам, будучи єдиним чинником прояву КД, що відображається в авторському описі. Зазначимо також, що велику роль відіграють контекст, характери, соціальний статус зображених персонажів, що і відрізняє вербалізацію КД від мовного вираження інших емоційно-психологічних станів:

La foule n'avait jamais été si dense, les douaniers semblaient débordé. Un seul l'avait étudié, sourcils foncés. "Cet homme a de la fièvre, il est peut-être contagieux!". Son collègue avait haussé les épaules. "Laisse, va!" Ils s'en occuperont à l'arrivée [10, с. 37].

Відповідно до контексту твору одного із хворих, що має жар, пропустили на перевірному пункті митниці, що провокує КД в одного з її працівників і вербалізується у його мовленні з використанням окличного речення – *Cet homme a de la fièvre, il est peut-être contagieux!* як несумісність між правилами перепуску пасажирів та реальними діями митників. Мовне вираження КД підсилюється відповідною невербальною поведінкою, зокрема кінетичним мімічним жестом – *sourcils foncés*. Відтак «нахмурені брови» та емоційна репліка персонажа взаємодоповнюють одне одного у вираженні КД героя.

Аналіз невербальної поведінки персонажів є також особливо важливим за обставин, коли репліки, виражені вербально, суперечать в емоційному прояві жестах, міміці героя:

Je me retourne, saisi. Un vieil homme se tient à une dizaine de mètres de moi. Il a un fusil dans les mains. Le fusil est tourné vers moi. Dieu. – C'est bon! je dis d'une voix forte pour que le vieil homme entende. Tout va bien. J'essaie d'avoir l'air aimable

mais le sourire ne vient pas. En face de moi, le vieux avance de deux pas pour me dévisager [11, с. 39].

У вищенаведеному уривку головний персонаж, прогулюючись лісом, зустрічає чоловіка, який погрожує йому рушницею (*Le fusil est tourné vers moi*). Така поведінка провокує КД у першого як незбіг між його уявленнями про норми і правила поведінки, прийнятні в цивілізованому соціумі, та реальною поведінкою, яку демонструє інший учасник дії. При цьому головний герой намагається приховати свій внутрішній психологічний стан і КД не вербалізується у його репліках, однак, навпаки, він використовує позитивно забарвлені лексичні одиниці (*C'est bon! Tout va bien*), щоб не провокувати конфліктних ситуацій. Проте саме опис невербального компонента комунікації, незважаючи на старання персонажа мати привітний вигляд (*J'essaie d'avoir l'air aimable*), відсутність посмішки (*le sourire ne vient pas*) вказує на його справжній емоційний стан і КД, який той переживає. Таким чином, вербальний компонент комунікації є контрольованим і більш свідомим, ніж невербальний, відтак результат його аналізу не вказує на КД персонажа, що останній приховує, і лише опис невербальної поведінки вказує справжній емоційно-психологічний стан героя.

Наступний етап дослідження присвячений вивченню нейтралізації КД персонажів сучасних французьких детективних романів, що здійснюється із залученням інших персонажів твору до використання комунікативних тактик та у внутрішньому мовленні персонажів, що є представленим у художніх творах сучасних французьких детективних романах. Це здійснюється з урахуванням особистісних самоадаптивних тактик:

Mme Mignon a dû prévenir la police. Combien de temps leur faut-il pour repérer cette maison presque en ruine et venir voir ce qui s'y passe? Pas tant que ça, surtout que mon hôtesse savait où j'allais. J'ai un sursaut inquiet. C'est même surprenant qu'ils ne soient pas encore là. Mais peut-être a-t-elle attendu un jour ou deux, des fois qu'une lubie de belle étoile m'ait pris d'un coup. Alors bientôt. [11, с. 58].

У запропонованому уривку герой, будучи заручником, переживає КД через незбіг його очікувань про швидке визволення з реальністю, враховуючи обставину, що господиня дому, де він жив, знала, куди герой пішов (*mon hôtesse savait où j'allais*). Нейтралізація вищезазначеного феномена здійснюється зусиллями самого персонажа, що у тексті представлено у вигляді його внутрішнього діалогу, який реалізується у запитально-відповідній формі. Внутрішнє «Я» героя розщеплюється на два голоси, причому «Я1» ставить запитання для отримання додаткової інформації. У нашому фрагменті це інформація про час, необхідний для знаходження героя, що додасть нові когнітивні елементи до системи знань героя – *Combien de temps leur faut-*

il pour repérer cette maison presque en ruine et venir voir ce qui s'y passe?. У відповідь «Я2» дає необхідні роз'яснення, що його господаря чекає декілька днів на випадок, якщо це власне його примха пожити під відкритим небом – *Mais peut-être a-t-elle attendu un jour ou deux, des fois qu'une lubie de belle étoile m'ait pris d'un coup.* Таким чином, подібно до зовнішньої комунікації, у внутрішньому мовленні персонажа розгортається діалог, метою якого є отримання додаткових роз'яснень у нейтралізації КД.

У розвідці ми представили загальний огляд етапів та методів дослідження КД у сучасних французьких детективних романах. КД є когнітивним,

емоційно-психологічним феноменом, виникнення та нейтралізація якого пов'язані із взаємодією та відносинами учасників соціуму, що зумовило вибір методики дослідження, яка уможливає вивчення КД з урахуванням як розумової, емоційної діяльності персонажа, так і його інтеракційної взаємодії з іншими героями. Кількість етапів дослідження, а також запропоновані методологічні основи є оптимальними з огляду на мету, предмет, об'єкт та завдання нашої розвідки. Перспективи подальших досліджень полягають у застосуванні розробленої методики для вивчення КД на матеріалі художніх творів інших жанрів.

Література

1. Денисова С.П. Дискурсивний аналіз як спосіб реконструкції соціально-культурних феноменів у художньому тексті / С.П. Денисова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2014. – Т. 17. – № 2. – С. 57–64.
2. Касіян Г.В. Мовленнєвий етикет у сучасному французькому суспільно-політичному дискурсі: лінгвокогнітивний і комунікативно-прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Г.В. Касіян. – К., 2014. – 258 с.
3. Полюжин М.М. Когнітивний підхід до вивчення дискурсу / М.М. Полюжин // Іноземна філологія. – 2008. – № 120. – С. 90–98.
4. Де Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
5. Ущина В.А. Позиціонування суб'єкта в сучасному англійському дискурсі ризику : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.А. Ущина. – К., 2016. – 500 с.
6. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – пер. с англ. – СПб. : Речь, 2000. – 320 с.
7. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
8. Фролова І.Є. Комунікативно-прагматичний та комунікативно-дискурсивний підходи у лінгвістиці / І.Є. Фролова // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 38. – С. 150–156.
9. Cooper J. Cognitive Dissonance: 50 Years of a Classic Theory / J. Cooper. – SAGE Publications, 2007. – 197 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Schwartzbrod A. Adieu Jérusalem / A. Schwartzbrod. – P. : Stock, 2010. – 407 p.
11. Colette S. Les nœuds d'acier / S. Colette. – P. : Ed. de l'épée, 2013. – 272 p.

УДК 821.133.1.09

Кривенець І. В.

СВОЄРІДНІСТЬ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОГО НАРАТИВУ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “LE PAPILLION DES ÉTOILES”)

У статті описано наративні особливості структури роману Б. Вербера “Le Papillon des étoiles”, зокрема застосовані письменником типи фокалізації, імплікація у текстовій тканині твору екстрадієгетичного наратора. Окрему увагу приділено інтертекстуальності, ретроспекціям, а також контамінації лінійних та нелінійних структур побудови твору.

Ключові слова: наратив, фокалізація, наратор, дієгезис, ретроспекція, інтертекстуальність.

Кривенець І. В. Своєобразие научно-фантастического нарратива в творчестве Бернара Вербера (на материале романа “Le Papillon des étoiles”). – Статья.

В статье описаны нарративные особенности структуры романа Б. Вербера “Le Papillon des étoiles”, а именно примененные автором типы фокализации, импликация в текстовой плоскости произведения экстрадиегетического наратора. Особое внимание уделялось интертекстуальности, ретроспекциям, а также контаминации линейных и нелинейных структур строения произведения.

Ключевые слова: нарратив, фокализация, нарратор, диегезис, ретроспекция, интертекстуальность.

Kryvenets I. V. The peculiarity of the science-fiction narrative in creativity of Bernard Werber (based on the novel “Le Papillon des étoiles”). – Article.

The article describes the narrative features of the structure of B. Werber's novel “Le Papillon des étoiles”, namely the types of focalization applied by the author, the implication in the text plane of the work of the extradiegetic narrator. Particular attention was paid to intertextuality, retrospection, as well as contamination of linear and nonlinear structure of the work.

Key words: narrative, focalization, narrator, diegesis, retrospection, intertextuality.

У парадигмі сучасних мовознавчих розвідок у галузі літературознавства та теорії тексту популярним залишається наративний вектор дослідження художнього тексту (Л. Мацевко-Бекерська, Н.Ю. Римар, Р.І. Савчук та ін.). На сьогодні поняття «нарація», «наратив», «наратологія» та «наратор» вивчено частково, що викликає інтерес сучасних мовознавців до дослідження генези наративу у світовій літературній площині та зумовлює актуальність нашої розвідки.

Методика структурного аналізу оповідного тексту була розроблена французькими вченими Ц. Тодоровим, А.-Ж. Греймасом, К. Бремоном, Р. Бартом, Ж. Женеттом, Е. Бенвеністом та продовжує розвиватися у працях таких сучасних науковців, як В. Шмід, В.І. Тюпа, Р.І. Савчук та ін. Серед досліджень наративу спостерігається зацікавленість українською авангардною прозою ХХ ст. (О.М. Капленко), дискурсом наратора в англійській прозі (І.А. Бехта), наративними стратегіями художнього текстотворення французької прози ХІХ – ХХІ ст. (Р.І. Савчук) та ін.

У дослідженні маємо на меті з'ясувати специфіку моделювання науково-фантастичного наративу у творчості Бернара Вербера.

Об'єктом наукової розвідки є структура науково-фантастичного наративу у творчості Бернара Вербера.

Матеріалом дослідження обрано роман Бернара Вербера “Le Papillon des étoiles” жанру наукової фантастики.

Послугуючись словниковою статтею «Літературознавчої енциклопедії» за редакцією Ю.І. Коваліва, термін «наукова фантастика» розу-

міємо як «епічні твори, у яких висвітлюється науково-технічний потенціал, реалізується уявлення письменника про віддалене майбутнє цивілізації, роль кіберів, контакти з позаземними цивілізаціями тощо» [7, с. 106]. Доцільним вважаємо доповнити вищезгадане тлумачення тим, що в межах науково-фантастичної літератури реалізуються «конструкції представленого світу, обґрунтовані науковими поняттями або які принаймні мають наукоподібний вигляд» [8]. У ракурсі нашого дослідження, а саме його наратологічного спрямування, звертаємо особливу увагу на контамінацію фікціонального та фактуального у текстах обраного жанру, адже, на думку Ж. Женетта, способи побудови оповіді залежать не лише від епохи, автора чи конкретного твору, але й від жанру [2, с. 390].

Певний фокус бачення того чи іншого епізоду у творі, а саме речей, дій, дієгезису, зв'язків тощо, зумовлює створення в адресата думки про описуваний фрагмент у подієвому ланцюзі оповідного твору та отримало в наратології назву фокалізації. Цей термін (*focalisation*) був запропонований французьким літературознавцем Ж. Женеттом, який тлумачить його як організацію вираженої в оповідному творі думки, що спрямована донести її до глядача або читача. Фокалізована оповідь виявляє позицію, з якої ведеться історія, містить думку, що формується у тексті наратором, а призначається для наратора (адресата). За класифікацією Ж. Женетта, розрізняють три ступені фокалізації:

1) зовнішню (*focalisation externe*), де оповідачем є об'єктивний наратор, який не має доступу у

внутрішній світ персонажа, а фокус бачення спрямований на зовнішнє оточення героя;

2) внутрішню (focalisation interne), у якій оповідач говорить лише те, що знає персонаж;

3) нульову (focalisation zéro), у якій оповідач відіграє домінуючу роль, володіє більшою інформацією, ніж персонаж, знає все про нього та історію, яку оповідає [2, с. 390].

Оповідь у будь-якому творі веде автор, проте не завжди від власного імені. Аналізуючи тип оповідача, дотримуємося його позиції до дієгезису як просторово-часового континууму художнього тексту та способу його суб'єктивізації або імплікації у структурі літературного твору. Чотирирівнева типологія оповіді, за Ж. Женеттом, включає такі конфігурації:

1) екстрагомодієгетична оповідь, у якій оповідач чітко відділяє себе від автора тексту, але виступає учасником представленої історії [3, с. 221];

2) екстрагетеродієгетична оповідь характеризується відсутністю зв'язку між оповідачем (який не є автором) та подіями твору;

3) інтрагомодієгетична оповідь, у якій оповідач виступає персонажем та функціонує усереднені дієгезису;

4) інтрагетеродієгетична оповідь, де наратор ототожнюється із персонажем та діє в межах художнього дієгезису [6, с. 229].

Беручи до уваги вищеописані теоретичні твердження, розглянемо специфіку науково-фантастичного наративу французького письменника постмодерніста Бернара Вербера на прикладі його роману "Le Papillon des étoiles". У першій главі, що має назву *Puissance de l'eau*, автор знайомить нас із героїнею роману – Елізабет Малорі: *Au commencement était le souffle. Le souffle puissant du vent salé. Il faisait glisser les voiliers sur les océans infinis. Et de tous les navires, le plus rapide était sans aucun doute celui d'Élisabeth Malory* [10, с. 5]. Уривок починається з алюзії *au commencement était le souffle*, яка створена на основі відомого вислову з Євангеліє (Évangile selon Gean) «Спочатку було слово» (*Au commencement était la Parole <...>*) [5]. Проте цікавим видається аналіз лексеми *souffle* n.m. на семантичному рівні, яка в галузі акупунктури (основний метод китайської народної медицини) втілює зв'язок істот із космосом: "Dans la pensée chinoise, énergie qui constitue et anime à la fois les êtres et le cosmos" [9]. Можливо, така інтертекстуальність, а саме використання алюзії із вживанням лексеми *souffle* n.m., імплікує авторський задум сюжету твору, за яким його герої спочатку мріятимуть, а потім здійснять космічну подорож тривалістю 1251 рік. Наявний в уривку лексичний повтор іменника *souffle* n.m. акцентує увагу читача, а лексема *puissant* adj. – "Qui a une grande force, intensité, puissance" [9], яка виступає в ролі епітета, еказує на складності професії мореплавця. Про

потужність вітру йдеться і в наступному реченні, де описується його сила пересувати кораблі (*Il faisait glisser les voiliers*) у безмежних просторах океану (*dans les océans infinis*). Таке фокусування на могутності стихії водночас передає сильний характер та волю особистість героїні роману. Ретроспекція викладу подій зумовлена екстрадієгетичним типом наратора, який перебуває за межами дієгезису. Оповідь ведеться неначе «ззаду» ("vision par derrière" – термін Ж. Пуйона), що властиво для нульової фокалізації. Оповідач займає домінуючу позицію, він наділений всезнанням, адже стверджує, що корабель героїні найшвидший за всі інші, а вираз *sans aucun doute adv.* виступає референтом його оцінної модальності.

Визначаючи типологічний статус наратора, доцільним вважаємо врахувати побудову наративних структур у творі, які можуть бути лінійними та нелінійними. Послуговуючись теоретичними напрацюваннями К. Коваленко, лінійну наративну структуру розуміємо як таку, де подієвість моделюється лінійно (розгортається з минулого через теперішнє в майбутнє), головна роль належить нараторові, якому відомий фінал історії; та нелінійну, яка передбачає наявність причинно-наслідкових зв'язків, але при цьому сюжет не збігається з фабулою; присутні рух почуттів, фінал на подієвому та розповідному рівнях, оповіді властива непослідовність у зображенні подій [4, с. 48].

Своєрідність науково-фантастичного наративу роману "Le Papillon des étoiles" полягає в контамінації лінійних та нелінійних структур побудови твору. Оповідь ведеться від третьої особи, тобто імпліцитним наратором (за Ж. Женеттом), який виступає фіксатором подій та у формі минулого часу (*n'eut pas lieu*): *La rencontre entre le souffle et le rêve, c'est-à-dire entre Élisabeth Malory et Yves Kramer, n'eut pas lieu dans des conditions idéales* [10, с. 8]. У наведеному уривку автор використовує алегорію *le souffle et le rêve* (вітер та мрія) на позначення головних героїв (*Élisabeth Malory et Yves Kramer*), розкриваючи таким чином сутність їхніх особистостей. Порівнюючи Елізабет Малорі з вітром, письменник передає волелюбний характер дівчини, її любов до своєї професії, прагнення до нових мандрівок, тоді як мрія (*le rêve*) покинути планету Земля та створити життя на іншій планеті в іншій сонячній системі – домінуюча риса науковця Іва Крамера, одного з головних героїв твору. За допомогою алегорії Б. Вербер зображує ще одного персонажа, мільярдера на ім'я Габріель Мак Намарра: *La rencontre entre le rêve et le pouvoir, c'est-à-dire entre Yves Kramer et Gabriel Mac Namarra, eut lieu en altitude, au dernier étage du plus haut building de la ville, précisément baptisé: Mac Namarra Tower. L'immeuble doré côtoyait les nuages* [10, с. 20]. Замішуючи особу (Габріель Мак Намарра) абстрактним поняттям «влада» (*le*

pouvoir), автор фокусує увагу читача на важливих саме для сюжету твору якостях героя. Для втілення мрій Іва Крамера необхідні були величезні кошти, які він ніде не міг знайти до зустрічі із заможним підприємцем. Про фінансову могутність останнього свідчить значення лексеми *pouvoir* м.п. – “Puissance particulière de quelqu’un ou de quelque chose” [9], місцерозташування героя, а саме на останньому поверсі (*au dernier étage*) найвищої будівлі в місті (*du plus haut building de la ville*), що на граматичному рівні виражено використанням найвищого ступеня порівняння прикметника *haut* adj. та вживанням прикметника *dernier* adj. у значенні “le plus haut, le plus grand” [9]. Будівля, яка належить багатому можновладцю, охрещена (*baptisé*) його ім’ям (*Mac Namarra Tower*), а її золотий колір (*L’immeuble doré*) – це символ багатства та успіху. Окрім вищезазначених лексико-стилістичних засобів, автор використовує метафоричне словосполучення *côtoyer les nuages* (наближитися до хмар), яке образно передає висоту багатоповерхової будівлі, імплікуючи водночас велич її власника. Референтом оцінної модальності наратора виступає лексична одиниця *précisément* adv. – “D’une façon précise, juste à l’endroit ou au moment indiqués” [9], яка визначає його самосвідомість.

До наративно-синтаксичних особливостей відносимо повторюваність побудови назв сильних позицій твору (*Puissance de l’eau, Douceur de l’air*), а також повторення синтаксичних та лексичних конструкцій:

1. *La rencontre entre le souffle et le rêve, c’est-à-dire entre Elisabeth Malory et Yves Kramer, n’eut pas lieu dans des conditions idéales.*

2. *La rencontre entre le rêve et le pouvoir, c’est-à-dire entre Yves Kramer et Gabriel Mac Namarra, eut lieu en altitude <...>.*

Особливості моделювання наративу в романі “Le Papillon des étoiles” помітно відрізняються у кожній із трьох частин твору. У першій частині, що має назву *L’ombre d’un rêve*, автор знайомить читача з героями, вимальовує їх зовнішні та внутрішні портрети, вибудовує сюжетну зав’язку. Головний герой твору, Ів Крамер, зневірений у майбутньому планети Земля, яка потерпає від перенаселення, бездумного використання її корисних копалин, а також постійного прагнення людини до винайдення нових видів зброї, розпалення війн на основі релігійних або фінансових причин. Автор розкриває внутрішній світ науковця поступово, не надає чіткого опису його характеру:

On le disait étourdi, il se disait rêveur.

On le disait maladroit, il se disait dispersé.

On le disait distrait, il se disait absorbé par des réflexions exotiques [10, с. 7].

У наведеному прикладі Б. Вербер використовує антитезу, яка полягає у конфронтації в кожному реченні двох протилежних за змістом слів

або виразів: *étourdi* (легковажний) – *rêveur* (мрійливий); *maladroit* (незграбний) – *dispersé* (задумливий); *distract* (розсіяний) – *absorbé par des réflexions* (занурений у роздуми). Автор спочатку подає сприйняття героя очима інших людей, а потім спростовує їх, розкриваючи внутрішнє бачення себе персонажем. Речення тотожні між собою за синтаксичною будовою, у них наявні лексичні повтори (*On le disait <...> il se disait*), що характерно для анафори, а також кожен із них починається з абзацу. Усі ці лінгвістичні засоби сприяють фокусуванню уваги читача на тому, що хоче виділити автор, а також надають можливість самостійно вибудовувати внутрішній портрет героя, наділеного неоднозначним характером, у якому перетинаються як негативні, так і позитивні риси.

Для нашого дослідження найцікавішим видається авторська специфіка моделювання наративу в цьому епізоді, де письменник використовує варіабельну (контаміновану) фокалізацію. Сучасна дослідниця Є.О. Дегтярьова, яка вивчала наративні засоби відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст., вважає, що варіабельна фокалізація спирається переважно на внутрішню фокалізацію та виділяє такі можливі варіації: внутрішньо-нульова, внутрішньо-зовнішня, зовнішньо-внутрішня, зовнішньо-нульова, нульово-внутрішня та нульово-зовнішня фокалізація [1, с. 150]. Послугуючись її напрацюваннями, вважаємо, що обраний оповідний сегмент належить до нульово-внутрішнього типу фокалізації, у якому поєднуються два фокуси бачення внутрішнього світу персонажа. Зовнішня перцепція доповнюється самоусвідомленням героя, який не бачить своїх недоліків, натомість вважає їх перевагами, що імплікує внутрішній фокус бачення.

Головний герой – неоднозначна особистість, яка постає на сторінках роману як людина мрійлива, розсіяна, проте водночас здатна на рішучі дії. Щоб розкрити його внутрішній світ, автор наводить деякі факти з його біографії: *Écologiste de la première heure, il avait jadis œuvré pour la préservation des espèces en voie de disparition, contre les conditions de vie atroces du bétail d’élevage intensif, pour la diversité des espèces végétales, pour le contrôle des industries alimentaires. Il avait aussi connu une période anarchiste durant laquelle il avait milité pour la disparition des gouvernements, de la police, de l’armée* [10, с. 12]. У цьому уривку відчувається втілення авторського світобачення та життєвої позиції в особі персонажа. Із численних інтерв’ю та статей відоме глибоке занепокоєння Б. Вербера через дедалі складнішу ситуацію у світі, спричинену екологічними проблемами та міжнародними конфліктами. За наведеним прикладом, герой постає перед читачем як людина рішуча (*anarchiste*), здатна боротися за свої принципи

та ідеї. Водночас мрії покинути планету свідчать про його небажання щось змінювати, його зневіру. Саме екстрагетеродігетичний тип оповідача, якому відомі усі тонкощі душевних переживань персонажа, розкриває внутрішній конфлікт науковця, який почувасться чужаком на своїй планеті: *Il quitterait cette Terre où il se sentait chaque jour plus étranger* [10, с. 7].

У другій частині роману герої твору здійснили свої фантастичні мрії, вони подорожують на величезному космічному кораблі, який вміщує 144 000 пасажирів, що поділяють бажання покинути Землю, щоб через тисячі років їх нащадки створили нову цивілізацію на іншій планеті, в іншій сонячній системі. Для оповідного простору другого розділу властивими є зміни ролі та значення персонажів (смерть головних героїв), фокус бачення подій теж неодноманітний, наявні усі типи фокалізації. Події спочатку описуються уповільнено, деталізовано, численними є роз'яснення тих чи інших технічних винаходів, деталей тощо: *Du fait de l'inertie, le Cylindre continuait d'accélérer sa rotation. 1,23 G. Les quelques personnes qui étaient debout commencèrent à tomber à quatre pattes. 1,52 G. Tout le monde se retrouva à plat ventre. 1,73 G. Tous étaient collés aux parois de plastique ou écrasés sur les baies transparentes* [10, с. 102]. У наведеному прикладі вживається науково-термінологічна лексика (*inertie* n.f., *Cylindre* n.m., *rotation* n.f.), а також цифрові позначення, що подаються як окремі нечленовані речення та мають певну прагматичну функцію – створення внутрішнього напруження в розгортанні оповідного сегмента. Частотною для другого розділу є й зовнішня фокалізація, якій притаманний прискорений виклад подій, що наведені в тексті у вигляді переліку, неначе кадри з фільму:

En l'an 730 éclata une nouvelle épidémie de grippe [10, с. 191].

En l'an 750, grande guerre entre les deux religions des frères prophètes [10, с. 191].

En l'an 780 apparition d'un troisième groupe se définissant comme athée et antireligieux [10, с. 192].

Кожним із цих речень починається абзац. Подіям притаманний фактуальний характер, відсутні деталі, причинно-наслідкові зв'язки, немає головних героїв. Другий розділ твору можна умовно розділити на дві частини: у першій наявні ліричні відступи, автор детально описує устрій всередині космічного корабля *le Papillon des Étoiles*, стосунки між героями твору; у другій його частині оповідь суттєво прискорюється, головні герої помирають, а нові ще не з'являються. Автор не надає жодних подробиць того, що відбувається, проте водночас виступає єдиним очевидцем. Нарация не фокалізована, тобто нульова, надає читачеві коротку інформацію про події, що набувають вкрай прискореного темпу:

Après la guerre la paix.

Après la paix à nouveau la guerre [10, с. 188].

Автор вдається до використання анафори, виокремлюючи кожне з речень в окремий абзац, наводячи дуже загальні відомості про події.

У третьому розділі роману, що має назву *Arrivée en planète étrangère*, найпоширенішою є внутрішня фокалізація, а саме змінна, тобто та, що зміщується від одного персонажа до іншого. Після довготривалої подорожі та всіх війн, що пережили жителі Зоряного метелика, на борту космічного корабля залишилося лише 6 пасажирів. Двоє молодих людей, дівчина та хлопець, висаджуються на незвідану планету для того, щоб започаткувати на ній нове, краще від Земного, людське суспільство. Третя частина роману суттєво відрізняється від попередніх двох певним доповненням жанру наукової фантастики – філософськими міркуваннями, що базуються на релігійних ідеях. Головні герої Адріан та Елізабет мають у своєму розпорядженні книгу *Nouvelle Planète: mode d'emploi*, написану ще Івом Крамером. У ній вони знаходять усі необхідні знання для створення «земного» життя на новій планеті. Не маючи ані спеціальної освіти, ані наукового досвіду, слідуючи лише вказівкам автора книги, їм вдається створити усі форми життя рослинного та тваринного світів. Проте автор імплікує нову інтригу, сюжетний поворот: Елізабет не бажає зближуватись з Адріаном, дівчина не вважає, що зобов'язана віддаватись йому навіть для продовження людського роду на новій планеті. Такі настрої своєї супутниці хлопець сприймає з обуренням, він наголошує, що єдиний чоловік на планеті та нагадує про шляхетну мету, яку переслідували ще їх пращури і передали їм, своїм нащадкам:

Il se dit qu'il avait résolu l'un des plus grands problèmes de l'univers: "Comment faire renaître l'humanité sur une autre planète", et se voyait incapable de résoudre celui-ci, inattendu: "Comment se faire aimer d'une femme?" [10, с. 225].

Фокус зображення направлено на внутрішній світ героя, висвітлює його міркування, що притаманно для внутрішньої фокалізації, яку веде імпліцитний наратор. Письменник використовує змінний тип внутрішньої фокалізації, адже так само розкриває враження й роздуми головної героїні, занурюючи читача всередину її свідомості. Автор насичує третю частину роману психологічними роздумами, соціально-побутовими та гендерними проблемами, особливо виразно відчувається тяжіння Б. Вербера до релігійної тематики. Наприклад, після раптової смерті своєї супутниці Адріан перебуває у розпачі та постійно звертається, неначе до Бога, до свого пращура Іва Крамера. Хлопець благає дати йому знак, пораду, відповідь на питання, як йому продовжити людський рід. Цьому уривку притаманна внутрішня

фокалізація фіксованого типу, адже спектр зображення подій фокусується виключно через призму сприйняття головного героя. Врешті-решт, Адріан отримує відповідь із книги, написаної науковцем для людей нової планети, та створює немовля, використовуючи власне ребро. У цьому випадку має місце інтенціональна інтертекстуальність, тобто письменник свідомо та сплановано співвідносить роман із Біблією за допомогою ремінісценції, що реалізується лексевою *côte n., f.* – ребро.

Проведене дослідження викладової специфіки роману Б. Вербера “Le Papillon des étoiles” виявило, що вона базується на поєднанні в текстовій площині твору нульової, внутрішньої та зовнішньої фокалізації, а також використанні письменником варіабельної фокалізації. Своєрідність науково-фантастичного нарративу полягає також у переважанні того чи іншого типу фокалізації залежно від розділу роману та сюжетного задуму

автора. Оповідь ведеться імпліцитним гетеродієгетичним наратором, який фіксує події у формі минулого часу. Він періодично занурюється у внутрішній світ героїв, детально описує їх думки, почуття, мрії та самоідентифікується за рахунок референтів його оцінної модальності. Проте наявні в тексті фрагменти й особливо прискорений темп оповіді позбавлені будь-яких подробиць та деталей. Характерною стилістичною особливістю твору Б. Вербера є відтворення у романі подій, які були раніше викладені у Біблії, що імплікується у творі засобами алюзії та ремінісценції. Важливу роль у створенні нарративної площини роману відіграють ретроспекції, а також контамінація лінійних та нелінійних структур побудови твору.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо явище інтертекстуальності та її комунікативно-прагматичної ролі у художньому просторі науково-фантастичної літератури.

Література

1. Дегтярьова Є.О. Лінгвокогнітивні і нарративні способи відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французьких мінімалістичних художніх текстах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Є.О. Дегтярьова. – К., 2016. – 265 с.
2. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт // Фигуры П. – Т. 2. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – С. 60–278.
3. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О.М. Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
4. Коваленко К.Г. Типи нараторів і види нарації у прозових творах А.П. Чехова («Мое життя», «Розповідь невідомої людини») / К.Г. Коваленко // Збірник наукових праць Полтавського нац. пед. ун-та ім. В.Г. Короленка. Серія «Філологічні науки». – 2012. – Вип. 10. – С. 46–50.
5. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А.П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
6. Genette G. Figures III / G. Genette. – P. : Seuil, Points, 1972. – 282 p.
7. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2 : Літературознавча енциклопедія. – 2007. – 624 с.
8. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/42/53392-0.html>.
9. Словник Larousse [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.larousse/fr>.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Werber B. Le Papillon des étoiles / B. Werber [Electronic resource]. – Access mode : <http://livre-telecharger-gratuit.com/?p=23438>.

УДК 811.134.2(373+42)

Кульбіда Д. П.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНОМУ ІСПАНСЬКОМУ ТУРИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто основні підходи до трактування «дискурсу» у сучасному мовознавстві. Зазначено, що комунікативна ситуація невід'ємно зв'язана з вибором та використанням певних лексичних ресурсів. Особливу увагу звернено на питання вивчення особливостей вживання англіцизмів у сучасному туристичному дискурсі Іспанії. Окреслено головні методи дослідження англіцизмів на сторінках друкованих періодичних видань.

Ключові слова: англіцизм, туристичний дискурс, туристична періодика, методи дослідження.

Кульбіда Д. П. Методологические основы исследования англицизмов в современном испанском туристическом дискурсе. – Статья.

В статье рассмотрены основные подходы к трактовке «дискурса» в современном языкознании. Отмечено, что коммуникативная ситуация неотъемлемо связана с выбором и использованием определенных лексических ресурсов. Особое внимание обращено на вопросы изучения особенностей употребления англицизмов в современном туристическом дискурсе Испании. Определены главные методы исследования англицизмов на страницах печатных периодических изданий.

Ключевые слова: англицизм, туристический дискурс, туристическая периодика, методы исследования.

Kulbida D. P. Methodological basis of anglicism research in modern Spanish tourism discourse. – Article.

The article deals with the main approaches to the definition of “discourse” in modern linguistics. It is noted that the communicative situation is inherently associated with the selection and use of certain words and word-combinations. Particular attention is paid to the questions of anglicism study and use in the modern tourism discourse of Spain. The main research methods of anglicisms in travel magazines are given.

Key words: anglicism, tourism discourse, travel magazines, research methods.

У сучасному світі спостерігається поступовий перехід від дослідження структурної лінгвістики до функціональної, що зумовлено пошуком відповідей на такі питання: яким чином вибір мовних засобів спілкування залежить від комунікативної ситуації, наскільки сама людина залежить від мови, як мова пов'язана зі світом людини? Зовнішні явища, що є зв'язаними із психологічними, стилістичними й комунікативними аспектами мовлення, стали релевантними для мовознавства. Скоротилася дистанція, яка відокремлювала мову від життя.

Вважаємо, що проблема функціонування англомовних запозичень не втрапить своєї актуальності, оскільки соціальний розвиток більшості країн світу тільки прискорюється, що сприяє зростанню кількості інформації. Англомовні лексичні запозичення є своєрідними маркерами, тому що частково вказують на активні процеси розвитку в економіці, культурі, соціальному житті тих народів, мова яких приймає іноземну лексику. Окрім соціальних та технологічних причин, що змушують використовувати в мовленні іноземну лексику, розглядаємо і прагматичні. Так, мовці, зокрема журналісти, послуговуються іноземними словами, попри наявність у питомій лексиці еквівалентів, для більшого впливу на аудиторію.

Метою наукової розвідки є встановити найбільш слушні підходи для дослідження англомовних запозичень у мас-медійному дискурсі, зокрема туристичному. Об'єктом є методи дослідження різних видів дискурсу в сучасному мовознавстві. Предметом – підходи до вивчення особливостей вживання лексичних одиниць англомовного походження у дискурсі. Для досягнення поставленої

мети потрібно виконати такі завдання: розглянути поняття «дискурс», зокрема туристичний дискурс, представлений іспанською періодикою; визначити основні методи вивчення англомовних запозичень у туристичному дискурсі Іспанії; обґрунтувати важливість дослідження англіцизмів у структурно-семантичному та комунікативно-прагматичному аспектах.

Мова є невід'ємною частиною ситуації. Ми завжди знаємо, яку мову почуємо в тому чи іншому разі, відповідно, через фрагмент усного чи писемного мовлення можна у певних деталях, за декілька секунд, відтворити соціальну ситуацію, яка його створила [4, с. 9; 25, с. 2]. Визначними ознаками є фонологія, лексика, синтаксис та паралінгвістичні ознаки: швидкість і ритм. Основу ситуаційних моделей кожної людини формують не абстрактні знання про стереотипні ситуації, а особисті, що ґрунтуються на індивідуальному досвіді, пережитих почуттях і емоціях [4, с. 9].

З 50-х рр. ХХ ст. науковці все частіше усвідомлюють, що мовленнєва ситуація невід'ємно зв'язана з вибором та використанням певних лексичних ресурсів, а слова, зокрема, зумовлені контекстом [15, с. 100].

Термін «прагматика» (від лат. *pragmaticus* та від гр. *pragmatikos* «придатний для дії») був уведений у науку одним із засновників семіотики Ч. Моррісом. Американський філософ розділив семіотику на семантику (відношення знака до означуваного об'єкта), синтактику (відношення між знаками в межах однієї знакової системи) і прагматику (відношення між знаком та його інтерпретатором) [2, с. 3].

Розмежування семантики і прагматики широко досліджується в сучасній лінгвістиці. Погляди учених на вирішення цього питання збігаються. Так, науковці стверджують, що семантика займається дослідженням буквального значення слова, а прагматика опікується тим лексичним значенням, яке проявляється у певній мовленнєвій ситуації [16, с. 17; 18, с. 13; 21, с. 7; 24; 26, с. 19–20].

Британський лінгвіст Дж. Ліч вводить поняття «риторична прагматика» [22, с. 15]. Для того, аби мовленнєвий акт успішно досягнув поставленої мети, необхідно враховувати принципи риторики. Насамперед потрібно заздалегідь уявити собі читача/слухача: хто він, які особливості (характер, смаки, інтереси) його особистості. Є теми, які з певними людьми чи конкретною особою недоречно обговорювати. Оцінивши уявно свою аудиторію або співрозмовника, потрібно подбати про те, щоб факти, приклади, образи, докази, сама лексика, які автор буде наводити та використовувати, були цікавими, знайомими або добре розтлумаченими для адресата повідомлення. Мова є найбільшим знаряддям впливу на читача, тому важливо використовувати образну живу мову, яку легко читати та запам'ятовувати.

Р.С. Столнейкер і Т.А. ван Дейк зауважують, що для прагматичного розуміння мовленнєвих актів, зокрема їх ідентифікації, необхідно враховувати цілий ряд компонентів: властивості граматичної структури висловлювання, паралінгвістичні характеристики, спостереження та сприйняття комунікативної ситуації, відому інформацію про мовця і про особливості цієї комунікативної ситуації та ін. [4, с. 15; 12, с. 423]. Таким чином, розуміння загального смислу речення-висловлювання не визначає його комунікативної направленості.

Повідомлення будь-якої інформації зазвичай із певною метою, наміром чи розрахунком впливає на емоції, думки та дії слухача або читача. Однак не потрібно забувати, що інколи висловлювання не викликають очікуваного ефекту. Н.Д. Арутюнова зазначає, що комунікативна мета будь-якого висловлювання досягається або не досягається залежно від реакції слухача/читача. Однак здебільшого сам жанр спілкування визначає вибір найбільш адекватної реакції. Наприклад, коли йдеться про інформаційний діалог, то не є доречним з боку адресанта повідомлення піддавати сумніву сказане чи написане, чекати на оцінку правдивості інформації. У такому разі пропозиційна установка інтерпретується як знання, а не як думка [3, с. 653–655].

Українська дослідниця В.О. Рубан стверджує, що у прагматичному аналізі слова, зокрема запозиченої лексичної одиниці, потрібно акцентувати увагу на таких прагматичних компонентах, як соціальний статус, професійний параметр, вік, стать, етнічна приналежність, оцінно-емоційний стан мовця та тональність ситуації [10, с. 61].

Вважаємо, що використання в мові-рецепторі будь-якого лексичного неологізму, зокрема семантичного, зумовлено прагматичним впливом, вербалізованою формою якого є дискурс.

Досліджуючи історію виникнення дискурсу, відразу зіштовхуємося з неоднозначністю цього складного та міждисциплінарного поняття. Науковці, проводячи його аналіз, намагаються описати такий процес кожен по-своєму. Відповідно, у цього поняття з'явилося безліч омонімів [9, с. 467; 13, с. 45–48; 14, с. 95; 17, с. 6; 27, с. 21–23].

Російський філолог Ю.С. Степанов зазначає, що власне термін «дискурс» (з англ. *discourse*), який почав уживатися науковцями із 70-х рр. ХХ ст., спершу виступав синонімом російського лінгвістичного терміна «функціональний стиль» (певний вид текстів – розмовних, газетних та ін., а також відповідна кожному виду тексту лексична система і граматики). В англійській традиції до появи дискурсу не було смислового еквівалента через відсутність стилістики як окремої галузі мовознавства [11, с. 36].

Погоджуємося з думкою О.С. Кубрякової, що поява дискурсу не була модним нововведенням, яке в літературній мові означало мовлення, бесіду, розмови і навіть послідовний виклад думок. Це поняття з'явилося для номінації нового концепту, що може об'єднати всі попередні уявлення про таке складне явище й передати в єдиному образі мовлення, яке утворюється в певних комунікативних умовах і зв'язане з ними [6, с. 524].

Для деяких дослідників дискурсивна діяльність асоціюється тільки з усним мовленням, що, на відміну від писемного, є більш фундаментальним, живим проявом мови. Дослідження дискурсу, відображеного в писемній формі, є не менш важливим [8]. Тексти – зафіксовані зразки роботи людської думки, відображення індивідуального та колективного досвіду людства [6, с. 528]. Розвиток інформаційних технологій та реклами зокрема призводить до того, що сьогодні візуальна складова частина набуває все більшого значення у передачі повідомлення, інформативно та емоційно збагачуючи друкований текст.

М. Стаббс виділяє три основні характеристики дискурсу: у формальному відношенні дискурс вивчає структуру мови на рівні речень, у змістовному плані дискурс пов'язаний із використанням мови в соціальному контексті, за своєю організацією дискурс інтерактивний, тобто діалогічний [25, с. 1].

Відтак можемо вважати, що дискурс характеризує комунікативний та ментальний процес, що також призводить до утворення тексту. Це поняття не є синонімом тексту. Однак зауважимо, що зміст дискурсу розкривається лише інтертекстуально – у сукупності текстів, об'єднаних спільною тематикою. Більше того, тексти одного виду дискурсу

можуть бути елементами інших видів спеціальних дискурсів. Наприклад, рекламне оголошення в туристичному дискурсі також може бути включеним у побутовий дискурс як реклама товарів і послуг. Вплив позамовного фону, зокрема соціальних інститутів, культурно-історичних, ідеологічних, психологічних факторів, призводить до формування певних мовленнєвих закономірностей у тексті.

Для визначення типу дискурсу потрібно враховувати статусно-рольові характеристики учасників спілкування. В.І. Карасик зауважує, що з позицій соціолінгвістики, враховуючи, хто і за яких умов бере участь у спілкуванні, можливо виділити безліч типів дискурсу. Наприклад, дискурс театральної репетиції чи психотерапевтичної консультації [5, с. 195–196]. Оскільки тип дискурсу детермінується типом соціальної активності людини, то він є історично зумовленим і безпосередньо зв'язаним із рівнем розвитку суспільства і його культурою [6, с. 525–526].

Туристичний дискурс є різновидом інституційного дискурсу, де спілкування людей розглядається з позицій їх належності до тієї чи іншої соціальної групи, певної мовленнєво-поведінкової ситуації та фіксованого місця відповідного спілкування. Інституційний дискурс – історично мінливий [5, с. 194]. Зі зникненням публічного інституту вид дискурсу, в якому він розвивався, переходить у суміжний. Туристичний дискурс, представлений іспанською періодикою, являє собою таку форму спілкування, коли люди не знають один одного, але ведуть бесіду згідно з нормами цього соціуму. Метою такого спілкування є емоційно-інформаційний обмін. У досліджуваному туристичному тексті емоційний настрій адресанта фіксується завдяки параграфеміці та її компонентам (графічна сегментація тексту, шрифтові та кольорові набори, іконічні засоби). Погоджуємося з Т.О. Анохіною, що виділення мовних одиниць у тексті має суб'єктивно-об'єктивний характер, оскільки, окрім вираження авторських інтенцій, графічні знаки є типовими для певних ситуацій [1, с. 74]. Журналіст і читач формують ядро такого інституційного дискурсу, де комунікативна домінанта належить першому. Адресат, представлений колективно, у діалог вступає із часом.

Туристичний дискурс, представлений іспанськими журналами, характеризується як розширенням, так і скороченням тексту. Причини ампліфікації журнальних статей: 1) монологічність тексту, 2) деталізоване ознайомлення читача із країнознавчою, науково-технічною та іншою інформацією, 3) велика комунікативна дистанція між журналістом і читачем. Скорочення, або компресія, притаманне загалом рекламним текстам. Це визначається специфікою побудови рекламного звернення, де на перший план завжди виходить привернення уваги, виклик бажання та спонукування до придбання товару.

Комунікативна зрозумілість у туристичному дискурсі досягається завдяки спільності тезаурусів учасників комунікації та ілюстративному матеріалу, коли йдеться про друковані видання.

Мова сучасних іспанських журналів про подорожі (*National Geographic (España), Viajes National Geographic, Condé Nast Traveler, Lonely Planet Traveller, Altair, GEO, Hosteltur, Rutas del Mundo, Viajar, Viajeros*) невід'ємно зв'язана з культурою часу, її сьогоденням і є відкритою для англійських запозичень. Зазначимо, що всі досліджувані нами туристичні журнали належать до змішаного виду преси, що поєднує в собі ознаки якісної та масової.

Під час вибору досліджуваного матеріалу, оскільки сьогодні англіцизми проникли у всі види дискурсу, враховували історичні дані. Так, у 1841 р. Т. Кук запровадив у Європі перший туристичний пакет (транспорт, проживання, культурно-розважальна програма), що дозволяв здійснити таку мандрівку за межі країни, яку ми знаємо сьогодні [23, с. 34]. До цього здійснювалися лише екскурсії залізницею. Відтоді через відсутність термінологічного апарату для рекламування туристичного продукту та його реалій, яких не було на теренах більшості країн Європи, зокрема Іспанії, з'явилася тенденція запозичувати англійську лексику, оскільки їй притаманний інтернаціональний характер з огляду на те, що вона стала засновником цієї сфери діяльності. Вважаємо, що англійські запозичення в туристичному дискурсі є фактом масової комунікації, а їх вивчення – важливою умовою успішної професійної діяльності з організації подорожей. Вибір сфери засобів масової інформації зумовлений тим, що це один з елементів громадського життя, який активно реагує не лише на суспільні процеси, а й на мовні, і віддзеркалює їх.

Якщо досліджуваного корпусу лексичних запозичень порівняно небагато, то всі вони підлягають вивченню, тобто суцільному дослідженню. Процес запозичення англійської лексики в сучасній іспанській мові, зокрема в досліджуваній нами сфері, є активним, але не інтенсивним. Відповідно, на теренах Іспанії не були зафіксовані випадки використання «спенгліша» (*espanglish/spanglish*) – жаргону спілкування, що поєднує іспанську та англійську мови [7, с. 6]. Американський психолог і філософ В. Джеймс, який також є одним із найвидатніших представників прагматизму, зазначає, що коли ми володіємо двома мовами і починаємо будувати речення, наприклад, французькою мовою, то словами цієї ж мови ми його і закінчимо, а не англійськими [20, с. 262]. Цей процес відбувається механічно, оскільки є законом мозку. Тому вважаємо, що спенгліш є загалом засобом спілкування неосвічених в обох мовах (іспанській та англійській) іспанців або використовується в перекладних статтях для увиразнення іноземного матеріалу.

Відтак будь-яке довільне використання запозиченого слова є інтенцією мовця, що переслідує певну мету.

Поява нових англiцизмiв простежується в мовi на двох рiвнях: безпосередньо у вжитку та в лексикографiчних працях. Завдяки *методицi спостереження*, що є складовою частиною *описового методу*, визначаємо структурно-семантичнi та прагматичнi особливостi англiомовних запозичень, що зустрiчаються на сторiнках iспанських журналiв про подорожi. Стверджуємо, що не можна осмислювати, аналізувати та узагальнювати матерiал без належного спостереження. У результатi проведена класифiкацiя англiцизмiв на основi *iндуктивного* та *дедуктивного аналізу* вилученого корпусу лексичних одиниць зробила результати дослiдження достовiрнiшими та об'єктивнiшими. Отриманi англiомовнi запозичення у процесi цiєї наукової розвiдки розподiляємо на двi групи: *iнтегральнi* англiцизми (*fast ferry* (m), *cool* (adj), *funk* (m), *greens* (m, pl), *infinity pool* (f), *skybar* (m), *birdwatching* (m), *hide* (adj), *selfie* (m), *country club* (m), *road movie* (f), *brunch* (m), *start-up* (f)) та *модифiкованi* англiцизми (*spa* (m), *tuneles* (m, pl), *relax* (m), *surfear* (v), *claxon* (m), *pósters* (m, pl)).

Пiд час наукового дослiдження лексичних запозичень вважаємо за необхiдне звертатися до методу *структурного методу*, який застосовується у дослiдженнi структури мови, а його метою є пiзнання мови як цiлiсної функцiональної структури. *Словотвiрний аналіз* англiомовних запозичень у дослiджуваному корпусi лексичних одиниць показує, що англiцизми також використовуються як словотвiрна база для iспанських неологiзмiв. Оскiльки словотвiрний аналіз дослiджує структуру похiдних слiв, то він, вiдповiдно, передбачає урахування лексичного значення як вихiдного, так i похiдного слова, та їх частиномовних характеристик. Наприклад: *El uso del WEP no es seguro, en cambio son más difíciles de hackear los sistemas WPA y WPA2* [28, с. 16]. Так, сучасне iспанське дiєслово *hackear* (лексикографiчно не зафiксоване) є продуктом дiєслiвної суфiксацiї, утвореним вiд англiйського iменника *hacker*, який занесений до СКАІМ iз позначкою «англiцизм». Визначаємо його як гiбридний англiцизм згiдно з розробленою структурно-типологiчною класифiкацiєю.

Частотнiсть використання англiомовних запозичень в iспанському туристичному дискурсi визначається за допомогою *статистичного методу*. Завдяки простим пiдрахункам випадкiв вживання англiцизмiв на сторiнках iспанських туристичних журналiв простежуємо головнi тенденцiї у процесi сучасних лексичних запозичень. Переважно запозичуються слова, зокрема iменники, на вiдмiну вiд словосполучень i речень.

Мова змiнюється непомiтно для її носiїв, проте кожне нове поколiння по-своєму реагує на

мiжмовну iнтерференцiю та культурну дифузiю. Проведення дослiдження у площинi синхронiї дає змогу прослiдувати за сучасною ситуацiєю англiомовного лексичного впливу на територiї Iспанiї, а порiвняння з результатами попереднiх рокiв допомагає з'ясувати динамiку цього процесу загалом i в конкретних сферах суспiльного життя зокрема. Дослiдження англiцизмiв в iспанському туристичному дискурсi в дiахронiчному аспектi проводимо, спираючись на теорiю поколiнь Н. Хоува i В. Штрауса [19]. Згiдно з цiєю теорiєю, американськi дослiдники називають поколiнням сукупнiсть людей, народжених приблизно за 20 рокiв i якi, вiдповiдно, роздiляють однаковi фази життя: дитинство (0–21), молодiсть (22–43), середнiй вiк (44–65) i старiсть (66–87). На формування кожного нового поколiння впливають суспiльно-iсторичнi подiї та умови, у яких воно зростає. Спiльна мова, вiрування, звички, спогади та життєвi уроки об'єднують поколiння.

Однiєю з причин появи в мовi запозичених лексичних одиниць є те, що вони приходять разом iз найменуванням предмета чи явища, якi доти були невідомi для краiни-позичальницi. Також iноземне слово може допомогти конкретизувати якийсь вид предметiв або понять, що зумовлює ще одну причину його появи. Досить часто лексичне запозичення спiвiснує поряд iз його вiдповiдником, питомим словом, однак має бiльш вузьке значення або є бiльш емотивним. Запозичуються i значення англiомовних слiв, якi закрiплюються за iспанськими. Таким чином, *лексико-семантичний аналіз* виявляється необхiдним для дослiдження процесу лексичного запозичення. Використовуючи *компонентний аналіз* (розщеплення значення слова на семи), маємо змогу дослiдити в сукупностi запозичених слiв тi ознаки, за допомогою яких однi слова рiзняються, а iншi об'єднуються у групи. Тi англiцизми, якi вже ввiйшли до словникового складу iспанської мови, пiддаються *компонентному аналізу на основi словникових дефiницiй*. Зауважимо, що словникове визначення запозиченої одиницi потрiбно порiвнювати з її контекстуальним значенням, оскiльки лексикографiчна фiксацiя може вiдставати вiд сучасного узусу.

Кiлькiсні прийоми дослiдження та *семантичний аналіз* дають змогу побачити, якi сфери сучасного iспанського туристичного дискурсу є найбільш вiдкритими для лексичних запозичень з англiйської мови. Дослiжений корпус англiцизмiв розподiляємо на тематичнi групи i з'ясовуємо, що такi сфери, як мiсця вiдпочинку та розваги, харчування, спорт, є найбільш англiнізованими. Така некерованiсть iз боку мовознавчої науки у цих сферах говорить про те, що вона просто не встигає дати аналіз усiм новим термiнам-словам, явищам та поняттям, що потрапляють до мови хаотично. Звiдси калькування та варваризацiя мови.

Функції англіцизмів у сучасному іспанському туристичному дискурсі встановлюємо завдяки використанню *методу контекстного аналізу*, який досліджує не лише семантичне значення окремої лексичної одиниці, а і прагматичне, тобто її невід'ємний зв'язок із комунікативною ситуацією. Так, спостерігаємо поліфункціональність англіцизмів туристичної преси (номінативна функція, функція мовної економії, евфемістична функція, глобалізаційна функція, функція престижності та лінгвокультурна функція), оскільки автори, що ними послуговуються, переслідують різноманітні цілі – від необхідного заповнення номінативних лексичних прогалів до привернення уваги читача англійським лексичним еквівалентом.

Отже, особливості дискурсу та сам стиль дискурсивної діяльності визначаються станом суспільства. Туристичний дискурс, як його окремий тип, націлений на чітко визначену аудиторію, де враховують психологію, вік та інші прагматичні особливості адресата. Вважаємо, що використання комплексних методів дослідження англійських лексичних одиниць зумовлене актуальністю наукових досліджень. Сучасна ситуація англіцизмів у сфері туристичного дискурсу, що характеризується насиченістю словами англійського походження, вимагає більшого звернення до прагматичного аналізу, аніж до структурно-семантичного.

Література

1. Анохіна Т.О. Семантизація категорії мовчання в англійському художньому дискурсі: [монографія] / Т.О. Анохіна. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 160 с.
2. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика: сборник пер. с разн. яз. / сост. и вступ. ст. Н.Д. Арутюновой и Е.В. Падучевой / под общ. ред. Е.В. Падучевой. – Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 3–42.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд. исп. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – Благовещенск: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2012. – 477 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Лукашенко Н.Г. Іспаномовний інтернет-дискурс: комунікативно-прагматичний та лінгвістичний аспекти (на матеріалі форумів із проблематики родинних стосунків): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н.Г. Лукашенко. – К., 2006. – 19 с.
8. Настенко С.В. До питання про дослідження поетичного тексту та дискурсу в контексті проблем іспанського віршованого твору / С.В. Настенко // Наука і сучасність: збірник наукових праць; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Т. 42. – К.: Логос, 2004. – С. 188–195.
9. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика: сборник пер. с разн. яз. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Т.М. Николаевой. – Вып. 8. – М.: Прогресс, 1978. – С. 467–472.
10. Рубан В.О. Англійські запозичення у сучасному французькому медіа дискурсі: структурно-типологічний та функціонально-прагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / В.О. Рубан. – К., 2012. – 249 с.
11. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю.С. Степанов // Язык и наука конца XX века: сборник статей / под ред. Ю.С. Степанова. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35–73.
12. Столнейкер Р.С. Прагматика / Р.С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика: сборник пер. с разн. яз. / сост. и вступ. ст. Н.Д. Арутюновой и Е.В. Падучевой / общ. ред. Е.В. Падучевой. – Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 419–438.
13. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Х.: Гуманитарный центр, 2009. – 356 с.
14. Фадеева Г.М. О перспективах использования концепции М. Юнга в исследовании дискурса / Г.М. Фадеева // Дискурс как социальная деятельность: приоритеты и перспективы: матер. междунауч. конф. (МГЛУ, 17–18 ноября 2011 г.). – М.: Рема, 2011. – С. 94–96.
15. Austin J.L. How to do things with words / J.L. Austin. – Oxford: University Press, 1962. – 167 p.
16. Bustos E. Pragmática del español: negación, cuantificación y modo / E. Bustos. – Madrid: Gráficas Maravillas, 1986. – 272 p.
17. Cook G. Discourse / G. Cook. – China: Oxford University Press, 1989. – 168 p.
18. Escandell Vidal M^a. V. Apuntes de semántica léxica / M.V. Escandell Vidal. – Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2007. – 221 p.
19. Howe N. The next 20 years: how customer and workforce attitudes will evolve / N. Howe, W. Strauss [Electronic resource]. – Access mode: <https://hbr.org/2007/07/the-next-20-years-how-customer-and-workforce-attitudes-will-evolve>.
20. James W. The principles of psychology / W. James. – N.Y.: Henry Holt & Co., 1890. – Vol. 1. – 716 p.
21. Justo Gil M. Fundamentos del Análisis Semántico / M. Justo Gil. – Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela. Servicio de Publicacións e Intercambio Científico, 1990. – 89 p.
22. Leech G.N. Principles of pragmatics / G.N. Leech – L.; N.Y.: Longman, 1983. – 250 p.
23. Lickorish L.J. Una introducción al turismo / L.J. Lickorish, C.L. Jenkins. – Madrid: Síntesis, 2000. – 286 p.
24. Pozner R. Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language / R. Pozner // Speech Act Theory and Pragmatics. – Dordrecht, 1980. – P. 198–199.
25. Stubbs M. Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language / M. Stubbs. – Chicago: The University of Chicago Press, 1983. – 279 p.
26. Trujillo R. Introducción a la Semántica Española / R. Trujillo. – Madrid: Arco Libros, 1988. – 270 p.
27. Van Dijk T.A. El estudio del discurso / T.A. van Dijk // El discurso como estructura y proceso. Estudios del discurso: introducción multidisciplinaria; compilador T.A. van Dijk. – Vol. 1. – Barcelona: Gedisa, 2008. – 507 p.
28. Hosteltur. – Septiembre 2013. – № 230. – 64 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

УДК 811.133.1'373

Мартинюк О. М.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТАМИ-НАЗВАМИ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено дослідженню фразеологічних одиниць із компонентом-назвою одягу, аксесуарів та взуття. Проаналізовано фразеологізми згідно з тематичною віднесеністю основного компонента. Доведено, що використання фразеологізмів сприяє економії мовних одиниць та надає експресивності висловлюванню.

Ключові слова: фразеологізм, компонент-назва, експресивність висловлювання.

Мартинюк О. Н. Фразеологические единицы с компонентами-названиями одежды и обуви (на материале французского языка). – Стаття.

Статья посвящена исследованию фразеологических единиц с компонентом одежды, аксессуаров и обуви. Проанализированы фразеологизмы согласно с тематической отнесенностью основного компонента. Доказано, что использование фразеологизмов способствует экономии языковых единиц и экспрессивности высказывания.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент-название, экспрессивность высказывания.

Martyniuk O. N. Phraseological units with components-names of clothing and footwear (based on the French language). – Article.

The article investigates phraseological units with a component of clothing, accessories and shoes. The phraseological units are analyzed according to the thematic relatedness of the main component. It is proved that the use of phraseological units contributes to the language economy and provides expressivity of utterance.

Key words: phraseological unit, component-name, expressivity of utterance.

Щоб опанувати французьку мову, недостатньо просто вивчити слова, необхідно також вивчити фразеологічні звороти, які є важливими експресивними мовними засобами. Саме завдяки їм можна краще зрозуміти історію, культуру, звичаї та традиції французького народу. Фразеологізми характеризують усі сторони життя людини, її зовнішність, духовні якості, вчинки, звички, суспільну мораль, явища природи та ін. Фразеологізми використовуються в повсякденній мові, художніх творах, у публіцистиці. Вони надають висловлюванню виразності, слугують засобом творення образності.

В області фразеології французької мови вагомими є праці Ш. Балі, Ж. Марузо, А. Сеше, А. Греймаса, П. Гіро, В. Виноградова, В. Гака, А. Назаряна. Багато праць у цій галузі свідчать про підвищений інтерес мовознавців до поглибленого вивчення фразеології у структурно-семантичному, лінгвокультурологічному аспектах. Фразеологія відображає ужитково-емпіричний, історичний чи духовний досвід мовного колективу, який пов'язаний із його культурними традиціями [3, с. 13].

У творенні фразеологічного виразу важливу роль відіграють слова-компоненти, які впливають на цілісне значення фразеологічної одиниці. Такими компонентами можуть бути слова на позначення кольору, частин тіла, назви тварин чи птахів, етноніми, предмети одягу чи взуття.

У контексті означеної проблеми на матеріалі сучасної французької мови маємо на меті проаналізувати семантичні особливості фразеологізмів з елементами одягу та взуття.

Номінація одягу та взуття належить до найдавнішого прошарку лексики будь-якої мови, оскільки

ки вона супроводжує людину з моменту її вступу в соціум. Відповідно, вона є активною складовою частиною і у фразеологічній фундації мови.

Згідно з тематичною віднесеністю компонента-назви виділено фразеологізми з назвами одягу та його частин, аксесуарів (штани, куртка, сорочка, рукав, спідниця, шарпетки, рукавиця, кишеня, краватка, ремінь); фразеологізми з назвами головних уборів (капелюх, кашкет); фразеологізми з назвами взуття та його частин (чоботи, підошва).

Найуживанішими компонентами на позначення одягу чи аксесуарів є:

veste: 1) *retourner sa veste = changer d'avis: Le maire de la commune avait dit qu'il ne ferait jamais alliance avec la gauche. Mais juste avant les élections, il a retourné sa veste* (Net); 2) *se prendre une veste = subir un échec*; 3) *tailler une veste à quelqu'un = nuire à la réputation de quelqu'un, en dire du mal.*

culotte: 1) *porter la culotte = assumer le rôle de l'homme dans un couple*; 2) *y laisser sa culotte = se ruiner.* В українському варіанті також наявний елемент одягу «залишитися без штанів», тобто опинитися без засобів існування.

jupe: 1) *porter la jupe = assumer le rôle de la femme dans un couple (pour un homme).*

paletot: 1) *tomber sur le paletot de qn = intercepter brutalement quelqu'un par la veste pour le malmener, le critiquer.*

manteau: *vendre sous le manteau = vendre clandestinement.* В українській мові також є подібний вираз, де використовується лише елемент одягу (пола: край кожної з половин одягу (пальта, піджака і т. ін.), що розгортається спереду): *продавати з-під поли* (таємно, крадькома).

chemise: 1) *comme cul et chemise = très liées, pour des personnes (нерозлийвода)*; 2) *mouiller*

sa chemise = se donner du mal pour faire qqch; 3) *changer (de qqch) comme de chemise* = changer très facilement (d'habitude, d'opinions), remplacer fréquemment (мінати як рукавички); 4) *donner sa chemise* = être très généreux (віддати останню сорочку); 5) *lever la chemise pour quelqu'un* = se priver pour qn.

col: *se pousser du col* = 1) chercher à se mettre en valeur; 2) se vanter, être prétentieux.

costume/costard: 1) *dans le costume d'Adam, d'Eve* = nu (в костюмі Адама та Єви); 2) *tailleur un costume (un costard) à quelqu'un* = lui faire une mauvaise réputation; se moquer de qqn, dire du mal de qqn.

chaussette: 1) *laisser tomber quelqu'un comme une vieille chaussette* = considérer qu'une personne n'a plus d'intérêt, l'abandonner; 2) *c'est du jus de chaussette* = un mauvais café, peu coloré, sans goût (Ех.: *Agatha se gara devant un fast-food et fit un grand sourire à sa voisine/Une bonne gaufre et un jus de chaussette, ça te dit ?* [8, с. 173]; 3) *avoir le moral dans les chaussettes* = l'avoir bas (занепасти духом).

manche: 1) *faire la manche* = mendier; 2) *se retrousser les manches* = se mettre au travail; 3) *avoir un atout dans la manche* = garder une possibilité d'agir supplémentaire; avoir un élément non encore dévoilé en réserve (information, argument par exemple). Подібний фразеологічний вираз є і в українській мові: *мати козир у рукаві* [4].

gant: 1) *aller comme un gant* = convenir parfaitement; 2) *prendre des gants avec qn* = parler ou agir avec précaution pour ne pas vexer; 3) *relever le gant* = accepter le combat; être prêt à riposter (кинути рукавичку); 4) *retourner (qqn) comme un gant* = lui faire complètement changer d'avis; 5) *se donner les gants de (qqch)* = s'attribuer le mérite de qqch, se flater de qqch [9].

poche: 1) *ne pas avoir les yeux dans sa poche* = être attentif, vigilant, avoir l'œil vif, saisir tout ce qui se passe autour de soi, voir ce qui est parfois caché; 2) *sans un sou en poche* = sans argent (вітер у кишнях свистить); 3) *mettre (avoir) qqn dans sa poche* = dominer qn; Gagner la confiance de quelqu'un (заткнути когось за пояс); 4) *ne pas avoir sa langue dans sa poche* = parler beaucoup et avec vivacité (Ех.: *Isabelle n'avait pas la langue dans sa poche. Même le directeur hésitait à lui faire une remarque car il craignait presque toujours une réponse désagréable*) [9]. У цьому прикладі, крім компонента «одяг (його частина)», використано також компонент на позначення частини тіла людини *langue* (за словом у кишню не лізти); 5) *se remplir les poches* = gagner beaucoup d'argent (le plus souvent une acquisition malhonnête) (набити кишень; у кишень бряжчить).

cravate: *se jeter un verre derrière la cravate* = boire un verre (d'alcool), у цьому прикладі *la*

cravate має значення *le gosier*. В українському варіанті використовується слово «комір» («залити за комір»).

bretelle: *se faire remonter les bretelles* = se faire rappeler à l'ordre, plutôt vivement («отримати на горіхи»).

ceinture: *se serrer la ceinture* = faire des économies («затягти пасок»).

écharpe: 1) *ceindre l'écharpe tricolore* = devenir maire; 2) *tenir ses bras en écharpe* = être inactif, paresseux (застаріла конструкція).

tablier: 1) *aller à qqn comme un tablier à une vache* = lui aller très mal («як корові сидло»).

Серед компонентів на позначення головних уборів найчастіше зустрічаються:

chapeau: 1) *Chapeau bas! Tirer son chapeau!* = marque la déférence, le respect ou l'admiration (скинути капелюха) (Ех.: *-Alors là, chapeau! souffra Agatha. Mais Milly n'avait pas le temps d'apprécier le compliment <...>* [8, с. 189]; 2) *sur les chapeaux de roués* = de manière très rapide; 3) *porter le chapeau* = avoir mauvaise réputation; être considéré comme responsable d'une faute, coupable d'un délit; 4) *enfoncer son chapeau* = prendre une résolution courageuse, hardie, dans quelque circonstance difficile, périlleuse; 5) *manger son chapeau* = se déjuger, se renier; convenir de s'être trompé; 6) *travailler du chapeau* = souffrir de troubles psychiques, être un peu fou, ne plus avoir toute sa tête (цей фразеологізм має походження з XIX ст., коли робітники, що виготовляли капелюхи з фетру (матеріал оброблявся за допомогою ртуті), страждали від психічних розладів); 7) *être collet monté* = être raide, guindé, pédant; être rigide sur les manières et les principes; affecter l'austérité, la prudence.

bonnet: 1) *mettre son bonnet de travers* = désigne une personne de mauvaise humeur (в українському варіанті використовується компонент-частина тіла: *встати з лівої ноги*); 2) *se monter le bonnet* = s'exciter, s'exalter; 3) *avoir la tête près du bonnet* = se mettre facilement en colère; 4) *gros bonnet* = personnage important; 5) *c'est bonnet blanc et blanc bonnet* = se dit de choses présentées comme différentes mais en réalité très similaires. Український фразеологізм, що позначає одне і те саме: «Хоч верть-круть, хоч круть-верть» або ж «Не вмер Данило, так болячка вдавила». Зустрічається також вираз із компонентом «взуття»: «Два чоботи – пара».

casquette: 1) *en avoir sous la casquette* = être intelligent; 2) *avoir plusieurs casquettes* = avoir plusieurs fonctions.

coiffe: 1) *être né coiffé* = avoir de la chance. У цьому прикладі *coiffe* позначає головний убір, «оболонка навколо голови у новонародженого», яка його захищає. В українській мові аналогом такого фразеологізму є вираз «народитися у сорочці», тобто мати щастя, шанс.

Аналіз досліджуваного матеріалу дав змогу виділити такі фразеологізми з компонентом «взуття»:

bottes: 1) *se tenir (être) droit dans ses bottes* = garder une attitude ferme et déterminée, sans plier; avoir la conscience tranquille (même à tort); 2) *avoir du foin dans ses bottes* = être riche; 3) *se fâcher à propos de bottes* = se mettre rapidement en colère sans raison; 4) *cirer, chausser, lécher les bottes de quelqu'un* = flatter bassement quelqu'un pour obtenir ses faveurs. В українській мові подібним фразеологізмом буде вираз «*лизати чоботи*» (підлабузюватися до когось, догоджати комусь). Можна також зустріти вираз із компонентом «шапка»: *ламати шапку* (запобігливо низько кланятися; принижувати себе); 5) *être à la botte de quelqu'un* = être totalement dévoué à quelqu'un, être prêt à obéir («*нід чоботом*» – бути у цілковитій залежності від когось); 6) *prendre ses bottes de sept lieues* = agir, aller rapidement.

baskets: 1) *être à l'aise dans ses baskets* = une sensation d'être bien; 2) *lâche-moi les baskets* = laisse-moi tranquille!

pantoufle: 1) *raisonner comme une pantoufle* = raisonner sottement; 2) *être sous la pantoufle de sa femme* = pour désigner un mari que sa femme gouverne.

souliers: 1) *être dans ses petits souliers* = avoir une sensation d'inconfort; être mal à l'aise.

escarpin (муфлі-лодочки): 1) *lever, jouer de l'escarpin* = s'enfuir.

chaussure: 1) *trouver chaussure à son pied* = trouver ce dont on a besoin; rencontrer la personne qui convient; 2) *avoir un clou dans sa chaussure* = avoir vécu, avoir de l'expérience.

souliers: 1) *Ne pas mettre les deux pieds dans le même soulier* = Se dit généralement d'une personne énergique et sachant prendre des décisions rapides (Ex.: *Juliette sait parfaitement s'organiser et ne perd pas son temps en discussions inutiles: il faut dire qu'elle n'a pas l'habitude de mettre les deux pieds dans le même soulier*).

pompe (муфлі): 1) *Marcher à côté de ses pompes*: = Faire du n'importe quoi.

talons (може позначати каблук, а також п'яту): 1) *avoir l'estomac dans les talons* = avoir très faim; 2) *jouer de l'épée à deux talons* = s'enfuir (аналог є і в українській мові – «*накивати н'ятам*»); 3) *tourner les talons* = se retirer, s'en aller, quitter (Ex.: *Depuis que Pascal m'a endommagé ma voiture, il n'ose plus me dire bonjour et quand il m'aperçoit, il préfère tourner les talons*).

sabot: 1) *avoir les deux pieds dans le même sabot* = être embarrassé, incapable d'agir; être passif, sans initiative.

semelle (нідошва): 1) *ne pas lâcher d'une semelle* = suivre quelqu'un de près; être toujours derrière quelqu'un; 2) *battre la semelle* = attendre en marchant

(ou faire les cent pas) («*ходити, чекаючи когось*»). Український фразеологізм «*бити чоботи (ноги)*» має дещо інше значення: «іти, ходити кудись, переважно даремно»).

У виразі: *L'habit ne fait pas le moine* (L'apparence peut être trompeuse. Il faut s'abstenir de ne juger les gens qu'à leur apparence) зазначається, що одяг не є показником, за яким можна судити про людину, тобто «*Зустрічають по одягу, а проводжають по розуму*».

Таким чином, під час аналізу досліджуваного матеріалу виявлено, що труднощі перекладу фразеологізмів розпочинаються з їх розпізнавання в тексті, а також в умінні аналізувати їх мовні функції. Для вдалого перекладу фразеологічної одиниці необхідно добре знати не лише дві мови, але й бути здатним аналізувати культурно-історичні і стилістичні аспекти оригінального тексту, зіставляючи їх із можливостями мови і культури.

Варто зазначити, що невільна (фразеологічна) сполучуваність компонентів фраземи не допускає їх довільної заміни (тобто їх компоненти не можуть замінюватися словами-синонімами), оскільки внутрішня фразеологічна сполучуваність визначається не лише лексико-семантичними властивостями словесного знака, а й різними психолінгвістичними факторами, в основі яких найчастіше лежать певні асоціативні процеси у мисленні людини, викликані актуалізацією тих чи інших сем у смисловій структурі слів-компонентів. Таким чином, фразеологічні єдності є семантично неподільними одиницями, цілісне значення яких умотивоване значенням компонентів. Тому, навіть знаючи звичайне значення кожного слова, ми не можемо завжди легко зрозуміти значення фразеологізму. Наприклад, якщо сказати: «*il porte le chapeau*», це не означає буквально людину з капелюхом, але відповідно до контексту позначає людину, яка винна у чомусь.

Фразеологічні одиниці мають прихований сенс. Носії мови знають, розуміють його, а для іноземців він часто стає лінгвістичною загадкою. Саме тому фразеологічні звороти є найскладнішою в семантичному плані групою мовних одиниць для тих, хто вивчає іноземну мову. Ось чому фразеологізми викликають труднощі у читанні художніх текстів, а також газет, журналів, у розумінні розмовної мови.

Фразеологізми відіграють важливу роль у поповненні словникового складу мови, а також у способах вираження людської думки в різних контекстах або стилях. Фразеологізми мають складну лексико-граматичну структуру, в утворенні якої грають роль екстралінгвістичні й інтралінгвістичні чинники, які зумовлюють «національний характер» фразеологічних одиниць [2, с. 184].

Недостатньо лише добре знати значення певного фразеологічного виразу, необхідно також вдало використати його у мовленні відповідно до контексту, беручи до уваги ситуацію висловлювання

та цільову установку. Такі вирази мають прагматичне значення: виразити почуття, продемонструвати своє ставлення до певної події або ж спровокувати якусь реакцію у співрозмовника. Слухач або читач сприймає почуте або прочитане зовсім інакше, підключаючи свою уяву і вловлюючи весь спектр образів і емоційних одиниць, що закладені у виразі. А це сприяє сильнішому співпереживанню. Тому правильне і влучне використання фразеологічних зворотів дає змогу проявити свій розум, вміння дотепно і точно висловлюватися, уникати штамів і обирати серед багатьох стійких виразів один, найбільш доцільний.

Отже, на основі проведеного аналізу ми прийшли до висновку, що у французькій мові є значна

кількість фразеологізмів, що містять назви предметів одягу та взуття, які сприяють збагаченню словникового складу французької мови.

Використання фразеологізмів дає адресату можливість економії мовних одиниць та зусиль, одночасно сприяє наданню інформативності й експресивності висловлюванню, вираженню ідеї без додаткових пояснень та використанню додаткових мовних засобів комунікативного простору. Без фразеологізмів (як і без інших засобів мовлення) мова була би сухою та занадто офіційною.

Перспективи подальшого дослідження полягають в аналізі професійних фразеологічних одиниць, які належать до різних сфер людської діяльності.

Література

1. Назарян А. Фразеология современного французского языка / А. Назарян. – М. : Высшая школа, 1987. – 288 с.
2. Потреба Н. Фразеологічні одиниці з компонентом кольору у французькій мові / Н. Потреба // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2012. – Вип. 65. – С. 182–184.
3. Телия В. Типы языковых значений: Связанные значения слова в языке / В. Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с.
4. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Детчук, Н. Неровня, Т. Федоренко. – К. : Наукова думка, 2003. – 1096 с.
5. Gonzalez I. La phraséologie du français / I. Gonzalez, A. Rey. – Toulouse : Presses Universitaires du Mirail, 2002. – 231 p.
6. Hausmann F.-J. Tout est idiomatique dans les langues / F.-J. Hausmann // La locution entre langues et usages. – Fontenay Saint-Cloud : ENS, 1997. – P. 277–290.
7. Grossmann F. Quelques pistes pour le traitement des collocations / F. Grossmann, A. Tutin // Les collocations: analyse et traitement. – Amsterdam : Travaux et recherches en linguistique appliquée de Werelt, 2003. – P. 5–21.
8. Levy M. Une autre idée du bonheur / M. Levy. – Paris : Robert Laffont, 2014. – 401 p.
9. Locutions phraséologiques [Ressource électronique]. – Accès : <http://www.linternaute.com/expression/langue-française>.

УДК 81.133.1'373.23

Пежинська О. М.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ АНТРОПОНІМІКИ

Стаття присвячена дослідженню лінгвокультурологічного аспекту французької антропоніміки. Антропоніми виділено в окремі лексико-семантичні групи та визначено особливості їх становлення.

Ключові слова: антропоніми, лексико-семантичні групи, походження, етимологія.

Пежинская О. М. Лингвокультурологические особенности французской антропонимии. – Статья.

Статья посвящена исследованию лингвокультурологического аспекта французской антропонимии. Антропонимы выделены в отдельные лексико-семантические группы, определены особенности их становления.

Ключевые слова: антропонимы, лексико-семантические группы, происхождение, этимология.

Pezhynska O. M. Linguocultural peculiarities of the French anthroponymie. – Article.

The given article deals with the investigation of the linguocultural field of French anthroponymics. Anthroponyms are divided into separate lexico-semantic groups and the peculiarities of their evolution development were also defined.

Key words: anthroponomy, lexical-semantic groups, origin, etymology.

З усіх власних назв французької мови дослідники приділяють увагу двом найбільшим групам: топонімам і антропонімам.

Антропоніми, за твердженням А. Доза, на відміну від топонімів, у сучасній французькій мові становлять більш упорядковану систему. У системі особових імен кожного народу відображаються не тільки етапи історичного розвитку нації, а і її культурна особливість. Антропонімні дослідження у Франції започатковані численними працями А. Доза та М.-Т. Морле. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми відбивають ставлення людини до навколишнього середовища, свідчать про рівень соціального й культурного життя суспільства в певний історичний період, розкривають характер стосунків між людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Французький антропонімikon відображає складні соціальні процеси, які вплинули на становлення форм ідентифікації особи. За походженням, семантикою, особливостями деривації та функціонування це складна багаторівнева структура, продукт багатовікової творчості поколінь. Цей підхід представлений у численних працях російських учених – М.Н. Анікіна [1], В.І. Білої [2], В.Д. Бондалетова [3], В.В. Ощепкової [4], А.Б. Шабанової [6]. У працях досліджуються культурно-національні особливості певного народу на прикладі національного ономастикону. Низка розвідок присвячена етимології французького прізвища, це словники (А. Dauzat, 1951; М.-Т. Morlet, 1997 та ін.) і спеціальні історичні дослідження, які розглядають як історичні, так і регіональні особливості французького прізвища (J.-L. Beaucarnot, 1981; 1988; 2000; 2002; G. Brunet, 2002; P. Lebel, 1981; S. Leroy, 2004; J. Tosti).

Метою нашого дослідження є визначення особливостей формування антропоніміки французької мови, зокрема процесу становлення ономастичного пласту прізвищ.

У французькому ономастиконі проявляється вплив тих етнічних груп (зі своєю унікальною релігійною основою), які проживали на території Франції. Більша або менша кількість імен у певній групі свідчить про ступінь впливу й роль тієї чи іншої групи у формуванні французької нації. У висвітленні французької антропологічної системи необхідно насамперед брати до уваги християнський фактор. Вплив церкви на систему іменувань відбувався поступово, але доволі послідовно й однозначно. Офіційно цей вплив був закріплений постановою Тридентського собору (1545–1563 рр.), який зобов'язав настоятелів слідкувати за тим, щоб усім дітям давалося лише християнське ім'я, тобто ім'я християнського святого. У французькому іменному фонді виділяється п'ять основних етимологічних джерел особових імен: кельтське, латинське (або галло-романське), німецьке, давньоєврейське, грецьке.

Т.В. Топорова зазначає, що важливість дослідження антропонімічної етимології для лінгвістичних досліджень визначається тим, що саме в маргінальних областях зберігаються архаїзми, виникають інновації й виробляються нові тенденції мовного розвитку [5, с. 19]. У системі особових імен будь-якого народу відображаються не тільки етапи історичного розвитку нації, а й культурні особливості. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми є показником ставлення людини до навколишнього середовища, свідченням рівня соціального й культурного життя суспільства в певний історичний період, характеру стосунків між людьми.

Уся ономастична лексика має цілком своєрідне походження: будучи асемантемою, власна назва не володіє лексичним значенням. Однак при цьому очевидно, що всі імена походять від загальних іменників або субстантивованих частин мови. Антропоніми утворювалися способом фіксації певного обсягу апеллятивного значення (або субстантивованої частини мови) і закріплення цього

значення у власній назві. Саме тому одним з етапів їх творення була втрата зв'язку з лексичним значенням апелятива, від якого утворювалося власне ім'я. Таким чином, нове слово отримувало нове життя, в якому важливу роль відігравала форма, а значення, яке отримувало ім'я від апелятива, часто було дуже істотним конотативним компонентом. Цей факт чудово демонструє асемантичну природу антропонімів, проте не заважає звертатися до значення загальної назви, яка стає внутрішньою формою антропоніма. Історично першими з'явилися особові імена, потім – у якості додаткових позначень – прізвища.

Процес становлення ономастичного пласту прізвищ був доволі тривалим. Коли особові імена ставали надбанням колективу людей, тобто набували рис загальних позначень, з'явилися додаткові дескриптивні позначення. Спочатку вони мали дуже загальний характер, проте ономастично чітко виконували як ідентифікуючу, так і індивідуалізуючу й диференціюючу функції. Лексично й граматично прізвищні першоутворення повністю належали до загальнорозмовної апелятивної сфери, проте в ономастичному плані вони становили частину ономастичної лексики нового типу. На думку А. Доза, майже неможливо сформулювати визначення, яке б охоплювало всі власні назви [9, с. 1].

Антропонімія – це вся множина власних іменувань людей: індивідуальні особові імена з усіма їх варіантами та похідними, патронімічні імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми тощо. Антропоніміка – наука, яка всебічно вивчає антропоніми, закономірності їх виникнення, розвитку та функціонування. Антропоніми етносу на кожному синхронному зрізі складають внутрішньо організовану сукупність – антропонімічну систему.

Антропонімія, як і апелятивна лексика, підпорядковується мовним закономірностям, але, на відміну від останньої, антрополексика перебуває в більшій залежності від позамовних чинників (соціологічних, історичних, культурних, етнографічних), тому жодне дослідження антропонімії не обходиться без їх вивчення.

Географічний ареал як зона розповсюдження етносу та його мови є тим підґрунтям, на якому розвивається національна культура у всіх її проявах, зокрема в традиціях іменування. Проте ареал деякої частини антропонімікону часто виявляється значно ширшим за ареал функціонування мови та проживання мовної спільноти.

Усі перелічені факти так чи інакше відображаються у французькому антропоніміконі, в його якісному та кількісному складі як історично, так і на сучасному етапі.

Латинські імена потрапили у французьку мову через імена римських завойовників, а також перших християн і святих (*Fabien (faber, коваль), Victor (victor, переможець), Clement (clemens, ми-*

лість)). Так, першою галло-римською християнською святою вважається рабіння, яка мала ім'я латинського походження – *Blandine (blandus – пестливий)* [11].

Згідно з М.-Т. Морле латинська антропоніміка складалася з трьох позначень: ім'я (*prénom*), родове ім'я (*gentilice*), прізвище (*cognomen*) [11].

Латинські імена (*prénom*) найчастіше записувалися скорочено (1–3 літери). Наприклад, *Appius – App.*; *Mamercus – Mam.* Деякі імена використовувалися рідко й записувалися повністю: *Agrippa, Marius, Paullus*. Упродовж століть гама імен залишалася дуже обмеженою. Наприклад, два чи навіть три брати могли називатися *Жанами (Jean)*; дві сестри – *Маргаритами (Marguerite)*. Тому була потреба віднайти спосіб уникнути дублетності форм. Для розширення вжитку прізвищ перевагу надавали тій деталі, яка давала змогу найкраще охарактеризувати ту чи іншу людину. Що стосується внутрішньої форми латинських імен, то вони часто вказують на якусь окрему характеристику людини: *Fortunatus* (щасливий), *Amatus* (коханий), *Clarus* (світлий). У сучасній французькій мові це відповідно *Fortune, Aime, Claire*.

Родові імена (*gentilice*) записувалися повністю, наприклад, *Tullius, Туллії* – із роду Тулліїв; скороченню підлягали лише імена відомих сімей: *Aelius – Ael.*, *Antonius – Ant.* або *Anton.*, *Aurelius – Avr.*, *Claudius – Cl.* або *Clavd.*, *Flavius – Fl.* або *Fla.* Лише в основі деяких родових імен лежить певне значення (*Asinius* від *asinus* (осел), *Caelius* від *caecus* (сліпий), *Caninius* від *canis* (собака)).

Крім власного імені, люди вже мали додаткові назви – прізвиська (від латинського *cognomen* – фамільне ім'я, що приєднується до родового), які були додатковою характеристикою особи: це назви за родом діяльності, місцем проживання, походження, за зовнішнім виглядом, характером (*Crassus* – товстий, *Macer* – худий, *Celsus* – високий) [11].

Наприкінці каролінзького періоду (X ст.) антропонімна система змінилася: до прізвиська почали додавати індивідуальне прізвище. З часом для уникнення омонімів ім'я, що давалося при хрещенні (*nom de baptême*), приєднувалося до прізвиська, яке виділяло людину фізично, наприклад: *Pépin le Bref* (короткий), де прізвище є другим елементом. У IX ст. прізвиська відомих людей з'являються частіше: *Charles le Chauve* (лисий), *Louis le Gros* (товстий). З початку XIII ст. імена, які давалися при хрещенні, імена за назвами професій і прізвиська почали передаватися нащадкам, тобто простежувалася тенденція їх переходу до розряду успадкованих. Офіційним початком зародження французьких прізвищ у XV ст. стало запровадження реєстрів громадянського стану, які французький король Франциск I (1515–1547 рр.) зробив обов'язковими (*ordonnance de Villers-*

Cotterêts, 1539 р.) і які повинні були включати ім'я та прізвище. У середньовічних документах представлено чотири категорії прізвиськ (surnom), які є основою французьких прізвищ (noms de famille):

а) імена за походженням (noms d'origine) – найдавніша категорія прізвищ, яка й собі ділиться за:

– **місцем походження** (noms de provenance): коли людина поселялася в тому чи іншому місті або селі, її називали прізвиськом за назвою тієї місцевості, звідки вона родом, наприклад, *Beauvais*, *Deblois*, *Debrion* [11, с. 351, 353, 359];

– **особливостями житла**, особливо сільського. Це зазвичай загальні топонімні назви: *Duval* (будинок, розташований у долині), *Duvivier* (сад з рибою), *Duterne* (пагорб), *Dumont* (дім на пагорбі), *Dutertre* (пагорб), *Dubois* (дім біля лісу) [11, с. 351, 353, 359, 367, 369, 569];

б) стародавні імена, що давалися при хрещенні (anciens noms de baptême). Наприклад, *Jean*, *Jacques*, *Pierre* (*Paulus* або *Petrus*, перейшло в лат. із грец. *petros*, камінь) та інші. При додаванні суфікса до повної форми чи до основи утворювалися пестливі назви (noms hypocoristiques), поширені в XIII – XIV ст.: *Denis* – *Deniset*, *Denisot*; *Jehan* – *Jehannet*, *Jeannin*; *Guill(aume)*–*Guillot* [11].

Інша категорія таких імен представлена поєднанням двох імен (*Jeanpierre*), особливо на сході Франції; додаванням епітета до імені (*Petitjean*), що було поширеним по всій країні, а найбільше – на сході;

в) імена за назвами професій (noms de métiers): *Cosson* (revendeur – перекупщик), *Fournier* (boulangier – пекар), *Talmetier* (boulangier – пекар) [11, с. 424, 645, 916];

г) глузливі прізвиська (sobriquets). До складу цієї групи входять назви, які давалися на підставі специфічної ознаки, характеристики, що відрізняла людину, часто супроводжувала її протягом усього життя, трансформуючись із вуличного прізвиська в розряд прізвищ. У складі цієї лексико-семантичної групи виділяються:

1) **назви осіб за їх зовнішніми ознаками**: *Bas*, *Basse* – людина з короткими ногами, *Chambard* – людина з міцними ногами [11, с. 81, 194]; *le Bouguenn-ec*, «qui a de grosses joues» – щокатий, *le Garr-ec*, «qui a de grandes jambes» – із довгими ногами [11, с. 127, 446];

2) **назви осіб за їх внутрішніми ознаками**:

– **за рисами вдачі та характеру**: *Vergonjanne* < старофр. *vergogne* – сором'язливий, *Vertadier* < лат. *veritas* – справедливий, *Jolicorps*, *Jolibon* – ввічливий, люб'язний [11, с. 542], *Desiderius* («такий, що прагне до Бога»), *Laurentius* < *Laurus*, лавр, *Vincentius* < *victor*, переможець). Популярність цих імен пояснюється тим, що багато з них належало мученикам, таким, як *Saint Laurent* (III ст.), *Saint Vincent de Saragosse* (IV ст.). Місцевими шанованими святими були деякі єпископи, їхні імена впливали на вибір

імен на цій території: *Desiderius* в Лангре, III ст. (сьогодні – *Didier*, *Diderot*); *Mauricius* – глава легіону в Швейцарії, IV ст. (*Moris*, *Morisot*); *Priuantus* у Манде, IV ст. (*Privat*); *Remigius* у Реймсі (*Remy*), *Saturninus* у Тулузі, III ст. (*Semin*, *Sorlin*); *Vincentius* у Сарагосі, IV ст.;

– **назви осіб за особливостями поведінки**: *Babigeon* – хвалькуватий, *Bagarre* – сварливий, *Cochon* – грубий [11, с. 65, 68, 229];

– **за мовленнєвими особливостями**: *Aigle* – людина з тонким голосом [11, с. 29];

3) **назви осіб за професією та родом занять**: *Agoyer* – різновид садового ножа, який використовували виноградарі, *Argentier* – ювелір [11, с. 28, 47].

Найчастіше особу називали на честь села, в якому вона народилась і проживала, як і її предки, при цьому визначальними були місцева рослинність, певні природні елементи, наявність водоймища в місцевості та місцевий рельєф: *Verbecque* – «du guisseau» – дім біля струмка, *Verbrugge* «du pont» – дім біля мосту, *Touche* – «bosquet» – гуща, *Besse* – «bouleau» – береза [11].

Французька мова, на відміну від інших, має здатність змінювати написання слова, не порушуючи його вимови, наприклад, у прізвищі *Lafon* («la source» – джерело) та в його варіантах *Lafont*, *Lafond*, *Laffon*, *Laphond* написання різне, а вимова однакова. Такі способи називання людей були поширені в період середньовіччя, коли ще не сформувалися ні усталені засоби ідентифікації особи, ні орфографічні норми.

Традиційно римське чоловіче ім'я складалося як мінімум із двох частин: особового імені (praenomen) і родового імені (nomen) (згодом за цією аналогією будуватиметься французька ономастична система – prenom + nom). Крім того, у чоловіків могло бути індивідуальне прізвисько або найменування гілки роду (cognomen). Перших імен було небагато. Ось деякі з них: *Agrippa*, *Eppius*, *Fertor*, *Herius*, *Marius*, *Mesius*, *Novius*, *Opiter*, *Secundus*, *Servius*, *Vopiscus*. Не всі ці імена типові для французької іменної системи, хоча загалом частка латинських імен у французькому іменнику доволі велика. Друге римське ім'я (nomen) було іменем роду (саме це родові ім'я мали всі жінки роду, як *Julia* (Юлія), дочка Юлія Цезаря), а третє (cognomen) – свого роду прізвиськом, яке свідчило про походження роду або про пам'ятні події (у плебейському роді Муціїв з'явилося прізвисько *Scaevola* (лівак) після того, як у 508 р. до н. е. у війні з етрусками Гай Муцій спалив свою руку на вогні жаровні); про зовнішність (*Crassus* – товстий, *Laetus* – огрядний, *Celsus* – високий, *Paullus* – невисокий та ін.); про характер (*Severus* – жорстокий, *Probus* – чесний). Цей універсальний принцип утворення прізвиськ надалі стане основним під час формування французьких прізвищ (noms). Оскільки в римському

суспільстві раби власного імені не мали, його за принципом прізвиська (*cognomen*) давали господарі. Іменування раба могло вказувати на його походження або місце народження: *Dacus* – дакієць, *Peregrinus* – іноземець, а також *Primus*, *Secundus*, *Tertius*.

Оскільки християнство як релігія спочатку ширилося саме серед рабів і плебеїв, то й імена перших святих були іменами рабів. Звідси у французькій мові такі латинські імена: *Renatus* – воскреслий (фр. *Rene*), *Felix* – щасливий (фр. *Felix*), *Amatus* – коханий (фр. *Aime*). У сучасній французькій іменній системі латинські імена становлять приблизно четверту частину.

Хронологічно до третьої групи імен належать *германські імена*, поширені у Франції, наприклад, *Robert* – *rod* (слава), *bert* – (блискучий, сяючий), *Charles* – *karol* (чоловік). До початку середніх віків усі або майже всі мали германське ім'я. Це могло бути зумовлено різними факторами – як примусом, так і модою, бажанням пристосуватися до нового суспільного порядку. Імена германського походження становлять приблизно п'яту частину від усіх французьких особових імен. Як і латинські, грецькі та давньоєврейські імена, вони потрапили у французьку ономастику разом із християнством.

Перші грецькі імена функціонували на території Франції вже в IV ст., а повномасштабне їх проникнення відбулося пізніше, коли християнство зміцнило свої позиції в суспільстві. Серед християнських можна назвати старозавітні давньоєврейські імена: *Daniel*, *David*, *Simeon*, *Mosé*; серед грецьких – новозавітні імена (*Andreas*), імена святих (*Catherine*, *Domitille* та ін.). Цікава доля імені *Maria*. Тривалий час Церква забороняла називати дівчаток цим іменем, оскільки воно належало Матері Ісуса Христа, проте в X ст. народне шанування пересилило цю заборону, ім'я стало дуже відомим, від нього утворилося безліч похідних: *Maria*, *Marie*, *Marion*, *Mariote* [10, с. 119].

Оскільки акти про хрещення оформлялися в церкві офіційною латинською мовою, усі імена записувалися латиною або (як у випадку з германськими та давньоєврейськими іменами) латинізувалися (*Petrus* > *Pierre*, *Paschalis* > *Pascal*). Особливо яскраво це ілюструють германські імена: *Arnold* > *Arnoldus*.

У 1539 р. Франциск I ордонансом Віллер-Котре (правовий документ зі 192 статтями, який запрова-

джував низку реформ у церковній, урядовій і судовій сферах) офіційно довіряє церкві запис актів про смерть і народження (це розпорядження важливе також тим, що офіційно закріпило подвійну систему імен: ім'я + прізвище). Цей ордонанс, а також рішення Тридентського собору (1545–1563 рр.) (*Concile de Trente*) сприяли подальшому розвитку французької ономастичної системи аж до XX ст. Собор був скликаний до Триденту Павлом III у 1542 р., а розпочався в 1545 р. (причиною була французько-німецька війна).

Велика кількість антропонімних одиниць пояснюється наявністю подвійних імен (*Jean-François*, *Jean-Marc*, *Marie-Ange*) та різноманітністю фонетичних варіантів імен (*Karl* та *Carl*), які справедливо вважаються різними іменами.

Ордонанс Віллер-Котре закріпив за французами їх «другі імена», які з того часу почали передаватися в спадок від батька до сина. Тим же розпорядженням заборонялося за своїм бажанням змінювати прізвище батька.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, французькі особові імена сформувалися раніше, ніж французькі прізвища. Поширення у Франції особових імен тієї чи іншої етнічної групи пов'язане із зовнішньою історією французької мови. Найсильнішим фактором, що вплинув на сучасний стан антропонімичної системи, стало прийняття християнства, яке фактично нівелювало етнічне походження імені, вивівши на перший план релігійне: нині християнські імена трапляються в антропонімичних системах усіх етимологічних груп.

Ордонанс Віллер-Котре закріпив за «другими іменами» офіційний статус прізвища – *nom de famille*. З того часу прізвища передаються в спадок. Утворені (після реєстру) за схемою «ім'я + прізвисько», де перша складова частина виконувала функцію розрізнення, а друга – ототожнення, вони виражали ознаки людини. Класифікаційним виразником особи був другий компонент – прізвисько. З огляду на широкі можливості вираження різних характеризуючих ознак людини за допомогою прізвиська, антропоніми становили чи не найпродуктивнішу групу лексики, яка перебувала на стадії уніфікації та нормативного закріплення.

Зібраний і систематизований фактичний матеріал може бути використаний у подальших дослідженнях французької антропоніміки.

Література

1. Аникина М.Н. Лингвострановедческий анализ русских антропонимов : (личное имя, отчество, фамилия) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М.Н. Аникина. – М., 1988. – 14 с.
2. Беляя В.И. Культурологический потенциал онимов в текстах по истории / В.И. Беляя, Н.Ф. Зайченко // Язык и культура : материалы I Международной конференции (Киев, ун-т им. Т. Шевченко). – К., 1992. – С. 128–129.
3. Бондалетов В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Ощепкова В.В. Культурологические, этнографические и типологические аспекты лингвострановедения : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / В.В. Ощепкова. – М., 1995. – 35 с.

5. Топорова Т.В. Язык в зеркале культуры : древнегерманские двучленные имена собственные / Т.В. Топорова. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 253 с.
6. Шабанова А.Б. О национально-культурной семантике фольклорной ономастики / А.Б. Шабанова // Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : [межвуз. сб. науч. трудов] / отв. ред. Ю.Т. Листрова-Правда. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – С. 68–76.
7. Brunhes Jean. Géographie humaine de la France, t. I / J. Brunhes. – Paris, 1921. – P. 297, 299.
8. Coste Jean. Dictionnaire des noms propres : Toponymes et patronymes de France. – Paris. : Armand Colin, 2006. – 700 p.
9. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille et prenom de France / A. Dauzat. – Paris : Larousse, 1951. – 620 p.
10. Lebel P. Les noms de personnes en France / P. Lebel. – Paris : Presse Universitaire de France, 1981. – 128 p.
11. Morlet M-T. Dictionnaire étymologique des nom de famille / M-T. Morlet. – Perrin, 1997. – 1028 p.
12. Tosti J. Dictionnaire des noms de famille de France (et d'ailleurs) / J. Tosti. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jtosti.com>.

УДК 81'42

Писанова Т. В.

РЕКОНСТРУКЦИЯ И ОЦЕНКА СОБЫТИЯ В ПОЛИСУБЪЕКТНОЙ СРЕДЕ ИСПАНСКОГО НОВОСТНОГО ТЕЛЕВИЗИОННОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена осмыслению лингвопрагматических и эпистемологических характеристик испанского новостного телевизионного дискурса, определяющих его полисубъектную гетерогенность и полифоничность.

Ключевые слова: испанский новостной телевизионный дискурс, полисубъектная гетерогенность, полифоничность, лингвопрагматические и эпистемологические характеристики, реконструкция, событие, оценки.

Писанова Т. В. Реконструкція й оцінка події в полісуб'єктному середовищі іспанського новинного телевізійного дискурсу. – Стаття.

Стаття присвячена осмисленню лінгвопрагматичних і епістемологічних характеристик іспанського новинного телевізійного дискурсу, які визначають його полісуб'єктну гетерогенність і поліфонічність.

Ключові слова: іспанський новинний телевізійний дискурс, полісуб'єктна гетерогенність, поліфонічність, лінгвопрагматичні й епістемологічні характеристики, реконструкція, подія, оцінки.

Pisanova T. V. Reconstruction and evaluation of events in the polysubject amongst of Spanish television news discourse. – Article.

The paper deals with pragmatic and epistemological characteristics of Spanish television news discourse that define its poly-subject heterogeneity and polyphony.

Key words: Spanish television news discourse, polysubject heterogeneity, polyphony, pragmatic and epistemological characteristics, reconstruction, event, evaluation.

В лингвистике еще со времен В. фон Гумбольдта (и даже ранее) проводилось разделение между продуктом и деятельностью, языком и речью, компетенцией и употреблением. Режим on-line – это все, что связано с коммуникацией и дискурсом, передачей информации между умами собеседников, использованием языка в реальном времени [4, с. 22]. Сегодня мы понимаем, что наши представления о том, что язык есть замкнутая в себе, противопоставленная речи, самодостаточная и самоорганизующаяся система знаков, не ведут к пониманию истинной сущности языка, существующем в реальном времени, тем более не проясняют проблематику эпистемологических свойств языка и его функционирования в разных сферах человеческой деятельности. Исследования новостного телевизионного дискурса в междисциплинарном контексте намечают пути, в рамках которых может быть достигнут синтез методов и гипотез традиционных научных дисциплин, включающих (помимо языкознания) философию, психологию, социологию, а также журналистику.

Целью исследования, представленного в настоящей статье, является осмысление лингвопрагматических и эпистемологических характеристик испанского новостного телевизионного дискурса, определяющих его полисубъектную гетерогенность и полифоничность. Материалом исследования служат новостные сообщения, представляющие ядро информационных программ, то есть новости с прочной фактологической основой, принадлежащие ведущим испанским и латиноамериканским новостным телеканалам: *Canal 24 Horas*; *Noticias*; *El mundo de 24 horas*; *TeleSUR*; *TV Galicia*; *TV5Monde*; *TV Colombia*; *TV Chile* и другим.

Мы являемся свидетелями того, как современная телевизионная новостная индустрия подчиняет

технократизации общественное бытие. Мир – это нередко образ мира. Образ замещает мир, являясь его первичной репрезентацией. Этот образ излучает бесконечное множество высказываний, линейная последовательность которых не может исчерпать полноту образа. В горизонте репрезентаций событие в мире предстает как последовательно развертываемый текст, который не может исчерпать полноту первичной репрезентации и поэтому уплотняется в гипертекст или дискурс, цель и содержание которого во многом определяет многоголосие, или полисубъектность. Формируется «коллективное восприятие» событий, происходящих в мире. При этом телевизор задает стандартное для большинства людей отношение к предлагаемой информации.

Изложение новостей в форме клипов – фрагментов реальности, отбирающихся редактором и режиссером, которые руководствуются при этом своими оценками и целями, их воспроизводство на протяжении суток в неизменном виде разрушают подлинную систему причинно-следственных отношений, нередко искажают реальность, заменяя ее нормативными смыслами, представляющими точку зрения не столько участников, сколько авторов передачи. Новости нередко предстают в виде сконструированной картинки, не встроенной в целостное понимание окружающей действительности. События, которые с помощью телевизора делают нашу жизнь яркой и привлекательной, выставляют эту жизнь на всеобщее обозрение. События концентрируются в ограниченном времени, а новостной телевизионный дискурс как бы растягивает время, повторяет одно и то же и одновременно приписывает событиям разнообразные смыслы, связывая их с повседневностью.

В мире сегодня происходит много событий, и во многих из них мало или нет никакого смысла.

Новостной дискурс в телевизионном формате формирует пространство встречи события и смысла, создавая порой грустную картину патологии современной жизни. Скорость смены событий так велика, что она предоставляет ограниченные возможности для извлечения смыслов [1, с. 73]. С одной стороны, телевидение поддерживает существование режима неизвлеченных смыслов и непонятых событий, а с другой – служит формированию смыслов и знаний, представляя собой рефлексивную площадку для их рождения. Такая площадка опасна тем, что там могут появляться знания и смыслы, которые не соответствуют редакционной политике конкретных масс-медиа и в целом идеологии власти. Этому способствует чрезмерная субъективизация представлений о мире, объективных процессов и явлений, включая события в мире.

Перейдем к базовым тезисам исследования. Современная постнеклассическая наука склонна расширять поле рефлексии над деятельностью людей. Современный тип научной рациональности соотносит получаемые знания об объекте не только с особенностью средств деятельности, но и с ценностно-целевыми структурами. В контекст научных исследований вводится понятие «полисубъектная среда». Эта среда включает совокупность ценностей мирового культурного развития и рассматривается как саморазвивающаяся система. Как считает философ Федор Гиренок, глобализация делает возможным продажу упаковки, в которую ничто не упаковано [1, с. 169]. Она ведет к кризису денотата. Красота заменяется модой, мораль – толерантностью, истина – эффективностью. Всем этим замещениям нередко назначается общий эквивалент – деньги. Этот всеобщий эквивалент заставляет делать то, что выгодно. Цивилизованность, преобразованная в корысть, как полагает Ф. Гиренок, убивает нечто высокое.

События – это сущности, которые мы опознаем и отличаем от других сущностей, они существуют во множестве каналов реальности. Современное телевидение представляет собой такую рефлексивную площадку, где субъекты в процессе коммуникации согласуют с другими субъектами принимаемые ими реальности.

Опознание и отличие событий от других сущностей входит в задачи новостного телевизионного дискурса. Так, смерть Джона Леннона и смерть принцессы Дианы похожи, но вместе с тем они отличаются как друг от друга, так и от событий типа ежегодного рождественского праздника. Как сущности они имеют свойственную только им определенность, т. е. идентичность [3, с. 257]. События связаны со специфическим местоположением в пространстве и изменением в течение времени, они имеют границы, которые мы обычно воспринимаем как начало и конец, но эти границы нередко бывают нечеткими.

В новостном телевизионном дискурсе полисубъектная полифония представлена «голосами» присутствующих на экране говорящих субъектов: ведущего в студии, репортера, а также свидетелей / участников события. Эти голоса идентифицируются как отдельные говорящие субъекты, выступающие в различных дискурсивных статусах. Роль ведущего в студии приоритетна. Эта позиция субъекта оснащена специальными телевизионными средствами для реконструкции определенных отношений события с миром.

Полисубъектный дискурс приобретает полифонический характер за счет смены дискурсивного статуса говорящих субъектов в соответствии с типом и способом получения информации, а также наличием / отсутствием оценки [2, с. 3–5]. Рефлексивная площадка новостного телевизионного дискурса – это позиция как индивидуального, так и группового субъекта, оснащенная языковыми и техническими средствами для осознания и структурирования события (таблица 1).

Ведущий в студии создает масштабную панораму события. Такая позиция является пунктом входа субъекта в структурируемый канал реальности. В этом канале детерминируется онтология события, представления о нем и принимаемая субъектом рациональность, зависящая от редакционной политики. Реконструкция значимости события ограничивается в основном этими факторами. Рефлексивная площадка телевидения используется для автокоммуникации и коммуникации с другими субъектами через согласование принимаемых ими реальностей.

Репортер в дискурсивном статусе субъекта восприятия наблюдает и оценивает происходящее событие от первого лица. В статусе субъекта знания он дает нейтральную информацию о событии от третьего лица.

В репортажах с места события репортер может выступать в двух статусах: сначала как голос за кадром, а затем как реально присутствующее на экране лицо, автор сообщения, ведущий рассказ от первого лица с микрофоном в руках (таблица 2).

Субъект знания сообщает известное ему знание, субъект восприятия и оценки наблюдает и оценивает, субъект восприятия, знания и оценки сообщает известное ему знание, наблюдает и оценивает, субъект знания и оценки сообщает известное ему знание и оценивает [2].

Дискурсивный статус свидетелей / участников события обусловлен их общественным статусом (публичные люди, обыватели, производители и потребители). Полисубъектный дискурс направлен на создание многофокусной картины события и выполняет две функции: передачу авторства сообщаемой информации и выражаемой оценки другому «голосу» и выражение говорящим субъектом прямой оценки события.

Испанский телевизионный канал *Canal Sur* в новостном репортаже под названием «*Hallazgo «unico e historico» de monedas romanas en Tomares*» («Уникальная историческая находка римских монет в Томаресе») реконструирует картину неожиданной находки римских монет в Андалузии, вовлекая в многофокусную картину этого культурного события, помимо ведущего в студии, несколько свидетелей / участников (1), например:

Ведущий в студии – субъект знания:

«*Llevaban escondidas unos mil setecientos anos y se han encontrado por casualidad durante unas obras de canalizacion y a menos de un metro de profundidad – una sorpresa para los operarios que han descubierto este tesoro del imperio romano*». – «Спрятанные монеты пролежали тысячу семьсот лет в земле и были обнаружены в процессе работ по прокладке трубопровода, на глубине менее метра, что стало неожиданностью для рабочих, нашедших это сокровище Римской империи».

Свидетель / участник события 1 – субъект восприятия и оценки (Хосе Кано, машинист):

«*Estan en maconas desavenetu. Por nada de tarones de lo que seap...*» – «Они лежат в больших корзинах, раскрытые.... Безо всяких там крышек-затычек...».

Ведущий в студии говорит о том, что находка пролежала в земле 1700 лет на глубине менее метра и явилась полной неожиданностью для землекопателей. Дискурсивный статус машиниста-экскаваторщика, непосредственного участника находки сокровищ Римской империи во время канализационных работ, определяет специфику языковых средств, используемых для построения высказывания. Это – речь неграмотного человека.

Ведущий в студии – субъект знания:

«*Diecinueve de anforas, diez rotas por las obras y nueve intactas y llenas de monedas, y la mayoria en flor de cuna, es decir que no estuvieron en la circulacion, pero si muchisima historia...*» – «Девятнадцать амфор, десять из которых оказались разбиты в процессе работ, а девять остались невредимыми и наполненными монетами, причем большинство из них имеют девственный вид, то есть не были в обороте. Да, удивительная история...».

Свидетель / участник события 2 – субъект восприятия, знания и оценки (Анна Наварро, директор археологического музея Севильи):

«*Es un conjunto unico y con poquisimo paralelo desde luego en la historia del imperio romano. No conocemos ningun paralelo hasta ahora... Supero que una anfora que no se puede uno ver por una sola persona, del peso tal enorme de la cantidad que alberga...*» – «Это – уникальный комплект вещей, и думаю, он имеет очень мало аналогов в истории Римской империи. Нам ничего не известно о подобных фактах до сих пор... Полагаю, что такую амфору не под силу поднять одному человеку, так как весит она очень много, в ней огромное количество всего...».

Ведущий в студии расширяет знание. Он повествует о поврежденных и неповрежденных сосудах, в которых хранились монеты римской эпохи, выступает как субъект знания. Директор археологического музея Севильи Анна Наварро предстает в статусе субъекта восприятия, профессионального знания и оценки.

Ведущий в студии – субъект знания: «*Estas monedas pueden revelar uno de los descubrimientos*

Таблица 1

Распределение дискурсивных актов разной коммуникативно-прагматической направленности между несколькими говорящими субъектами

1	2	3
Ведущий в студии	Репортер	Свидетель и участник события
Создание масштабной панорамы события	Реконструкция события «изнутри»	Передача отношения к происходящему на основе оценок и модальных значений

Таблица 2

Смена дискурсивного статуса в соответствии с типом, способом получения информации и наличием / отсутствием оценки

1	2	3
Ведущий в студии	Репортер	Свидетель и участник события
Субъект знания	Субъект восприятия и оценки	
	Субъект восприятия, знания и оценки	Субъекты восприятия, знания и оценок (сенсорно-вкусовых, психологических, сублимированных, рационалистических)
	Субъект знания и оценки	

mas importantes...» – «Благодаря этим монетам можно сделать важное открытие...».

Свидетель / участник события 2 – субъект восприятия, знания и оценки (Анна Наварро, директор археологического музея Севильи):

«Esta relacionado con pagos al ejercito, con algun tipo de entidad publica, de la administracion del estado...». – *«Они связаны с платежами в армии, определенными общественными организациями, государственными управленческими структурами...».*

Свидетель / участник события 3 – субъект восприятия, знания и оценки (Роса Агилар, советник по культуре):

«Pues hablamos de 600 kilos , tenemos un descubrimiento extraordinario y unico en Espana para que los ciudadanos puedan verlo y disfrutarlo... Ahora se les toca a los tecnicos un arduo trabajo...» – *«Речь идет о 600 килограммах монет, эта находка – экстраординарное, уникальное событие для Испании, и горожане могут увидеть это зрелище и насладиться им... Сейчас специалистам предстоит большая работа...».*

Важно подчеркнуть, что если ведущий в студии занят кратким анонсированием события и аккуратным предположением о возможном открытии неких неизвестных фактов, связанных с находкой, то свидетели / участники события (директор музея и советник по культуре) делают обоснованные предположения о том, для чего предназначались эти монеты, а также позитивно оценивают возможность жителей города насладиться созерцанием находки.

Реконструкция и оценки события базируются на множестве компонентов и их взаимосвязей: действиях, причинах, последствиях и их организации во времени. Создание эффекта присутствия или видимости присутствия, а также причастности к событию в реальной картине мира – основная задача новостных телевизионных каналов.

Парадигма «субъект – полисубъектная среда» становится ключевой не только для управления развитием социальным систем, но и для разрушения способности к развитию. Так, суждения о допустимых, обязательных и запрещенных действиях основываются на отдельных составляющих события. Особенно это важно, когда речь идет о понимании того, какая причина к каким именно последствиям приведет или привела и в каком порядке. Новостные телеканалы иллюстрируют способы реализации и обдумывания сегментации событий.

Великое переселение народов, иммиграция в Европу, которую мы наблюдаем, представлена телезрителю как сложная история с множеством субкомпонентов и большим числом действий в виде схемы, в которой изображены и компоненты, и связи между ними. При этом действие и намеренное действие, предпринимаемое с определен-

ной целью, имеют разные оценочные значения. Более того, друг от друга отличаются и цели, и последствия. Эта вилка в схеме нередко является критической. Она показывает, что иммиграция как событие с нечеткими границами имеет несколько следствий. Причины, организация и собственно иммиграция могут быть сегментированы разными способами (2).

Спасительность иммиграции. Она спасает население от разных катастроф – войны, разрухи, болезней, голода, безработицы, необходимости воевать при отсутствии нужной мотивации и т. д.

Необходимость иммиграции. Толкает людей на смертельный риск. Иммиграция как вынужденное переселение лишает возможности разгласить секреты его коммерческой стоимости и психологических издержек.

Иммиграция как соперничество в разных аспектах. Иммигранты соперничают друг с другом за место, из-за религиозных разногласий, из-за доступа к пище, месту обитания, гуманитарной помощи и т. д.

Компоненты последовательности события различны как в реальности, так и в реконструкции события. Они могут иметь специфическое местоположение в пространстве, при этом компоненты появляются как в определенной временной последовательности (как это бывает в реконструкции и оценке футбольного матча, состоящего из трех временных периодов), так и внезапно.

Землетрясение, которое одновременно происходило в реальности в Сантьяго-де-Чили и реконструировалось на чилийском новостном телевизионном канале в прямом эфире, состояло из периодов, которые зритель воспринимал как части целостной природной катастрофы с непредсказуемым по масштабу разрушений и возможных смертельных исходов концом (3). В пределах этих определенных частей с ясно установленным началом и неустановленным концом присутствовали другие составляющие. Это комбинации хаотичных действий, которые естественным образом смешиваются со значимыми действиями и событиями. Все эти составляющие разворачиваются в течение определенного времени, и землетрясение как событие в целом, представленное вербальными и невербальными средствами, кажется существенным не только благодаря реконструкции в прямом эфире, но и благодаря неосознанному восприятию его отдельных частей.

То, каким образом зритель расчленяет событие на составляющие, зависит от степени его осведомленности о нем. Есть основания утверждать, что полисубъектная среда является тем необходимым условием, которое формирует эту осведомленность о событии, а также упорядочивает его ценностную значимость в целом и значимость его частей.

Современное телевизионное вещание характеризуется наращиванием зрелищности, избыточности информации, распространением новых медиатехнологий на фоне снижения фактуальности информации. В связи с этим возникает вопрос, насколько телевизионный новостной дискурс может злоупотреблять наращиванием избыточной информации и зрелищности в ущерб фактуальности.

Принимая во внимание доказанный наукой факт, что люди (телезрители) обладают способностью, позволяющей воспринимать действия с учетом их иерархии, появляется обоснованное сомнение в том, что новостной дискурс может использовать этот механизм как бесконечный потенциал для комбинирования и рекомбинирования действий в значащие действия и события. Сосредоточение новостного телевизионного дискурса на суммарных оценочных последствиях события препятствовало бы отличению преднамеренного вреда от предсказанного или случайно вызванного вреда.

Свидетели и участники события не только высказывают оценочные суждения о действиях, ведущих к отрицательным или положительным последствиям для одного или более индивидуумов как о запрещенных или разрешенных (т. е. классифицируют объекты как активно действующие фигуры), но и воспринимают их как субъектов в сфере морали с обязанностями, с пониманием собственного достоинства, с беспристрастностью и способностью сочувствовать.

Так, в телерепортаже «*La dureza de un secuestro*». – «Жестокое похищение» в рубрике «*Война в Сирии*», где речь идет об освобождении трех испанских журналистов – Марка Мархиньедаса, Хавьера Эспиносы и Рикардо Гарсиа Вильянова – реконструкция и оценка события нацелены на решение ряда коммуникативно-прагматических задач (4). При этом существование и конкретизация событий в режиме телевещания накладывает разного рода ограничения и зависимости на реконструируемые события, условно помещаемые в жанр новостного телевизионного дискурса.

Редакционная политика телеканала вынуждает подчинять повествование о событии заранее спланированным оценкам, в основном этическим и психологическим, связанным с переживаниями родственников, при этом ответственность государства за судьбу похищенных граждан отступает на второй план. Создается впечатление панорамной картины и применяется принцип полисубъектности – множественности присутствующих в кадре субъектов речи.

Ведущий в студии – субъект знания:

«*Desde septiembre de 2013, cuando se produjeron los secuestros de Marc Marginedas, Javier Espinosa y Ricardo Garcia Vilanova, seis familias espanolas han vivido meses de horror e incertidumbre, aunque*

tambien han dado permanentes «lecciones de coraje y entereza» <...> Tambien han sido beneficiados por unos medios de comunicacion muy responsables que han evitado el sensacionalismo y la especulacion». – «С сентября 2013 года, когда были похищены Марк Маргиньедас, Хавьер Эспиноса и Рикардо Гарсия Вильянова, шесть испанских семей месяцами испытывали ужас и неопределенность, но вместе с тем они демонстрировали примеры мужества и выдержки <...> В свою очередь, они получали поддержку от средств массовой коммуникации, которые проявляли ответственность и избегали сенсационных заявлений и спекуляций».

Свидетель / участник события 1 – субъект восприятия, знания и оценки (репортер):

«*Los familiares siempre son generosos. Agradecen las palabras de animo y son concientes de que estan siendo arrojados por los companeros de sus seres queridos*». – «*Родственники ведут себя благородно, с благодарностью принимают поддержку и сознают, что они – под защитой друзей своих любимых похищенных близких*».

Свидетель / участник события 2 – субъект восприятия, знания и оценки (родственник похищенных журналистов): «*Vuestro apoyo nos hizo la espera mas facil...*» – «*Ваша поддержка облегчает наше тягостное ожидание...*».

Свидетель / участник события 3 – субъект восприятия, знания и оценки (Хервасио Санчес, фотокорреспондент):

«*Aunque las familias esten perfectamente informadas y aguarden con «paciencia y confianza» la unica noticia que desean, aunque sean «grandiosas, valientes, y maravillosas» y sean conocedoras del carino y apoyo de todo el mundo, hay dias que se resumen en esta frase inconclusa: «Tengo tanto miedo que no se...».* – «*Несмотря на то, что семьи хорошо информированы и находятся в терпеливом и доверчивом ожидании единственной новости, которую они хотят услышать, несмотря на то, что они, «великие, сильные духом и замечательные», знают о любви и поддержке всего мира, бывают дни, которые сводятся к одной незаконченной фразе: «Я так боюсь, что не знаю...».*

Свидетель / участник события 4 – субъект восприятия, знания и оценки:

«*Antes los corresponsales de guerra eran periodistas en plantilla y sus empresas los respaldaban con medios y seguros. Ahora son freelancers que trabajan en precario, venden sus reportajes por precios tirados a quien consigue con ellos buenos beneficios y cuando tienen problemas no hay quien les respalde, es el papa estado quien tiene que asumir las perdidas e ir a pagar su sustancial rescate. Liberalismo de listos*». – «*Раньше военные корреспонденты были штатными журналистами, и компании защищали их разными средствами и страховками. Сейчас они – фрилансеры, рабо-*

тают в ненадежном и опасном режиме, продают свои репортажи за гроши тем, кто на этом наживается, а когда у них возникают проблемы, нет тех, кто бы их защитил. Это государство должно проявлять заботу о них, брать на себя ответственность и выкупать как заложников, сколько бы это не стоило».

Свидетель / участник события 5 – субъект восприятия и оценки: «*Mi mas sincera felicitacion a los rescatados y a sus familias por tenerlos de nuevo en casa...*» – «От всей души поздравляю освобожденных журналистов и их семьи, которые получили возможность снова видеть своих близких дома...».

Таким образом, полисубъектная среда новостного дискурса, с одной стороны, создает условия для многообразия мнений и взглядов, подтверждаемых или опровергаемых участниками диалога, конкретными фактами, встроенными в видеоряд, а с другой – парадоксальным образом создает питательную почву для оценочной зависимости, навязываемой общей эмоциональной тональностью новостного дискурса.

Прагматическая цель информативного типа новостного блока определяет функции и число говорящих субъектов в полисубъектной полифонии. Свидетели / участники составляют значительную часть (основу) полифонии, направленную на объективизацию информации субъективными средствами, претендующими на роль объективных.

Многокомпонентный новостной блок включает студийный дискурс и репортажную вставку, где голоса репортера, свидетелей, участников события и экспертов создают у адресата телесобщения впечатление не только присутствия на месте события, но и непосредственного участия в

обсуждении важнейших проблем. Диалогические вставки, сосуществование нескольких голосов, равноправных участников реконструкции и оценки события, каждый из которых выражает свой взгляд на событие, внешне не подчиняются давлению императива ведущего в студии.

Вместе с тем скорость включения и переключения взглядов и позиций нацелена на то, чтобы адресат телесобщения успел соотнести оценочную стратегию с тактикой реконструкции события, уловить связь события с собственными интересами и проблемами. Формирование, оправдание и усиление доверия к реконструкции и оценке события в телевизионном новостном дискурсе способствует регулированию взаимоотношений с окружающим миром, воспроизведению социально-психологического пространства человека, а также его удержанию в системе устоявшихся оценок новостного событийного ряда.

Таким образом, делаем вывод, что новостной испаноязычный телевизионный дискурс в своем лучшем воплощении способствует решению социогуманитарных проблем, что очень важно на фоне приоритета традиционного технологического уклада современного мира. Проблемы человека и общества, требующие незамедлительного решения, все более обостряются. Созданный же лингвистической наукой и смежными с ней науками потенциал для таких решений без развития технологии его «лингвистической сборки» образует массу неструктурированного материала. Все более остро вырисовывается проблема создания новых моделей и технологий сборки знания. Они должны соответствовать уже существующим вне классической модели науки практикам и решать неразрешимые в старой модели задачи, выйти за рамки этой классической модели.

Литература

1. Гиренок Ф. Клиповое сознание / Ф. Гиренок. – М. : Проспект, 2016. – С. 169.
2. Лапунова О. Полифоничность французского новостного телевизионного дискурса в функциональном аспекте : автореф. ... канд. филол. наук / О. Лапунова. – Минск, 2014. – С. 3–5.
3. Хаузер М. Мораль и разум: Как природа создавала наше универсальное чувство добра и зла / М. Хаузер. – М. : Дрофа, 2008. – 639 с.
4. Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика / Сост. А. Кибрик, А. Кошелев; ред. А. Кибрик, А. Кошелев, А. Кравченко, Ю. Мазурова, О. Федорова. – М. : Языки славянской культуры, 2015. – С. 22.

Источники иллюстративного материала

1. Canal Sur Noticia, Archivo Canal Sur, MemorAnda, 3 de mayo de 2016.
2. Canal 24 horas: programas informativos online. – Ultimas noticias de Inmigracion. – RTVE /es, 2016.
3. TV Chile. Terremoto en Chile: Transmision en vivo de TV Chile, 28 de febrero 2010.
4. El Mundo Orbyt. Guerra en Siria. Secuestros-Siria. La dureza de un secuestro. 9 de mayo de 2016.

УДК 811.133.1'367

Станіслав О. В.

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ КОГЕЗІЇ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКОМУ МОНОЛОГІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ А. КАМЮ «СТОРОННІЙ»)

Стаття присвячена проблемі синтаксичної зв'язності – когезії – у сучасній французькій мові. На матеріалі повісті А. Камю «Сторонній» розглянуто особливості когезійної зв'язності в структурі екзистенціалістського монологу. Розвідка довела, що композиційну, структурно-семантичну цілісність екзистенціалістського монологу, його когезійну зв'язність, глибинний зміст і адекватну інтерпретацію уможливають насамперед імпліцитні засоби когезії. Метафора, алегорія, символи виступають важливими когезійними способами зв'язності висловлення та всього тексту. Експліцитні засоби когезії, що традиційно складають ядерні зони синтаксичної сполучуваності речень у межах висловлення, функціонально їм поступаються.

Ключові слова: когезія, синтаксична зв'язність висловлення, екзистенціалістський монолог, експліцитні засоби когезії, імпліцитні засоби когезії.

Станіслав О. В. Особенности синтаксической когезии в экзистенциалистском монологе (на материале повести А. Камю «Чужой»). – Статья.

Статья посвящена проблеме синтаксической связности – когезии – в современном французском языке. На материале повести А. Камю «Чужой» рассмотрены особенности когезийной связности в структуре экзистенциалистского монолога. Проведенное исследование показало, что композиционную, структурную, семантическую целостность экзистенциалистского монолога, его когезийную связность, глубинный смысл и адекватную интерпретацию обеспечивают, прежде всего, имплицитные средства когезии. Метафора, аллегория, символы выступают важными когезийными средствами связи высказывания и всего текста. Эксплицитные средства когезии, что традиционно составляют ядерные зоны синтаксической связи в рамках высказывания, функционально им уступают.

Ключевые слова: когезия, синтаксическая связность высказывания, экзистенциалистский монолог, эксплицитные средства когезии, имплицитные средства когезии.

Stanislav O. V. Features of the syntactic cohesion in existentialist monologue (based on the novel Camus "The stranger") – Article.

Our research devoted to the problem of syntactic connectivity – cohesion - in modern French language. On the material of Camus novel "The stranger" is considered cohesive connectivity features in the structure of the existentialist monologue. The analyses of the factual material demonstrated that compositional, structural and semantic integrity of the existentialist monologue, its cohesive connectivity, in-depth content and allow adequate interpretation, especially the implicit means of cohesion. Metaphor, allegory, characters are the important connectivity cohesive ways of expression and the text. Explicit means of cohesion, which traditionally make up the nuclear zone syntactical compatibility sentences within of expression functionally inferior to their place.

Key words: cohesion, coherence syntactic expression, existentialist monologue explicit means of cohesion, cohesion the implicit means of cohesion.

Синтаксична зв'язність тексту – когезія – це зміст і форма всього синтаксису. Проблема синтаксичної зв'язності завжди представляла інтерес для мовознавців і була в центрі актуальних досліджень.

Синтаксичні зв'язки в романістиці ґрунтовно аналізували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: О. Андрієвська, Н. Арутюнова, Р. Будагов, В. Бурбело, Л. Веденіна, В. Гак, З. Гетьман, К. Долінін, Л. Ілія, О. Кагановська, О. Литвиненко, Є. Рефєровська, А. Рочняк, І. Смушинська, О. Соломарська, Ю. Степанов, Л. Ступакова, Н. Шигарєвська, Н. Філоненко, J.-M. Adam, Ch. Bally, F. Brunot, J. Damourette, J. Dubois, O. Ducrot, L. Hébert, A. Martinet, F. Rastier, A. Sauvageot, A. Séchehayé, L. Tesnière, R.-L. Wagner та багато інших. Вони детально описали зв'язки слів у словосполученні, простому та складному реченнях, дослідили проблеми синтаксису в різних аспектах (структурному, прагматичному, семантичному, стилістичному, когнітивному, у площині теорії тексту, аналізу художнього мовлення й под.).

У нашій розвідці ми маємо на меті розглянути особливості когезійної зв'язності висловлення в структурі екзистенціалістського монологу. На ма-

теріалі повісті А. Камю «Сторонній» («L'Étranger», 1942 р.) визначимо функціональні можливості синтаксичної когезії, установимо засоби її вираження в контексті лінгвокультурологічного аналізу.

Насамперед нагадаємо, що в післявоєнній Франції винятковий вплив на лінгвокультурні, історичні процеси, політичну ситуацію загалом мала філософська концепція екзистенціалізму. Вона сформувалася на ґрунті песимістичного погляду на науковий, технічний, духовний прогрес, який перетворився в кошмар світових воєн і тоталітарних режимів. Пік розквіту екзистенціалізму припадає на 40–60-ті роки ХХ століття, коли він стає одним із найбільш значущих і виразних художніх методів літератури модернізму.

Центральним поняттям екзистенціалізму є екзистенція – людське існування, яке вирізняється своєю унікальністю, самотністю, неповторністю. Людині відкривається абсурдність існування як «буття-до-смерті» (тобто буття, яке в кінцевому підсумку призведе до смерті) у світі, що є незрозумілим і ворожим для особистості. Досвід власної екзистенції супроводжується особливими станами – екзистенціалами, такими, приміром, як жах, нудьга, туга, нудота, неспокій і т. п. Основні проблеми ек-

зистенціалізму – питання моральної кризи та пошук виходу з «межової» ситуації; проблема духовної самотності людини, права вибору, свободи волі тощо. Значне місце у філософських принципах екзистенціалізму посідає «проблема стороннього, іншого (чужого)», зміст якої полягає в тому, що для кожної людини інша людина – це «чужий», який їй байдужий і навіть ворожий, оскільки внутрішні світи різних людей, як і все на землі, знаходяться між собою в невідповідності, відчуженості, дисгармонії.

У повісті А. Камю «Сторонній» змальовується життя пересічного службовця-француза – Мерсо, який проживає в Алжирі. Уже перші фрази твору занурюють читача в тяжкий, складний, неоднозначний світ бездуховності, байдужості героя чи, скоріше, антигероя:

«Aujourd'hui, maman est morte. Ou peut-être hier, je ne sais pas. J'ai reçu un télégramme de l'asile : «Mère décédée. Enterrement demain. Sentiments distingués.» Cela ne veut rien dire. C'était peut-être hier» (2, 9).

Зазначимо, що сюжетна лінія, композиція «Стороннього» лінійні, класичні. Повість складається з двох частин. Основу твору становлять три ключові події життя Мерсо – смерть матері, убивство людини й суд. Кульмінаційним моментом оповіді є засудження головного героя до смертної кари судом присяжних; попри тяжкий злочин (убивство), головним доказом звинувачення Мерсо слугує те, що він не плакав на похоронах, а отже, не вартий життя. Важливо відзначити, що сам автор не засуджує свого героя, осуд – справа традиційного суспільства, абсурдність якого зобразив А. Камю.

На нашу думку, яскравий, самобутній стиль А. Камю виявляється в тому, що, незважаючи на простий сюжет, авторська ідея дуже глибока. В екзистенціалістському тексті важливими є не стільки сюжетні лінії, скільки реакція героя на все те, що відбувається навколо нього, точніше, відсутність будь-якої реакції з його боку. А. Камю змальовує людину, яка не відчуває традиційні, прийняті в суспільстві емоції: він не плаче під час похорону рідної матері, йому не подобається пропозиція Марі одружитися, він нічого не переживає в момент убивства, судовий процес видається йому затяжним і викликає апатію. Вважаємо за можливе виокремити два змістових рівня твору: 1) соціальний, пов'язаний із реальними подіями; 2) метафізичний (екзистенціальний), відірваний від дійсності, розкриває внутрішній світ Мерсо.

У діях головного персонажа проявляються всі типові елементи екзистенціалістського напрямку: взаємне непорозуміння близьких людей (які завжди чужі), безглузді випадковості, що в житті відіграють вирішальну роль, неприйняття суспільством не таких, як усі, громадське осудження тощо. Герой лаконічно перераховує все, що він учинив, не роблячи різниці між випитою чашеч-

кою кави, походом у кіно й убивством. Усі діяння Мерсо, його внутрішній світ пройняті атмосферою абсурду та безглуздя. Апогеєм повісті можна вважати опис останньої ночі головного героя в камері, коли збайдужіння залишає його, він мучиться й засинає в страшних кошмарах. Мерсо бажає пережити все знову, наново, від самого початку; він відкриває душу світові, але розуміє, що світ такий же індиферентний, сліпий і глухий до нього, як і він до оточуючих. Самотній Мерсо бачить своє заспокоєння лише в тому, щоб під час страти на нього не дивилися скляними очима, а відчували щире ненависть. Інакше кажучи, Мерсо стає справжньою людиною лише після здійснення ним вибору в «межовій ситуації». З метою вираження свого власного Я він обирає сторону правди, сторону самотності й смерті одночасно.

Чому саме «стороннього» А. Камю зробив героєм свого екзистенціального твору, у чому сутність вибору Мерсо? Посилаючись на судження В. Руднева [1, с. 371], висловимо думку про бажання героя говорити з людьми мовою, яка позбавлена фальшивості й лицемірства. Але це виявилось неможливим, тому що мова апіорі створена для умовностей, фальші, двоєдушності. Як наслідок, герой приречений на мовчання, непорозуміння, неприйняття з боку загалу, а отже, на внутрішній монолог із самим собою. Відсутність любові, поваги до ближнього робить позицію Мерсо «сторонньою», чужою, надто безнадійною, трагічною. Це дає нам усі підстави говорити про метафоричність самої назви повісті та символічне значення образу головного героя.

Отже, ідеї екзистенціалізму й абсурдизму в повісті «Сторонній» повною мірою виявилися на композиційно-змістовому, ідейному рівні твору. Оскільки у фокусі нашого дослідження знаходиться синтаксичний рівень, то перейдемо до безпосереднього аналізу особливостей когезійної зв'язності в зразках екзистенціалістської прози. Розглянемо один із яскравих екзистенціалістських монологів, що завершує повість:

«Lui [l'aumônier] parti, j'ai retrouvé le calme (1). J'étais épuisé et je me suis jeté sur ma couchette (2). Je crois que j'ai dormi parce que je me suis réveillé avec des étoiles sur le visage (3). Des bruits de campagne montaient jusqu'à moi (4). Des odeurs de nuit, de terre et de sel rafraîchissaient mes tempes (5). La merveilleuse paix de cet été endormi entrainait en moi comme une marée (6). À ce moment, et à la limite de la nuit, des sirènes ont hurlé (7). Elles annonçaient des départs pour un monde qui maintenant m'était à jamais indifférent (8). Pour la première fois depuis bien longtemps, j'ai pensé à maman (9). Il m'a semblé que je comprenais pourquoi à la fin d'une vie elle avait pris un « fiancé », pourquoi elle avait joué à recommencer (10). Là-bas, là-bas aussi, autour de cet asile où des vies s'éteignaient, le soir était comme

une trêve mélancolique (11). *Si près de la mort, maman devait s'y sentir libérée et prête à tout revivre* (12). *Personne, personne n'avait le droit de pleurer sur elle* (13). *Et moi aussi, je me suis senti prêt à tout revivre* (14). *Comme si cette grande colère m'avait purgé du mal, vidé d'espoir, devant cette nuit chargée de signes et d'étoiles, je m'ouvrais pour la première fois à la tendre indifférence du monde* (15). *De l'éprouver si pareil à moi, si fraternel enfin, j'ai senti que j'avais été heureux, et que je l'étais encore* (16). *Pour que tout soit consommé, pour que je me sente moins seul, il me restait à souhaiter qu'il y ait beaucoup de spectateurs le jour de mon exécution et qu'ils m'accueillent avec des cris de haine*» (17) (2, 97).

Оскільки за формою це – внутрішній монолог головного героя, його роздуми, спогади, переживання напередодні страти, то логічно, що оповідь ведеться в минулому часі, від першої особи. Відзначаємо використання такого композиційно-структурного типу когезії, як комбінований зв'язок, який поєднує в собі послідовну та паралельну зв'язність речень у межах висловлення. Приміром, речення 1, 2, 3, так само, як і 7, 8 – зв'язані між собою послідовно; рема попереднього речення є темою для наступного; займенниковий зв'язок також підтверджує послідовну ланцюгову когезію. Речення 4, 5, 6, 7 сполучені паралельно, вони є описом-фоном для розгортання екзистенційного героя. Заразом усі структурні види когезії уможливають темпоральну, логічну зв'язність висловлення.

Важливе значення для цілісності висловлення відіграють зачин («*Lui [l'aumônier] parti, j'ai retrouvé le calme*») і кінець речення («*Pour que tout soit consommé, pour que je me sente moins seul, il me restait à souhaiter qu'il y ait beaucoup de spectateurs le jour de mon exécution et qu'ils m'accueillent avec des cris de haine*»), які визначають його композиційну завершеність.

Серед значущих експліцитних прийомів когезії виокремлюються насамперед лексико-семантичні способи зв'язності. За нашими спостереженнями, на відміну від граматичних когезійних засобів, які в цьому разі не такі виразні, суттєві, лексичні та семантичні способи когезії відіграють більш важливу роль при зв'язуванні речень у висловлення. Серед них назвемо такі: уживання тематичної лексики, зокрема абстрактних лексичних одиниць на позначення емоційного стану героїв (*le calme, être épuisé, se sentir, éprouver, souhaiter, heureux, la colère, le mal, l'espoir, la haine*), часових маркерів (*la nuit, cet été, à ce moment, à la limite de la nuit, si près de la mort, le jour de mon exécution*), лексики зі значенням повтору дії (*recommencer, revivre*), стилістичних антонімів (*la mort – revivre*), використання засобів кореференції (... *des sirènes ont hurlé* (7). *Elles annonçaient...*(8); ... *j'ai pensé à maman* (9). *Il m'a semblé que je comprenais pourquoi à la fin*

d'une vie elle avait pris un « fiancé », pourquoi elle avait joué à recommencer (10)) та ін.

Дослідження показало, що присутнє значення при зв'язуванні речень у зразках екзистенціалістської прози мають імпліцитні способи когезії. Такі стилістичні фігури й тропи в ролі когезії, як синтаксичний паралелізм («*Des bruits de campagne montaient jusqu'à moi* (4). *Des odeurs de nuit, de terre et de sel rafraîchissaient mes tempes*» (5)), стилістичний повтор лексичних одиниць на початку речень (*Là-bas, là-bas... ; Personne, personne...*), синтаксична ідентичність структур (речення 2, 3), використання порівнянь (*la merveilleuse paix de cet été endormi entrainait en moi comme une marée ; le soir était comme une trêve mélancolique*), що підсилюють афективність висловлення, зберігають одну модальну тональність у межах висловлення й подібні засоби є вагомим фактором зв'язності.

Розглянемо ще один взірць екзистенціалістського монологу:

«*Pour la troisième fois, j'ai refusé de recevoir l'aumônier* (1). *Je n'ai rien à lui dire, je n'ai pas envie de parler, je le verrai bien assez tôt* (2). *Ce qui m'intéresse en ce moment, c'est d'échapper à la mécanique, de savoir si l'inévitable peut avoir une issue* (3). *On m'a changé de cellule* (4). *De celle-ci, lorsque je suis allongé, je vois le ciel et je ne vois que lui* (5). *Toutes mes journées se passent à regarder sur son visage le déclin des couleurs qui conduit le jour à la nuit* (6). *Couché, je passe les mains sous ma tête et j'attends* (7). *Je ne sais combien de fois je me suis demandé s'il y avait des exemples de condamnés à mort qui eussent échappé au mécanisme implacable, disparu avant l'exécution, rompu les cordons d'agents* (8). *Je me reprochais alors de n'avoir pas prêté assez d'attention aux récits d'exécution* (9). *On devrait toujours s'intéresser à ces questions* (10). *On ne sait jamais ce qui peut arriver* (11). *Comme tout le monde, j'avais lu des comptes rendus dans les journaux* (12). *Mais il y avait certainement des ouvrages spéciaux que le n'avais jamais eu la curiosité de consulter* (13). *Là, peut-être, j'aurais trouvé des récits d'évasion* (14). *J'aurais appris que dans un cas au moins la roue s'était arrêtée, que dans cette préméditation irrésistible, le hasard et la chance, une fois seulement, avaient changé quelque chose* (15). *Une fois !* (16). *Dans un sens, je crois que cela m'aurait suffi* (17). *Mon cœur aurait fait le reste* (18). *Les journaux parlaient souvent d'une dette qui était due à la société* (19). *Il fallait, selon eux, la payer* (20). *Mais cela ne parle pas à l'imagination* (21). *Ce qui comptait, c'était une possibilité d'évasion, un saut hors du rite implacable, une course à la folie qui offrit toutes les chances de l'espoir* (21). *Naturellement, l'espoir, c'était d'être abattu au coin d'une rue, en pleine course, et d'une balle à la volée* (22). *Mais, tout bien considéré, rien ne me permettait ce luxe, tout me l'interdisait, la mécanique me reprenait*» (23) (2, 88).

Запропонований художній уривок – це своєрідна екзистенція Мерсо про смерть, про бажання її уникнути, про втечу як шанс вижити, втечу як вихід із безвихідного становища. Результати розвідки стверджують, що екзистенціал страху, неспокою в очікуванні смерті на синтаксичному рівні уможливають як композиційно-структурні, експліцитні, так і імпліцитні когезійні засоби. Тон екзистенціалістському монологу, його композиційну цілість задають зачин («*Pour la troisième fois, j'ai refusé de recevoir l'aumônier*») та кінець висловлення («*Mais, tout bien considéré, rien ne me permettait ce luxe, tout me l'interdisait, la mécanique me reprenait*»). Когезійну зв'язність речень між собою спостерігаємо також через основні структурні типи когезії. Паралельна когезія представлена, приміром, між реченнями 1, 2, 3, 4; когезія з послідовним, ланцюговим зв'язком сполучає речення 4 та 5. У цьому випадку («*On m'a changé de cellule. De celle-ci, lorsque je suis allongé, je vois le ciel et je ne vois que lui*») речення сполучені засобом повторної номінації, зокрема займенниковим заміником. Отже, висловлення поєднує різні типи когезійної зв'язності, що підтверджує найбільшу живаність комбінованого типу когезії.

Розвідка засвідчує важливість використання спеціальної тематичної лексики на позначення вищеназваних екзистенціалів (*la mort, exécution, condamné à mort, la mécanique, le mécanisme*), прийомів повторної номінації (*l'aumônier – je n'ai rien à lui dire ... je le verrai bien assez tôt ; le ciel – je ne vois que lui ; la cellule – celle-ci*) як експліцитних засобів когезії.

Проведений аналіз указує на першочергове значення імпліцитних засобів когезії в текстах екзистенціалістської прози. Стилїстичні синоніми (*évasion – un saut hors du rite implacable, une course à la folie ; la mécanique – le mécanisme*), антоніми (*jour – nuit, toujours – jamais*), гіпербола (*une possibilité d'évasion ... qui offrit toutes les chances de l'espoir*), персоніфікація (*le visage du ciel; le déclin des couleurs qui conduit le jour à la nuit*), паралелізм синтаксичних структур речень 10 та

11 з анафоричним повтором («*On devrait toujours s'intéresser à ces questions. On ne sait jamais ce qui peut arriver*»), епіфоричний повтор (*Ce qui comptait, c'était une possibilité d'évasion ... qui offrit toutes les chances de l'espoir. Naturellement, l'espoir ...*) і под. сприяють когезійній зв'язності тексту в цілому.

Надто важливого значення набувають імпліцитні засоби когезії, що не корелюють із частинами висловлення. Маємо на увазі насамперед засоби образної зв'язності. На нашу думку, розвиток образу головного героя повісті варто розглядати як вагомий, змістовний спосіб імпліцитної когезії. Мерсо («сторонній») постійно порівнюється, асоціюється з різними абстрактними чи конкретними художніми образами, тим самим зв'язуючи висловлення в суцільну текстову екзистенціалістську тканину.

Таким чином, бачимо, що в текстах літератури екзистенціалістського напрямку визначальними для когезійної зв'язності речень є імпліцитні засоби сполучуваності, саме вони забезпечують адекватність розуміння тексту. За функціональною значимістю експліцитні (традиційно-граматичні) засоби когезії, що складають ядерні зони способів синтаксичної сполучуваності речень у межах висловлення, поступаються їм місцем. Імпліцитні засоби когезії, що мають нульову кореляцію зі складниками висловлення, домінують, переважають, виступають у сильній позиції.

Наша розвідка довела, що композиційну, структурно-семантичну цілісність у структурі екзистенціалістського монологу, його когезійну зв'язність, глибинний зміст і адекватну інтерпретацію уможливають насамперед імпліцитні засоби когезії. Метафора, алегорія, символи є важливими когезійними способами зв'язності висловлення, усього тексту. Можемо стверджувати, що когезія у французькій літературі екзистенціалізму продовжує свій розвиток і якісно оновлюється. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з аналізом когезії у французькій літературі сюрреалізму, постмодернізму тощо, на матеріалі творів різних художніх напрямів.

Література

1. Словарь культуры XX века [сост. В. Руднев]. – М., 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/>.

Джерела ілюстративного матеріалу

2. Camus A. L'Étranger / A. Camus. – P. : Éditions Gallimard, 1950. – 172 p.

РОЗДІЛ III СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.161.2

Акастьолова О. Г.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ СУЧАСНИХ ЗМІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)

Стаття присвячена дослідженню новотворів у мові засобів масової інформації. Проаналізовано семантичні групи неологізмів, їх функції й частоту вживання.

Ключові слова: мова засобів масової інформації, неологізм, семантичні групи, функції неологізмів.

Акастьолова Е. Г. Семантические особенности языка современных СМИ (на материале украинских интернет-публикаций). – Статья.

Статья посвящена исследованию новообразований в языке современных средств массовой информации. Проанализированы семантические группы неологизмов, их функции и частота использования.

Ключевые слова: язык средств массовой информации, неологизм, семантические группы, функции неологизмов.

Akastolova O. G. Sematic features of language in mass media (Based on the Ukrainian Internet publications). – Article.

This article is dedicated to the research of modern mass media. Semantic groups of neologisms are being analyzed as well as their functions and frequency of use.

Key words: language of mass media, neologism, semantic groups, usecases of neologisms.

Сьогодні, коли якість інформаційних технологій і їх використання дедалі більшою мірою визначають характер життя суспільства, засоби масової інформації (далі – ЗМІ) стають одним із головних елементів громадського життя. Сучасні ЗМІ є установами, створеними для відкритої, публічної передачі різних відомостей будь-яким особам. Це відносно самостійна система, що характеризується сукупністю складових елементів: змістом, властивостями, формами, методами й певними рівнями організації [3]. Головні ознаки ЗМІ – це публічність, тобто необмежене коло користувачів, наявність спеціальних технічних засобів, непостійний склад аудиторії, що змінюється залежно від інтересу до тієї чи іншої передачі, повідомлення чи статті.

Вплив ЗМІ на громадську свідомість дуже потужний. Можливість ЗМІ охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу формувати суспільну думку, визначати духовні цінності. Мова ЗМІ активно віддзеркалює сучасний стан суспільства. На кожному етапі свого розвитку мова відповідає потребам людей у спілкуванні. Телебачення, радіо, газети, інтернет нині є не лише джерелами інформації про події у світі, а й джерелом влади, інструментами впливу, контролю та інновації в українському суспільстві. Саме журналістика є засобом творення найбільшої групи неологізмів і об'єктом пильної уваги з боку українських лінгвістів. Оскільки на сучасному етапі Україна переживає жвавий культурний розвиток, а громадяни України – піднесення національної самосвідомості, то медіатекст стає основним показником суспільного руху, сучасних думок українців. Тому звернення до ЗМІ в лінгвістичних дослідженнях є актуальним.

Особливістю сучасних ЗМІ є поява значної кількості неологізмів. Це цілком закономірне явище в часи великих, докорінних перетворень у житті народу. Потреба в нових словах зумовлюється насамперед соціальними, культурними й політичними змінами в суспільстві, що відбуваються в сучасній Україні.

Метою статті є дослідження лексичних особливостей мови сучасних ЗМІ, зокрема неологізмів як одного з головних факторів динаміки розвитку української мови. Матеріалом для аналізу слугували новотвори сучасних українських інтернет-видань.

Неологізм – це новостворений термін, авторське слово чи фраза, що перебуває в процесі входження в загальне використання і ще не включена до державної та загальноживаної мови [3]. Отже, це слова, які виникають на запити суспільства. О. Сербенська в праці «Інновації у мові українських мас-медіа» зазначає: «Неологізми сучасної української мови можна поділити на такі групи: новотвори, запозичення, перерозподіл значень у жанрах і видах мовлення, відродження слів і висловів з минулого» [4]. Під час дослідження нами встановлено, що найбільший пласт лексики сучасних ЗМІ становлять саме новотвори й запозичення, а перерозподіл значень у жанрах і видах мовлення та відродження слів і висловів із минулого становлять лише 3% усіх неологізмів. Дослідженням лексики ЗМІ займалися І. Огієнко, Г. Бусман, А. Радченко, М. Гладкий, В. Заботкіна та інші. Стилiстичні функції неологізмів досліджували О. Пономарів, П. Горєцький, Л. Кравець, А. Коваль. В останні десятиліття неоло-

гізми української мови вивчали переважно в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних і стилістичних тенденцій розвитку (О. Стишов, І. Шашкін, А. Москаленко, А. Нелюба).

У ході дослідження лексико-словотвірних інновацій українських інтернет-видань нами виділено вісім тематичних груп неологізмів мови сучасних ЗМІ. Найбільш поширеною є група **політична лексика**, у межах цієї групи виділено три підгрупи.

1. **Новотвори, утворені від прізвищ політичних діячів:** антипутинські [3], жиріновищина [6], бандеризація [2], філатовці [8], жидобандерівці [3], азаровищина [10], азіровищина [11], Азіров [3], Трампова зачіска [8], ждановищина [6], Януческу [11], Вітьок Міжгірський [11], Бандюкович [11].

2. **Новотвори, утворені від політичних партей:** комуняка [9], правосек [5], укропівці [5], укри [5], ударовці [8], регіонали [11], бютовці [3], свободовці [3].

3. **Назви сучасних політичних явищ:** майданутий [11], лєнінопад [4], русофоб [5], «руська весна» [11], сепар [11], декомунізація [7], зомбування [11], революція гідності [5], революція цінностей [7], революція духу [8], росіянізація [3], ДНР [6], ЛНР [6], ДНРівці [6], ЛНРівці [6], тітушки [5], автомайдан [1], антимайдан [4], євромайдан [5], небесна сотня [11], майдаун [11], ватники [7], євроскептицизм [9], політичні спекулянти [10], політичні дєвідєнди [8], політичне сміття [8], політична цнотливість [8], пікетування [11], ихтамнети [3], лугадон [6], беркутовці [11], диктаторські закони [11], штовханина [11], коктейль Молотова [11], екзит-пол [7], еволюція цінностей [11], єврокарма [9], майданофіл [11], простітушки [3], майданитися [3].

За сучасних умов розвитку українського суспільства, зокрема під час революційних подій у 2013 році, з'явилося чимало неологізмів. Найпопулярнішим із них став *Євромайдан*. Синонімами до нього є *Єврореволюція*, *Революція 2013 року*, *Революція гідності*, *Революція цінностей*, *Культурна революція*, *Революція духу*, *Еволюція духу* – протестні акції в Україні проти корупції, соціальної нерівності, свавілля правоохоронних органів і сил спецпризначення на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Наступною групою за частотою вживання стала **лексика на позначення явищ сучасної дійсності:** бєбібум [3], флєшмоб [5], шоу-бізнес [5], хіт [6], бранч [6], імідж [8], арт-салон [9], шоу-рум [7], прайм-тайм [3], мультиплекс [7], тюнінг [4], піар [9], хєндмєйд [10], фітодизайн [2], хєпі-єнд [6], саунд-трек [8], нон-стоп [6], лєйбл [5], вікєнд [6], кастинг [2], хіт-парад [3], грін-кард [8], мєйк-ап [2], тендєр [11], кєтеринг [11], брифінг [11], бутик [3], елєкторат [11], мєнталітєт [11], мас-мєдіа [11], соціоніка [5], фотосєт [2], слєбєалкєголкє [11], пєрформанс [11], ЛСД [11], сєкєнд-хєнд [7],

арт-концепція [8], пєсі-фактор [11], бізнєс-інкубатор [9], квєст-рум [11].

Серед слів цієї групи можна виділити окремих пласт лексики, який з'явився внаслідок проведення в Україні масштабного пісенного конкурсу «Євробачення»: *Євросцена* [8], *єврокастинг* [8], *онлайн відбір* [8], *нацвідбір* [8], *євровідбір* [8].

Сучасне українське суспільство вже звикло до стрімкого технічного прогресу. Для людей стало звичним використання технологій у буденному житті, безперервне спілкування в соціальних мережах. Усе це призвело до того, що журналісти почали активно вживати **інтернет-лексику** в публікаціях. Серед такої лексики можна виділити дві основні підгрупи:

1. **Термінологія інтернет-комунікації:** блогєр [11], влогєр [11], хєштєг [11], лайкати [11], спам [7], імєйл [10], сєлфі [9], фотосєт [11], лайфхак [11], тролити [10], онлайн [3], тролінг [7], чєлєнж [11], гуглити [11], мєсєдж [11], мєм [8], проза [8], хакнути [11], глєк [11], хайптити [9], рєпєст [7], пєрєпєст [4], соцімєрєжє [2], соціална сторінкє [11], проксі-сєрвєр [11].

2. **Назви приладів:** плєншєт [11], айпєд [11], айфєн [11], мєдєм [11], рєутєр [7], нєутбєк [9], дрєйвєр [9], дєплєй [9], смартфєн [9], мєбїлєннєк [9], гєджєт [9], лєптєп [11].

Майже 100% цих слів є запозиченнями з англійської мови. Однак деякі лексеми походять з інших мов, наприклад *плєншєт* походить від французького *planchette* й позначає клас персональних комп'ютерів, які обладнані планшетним пристроєм рукописного введення, об'єднаним з екраном, і займають проміжну нішу обчислювальних пристроїв між ноутбуками та кишеньковими персональними комп'ютерами.

Наступною тематичною групою, що об'єднала достатню кількість слів, стала **економічна лексика:** трєйдинг [10], лїзінг [11], рєбрєндинг [11], субсидія [4], курсоутворєння [4], рєструктуризація [4], НБУшнє [8], інфляція [8], єврєвалєтє [8], єврєрозєнє [8], тїньовї дєхєдє [9], автєцївїлкє [6], пєдєткєвї дїрї [9], дєфляція [9], вєчєр [9], акції [8], інвєстувєння [11], вєксєль [11], офшєр [10], грєнтєйдє [8], бєнкрєтєувєтї [9], вєб-мєні [5], БЮТ-жєт [5], інвєстї [5], дємпїнг [9], прїЄДЄПСїмє [5], ПрєФОНдєцїя [5], дїскєнт [11], мєркєтїнг [2], ємісїя [8].

Повсякденна увага засобів масової комунікації значною мірою спрямована на питання економіки, фінансів, банківської справи, бізнесу тощо, безперечно, істотно сприяє популяризації економічної лексики та активному засвоєнню й уживанню її громадянами держави. У мові сучасної української періодики вживаються економічні лексеми в прямому значенні, наприклад *дємпїнг* як продаж товарів на зовнішніх ринках за викупними цінами, які значно нижчі від цін усередині країни або

на світовому ринку. У періодиці натрапляємо на слово *грантоїд*. Так іронічно, глузливо називають тих, хто без користі чи на шкоду витрачає гроші, передбачені грантом. «Під прикриттям гасел про боротьбу з курінням ревні наповнювачі держбюджету і грантоїди взяли за методичне знищення галузі» [8].

Останнім часом у ЗМІ з'являється чимало **нових спортивних понять і реалій**: фітнес [9], качалка [7], дайвінг [8], дайвер [9], скейтборд [9], сноуборд [9], байкер [11], шетінінг [11], йога [11], каланетика [11], пілатес [11], кікбоксинг [11], рейсинг [8], болдеринг [8], скайсерфінг [8], вейкбординг [8], кайтінг [11], автоквест [9], автомотокросмен [2], велотріал [11], велотрек [2], веломобіль [2], велодром [2], веломашини [2], мотосюдихід [8], мотобайк [9], мотоцикл-трансформер [11], мотофантазія [11], мотоекстрим [11], ВМХ-ери [11], картодром [3], картинг [7], картер [7], ультраси [11], хулзи [9], ЗОЖники [7], бачата [5], кізомба [9].

Здебільшого це запозичення з англійської та німецької мов. Наприклад, *драфт*, що походить з англійської *draught* – скласти план (проект), відбирати, виділяти щось. Серед розмаїття нових спортивних слів-запозичень є й такі, що походять із декількох мов. Наприклад, *аквабол*, з латинської *aqua* – вода й англійської *ball* – м'яч.

Наступною семантичною групою за частотою вживання є **назви людей за професіями, за характеристиками**: інвестор [10], райтор [5], мейкер [4], промоутер [6], фрілансер [8], спічрайтер [5], хакер [5], айтішник [5], брокер [8], трейдер [10], мерчендайзер [6], бізнес-коучер [11], PR-менеджер [11], наблік рилейнз [6], баєр [6], іміджмейкер [5], візажист [9], б'юті-експерт [8], коп [11], мерчендайзер [8], супер-модель [7], топ-модель [7], дистриб'ютор [7], лайфкоучер [11], фітнескоучер [5], петросян [2], ігрома [12], олігарх [1], кіберзлочинець [1], копвочер [5], лузер [7], селебретіс [1], модерний [1], совок [7], україножер [1], лестивець [7], грошороб [8], прихватизатор [9], ноумен [11].

Приблизно 60% цих слів прийшли до нас з інших мов. Запозичення є помітною тенденцією

розвитку словника сучасних мас-медіа. З-поміж основних причин активізації процесу запозичення в мові сучасних ЗМІ варто зазначити потребу в номінації; необхідність розмежування близьких за змістом слів, спеціалізацію понять щодо сфери й мети їх використання; тенденцію до відповідності цілісності поняття і престижність іншомовних слів.

Сучасні ЗМІ не менш активно вживають **слова, що традиційно функціонують у побуті**: **назви страв, родинні зв'язки, предмети домашнього вжитку тощо**: прикид [2], лук [11], світилот [9], ростер [5], бойлер [5], термінал [5], банкомат [5], уггі [11], оксфорди [11], лофери [11], сліпери [10], тімберленди [9], снікери [2], ботфорди [4], сабо [5], крокси [5], конверси [6], флешка [7], хайлайтер [7], бронзатор [7], дифузор [8], таймер [11], селфі-палка [11], кредитка [6], біотуалет [6].

Минає третій рік військового протистояння на сході. Тому лексеми *екстремісти* й *терористи*, *військовополонені* та *заручники*, *найманці* й *ополченці* широко використовуються в медіа, на жаль, стали абсолютно звичним явищем для буденного життя багатьох українців. Зовсім незначна, однак часто вживана й найбільш трагічна група лексики – це сучасні **військові терміни**: АТО [7], АТОшник [7], ОМОНівець [7], анексія [9], теракт [11], ПТС [10], ПТСР [5].

Отже, можна зробити висновок, що слова, утворені під час соціальної активності громадян, набули значного поширення. Серед неологізмів, що виникають за таких умов, зазвичай переважають лексичні. Така тенденція пов'язана насамперед із народженням нових явищ, яким треба дати назву. Крім того, слова, утворені під час вибухів соціальної активності за часів незалежної України, внесено до сучасних словників української мови, підручників з історії України, вони активно використовуються в ЗМІ. Це свідчить, що ці слова перестали бути неологізмами і стали частиною активної лексики української мови. Такі тенденції переконають у тому, що багато з наведених неологізмів скоро стануть звичними для українців, адже вони вже стали надзвичайно популярними як у письмовому, так і в усному українському мовленні.

Література

1. Українська правда. Український часопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/>.
2. Мухарський А. Майдан (Р)еволуція духу / А. Мухарський. – К. : НАШ ФОРМАТ, 2014. – 312с.
3. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – 2-ге вид. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
4. Сербенська О. Інновації у мові сучасних українських мас-медіа / О. Сербенська // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : зб. наук. пр. і матеріалів, присвячених ювілею товариства. – Львів, 2001. – С. 158–177.
5. Волинські новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynnews.com>.
6. Іванов О. Народжені революцією / О. Іванов // Коментарі: Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kyiv.comments.ua/article/2014/03/24/090315.html>.
7. Тиждень. Український часопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhen.ua/News/91943>.
8. Освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua>.
9. Інтерфакс-Україна. Інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://interfax.com.ua>.
10. Високий замок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wz.lviv.ua>.
11. Газета по-українськи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.ua/newspaper>.

УДК 811.161.2'38:070

Андрєєва Т. М.

ПЕРИФРАЗОВИЙ ПОРТРЕТ ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

У статті проаналізовані перифрази масової комунікації, в яких дається різнопланова характеристика четвертого Президента України В. Януковича. Досліджено їхню структуру, проаналізовано внутрішню форму, здійснено тематичну класифікацію.

Ключові слова: вторинна номінація, інтертекстуальність, конотація, перифраз, структура.

Андрєєва Т. М. Перифразовий портрет політичного діяча в українському Інтернет-пространстві. – Стаття. В статті проаналізовані перифрази масової комунікації, в яких дається різнопланова характеристика четвертого Президента України В. Януковича. Исследована их структура, проанализирована внутренняя форма, осуществлена тематическая классификация.

Ключевые слова: вторичная номинация, интертекстуальность, коннотация, перифраз, структура.

Andreeva T. M. Circumlocutional portrait of a politician in the Ukrainian Internet space. – Article.

The article analyzes circumlocutions of mass communication that provide a diverse description of the fourth Ukrainian President V. Yanukovich. Its structure was studied, the internal form was analyzed, and the thematic classification was carried out.

Key words: secondary nomination, intertextuality, connotation, circumlocution, structure.

Нинішній етап життєдіяльності соціуму характеризується глобалізаційними змінами та посиленням розвитком соціальних комунікацій. До цього процесу через розширення можливостей його технологізації, появу нових медіа, політизацію суспільного життя залучається все більше учасників. Відповідно до вимог цього нового етапу розвитку людської цивілізації відбувається формування спільного політичного простору, що обслуговується уніфікованою «мовою політики» [7]. Формується нова мовознавча галузь – політична лінгвістика, яка займається вивченням різнопланової взаємодії, в яку вступають мова, мислення, комунікація, суб'єкти політичної діяльності та політичний стан суспільства, у результаті чого з'являються умови, в яких створюються оптимальні стратегії й тактики політичної діяльності [1, с. 252]. Отже, у центрі уваги опиняється політичний дискурс. Одним із його різновидів є медійний політичний дискурс, що формується текстами, які створюються журналістами й поширюються за допомогою сучасних ЗМІ [4, с. 8]. Мова сучасних ЗМІ характеризується зміною акцентів. Сьогоднішній журналіст відходить від стереотипності мислення, риторики багатослівності, сухості викладу. Він показує творчу налаштованість, намагається вишукувати нові прийоми й форми привертання читацької уваги, утілення модально-оцінних характеристик [2, с. 34, 37]. Досягається це шляхом використання різноманітних стилістичних засобів і прийомів, специфічних лінгвальних одиниць, нестандартних мовних ходів. Таким чином, перед дослідником постає завдання проникнути до творчої лабораторії сучасного комунікатора, з'ясувати його інтенції в тій чи іншій комунікативній або номінативній дії.

Продуктивними в цьому плані є такі засоби описового зображення об'єктів позамовної дійсності, як перифрази. Разом із багатьма іншими

одиницями вони входять до субмови суспільно-політичного дискурсу [8, с. 20]. Перифрази являють собою зручні й ефективні мовні одиниці, що дають змогу влучно проілюструвати ту чи іншу ознаку зображуваного об'єкта. Природа перифразів – образне переназивання. Будучи одиницями вторинного семіозису, вони залучають до номінативних процесів найрізноманітніші сфери картини світу людства, демонструючи високий рівень інтертекстуальності [3, с. 32, 38]. Призначення перифразів – це вторинна номінація відомих уже понять, які мають свою назву. Суть механізму перефразування – перетворити старе, відоме на невідоме, нове, незвичне. У процесі виникнення перифраза зміст відносно зберігається, але створюється нова форма. Найчастіше перифраз – одиниця оказіональна. Він є описовим субститутом узуальної номіни. Така субституція спрямована на актуалізацію певної ознаки денотата, винесення її через створення образу на поверхню номінації й комунікації. Під час формування перифраза ознака, що виділяється, лягає в основу формування внутрішньої форми нової номінації. Вона ніби просвітлюється, стає рельєфною внаслідок образного називання [5, с. 3–4].

Проблематика функціонування перифразів у текстах різної стильової та мовної належності розглянута в низці робіт. Аспекти дослідження цієї лінгвоодиниці доволі різноманітні: 1) *загальна теорія перифраза* (перифраз вивчався у світлі нових підходів і теорій (А. Будєєва)); 2) *контрастивна лінгвістика* (на матеріалі російської та китайської мов розглядалися перифрази-топоніми в порівняльному аспекті (Лю Хуа Жонг і Тай Тін Тьї)); 3) *лексикографічна сфера* (досліджувалися проблеми відображення перифрастичних сполук у словниках російської мови (Т. Битева)); 4) *функціональна граматики* (вивчалися функціональні характеристики заперечення в системі дієслівних

перифраз сучасної іспанської мови (Ю. Підпригора)); 5) *аналіз на матеріалі творів художньої літератури* (розглядалася семантична структура перифраз у творах М. Заболоцького (Л. Грехнова), перифрази в художньому мовосвіті М. Коцюбинського (Ю. Тимченко), структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспект перифразів у творах О. Гончара (О. Копусь), перифраз як стилістичний засіб зображення дійсності в сучасній малій прозі (Л. Приблуда)); 6) *ономас-тика* (перифраз досліджувався у власних іменах американського шоу-бізнесу (І. Байдак)).

Окремо в цьому контексті варто згадати *мову мас-медіа*. Тут перифрази науково препарували: а) як засіб стереотипізації соціальної інформації (Л. Завгородня); б) разом із метонімічними перенесеннями в газетному тексті (В. Зайцева); в) на матеріалі українських газет 80–90 рр. ХХ століття (Г. Євсєва); г) як елемент загострення читацького сприйняття на сторінках регіональної преси Сумщини (О. Ткаченко й В. Євтушенко); ґ) на позначення онімної лексики в мові газети «Україна молода» за 2008 р. (В. Буда); д) як яскравий і дієвий засіб досягнення експресії в журналістських матеріалах (Т. Коваль); е) на матеріалі російськомовної преси України фразеологічні інновації – перифрази суспільно-політичного характеру, що виступають джерелом поповнення загального фразеологічного фонду мови (Л. Авраменко); є) як експресивний засіб мови газети в семантико-прагматичному аспекті (М. Сірвіля); ж) семантичні перифрази Інтернет-медіа (О. Степаненко); з) синонімізацію перифрастичних конструкцій у мас-медіа в семантичному аспекті (М. Булах); и) текстовий перифраз на матеріалі текстів масової комунікації та його функціонування у зв'язному дискурсі в сучасній французькій мові (Н. Єсменська); і) виборчу кампанію 2001–2002 рр. у перифразах журналу «ШК» (Дз. Хриплива) та ін.

Активно використовуються перифрази для образного переназивання відомих політичних персон. В одній із попередніх наших робіт була здійснена спроба аналізу внутрішньої форми перифразів, за допомогою яких автори мас-медійних текстів образно характеризують такого політичного діяча сучасності, як Ю. Тимошенко [3]. Отже, **метою** пропонованої статті є різноплановий аналіз перифразів, за допомогою яких в Інтернет-просторі формується образний портрет колишнього очільника України В. Януковича. Постать його суперечлива, як і прийняті ним рішення. Звичайно, дивно, як людина з багатьма вадами, що суперечать поняттю «найвища посадова особа держави й глава виконавчої влади», змогла очолити цілу країну. Його недорікуватість, кримінальне минуле з багатьма темними плямами, специфічні методи комунікації з підлеглими, на яких відбилися особливості його особистості, сформованої в

умовах, що явно мало сприяли розвитку цілісної, освіченої, гармонійної особистості, хоч як про це гучно не заявляла радянська пропаганда й істерично билася радянська педагогічна наука, – усе це зробило його чудовою мішенню для влучного слівця користувачів Інтернету.

Зібраний матеріал дає підстави говорити про полісемію та моносемію серед перифрастичних одиниць аналізованої категорії. Моносемічні перифрази – це одиниці, що закріплюються тільки за одним денотатом (*людина-йолка* [40], *Вітя Межигірський* [13]). В основі їхньої мотивації лежить індивідуалізована ознака, що яскраво характеризує позначуваний об'єкт. Полісемічні ж використовуються для номінації кількох денотатів. Актуалізація їхнього значення відбувається в контексті: «*Імовірно, що за экс-гарантом ніякої погоні й не було*» [16]. «*Колишній президент України Леонід Кравчук розповів, що Євромайдан сам розійдеться... Людей ніхто не скликав на вулиці, впевнений экс-гарант*» [21].

Зі структурного погляду аналізовані перифрази виступають як:

- а) складні слова (*президент-утікач* [12], *султан-сулейман-хан-Вітя-Межигірський* [17]);
- б) двочленні утворення (*малоросійський губернатор* [27], *український диктатор* [35]);
- в) багаточленні сполуки (*межигірський володар кільця*» [38], *резидент УРКАїни Віктор Янукович* [42]).

Складних слів-перифразів порівняно небагато. Два з них – практично нейтральні назви: *екс-гарант* [21] і *президент-утікач* [12]. Вони семантично близькі й актуалізують концепт «колишній». Перший утворений за допомогою префіксоїда *екс-*, який являє собою початковий компонент складних слів, що має значення «колишній», «який утратив своє становище» [30]. Другим компонентом аналізованого перифраза є лексема *гарант*, що має значення «той, хто гарантує що-небудь; поручитель» [31]. У правничій практиці на номінацію *Президент України* існує юридичний перифраз *гарант Конституції*, який активно використовується в політичному дискурсі, куди він потрапив зі сфери права. Так, ч. 2 ст. 102 Конституції України визначає: «Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина» [19]. Порівняємо юридичний коментар до цієї статті Основного Закону: «Президент діє як *гарант Конституції* (виділення наше – Т. А.) щодо забезпечення відповідності внутрішньої та зовнішньої політики інтересам держави, Основному Закону України, є гарантом прав і свобод людини й громадянина. Це означає, що він зобов'язаний створювати умови, які забезпечували б чітке й своєчасне реагування відповідних ор-

ганів держави на будь-які факти порушення конституційних приписів» [34]. *Екс-гарантом* можна назвати й Л. Кравчука, і Л. Кучму, і В. Ющенко, однак лише при називанні цим багатозначним перифразом В. Януковича з'являється негативна конотація, оскільки це єдиний гарант, який так і не зміг забезпечити конституційні права й не відбув президентського терміну через народне повстання. Та й «ексовість» саме цього «гаранта» вносить до перифраза зовсім інші конотації. Другий перифраз – *президент-утікач* [12] – має прозору внутрішню форму й підкреслює характер тієї негативної ситуації, в якій опинився В. Янукович через свою антинародну політику.

Стилістично виразний перифраз *людина-йолка* утворився як реакція на обмовку В. Януковича, коли він забув українське слово *ялинка* й після порівняно довгих роздумів, так і не згадавши, ужив його російський відповідник. В одній із соцмереж цей перифраз входить до назви пабліка: «*Янукович – людина-йолка*» [40].

Виявлено випадок, коли різні характеристики денотата автор намагається втиснути в одне складне слово, запропонувавши невластиве для української мови нагромадження словотворчих компонентів: *султан-сулейман-хан-Вітя-Межигірський* [17].

Дво- і багаточленних утворень виявлено значно більше. Їхня внутрішня форма найчастіше прозора. Так, намагання режиму встановити в Україні тоталітаризм спричинили появу такого перифраза, як *український диктатор* [35]. Перше значення полісемічного слова *диктатор* – «особа, що має в державі необмежену владу» [29]. В. Янукович усією своєю діяльністю на посаді Президента України прагнув створити в нашій державі диктатуру. Порівняємо у зв'язку із цим інший перифраз – *диктаторські закони* [22].

Факт залежності державної політики України від Кремля мотивував створення перифраза *малоросійський губернатор* [27], що демонструє зневажливе ставлення до денотата. У контексті нашого дослідження з трьох значень слова *губернатор* актуальними є два: «у дореволюційній Росії – начальник губернії, що призначався царем» та в «деяких колоніях – вищий урядовець» [32]. Крізь призму внутрішньої форми цього перифраза й сама Україна позиціонується як повністю підпорядкована політичним інтересам чужої держави країна.

Оригінальність внутрішньої форми демонструє перифрастична сполука, утворена з двох іменників, де перший компонент – ім'я колишнього президента, а другий – неологізм, запозичений з англійської мови, – *Віктор Конінейст* [14]. Лексема *конінейст / конінаст* (кодифікація через недавнє запозичення ще не відбулася) походить з англійської мови (*copy – paste* – «скопі-

ювати – вставити») і називає «метод створення тексту шляхом копіювання та вставки фрагментів із кількох джерел, іноді навіть без подальшого редагування результату. Текст, який у кінцевому підсумку виходить, може містити логічні стрибки й провали, що знижує інтерес читача до нього» [37]. Тобто загалом ідеться про механічне копіювання певної інформації. Однак значення перифраза дещо інше. У статті, заголовок якої містить аналізовану одиницю, говориться про плагіат, виявлений журналістами в книжці В. Януковича «*Opportunity Ukraine*» («Можливість: Україна»), яка вийшла англійською мовою в серпні 2011 р. у видавництві «Мандельбаум» (Австрія). У багатьох місцях книжки виявлено текстові фрагменти, опубліковані раніше під іменами В. Волги (екс-голова Держкомфінпослуг), В. Піховшека (провладний журналіст), авторів тижневика «2000» (відоме українофобське джерело), Лі Кван Ю (екс-лідер Сінгапуру, знаменитий авторитарний реформатор). Відповідальною за випуск книжки була радник В. Януковича Г. Герман.

Не обійшлося у формуванні аналізованих перифразів без інтертекстуальності. Як констатує Л. Шевченко, «з погляду теорії масової комунікації інтертекстуальних характеристик може набувати будь-яка комунікація, що дозволяє спостерігати інтегральні характеристики в текстових або жанрових виявах і, що важливо, ці жанрові й текстові «значущі зв'язки» мають бути прозорами для реципієнтів» [9, с. 81]. У перифразі *Робін Гуд навпаки*, що функціонує в заголовку *ЯНУКОВИЧ – РОБІН ГУД НАВПАКИ* [41], використано один із відомих концептів світової культури, але з протилежною семантикою. Як відомо, національний герой Англії (персонаж середньовічного англійського фольклору) Робін Гуд, що діяв у Шервудському лісі, прославився тим, що грабував багатих і роздавав відібране в багатіїв бідним. Якщо цю благородну ідею поставити з ніг на голову («навпаки»), отримуємо суть антинародної економічної політики, позначеної перифразом *покращення вже сьогодні*, взятим із рекламного слогана «Партії регіонів» (далі – ПР) на парламентських виборах 2007 р. Сам концепт «покращення» функціонує тут з енантіосемічним значенням, і *головного покращувача* назвали *Робіном Гудом навпаки*. Синонімічною до «робінгудівського перифраза» є одиниця *головний покращувач-хам* [23]. Оскільки «покращення» – центральна ідея політики ПР, то її лідер – лідер і «процесів покращення», головний у них.

Крім обігрування значень компонентів перифразів, для образного переназивання колишнього президента використовуються й відповідні зображально-виражальні трансформації зовнішньої форми (мовна гра). Так, виявлено одиниці, де одночасно використовується й паронимазія

(*президент – резидент*), і словотвірні оказіоналізми (*Януковоч – Янукович*), і словотвірні оказіоналізми з «капслокізацією» (виділенням певного смислового фрагмента великими літерами) (*УРКАїна – Україна*): *резидент УРКАїни Віктор Януковоч* [42]. У переносному значенні слово *овоч* має негативну, образливу конотацію, оскільки його денотат являє собою безнадійний варіант, глухий кут, що не має шансів еволюціонувати в щось більше, адже *овоч* – завершальний продукт життєвого циклу рослини; коли ж говорити про людину, то це «помилка природи» [39]. *Резидент* – це таємний уповноважений іноземної розвідки, що на території іншої держави спрямовує діяльність своїх агентів [33]. *Урками* в системі кримінального жаргону називають злодіїв, бандитів [36].

У процесі дослідження помічено цікавий факт: виявлені перифрази дають четвертому президенту негативну характеристику. Якщо, скажімо, порівняти перифрази, за допомогою яких створюється образний портрет Ю. Тимошенко, то можна констатувати, що вони позиціонують її як *помаранчеву принцесу, Чирвову королеву, Жанну д'Арк, Леді Ю, княгиню Ольгу, українського Дона Кіхота в панчохах, богиню революції, Юлію Великомученицю* тощо [3, с. 32.39–32.40]. У цих одиницях, безумовно, наявна позитивна характеристика денотата. Про В. Януковича цього сказати не можна. Єдиний варіант, де немає негативних конотацій, – *лідер Партії регіонів* [26; 20]. Але цей перифраз має стандартизований загальний, а не індивідуальний характер (пор.: «Так само активно використовується лексема *лідер* і в номінаціях керівників інших структур: «У партії «УКРОП» – новий *лідер*. Позафракційний народний депутат Тарас Батенко очолив партію «УКРОП»; «*Лідер партії «Самопоміч*», мер Львова Андрій Садовий займає 50-те місце в списку» [10, 7.2.19]).

Наявний матеріал дає змогу виділити кілька тематичних полів (далі – ТП):

а) ТП «злочинець»: *український диктатор* [35], *головний терорист* [42], *Вітя Межигірський* [13];

б) ТП «носії негативних рис зовнішності й внутрішнього світу»: *хам межигірський* [18], *межигірська мавпа* [15], *Овощ Межигірський* [28],

межигірський хряк [25], *людина-йолка* [40];

в) ТП «любитель розкошів і необмеженої влади»: *межигірський «володар кільця»* [38], *Султан Межигірський* [24], *Хан Межигірський* [11];

г) ТП «ворожий агент»: *малоросійський губернатор* [27], *Резидент УРКАїни Віктор Януковоч* [42];

г) ТП «колишній високопосадовець»: *президент-утікач* [12], *екс-гарант* [21];

д) ТП «керівник партії»: *лідер Партії регіонів* [20].

Із цих полів перші чотири подають портрет В. Януковича в негативному змалюванні. П'яте теж позначене наявністю негативних компонентів, однак вони не такі яскраві, як у попередніх. І лише в межах шостого поля характеристика має нейтральне звучання. Перифрази «негативних» полів є носіями зневажливо-іронічної конотації, оскільки виступають вторинними образними назвами найвищої посадової особи держави (чи колишньої найвищої посадової особи держави – це залежить від часу публікації матеріалу).

Таким чином, в українському Інтернет-просторі наявна ціла низка різнопланових перифразів, що здійснюють образне переназивання постаті В. Януковича, активуючи ті чи інші її параметри. Показово, що виявлений матеріал не містить одиниць, які б позитивно характеризували колишнього президента. Цей факт свідчить про специфіку того образу (портрета), який постав на основі діяльності В. Януковича, та специфічних рис його особистості, що знайшло своє відображення у свідомості авторів перифразів. Людина прагнула отримати необмежену владу, а в результаті стала вигнанцем, утративши владу взагалі. Таким В. Янукович залишиться в народній пам'яті й увійде в історію. Подібна народна характеристика «від джерел» (а комунікація в Інтернет-просторі є доволі розкутою) стоїть найближче до істини, тому що дається найчастіше незалежними від темників чи редакційної політики авторами, які керуються загальноприйнятими для соціуму цінностями. Дослідження таких образно-номінативних аспектів комунікації має значну наукову перспективу, оскільки відкриває горизонти для занурення в специфіку народного світосприйняття, його розуміння й оцінки ним подій, об'єктів і суб'єктів сучасного суспільного життя.

Література

1. Алексієвєць О. Історія та сучасність політичної лінгвістики / О. Алексієвєць // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 9. – С. 248–255.
2. Андрєєва Т. Актуальні події у дзеркалі мас-медійної неологізації / Т. Андрєєва // Матеріали МНТК «АВІА-2013», 28–29 квітня 2015 р. – К. : НАУ, 2013. – С. 34.37–34.40. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avia.nau.edu.ua/doc/avia-2013/AVIA_2013_v6.pdf.
3. Андрєєва Т. Мас-медійний портрет політичного діяча у перифразах / Т. Андрєєва // Матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції «АВІА-2015» (Київ, 28–29 квітня 2015 р.) – С. 32.38–32.41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avia.nau.edu.ua/doc/avia-2015/AVIA_2015.pdf.
4. Божеську М. Сучасні дослідження політичного дискурсу / М. Божеську // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 14(273). – Ч. I. – С. 6–11.

5. Васильченко В. Засоби образного переназвання / В. Васильченко // Словник медійних перифразів XXI століття / уклад. : Я. Козачок, В. Васильченко, І. Костюк та ін. – К. : НАУ, 2014. – С. 3–5.
6. Павликівська Н. Про кримінальні псевдоніми / Н. Павликівська // Українська мова. – 2010. – № 1. – С. 51–66.
7. Рудик М. Українське слово в інтернеті / М. Рудик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journ.lnu.edu.ua/publications/zbirnyk07/Zbirnyk07_Rudyk.htm.
8. Стишов О. Неофрази в суспільно-політичному дискурсі українських мас-медіа / О. Стишов // Studia Philologica (Філологічні студії). – 2015. – Вип. 4. – С. 19–23.
9. Шевченко Л. Інтертекстуальність у медіа: дослідницький ресурс категорії / Л. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2014. – Вип. 29. – С. 78–85.
10. Andreeva T. Nominations of the leaders of the parties in the Ukrainian media / T. Andreeva // PROCEEDINGS THE SEVENTH WORLD CONGRESS «AVIATION IN THE XXI-st CENTURY» (“Safety in Aviation and Space Technologies”), September 19–23, 2016. – P. 7.2.18–7.2.21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://congress.nau.edu.ua/doc/congress-2016/Congress2016.pdf>.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Автоколонну не пустили до Межигір'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/6/7005221/>.
12. Адвокат беркутівців зустрівся з Януковичем: президент-утікач просить про допит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/advokat_berkutivtsiv_zustrivsya_z_yanukovichem_prezidentutikach_prosit_pro_dopit_n685149.
13. Виставка скарбів Межигір'я у Національному музеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyda.livejournal.com/148810.html>.
14. Віктор Копіпейст. Віктор Янукович – злодій? Річ зовсім не в шапках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/30430>.
15. Гена жжот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politiko.ua/blogpost105653>.
16. Журналісти установили подробиці побігу Януковича из України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kramatorsk.info/view/148517>.
17. Зона розкошів: Репортаж із Межигір'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-51757.html>.
18. Київський патріархат: обрання Онуфрія пришвидшить перехід вірян і парафій до нас [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://expres.ua/news/2014/08/15/111973-kyuyivskyy-patriarhat-obrannya-onufriya-pryshvydshyt-perehid-viryam-parafiy>.
19. Конституція України – Розділ V. ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-v>.
20. Король – голий. Цар – несправжній. Президент – незаконний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodna.pravda.com.ua/politics/4b8e2c3a769b1/>.
21. Кравчук розповів, що потрібно зробити владі для саморозпуску Євромайдану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/kravchuk-rozproviv-scho-potribno-zrobiti-vladi-dlya-samorozpusku-yevromaydanu-323863.html>.
22. Кузьменко і «диктаторські закони»: правда і вимисел [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antikor.com.ua/articles/14590-kuzjmenko_i_diktatorsjki_zakoni_pravda_i_vimisel.
23. На боротьбу зі зсувами у Києві потрібно мінімум 100 мільйонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/news/2013/06/10/6991870/view_comments/.
24. Оппозиция зря отказывается от таких средств, как юмор и сатира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://censor.net.ua/news/216264/oppozitsiya_zrya_otkazyvaetsya_ot_takih_sredstv_kak_yumor_i_satira_ekspert.
25. Осінь у Віктора Федоровича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.livejournal.com/1442906.html>.
26. Партія регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2.
27. Парубій: Янукович не український президент, а «малоросійський губернатор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pravda.ks.ua/ukraine_ua/hot/4793-parubij-yanukovich-ne-ukrayinskij-prezident-a.html.
28. СЕРВИСНА ЗОНА В УСТИЛУЗІ: ПЕРЕНЕСТИ НЕ МОЖНА ЗАЛИШИТИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.volynnews.com/news/economics/servisna-zona-v-ustyluzi-perenesty-ne-mozhna-zalyshty/>.
29. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/dyktator>.
30. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/eks->.
31. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/gharant>.
32. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/ghubernator>.
33. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/Rezydent>.
34. Стаття 102. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-5-prezident-ukrajini-konstitutsiya-ukrajini/11057-stattya-102-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.
35. Український диктатор має сидіти в тюрмі, а не стояти за трибуною ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volianarodu.org.ua/uk/Ukrajintsi-za-kordonom/Ukrajinskyu-dyktator-maye-sydyty-v-tiurmi-a-ne-stoyaty-za-trybunoiu-OON-ukrajintsi-SShA>.
36. Урка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%83%D1%80%D0%BA%D0%B0>.
37. Що таке копіпаст? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vidpo.net/shho-take-kopipast.html>.
38. Ющенко помог зятю открыть отель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://censor.net.ua/photo_news/205745/yuschenko_pomog_zyatu_otkryt_otel_fotoreportaj.
39. Происхождение слов: растение, овощ, фрукт, планктон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://origin.iknowit.ru/paper1509.html>.
40. Янукович – людина-йолка! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkfaces.com/vk/public/yanukovic>.
41. Янукович – Робін Гуд навпаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://censor.net.ua/resonance/172338/yanukovich_gobn_gud_navpaki.
42. Янукович: Територію країни треба зробити небезпечною! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=XH2BgR6QP60>.

УДК 811.112.2'81'37

Арделян О. В.

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ)

Статтю присвячено дослідженню семантичної класифікації фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом. Семантична вага власної назви в загальному фразеологічному значенні залежить від ступеня ідіоматичності фразеологізму.
Ключові слова: фразеологічна одиниця, ономастичний компонент, семантична класифікація.

Арделян Е. В. Семантическая классификация фразеологических единиц с ономастическим компонентом (на материале славянских языков). – Статья.

Статья посвящена исследованию семантической классификации фразеологических единиц с ономастическим компонентом. Семантический вес имени собственного в общем фразеологическом значении зависит от степени идиоматичности фразеологизма.

Ключевые слова: фразеологическая единица, ономастический компонент, семантическая классификация.

Ardelean O. V. Semantic classification of the Ukrainian and Russian phraseological units with onomastic component. – Article.
The given article deals with the investigation of the semantic classification of the Ukrainian and Russian phraseological units with onomastic component. The semantic meaning of the Proper Name in the general phraseological meaning depends on the degree of the phraseologism idiomacy.

Key words: phraseological units, Proper Name, onomastic component, structural-semantic classification.

Фразеологія, зокрема її комплексні знаки, що містять у своїй семантичній структурі власну назву, викликає особливий інтерес у дослідників. Однією з актуальних проблем сучасної фразеологічної науки є питання семантичної значущості фразеологічного компонента, тобто ролі компонента у формуванні фразеологічного значення, його питомої ваги в загальній семантиці фразеологізму. Питання фразеотворчої активності ономастичного компонента пов'язане зі специфікою онімів як мовних і культурних одиниць.

Оніми як компонент фразеологічних одиниць і фразеологізми з ономастичним компонентом уже неодноразово були об'єктом розгляду науковців, які досліджували відповідні утворення на матеріалі окремо взятих мов або ж у зіставно-типологічному аспекті. Свідченням цього є наявність цілої низки монографічних і дисертаційних досліджень, присвячених таким явищам в українській (Ю. Карпенко, О. Карпенко, О. Мороз, Н. Пасік), польській (А. Кравчук), російській (О. Бетехтіна, Т. Кондратьєва, В. Мокієнко), англійській (Б. Ажнюк, І. Заваринська, З. Загірова, О. Леонович, Г. Манушкіна, Т. Олійник), німецькій (Н. Лалаян, О. Сафрова), іспанській (Ю. Рілов) та інших мовах.

Водночас багато проблем остаточно ще не розв'язані. До цих актуальних питань можна віднести системність ономастики в аспекті її функціонування у складі фразеологічного фонду мов.

Отже, актуальність досліджень в окресленому напрямку зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на виявлення й аналіз фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом у споріднених мовах. Метою дослідження є висвітлення специфіки виникнення, семантики, а також функціонування онімів у фразеологічних одиницях на матеріалі української та російської мови. Для досягнення цієї мети слід

здійснити структурно-семантичний аналіз фразеологізмів з ономастичним компонентом. Матеріал дослідження складають фразеологізми з ономастичним компонентом. Ці одиниці отримані шляхом вибірки з фразеологічних та ідіоматичних словників, пареміологічних збірок.

Фразеологічна семантика зумовлюється характером участі та взаємодії компонентів у створенні цілісного узагальнено-образного фразеологічного значення. Загальновизнаною є думка, що під час переосмислення вільного словосполучення слова, які до нього входять (особливо ті, які мають первинно-номінативне значення), деактуалізуються в семантичному відношенні, утрачаючи при цьому денотативну направленість. Процес становлення фразеологічної одиниці характеризується зрушеннями в семантичній структурі, лексичному значенні компонентів, унаслідок чого відбувається перебудова відповідних сем, зміщення в них ієрархічної залежності денотативних, конотативних, потенціальних сем, що призводить зрештою до виникнення фразеологічного значення, в основі якого лежить поняття.

Проблема систематизації та класифікації фразеологічного матеріалу постійно перебуває в полі зору мовознавців. Дифузність фразеологічного значення, різноструктурність, семантична редукція компонентів фразеологічних одиниць ускладнюють вибір основи для їх класифікації. Так, виділяють семантичну, генетичну, функціональну, експресивно-стилістичну, синтаксичну, морфологічну, ідеографічну класифікації, класифікацію фразеологізмів із погляду їх лексичного складу, структури. Розглянемо детальніше семантичну класифікацію.

У науці про мову існує кілька термінів на позначення стійкого словосполучення й понад десяток його визначень, але зазвичай фразео-

логічні одиниці класифікують так, як це зробив В. Виноградов [1, с. 326–346]. В. Виноградов подав семантичну класифікацію, розподіливши фразеологізми на групи залежно від характеру взаємозв'язків між компонентами. Згідно зі ступенем єдності компонентів фразеологічні одиниці поділяються на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – це такий тип стійкого словосполучення, значення якого абсолютно не залежить від значень його компонентів або слів, які входять до його складу, воно не членується, не ділиться, не розкладається на окремі компоненти, оскільки поодиноці компоненти такого сполучення слів (принаймні один із них) існувати самостійно не можуть, наприклад: *навалювати Оссу на Пеліон* – «здійснювати щось грандіозне; іноді так іронічно говорять про величезну витрату зусиль при незначних результатах» (5, 176), *зелена Олена* – «кропива» (4, 59).

За визначенням В. Виноградова, фразеологічні зрощення являють собою своєрідні складні синтаксичні слова. Компоненти фразеологічних зрощень позбавлені внутрішньої форми. Лише глибоке етимологічне дослідження може розкрити механізм становлення фразеологічних зрощень і з'ясувати, чому саме ці слова-компоненти зумовили появу цілісного значення.

Семантична неподільність виникає або підтримується у фразеологічних зрощеннях низкою фактів:

а) наявністю у складі фразеологічних одиниць застарілих слів, незрозумілих для загалу: *Євин накоренок* – «жінка» (4, 57), *Ладо й Лада* – «боги-охоронці сімейного миру й любові в східних слов'ян» (5, 142), *унтер Пришибєєв* – «тип старорежимного блюстителя порядку, який вважає своїм обов'язком у все втручатися, усім робити зауваження, усе давити своїм унтер-офіцерським авторитетом» (5, 283);

б) наявністю граматичних архаїзмів: *іти за (через) Стікс* – «померти» (5, 266);

в) дією експресивної індивідуалізації: *Еолова арфа* – «душа людини, яка відгукується на всі події життя» (5, 86), *Гадесові поля* – «царство мертвих» (5, 59);

г) наявністю лексичних значень компонентів, що не мають відношення до розуміння цілого: *іти на Голгофу* (4, 59).

Семантична єдність зрощення часто підтримується повною синтаксичною нерозчленованістю або немотивованістю, відсутністю живого синтаксичного зв'язку між його морфологічними компонентами: «*Сезам, одчинись!*» – «1) ключ до здійснення заповітної мрії; 2) приємна несподіванка» (5, 251), «*між Сціллою і Харібдою*» – «спинитися між двома ворожими силами, бути під подвійною загрозою» (5, 268).

Фразеологічні єдності – стійкі словосполучення, значення яких хоча б незначною мірою мотивоване значенням слів-компонентів, що входять до їхнього складу. Мотивованість фразеологічних одиниць опосередкована. Більшість із них є образними висловами, причому образний стрижень, на якому вони виникають, може відчуватися більш чи менш виразно («*Авгієві стайні*» – «дуже запущене й забруднене місце або велике безладдя, плутанина, надзвичайно занедбані справи» (6, 74), «*дійти до Геркулесових стовпів*» – «дійти до краю» (5, 62)).

Семантична замкнутість фразеологічних єдностей може створюватися не тільки певним образом, а й евфонічними та формально-граматичними засобами: римою («*Мавр зробив свою справу / своє діло | Мавр може йти*» – «цинічне ставлення до людини, яку використали, і послуги котрої більше нікому не потрібні» (5, 155); алітераціями («*Михайло-незагадайло*» (4, 61)). Сюди належать і каламбури.

Фразеологічні єдності можуть виникати внаслідок синтаксичної спеціалізації фрази, вживання її в певній граматичній формі (як правило, має форму питального речення чи вживається в порівнянні): «*Олександр Македонський герой, але навіщо ж стільці ламати?*» – «переходити в чомусь міру, перебільшувати щось» (5, 204), «*І ти, Брут?*» (ісп. «*¡Que amigos tienes, Benito!*») – «уособлення несподіваної зради, підступності» (5, 29); унаслідок наявності експресивних відтінків значення: «*осідлати Пегаса*» – «стати поетом» (5, 213), «*перейти Рубікон*» – «зробити безповоротний крок, рішучий учинок» (5, 214). До цього розряду фразеологічних одиниць В. Виноградов залучає фразові штампи, кліше, типові для різних літературних стилів, літературні цитати, крилаті вислови, народні прислів'я та приказки: «*свиснув Овлур за рікою*» – «сигнал до важливої дії» (5, 249), «*напитися шоломом Дону*» – «наїзд на половців, що кочували в донських степах» (5, 179), «*за гріш погнав би козу до Львова*» – «надзвичайно скупий» (4, 58).

Фразеологічні сполучення – це такі стійкі словосполучення, до складу яких входять слова з вільним і фразеологічно зв'язним значенням, а їхнє цілісне фразеологічне значення впливає зі значень слів-компонентів фразеологічної одиниці. Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями, у них значення слів виокремлюються чіткіше, різкіше, вони аналітичні. Слово зі зв'язним значенням допускає синонімічну заміну («*розрубати Гордіїв вузол*» – «розв'язати складне сплетення обставин швидко й несподіваним способом» (5, 68), «*Драконівські закони*» – «за цими законами карали смертю майже за всі злочини» (5, 82)).

Слово зі зв'язним значенням (стрижневє слово) може замінюватися синонімом: «*сестра Аполлона /*

Феба» – «Евтерпа, муза ліричної поезії» (5, 253), *«Мальбрук / (будь-яке інше ім'я) в похід зібрався»* – «характеристика невдалого починання, найчастіше – воєнної авантюри» (5, 157). Синтаксичний зв'язок компонентів фразеологічних сполучень, відповідаючи живим нормам мови, позбавлений гнучкості.

Класифікаційна схема В. Виноградова – важливий етап у становленні фразеологічної теорії. Різною мірою семантичну класифікацію В. Виноградова розробляли українські лінгвісти, зокрема, М. Алефіренко, Д. Баранник, Ф. Медведєв, В. Русанівський, Л. Скрипник, Г. Удовиченко та ін. Але в процесі вивчення фразеологічного фонду неспоріднених мов стали очевидними її вразливі місця. Нечіткість критерію умотивованості значення, неможливість застосувати його до всіх фразеологічних одиниць породжують суб'єктивізм і непослідовність у визначенні фразеологічних зрощень і фразеологічних єдностей (а тому їх об'єднують в одну групу – ідіоми); окремі підгрупи всередині типів виділяються на основі різних критеріїв; два перші типи фразеологічних одиниць різко протиставлені третьому, як цілісні (зрощення і єдності) – аналітичному (фразеологічні сполучення). Значна кількість фразеологічних одиниць залишилася некласифікованою [3].

Виникла потреба удосконалити семантичний принцип класифікації, конкретизувати її й доповнити цілою низкою одиниць, які залишалися некласифікованими. Тому проф. М. Шанський, зберігши три основні типи фразеологічних одиниць за схемою В. Виноградова, додає четвертий, фразеологічні вирази – стійкі за складом і вживанням фразеологічні звороти, які не тільки семантично подільні, але й повністю складаються зі слів із вільним значенням. Серед них розрізняються фразеологічні вирази комунікативного характеру, що являють собою предикативні словосполучення, рівноцінні речення, є цілим висловленням, виражають те чи інше судження (*«Як Сірка годують, так він і гавкає»* – «як поставишся до кого-небудь, так будуть ставитися й до тебе» (7, 208)), і фразеологічні вирази номінативного характеру, що є сполученням слів, ідентичним лише певній частині речення, словесною формою того чи іншого поняття і, як і слова, виконують у мові номінативну, тобто називну функцію (*«За царя Гороха (як людей було трохи) / За царя Панька / Тимка (як земля була тонка)»*, жарт. – «у дуже давні часи; дуже давно» – рос. *«При царе Горохе»* (7, 57)). Характером зв'язків слів, що входять до їх складу, і загальним значенням фразеологічні вирази нічим не відрізняються від вільних словосполучень і речень. Їхньою специфікою є те, що вони не створюються мовцями, а відтворюються як готові структурні й значеннєві одиниці. Класифікація М. Шанського дістала широке визнання, особливо в науково-методичній літературі.

Названі В. Виноградовим і М. Шанським класифікаційні групи дещо видозмінив Г. Удовиченко, виділивши ідіоми, фразеологічні вирази та фразеологічні сполучення.

Близький до семантичної класифікації В. Виноградова розподіл за ступенем граматично-змістової злитості елементів, здійснений на українському матеріалі П. Дудиком. Він розрізняє п'ять типів фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення та фразеологізовані словосполучення [2, с. 81–83].

Беручи до уваги семантичну класифікацію проф. В. Виноградова й П. Дудика, ми розглянули фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом і виділили такі семантичні групи.

1. Ідіоми об'єднуються семантичною неподільністю, синтаксичною нерозкладністю й замкненістю; зміст ідіоми прямо не впливає з лексичного значення її елементів: *Джон Буль* – «іронічна назва англійців» (5, 75), *Гальський півень* – «алегорична назва Франції» (5, 60), *кучерявий Іван* – «дим» (4, 60), *сухий Мартин / Артем* – «рушниця» (4, 67), *Іванова хата* – «в'язниця» (4, 59), *иука з Кременчука* – «коса» (4, 68), *піти на Єлисейські поля* – «померти» (5, 89), *бич Гомера* – «несправедлива, недоброзичлива критика» (5, 110), *канути в Лету* – «назавжди зникнути, піти в небуття» (5, 145), *Муцій Сцевола* – «герой, здатний пожертвувати всім заради своєї батьківщини» (5, 175), *прекрасна Єлена* – «причина незгод» (5, 230), *читати Сивіліні книги* – «розмірковувати про майбутнє» (5, 254), *яблука Гесперид* – «коштовний здобуток» (5, 317), *викинути ідола в Дніпро* – «рішучий розрив із минулим» (5, 114), *ставати в позу Катона* – «брати на себе роль грізного обличчя» (5, 128), *гордий Альбїон* – «стародавня назва Британських островів» (5, 68), *попіл Клааса б'є в серце* – «1) нагадування про важливий обов'язок; 2) заклик до помсти» (5, 226).

2. У фразеологічних єдностях значення компонентів трохи ослаблене вільнішою семантичною зв'язністю структурних одиниць: *джерело Гіпокрена* – «джерело, вода якого дає поетичне натхнення» (5, 213), *пан Твардовський* – «авантюрист» (5, 211), *пасічник Рудий Панько* – «весела, дотепна й розумна людина» (5, 212), *тїнь Шлеміля* – «нешасний, зневажений усіма блукач» (5, 313), *король Лір* – «людина, яку ушляхетнило нещастя» (5, 136), *єпископ Гатон* – «лиха й підступна людина, яку чекає заслужена кара (така ж жорстока, як і злочин)» (5, 90), *два Аякси* – «нерозлучні друзі» (5, 72), *Ганнібал перед брамою / лат. Hannibal ad aute portas!* – «грізна близька небезпека» (6, 97), *поцілунок Юди* – «зрадницький учинок під виглядом доброзичливості, приязні» (4, 65), *Ганнібалова клятва* – «тверда рішучість боротися до кінця» (5, 60), *Геркулесова праця* – «тяжка праця» (5, 62),

Геростратова слава – «ганебна слава» (5, 63), *пути Гіменей* – «подружні зв'язки» (5, 64), *Дамоклів меч* – «постійна небезпека» (5, 71), *Кастальське джерело* – «джерело натхнення» (5, 127), *ліхтар Діогена* – «спосіб шукання істини, шукання справжньої людини» (5, 148), *Лукуллівський бенкет* – «розкішний бенкет» (5, 150), *муки Тантала* – «нестерпне страждання від усвідомлення близької бажаної мети й неможливості її досягти» (5, 174), *Пірова перемога* – «сумнівна перемога, перемога, що не виправдовує жертв» (5, 219), *пісні Тиртея* – «пісні, сповнені доблесті й героїзму» (5, 274), *Сізіфова праця* – «безплідна, важка, нескінченна робота» (5, 255), *скринька Пандори* – «вмістилище зла, лиховісний дар» (5, 257), «*Що Гекубі до нього, | Що йому до Гекуби?*» – «байдужість, непричетність до чого-небудь» (5, 315), «*Юпітер, ти сердишся, | Отже, ти неправий*» (5, 220), «*Платон мій друг, | А істина – це більший друг*» (5, 220), «*Не той тепер Миргород, | Хорол-річка не та*» – «великі зміни» (5, 194), «*Нема на світі України, | Немає другого Дніпра*» – «поетичне вираження любові поета до своєї рідної землі» (5, 186), «*Гомоніла Україна, довго гомоніла*» – «образне визначення бурхливих історичних подій» (5, 68), *див кличе над деревами* – «провіщати небезпеку» (5, 76), *Фігаро тут, Фігаро там* – «людина, яка одночасно виконує декілька справ» (5, 291), *казанський сирота* – «той, хто видає себе за скривдженого» (4, 59), *Слисейські поля / квіти* – «символ вічного спокою» (5, 89), *Самофракійська Ніке / Ніка* – «символ перемоги» (5, 196).

3. Термін «фразеологічні вирази» передусім об'єднує прислів'я й приказки. Вони повністю складаються зі слів із вільними значеннями, не є семантичним еквівалентом окремого слова: «*Боюся я данайців, навіть коли вони приносять дари*» (лат. *Timeo danaos et dona ferentes*) – «недовірливість або підозрілість у ставленні до чийось начебто доброзичливих учинків» (5, 28), «*Карфаген мусить бути зруйнований*» (лат. *Carthaginiem esse delendam*) – «наполеглива вимога знищити ворога або подолати перешкоду» (5, 127), *де Сидір козам роги править* – «дуже далеко» (4, 57), *коли гора не йде до Магомета, то Магомет йде до гори* – «вимушена поступка людини» (5, 132), *верства келебердянська / пирятинська / чугуївська* – про дуже високу людину (рос. «*Коломенская верста*») (7, 20); *куди / де Макар телят не ганяв* – «дуже далеко, в дуже віддалені і глухі місця» (рос. «*куда Макар телят не гонял*») (7, 40); *за царя Гороха (як людей було трохи) / за царя Панька / Тимка (як земля була тонка)*, жарт. – «у дуже давні часи; дуже давно» (рос. *при царе Горохе*) (7, 57); *Мели, Іване, доки вітру стане / доки вітер стане* – «Не базикай даремно», говорять із насмішкою тому, хто править теревені, кому не вірять або чийм словам не надають значення (рос. «*Мели, Емеля,*

твоя неделя») (7, 86); *на бідного Макара всі шишки летять / бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці (на печі печуть, а на лавці січуть)* – «на сумирну, нещасну людину одна за одною звалюються неприємності, їй за все дістається» (рос. *на бедного Макара все шишки валяются*) (7, 90); рос. *Покажать кузькину мать* – уживається як вислів погрози кому-небудь (*показати, де козам роги правлять / де раки зимують*) (7, 128); *по Савці свитка* – «кожний одержує те, чого він заслуговує, чого він гідний, що відповідає його становищу» (рос. *по Сеньке (и) шапка. По Еремке колпак / кафтан. По Ивашке рубаика*) (7, 132); *язик до Києва доведе* – «питаючись, про все дізнаєшся» (рос. *язык до Киева доведет*) (7, 206); *як Сірка годують, так він і гавкає* – «як поставишся до кого-небудь, так будуть ставитися й до тебе» (7, 208); рос. *как на Маланьину свадьбу (наготовить, наварить, напечь)* (7, 210); *як Сидорову козу бити / лупити* – «нешадно бити» (рос. *как сидорову козу бить / лупить*) (7, 211).

4. Фразеологічні сполучення – ходові формули, що приховують у собі метафору, мають досить прозору внутрішню форму: *Марко Проклятий* – «вічний блукач, великий злочинець, неспокійна людина» (5, 158), *Варфоломійська ніч* (4, 54), *Прокрустове ложе* – «надумане мірило упередженої людини, яка підганяє під нього факти дійсності» (5, 233), *сади Семіраміди* – «щось прекрасне, грандіозне, величне» (5, 246), *троянський кінь* – «підступний дарунок ворогам, який полегшує перемогу над ними, обманні дії» (5, 279), *Ювеналів бич* – «разюча, нищівна сатира» (5, 316), *менторський тон* – «ментор – людина, що нудно повчає» (5, 163), *віща Касандра* – «загальне ім'я людини, яка наділена даром передбачення, пророцтва, вона невпинно й наполегливо застерігає людей про небезпеку, але їй, на жаль, ніхто не вірить» (6, 77), *дволикій Янус* – «дволика людина» (5, 72), *езопівська мова* – «мова, сповнена натяків, замовчувань; «рабська» манера алегоричного викладу» (5, 86), *олімпійський спокій* – «непорушна велич» (5, 203), *олімпійські громи* – «гнів людини, що має велику владу» (5, 203), *голова / чоло Сократа* – «(1) уособлення розуму, глибокого пізнання» (5, 261), *гомеричний сміх* – «нестримний, голосний сміх» (5, 68).

5. Фразеологізовані словосполучення об'єднуються неметафоричністю, синтаксичною неподільністю компонентів: *син Ескулапа* – «лікар» (5, 87), *син Марса* – «військовий» (5, 159), *слуга Мельпомени* – «актор» (5, 162), *Кастор і Поллукс (Діоскури)* – «нерозлучні друзі» (5, 127), *Ромео і Джульєтта* – «люди, які люблять глибоко й самовіддано» (5, 245), *Трістан та Ізольда* – «люди, охоплені високим, незборимим почуттям» (5, 278), *баба Палажка й баба Параска* – «язикаті люди» (5, 19), *кисла Оришка* – «плаксива жінка, дівчина»

(4, 57), *пізній Іван* – «людина, що пізно встає, бариться з початком роботи» (4, 64), *язиката Феська* – «балакуча жінка, дівчина» (4, 68), *віщий Боян* – «поет, співець» (5, 47), *Аргусове око / невсипущий і всевидючий Аргус* – «пильний, надійний і строгий варгівник, доглядач, охоронець / страж / сторож» (6, 77), *колесо Фортуни* – «випадок, сліпа вдача» (5, 293), *загибель Помпеї* – «нещастя, катастрофа» (5, 97), *прекрасна Єлена* – «ідеал жіночої вроди» (5, 230), *лис Микита* – «хитрун» (4, 60), *баба Яга* – «невродлива жінка, дівчина» (4, 53), *багатий як Крез* – «багач» (5, 138), *злий як Цербер* – «злий, невмолимий вартовий» (5, 303), *китайський мур* – «відгородження» (5, 129), *голова / чоло Сократа* – «2) для характеристики зовнішності вченого-мислителя» (5, 261), *ріг Амалфеї / ріг Фортуни / ріг достатку* (5, 241).

Як свідчить фактичний матеріал, яскравими лексичними компонентами фразеологічних одиниць є власні імена. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом являють собою багатий матеріал, на прикладі якого можна продемонструвати, як онімами конотуються різні ознаки, які не входять у значення слів.

Ми розглянули фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом і виділили такі семантичні групи: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення, фразеологізовані словосполучення. Перспективним є дослідження структурно-семантичної класифікації фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом у германських і романських мовах.

Література

1. Виноградов В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке : Современный русский язык: лексикология, фразеология, лексикография / В. Виноградов. – СПб. : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2002. – 407 с.
2. Дудик П. Синтаксис сучасного українського літературного мовлення / П. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
3. Ужченко В. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Ужченко, Д. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

4. Демська-Кульчицька О. Фразеологія / О. Демська-Кульчицька. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 74 с.
5. Коваль А. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови / А. Коваль, В. Коптілов. – Київ : Видавниче об'єднання «Вища школа». Видавництво при Київському державному університеті, 1975. – 336 с.
6. Медведєв Ф. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо / Ф. Медведєв. – Х. : Вища школа. Вид-во при Харк. ун-ті, 1982. – 232 с.
7. Олійник І. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. Олійник, М. Сидоренко – К. : Рад. Шк., 1991. – 400 с.

УДК 811.161.2.'373.7

Артеменко Г. С.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОНІМІЙНІ МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ АЛОГІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано алогічні фразеологізми української мови, основним чинником виникнення яких стала концептуальна метонімія. Виокремлено та обґрунтовано типові концептуально-метонімії моделі утворення квазіреальних, ірреальних і фантомних фразеологізмів. Установлено відмінності реалізації таких моделей різними видами алогічних фразеологізмів.

Ключові слова: алогічний фразеологізм, концептуальна метонімія, моделювання фразеологізмів.

Артеменко Г. С. Концептуально-метонимические модели формирования алогических фразеологизмов украинского языка. – Стаття.

В статье проанализированы алогические фразеологизмы украинского языка, основным фактором возникновения которых стала концептуальная метонимия. Выделены и обоснованы типичные концептуально-метонимические модели образования квазиреальных, ирреальных и фантомных фразеологизмов. Установлены различия реализации таких моделей различными видами алогических фразеологизмов.

Ключевые слова: алогический фразеологизм, концептуальная метонимия, моделирование фразеологизмов.

Artemenko H. S. Conceptual-metonymic models of creation of Ukrainian illogical idioms. – Article.

In the article illogical idioms of the Ukrainian language are analyzed and the main factor of their origin – the conceptual metonymy – was established. In the work typical conceptual-metonymic models of creation of quasi-real, irreal and phantom idioms are marked out and proved. The differences of realization such models by various kinds of illogical idioms are established.

Key words: illogical idioms, conceptual metonymy, modelling of idioms.

Концептуальна метонімія, як і концептуальна метафора, формує зв'язок між корелятом і референтом фразеологізму, однак логічна основа таких відношень інша, ніж у концептуально-метафоричних моделях. Тому на виокремленні метонімії як окремого процесу становлення цілісного фразеологізму налягають у наукових розвідках М. Алефіренко та Н. Семененко, В. Білоноженко й І. Гнатюк, Н. Ілюхіна, М. Жуйкова, О. Левченко, Л. Савенкова, О. Сошко, В. Ужченко й Д. Ужченко та інші. Найчастіше порівняно з іншими метонімійними моделями об'єктом уваги науковців стають жестові фразеологізми, що зумовлено їх вивченням як невербальних складників комунікативного акту.

Варто зазначити, що в сучасних когнітивно-фразеологічних наукових працях концептуальна метафора як механізм творення фразеологізмів описана детальніше, ніж метонімія, що, очевидно, зумовлено меншою кількістю й порівняно невеликою різноманітністю метонімії моделей взаємозв'язку між формою та семантикою фразеологізму.

За Дж. Лакоффом, метонімія модель – це модель відношень між А і В у концептуальній структурі, де «концепт В є частиною концепту А або тісно асоційований із ним у конкретній концептуальній системі. У типовому випадку вибір В однозначно зумовлює А всередині певної концептуальної системи» [4, с. 120].

Концептуальна метонімія є причиною виникнення фразеологізмів, форма яких пов'язана із семантикою відношеннями суміжності: концептуальний корелят може логічно замінювати концептуальний референт, оскільки нерозривно пов'язаний із ним як ціле й частина, дія та її інструмент, наслідки і причини, сутність і її вміст тощо.

Концептуально-метонімії моделі виникають на основі об'єктивного логічного зв'язку між концептуальним корелятом і референтом, окремі компоненти фразеологізмів такої моделі не містять переносного значення: їх загальна семантика співвідносна з прямим значенням відповідного вільного словосполучення.

Серед фразеологізмів української мови виокремлюємо логічні та алогічні [2, с. 7]. Аналізуючи різні типи таких фразеологізмів, послуговуємося термінами М. Жуйкової, яка налягає на розмежуванні квазіреальних і фантомних фразеологізмів [3, с. 116–118].

Мета статті – дослідити роль концептуальної метонімії у формуванні алогічних фразеологізмів української мови. Завдання статті – виокремити типові концептуально-метонімії моделі творення квазіреальних, ірреальних і фантомних фразеологізмів, проаналізувати їх, установити закономірності реалізації таких моделей.

Для квазіреальних, ірреальних і фантомних фразеологізмів найпоширенішою є концептуально-метонімія модель, що базується на суміжності частини – ціле, дія – наслідки, ємність – вміст, об'єкт – функція.

І. Співвідношення концептуального референта й корелята на основі суміжності **частина – ціле** є емпіричною основою концептуально-метонімії моделі **хліб – першочергове**, засіб для існування (хліб як один із найнеобхідніших, життєво важливих ресурсів): дати хліб у руки – «допомогти здобути кому-небудь засоби для існування (про освіту, спеціальність, роботу тощо)» [5, с. 189]; відривати [шматок] [хліба] від рота – «1. Відмовляти собі у найнеобхіднішому заради когось, чого-небудь. 2. Позбавляти когось-небудь найнеобхіднішого, за-

бираючи його собі» [5, с. 105]; їсти хліб – у знач. «1. Мати все необхідне для життя» [5, с. 282]. Модель властива квазіреальним фразеологізмам.

II. Суміжність **дія – наслідки** формує модель квазіреальних фразеологізмів **хліб – заробіток**, наслідок діяльності (хліб як наслідок праці): тяжкий хліб – «заробітки, здобуті важкою працею, великими зусиллями» [5, с. 746]; скуштувати (покуштувати) хліба – у знач. «2. Пізнати, як дістається певний заробіток» [5, с. 661]; свій хліб – «засоби для існування, здобуті власними зусиллями; власні заробітки» [5, с. 746]; їсти чужий хліб – «бути на чиемсь утриманні» [5, с. 282]; *з'їсти хліба* – «пожити на чиему-небудь утриманні» [5, с. 265].

III. Метоніміїні відношення **ємність – уміст** є об'єктивною базою моделі **кишеня – матеріальні цінності** (кишеня як місце зберігання грошей); на її основі виникають квазіреальні фразеологізми: бити по кишені – «завдавати кому-небудь певних матеріальних збитків, шкоди» [5, с. 29]; не видержить (не витримає) кишеня – «мало коштів для чого-небудь» [5, с. 295]; держати (тримати) у своїй кишені – «утримувати кого-небудь у повній (перев. матеріальній) залежності від себе» [5, с. 192]; вітер у кишнях (у кишені) свистить (гуляє, віє і т. ін.) – у знач. «1. Нема грошей» [5, с. 112]; вивертати (витрушувати)/вивернути (витрусити) кишені – «витрачати всі гроші» [5, с. 64].

IV. Суміжність **об'єкт – функція** є основою використання назви **частини тіла людини** як концептуального корелята: компонент, що позначає частину тіла, втрачає своє пряме номінативне значення, однак, як правило, змінює семантику в межах виконуваних функцій чи притаманних властивостей. На нашу думку, така концептуально-метонімійна модель найчастіше є репрезентацією зв'язку між референтом і корелятом квазіреальних, рідше ірреальних і фантомних фразеологізмів.

Типовими прикладами реалізації моделі є такі **квазіреальні** одиниці:

1. **Голова – розум, розсудливість.** Логічна основа моделі – це відношення між концептуальним корелятом і референтом як між об'єктом і його функцією. У цьому випадку референтом є типова функція голови – розумова діяльність. Така модель, за нашими спостереженнями, стала основою виникнення квазіреальних фразеологізмів: втрачати (губити, тратити)/втрачати (згубити, стратити) голову – у знач. «1. Ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися (перев. у складній ситуації)» [5, с. 137]; своя голова на плечах (на в'язах) – «хто-небудь сам повинен приймати рішення і відповідати за свої вчинки» [5, с. 158]; мати голову на плечах (на в'язах, на карку і т. ін.) – «розважливо, розсудливо міркувати і діяти; бути розумним, кмітливим» [5, с. 372]; голова є (у кого і без додатка) – «хто-небудь розумно, розсудливо міркує» [5, с. 156]; голова на плечах (на в'язах) – у знач. «1. Хто-небудь розумний, тямущий» [5, с. 157].

2. **Голова – неприємні турботи.** Прикладом реалізації моделі є фразеологізми: де взявся на нашу голову – «уживається для вираження сильного незадоволення, прикrostі з приводу чогось або несподіваної чи небажаної появи кого-небудь» [5, с. 60]; голова болить (за кого) – «хто-небудь турбується, уболює за когось, щось» [5, с. 156]; на голову чую, кого – у знач. «1. Уживається для вираження відчаю, розпачу» [5, с. 159].

3. **Лоб – відвертість,** прямотинійність. Модель сформована на основі об'єктивних метоніміїних відношень між дією (відвертою розмовою) та умовою її виконання – безпосередньо перед людиною, її обличчям (лоб і обличчя – частина й ціле). Основою таких фразеологізмів є подвійна метонімія: на лобі (на чолі) написано – «відразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього вигляду когось» [5, с. 424]; бити [прямо] в лоб – «1. Без натяків, відверто говорити, питати і т. ін. 2. Мати неприховане значення, бути зрозумілим, очевидним» [5, с. 29]; в лоб – у знач. «1. Прямо, без натяків; відкрито, відверто» [5, с. 350]; атакувати в лоб (в лоба) – у знач. «2. Відверто, прямотинійно говорити, запитувати про що-небудь» [5, с. 21].

4. **Око – мудрість,** обізнаність, розуміння. Логічна основа моделі – у подвійному метоніміїному зв'язку між корелятом і референтом фразеологізму: око є засобом пізнання (суміжність дії та засобів її виконання), а мудрість є наслідком пізнання (суміжність дії та її наслідку): продирати/продерти очі – у знач. «2. Прозрівати, розуміти що-небудь» [5, с. 573]; промити очі – «допомогти кому-небудь зрозуміти, усвідомити реальні факти; розкрити перед кимось сутність явищ, подій тощо» [5, с. 577]; відкрилися/відкриваються очі – «хтось позбувся помилкової думки про кого-, що-небудь, хибного сприймання чогось; стало зрозумілим щось» [5, с. 474]; із зав'язаними очима – у знач. «1. Такий, що погано орієнтується в життєвих ситуаціях; неосвічений, необізнаний, недосвідчений і т. ін.» [5, с. 472].

5. **Зуби – агресивність.** Емпіричною базою моделі є оскал зубів як вияву гніву, злості (суміжність дії та її наслідку): показати/рідко показувати [свої] зуби (роги, пазурі) – «виявити свою злостиву вдачу, свій характер, злі наміри і т. ін.» [5, с. 532]; *зуби проріжуться* – «хто-небудь набереться сили, стане владним, грізним» [5, с. 274]; мати зуб (зуба) – «сердитися, гніватися на кого-небудь» [5, с. 373].

6. **Язик – розмова.** Логічна основа моделі – відношення суміжності між об'єктом і його функцією (одне з функціональних призначень язика – бути органом мовного апарату): потрапити (попасти, попастися і т. ін.) на язик – «стати об'єктом розмов, пересудів, дотепів, жартів і т. ін.» [5, с. 551]; на язичі – «1. Хто-небудь говорить про щось. 2. Бути предметом постійних розмов» [5, с. 786]; мати доброго язика (добрий язик) – «уміти доладно, влучно, переконливо, дотепно висловлюватися або багато го-

ворити» [5, с. 373]; довгий язик – у знач. «1. Хто-небудь дуже балакучий, любить пліткувати, говорити багато зайвого, неправдивого» [5, с. 785].

Крім того, концептуально-метонімічна модель *язик – розмова* може бути реалізована **ірреальними** фразеологізмами, концептуальний корелят і референт яких пов'язані відношеннями суміжності за функцією, однак корелят при цьому залишається лише теоретично можливим, реально нездійсненим, недоцільним: укоротити/укорочувати язика (язик) – у знач. «1. Примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити» [5, с. 735]; тягти (тягнути) за язик – «спонукати, змушувати кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу; випитувати, допитувати когось» [5, с. 729]; прищипнути язика – «змусити когось перестати говорити про кого-, що-небудь; обірвати на слові» [5, с. 570]; язик стає/став руба (колом) [у роті] – «хто-небудь втрачає здатність говорити, вимовляти слова» [5, с. 786].

7. **Рука – влада.** Емпіричною основою моделі є здійснення влади за допомогою рук (суміжність дії та інструмента, за допомогою якого здійснено дію): у руках – «1. У залежності від кого-небудь; у чийсь владі. 2. У чиемусь розпорядженні, користуванні, володінні і т. ін.» [5, с. 622]; держати (тримати) в кулаку (в кулаці) – «ставити кого-, що-небудь у повну залежність, позбавляти свободи дій; підкоряти» [5, с. 192]; руки короткі – у знач. «1. Хто-небудь має обмежену владу, можливості; неспроможний щось зробити» [5, с. 623]; відбитися/відбиватися від рук – «перестати користися кому-небудь, слухати когось» [5, с. 96].

8. **Рука – крадіжка.** В основі фразеологізмів, утворених за такою моделлю, – суміжність руки й виконуваної нею дії (відношення між об'єктом та однією з можливих його функцій): гріти (рідше нагрівати)/нагріти (погріти) руки – у знач. «1. Нечесно, незаконно збагачуватися; наживатися» [5, с. 171]; мати сверблячі (липкі) руки – «виявляти потяг до крадіжки; брати, привласнювати чуже» [5, с. 376]; нечистий на руку – «схильний до злодійства, шахрайства, хабарництва і т. ін.» [5, с. 434]; довгі руки – «хто-небудь зазіхає на чуже, може вкрасти, привласнити що-небудь» [5, с. 622].

9. **Рука – допомога.** Логічною основою концептуально-метонімічної моделі є здійснення опіки над кимось за допомогою рук (суміжність дії та інструмента її виконання): подавати (давати, простягати і под.)/подати (дати, простягти і под.) [братню, помічну і т. ін.] руку [допомоги] – «підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час» [5, с. 528]; *заглядати (зазирати) в руки (до рук)* – «розраховувати на чию-небудь допомогу, чекати від когось матеріальної підтримки» [5, с. 241]; вести за руку – «допомагати, сприяти кому-небудь у чомусь, спрямовуючи його, оберігаючи від труднощів; опікати» [5, с. 59]; підкладати/підкласти (підложити) руки – «допомагати

кому-небудь; робити все можливе для когось» [5, с. 508]; під свою руку – «до себе під захист, під своє опікування» [5, с. 626].

10. **Плечі – зосередження турбот,** клопотів, обов'язків тощо. Підставою виникнення моделі є зігнута спина, ноша на спині як наслідок клопотів, важкої роботи. Концептуальний референт і корелят пов'язані відношенням суміжності як дія та її наслідок: лягати/лягти на плечі – «ставати предметом чийх-небудь обов'язків, клопотів, переживань і т. ін.» [5, с. 359]; понести/нести на своїх плечах – «пережити, витерпіти багато неприємностей, лиха, клопотів тощо» [5, с. 541]; нести тягар на своїх плечах (на собі) – «мати обтяжливі обов'язки, виконувати важку, велику за обсягом роботу, здійснювати якусь дуже складну справу» [5, с. 434]; виносити (нести)/винести на своїх плечах (на собі) – «виконувати тяжкі, відповідальні обов'язки, долати якісь труднощі і т. ін. самостійно, без чийх-небудь допомоги» [5, с. 78]; на плечах – у знач. «1. На чийх-небудь відповідальності» [5, с. 518].

Особливість **фантомних** фразеологізмів із компонентом-частиною тіла людини полягає, на наше переконання, у тому, що модель співвідношення їх концептуального референта й корелята залишається метонімічною, однак фантомна форма утворюється внаслідок дії метафори. Цілісний фантомний фразеологізм виникає внаслідок перехрещення концептуальної метафори та метонімії. Переважно це концептуально-метонімічні моделі:

1) **голова – розум:** шкандибати на голову – «бути недоумкуватим, дурнуватим» [5, с. 776]; не виходить з голови (з думки) – «1. (у кого, кого і без додатка). Хто-небудь постійно думає про когось, щось. 2. Бути предметом постійних роздумів» [5, с. 93]; голова варить (кого, чия) – «хто-небудь розумний, кмітливий» [5, с. 156];

2) **очі – погляд:** око впало (чие, на кого, на що) – «хтось глянув, звернув увагу на когось, на щось» [5, с. 464]; поглинати очима (поглядом, зором і т. ін.) (кого, що) – «жадібно, з напруженою увагою дивитися на кого-, що-небудь» [5, с. 527]; свердлити/посвердлити очима (поглядом) (кого, що) – «пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь» [5, с. 630];

3) **язик – розмова:** язик розв'язується/розв'язався – «хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим» [5, с. 786]; чесати/почесати язика (язиком, язиками) – «вести несерйозні, пусті розмови» [5, с. 763]; ламати/поламати [собі] язик (язика) – у знач. «1. З труднощами вимовляти незрозумілі або нерозбірливо написані слова, фрази» [5, с. 326]; язик у петлю скрутило – «хто-небудь втратив здатність говорити від хвилювання, злості і т. ін.» [5, с. 659];

4) **вухо – слух:** візьми вуха в руки – «слухай уважно» [5, с. 108]; в одне (одно) вухо впускати/впустити, а в друге випускати/випустити – «неуважно слухати, не реагуючи або легковажно став-

лячись до сказаного ким-небудь» [5, с. 129]; впасти у вуха (кому) – «хто-небудь почув про щось; стати відомим кому-небудь» [5, с. 126].

Форма таких фантомних фразеологізмів – це метафоричне наділення частини тіла якостями та діями, властивими іншим предметам. Зв'язок між компонентами й загальною фразеологічною семантикою є метонімічним і полягає в суміжності органа людини та його безпосередніх функцій.

Інший варіант використання назви частини тіла як концептуального корелята властивий метонімічній моделі **частина тіла – це людина**, об'єктивною логічною основою якої є відношення між концептуальним референтом і корелятом як між частиною й цілим (корелят як частина референта заміщує цілісний референт). М. Алефіренко та Н. Семенко таке явище називають фразеологічною синекдохою, яка за граматичними особливостями може бути іменною чи дієслівною [1, с. 162–163].

У таких типових метонімічних моделях людину репрезентовано як її:

1) **голову**: клопотати голову – «турбувати, хвилювати кого-небудь» [5, с. 301]; дури́ти голову – «вводити в оману кого-небудь» [5, с. 223]; розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова – «хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий» [5, с. 158]; дурна голова – «нерозумна, нетямуща людина» [5, с. 157]; гаряча голова – «запальна, нестримана людина» [5, с. 156];

2) **очі**: очі появи́ти (показати) – «з'явитися десь, навідатися кудись, до когось» [5, с. 553]; поза очима – «за умов відсутності того, про кого йдеться» [5, с. 473]; з других очей – «не із власного спостереження, а за чийсь свідченням; від людей, через когось» [5, с. 472]; око не дримає (не спить) – «хтось уважний, дбайливий, спостережливий і т. ін.» [5, с. 465]; стороннє (людське) око – «чужа людина, чужі люди» [5, с. 466];

3) **ніс**: не показувати (не являти, не потикати і т. ін.) / не показати (не явити, не поткнути і т. ін.) носа – «не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось» [5, с. 533]; не потикати носа – «не з'являтися, не бувати де-небудь; не заходити кудись» [5, с. 549]; виткнути (висунути, вистромити і т. ін.) / рідше витикати (висовувати, вистромлювати і т. ін.) носа – «вийти звідкись або покинути щось» [5, с. 88]; і носа (очей) не навертати / не на-

вернути – у знач. «1. Не з'являтися десь, не приходити куди-небудь» [5, с. 416];

4) **руки**: сильна (міцна) рука – «хто-небудь впливовий» [5, с. 620]; у добрі руки – «до надійної, дбайливої людини, до хазяїна» [5, с. 624]; умілі руки – «працьовиті, вправні у роботі люди» [5, с. 624]; чужі руки – у знач. «1. Хто-небудь інший» [5, с. 624]; з перших рук – «безпосередньо від кого-небудь» [5, с. 619];

5) **душу**: [жодної] живої душі – «нікого» [5, с. 231]; скільки душа забажає (запрагне, захоче і т. ін.) – у знач. «1. Дуже багато, у великій кількості» [5, с. 229]; над душею – «набридливо, невідступно перебувати біля кого-небудь» [5, с. 230]; ні одна [жива] душа – «ніхто» [5, с. 229]; за душею – у знач. «1. При собі, у власності, у наявності» [5, с. 230].

Використання назви конкретної частини тіла на позначення людини загалом здебільшого логічно детерміноване зв'язком семантики фразеологізму з функціями частин тіла. Так, для номінації людини як істоти розумної використовується компонент *голова*, для позначення зорових властивостей (перебування в полі зору, спостереження) – *око*, для характеристики людини як діяча – *руки*, а як номінацію особи безвідносно до конкретних характеристик – *душа*. За нашими спостереженнями, компонент *ніс* у таких фразеологізмах використано не відповідно до його функціонального навантаження, а для позначення присутності/відсутності суб'єкта загалом.

Загалом концептуально-метонімічні моделі проєкції концептуального референта на корелят логічно обґрунтовують взаємозв'язок форми й семантики фразеологізмів і, за нашими спостереженнями, дуже продуктивні для виникнення квазіреальних одиниць.

Особливість реалізації концептуально-метонімічних моделей квазіреальними, ірреальними та фантомними фразеологізмами полягає в тому, що їх форма не компонується щоразу заново й не повторюється, а виникає один раз як готовий цілісний елемент, суміжний із концептуальним референтом. Форма квазіреальних фразеологізмів є поєднанням компонентів, один із яких пов'язаний із фразеологічним референтом відношеннями суміжності; цей компонент може реалізовувати своє фразеологічне значення в складі різних фразеологізмів.

Література

1. Алефіренко Н.Ф. Фразеологія и пареміологія : [учебное пособие] / Н.Ф. Алефіренко, Н.Н. Семенко. – М. : Флінта ; Наука, 2009. – 344 с.
2. Артеменко Г.С. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів: логічне та алогічне : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.С. Артеменко. – Чернівці, 2015. – 20 с.
3. Жуйкова М. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : [монографія] / М. Жуйкова. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
4. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении? / Дж. Лакофф ; пер. с англ. И.Б. Шатуновского. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / укл. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.

УДК 801.81+811.161.2

Беценко Т. П.

ТЕКСТОВО-ОБРАЗНІ УНІВЕРСАЛІЇ-ЗАКІНЧЕННЯ ЯК АРХІТЕКТОНІЧНІ КОМПОНЕНТИ ТВОРІВ НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ПОЕТИКА (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ДУМ)

У статті розглядаються структура, семантика й поетичні функції текстотвірних елементів народних дум – кінцівок. Увага зосереджена на аналізові мікро- та макроодиниць текстово-образних універсалій, які формують означений різновид стилістично-композиційних структур. Виявлено специфіку словесно-образної організації фінальних конструкцій: на рівні внутрішньої структури, змісту, естетичних функцій. Проаналізовано мовно-структурний зв'язок фінальних формульних структур дум з ідентичними компонентами текстової організації інших фольклорно-епічних творів. Підкреслено синкретичний характер текстово-образних універсалій – закінчень.

Ключові слова: формула закінчення, фінальна конструкція, дума, текстово-образна універсалія.

Беценко Т. П. Текстово-образные универсалии-концовки как компоненты архитектоники произведений народного героического эпоса: структура, семантика, поэтика (на материале текстов дум). – Статья.

В статье рассматриваются структура, семантика и поэтические функции текстообразующих элементов народных дум – концовок. Внимание сосредоточено на анализе микро- и макроединиц текстово-образных универсалий, которые формируют определенный вид стилистических композиционных структур. Выявлена специфика словесно-образной организации финальных конструкций: на уровне внутренней структуры, содержания, эстетических функций. Проанализирована связь финальных формульных структур дум с идентичными компонентами текстовой организации фольклорно-эпических произведений иных жанров. Подчеркнут синкретический характер текстово-образных универсалий-окончаний.

Ключевые слова: формула окончания, финальная конструкция, дума, текстово-образная универсалия.

Betsenko T. P. Textual-shaped universals-endings as components of the architectonics of works of the folk heroic epic: structure, semantics, poetics (based on the texts of doom). – Article.

The article discusses the structure, semantics and text-forming elements of the poetic function of people's thoughts – endings. Attention is focused on the analysis of micro and macrounits text-shaped universals, which form some kind of stylistic composite structures. The specificity of verbal and figurative organization of final designs: at the level of the internal structure, content, and aesthetic features. Analyzed the relationship final doom definable structures with identical components of the text organizing folk-epic prizvedeny other genres. Emphasis syncretic nature of text-shaped universals-endings.

Key words: Formula end, the final design, thought, text-shaped universal.

Народний героїчний епос українського народу – феноменальне національно-культурне явище. Тексти народних дум репрезентують своєрідно синкретизований фольклорний дискурс. Привертають увагу фінальні конструкції (по-іншому, формули закінчення, кінцівки, текстово-образні універсалії-закінчення). Дослідження мовностильової специфіки думових формул-закінчень має безпосередній стосунок до розв'язання низки теоретико-практичних проблем, пов'язаних із з'ясуванням виникнення та генези жанру дум (у порівнянні з іншими видами фольклорної словесної творчості), з виокремленням дум на тлі інших зразків народнопоетичного мистецтва.

Композиційно-стилістичні текстово-образні універсалії – фінальні структури – визнані органічними елементами архітектонічної організації народних дум. На існування фінальних конструкцій у структурі думових текстів указували П. Житецький, Ф. Колесса. Найбільше уваги розгляді цього питання приділив Ф. Колесса, який виокремив означений різновид формул. Уважаємо, є потреба в докладному аналізі мовностилістичних особливостей фінальних структур, засвідчених у текстах дум.

Мета статті – описати структурно-семантичні ознаки, притаманні фінальним конструкціям як архітектонічним компонентам текстів дум; з'ясувати поетику означених структур, їх естетичний потенціал.

Думові закінчення як текстово-образні універсалії-макроструктури характеризуються лексичними, фразеологічними, морфологічними, синтаксичними особливостями й діляться на власне текстові кінцівки, якими завершується оповідь і які не мають формульного вираження як такого; кінцівки-формули, для яких характерна: а) виокремленість із тексту, б) відсутність безпосереднього зв'язку з ним, в) наявність певної теми, г) наявність мікроформул, г) теологічне наповнення (теологічний зміст).

Простежуючи за генезою текстово-образних універсалій у закінченнях дум, доходимо думки, що становлення й виокремлення їх відбувалося поступово (про це свідчать варіанти однієї й тієї самої думи, записані в різні часи, у різних місцях, від різних виконавців). Наприклад, дума «Козак Голота»: I і II варіанти думи не містять власне виокремленої формули закінчення [19, с. 73]: кінцівка в цій думі хоча і є, проте вона не відділяється від тексту думи, тісно з ним пов'язана та оформлена прямою мовою. Така кінцівка є продовженням описуваних подій у думі, вона засвідчує зв'язок із попередніми подіями (відповідно, і текстовим викладом). Будучи оформленою монологом, кінцівка містить: а) звернення до татарина, б) оцінку щодо дій татарина, в) розповідь про те, як козак буде діяти. III варіант думи дещо відмінний: тут також наявний монолог козака (у формі прямої

мови), але іншого змісту, ніж у I і II варіантах: герої звертається не до татарина, а до поля, до Бога з проханням сприяти козакам у перемозі. Окрім того, поза прямою мовою (монологом) додані три рядки зовсім інакшого змісту, що тяжіють уже до суто виокремленої частини тексту як кінцівки: стверджується, що «слава не вмере, не поляже» й додаються слова молитовного змісту [19, с. 78]. Четвертий варіант думи «Козак Голота» засвідчує чіткіше розмежування та відокремлення прямої мови (монологу) персонажа і власне текстово-образної універсалії – формули закінчення. До того ж пряма мова, порівняно з попередніми варіантами, має дещо узагальнений зміст. І в прямій мові, і у власне текстово-образній універсалії закінчення наявне звернення до Бога.

Певно, текстово-образні універсалії-закінчення додалися пізніше, виникли вони в середовищі виконавців, про що свідчить той факт, що однакові кінцівки простежуємо в думках, записаних у різний час, від різних кобзарів, у різній місцевості. Згодом наявність закінчень у думі стала явищем нормативним. І жанр думи надалі почав вимагати таких універсалій закінчення, які мали бути незалежними від тексту загалом і «прикладатися» до думової оповіді.

Думова кінцівка «як архітектонічна форма, ціннісно спрямована на зміст (можливу подію), зарахована до нього» [1, с. 15]. Ціннісна спрямованість думових закінчень, вочевидь, постає вже з їх тематики. Згідно зі спостереженнями Ф. Колесси, невірницькі плачі, наприклад, закінчуються прокльоном турецької неволі та молитвою про визволення [12, с. 33], у кінцівках лицарських дум прославляється полеглий козак-товариш [12, с. 40], група дум про щасливе повернення козаків у кінцівках має вказівку на паювання здобичі й засвідчує похвалу ватажкові, думи про Хмельниччину містять прославлення воєнних успіхів і побажання козакам [13, с. 49], побутові думи закінчуються похвалою батьківської-материнської молитві [13, с. 50] тощо.

Ідейно-тематичний зміст текстово-образних універсалій-кінцівок певною мірою визначають окреслені в них концепти. Відповідно до ідейно-змістового навантаження дум, опису історико-героїчних подій, закінчення активізують концепти *пам'ять*, *слава*, *воля/неволя*, *прохання*, *побажання*, *віра*. Провідним концептом для закінчень і для дум загалом є концепт *віра*, який репрезентований насамперед у теологічній назві *Бог* як домінанті, атрибутивних текстових універсаліях з епітетами-означеннями *православний*, *хрещений* (з опозиційними до них *бусурманський*, *турецький*).

Лексико-граматична домінанта думових текстово-образних універсалій закінчення представлена:

I) іменниками: 1) істотами (теологічними назвами та найменуваннями осіб за різними ознака-

ми): *Бог*, *Господь*, *християни*, *козаки*, *невільники*, *неприятель*, збірними поняттями на позначення сукупності людей: *люд*, *мир*, *народ*, *рицарство*, *військо*; 2) неістотами: а) просторовими найменуваннями: *берег*, *край*, *город*, *води*, б) абстрактними поняттями: *слава*, *пам'ять*, *просьби*, *молитви*;

II) прикметниками: а) *веселий*, *тихий*, б) *хрещений*, *православний*, *царський*, *християнський*, *бусурманський*;

III) дієсловами (часто в наказовій формі з відгінком прохання, побажання) на позначення: а) слухових виявів: *услухи*, б) дій, спрямованих на об'єкт мовлення: *визволь*, *пошли*, *створи*, *утверди*, в) фізичного стану: *помирати*, *полягти*, *створи*.

Окрім того, закінчення активізують також фразеологічні одиниці, зокрема поетичну фразеологію – постійні епітети *ясні зорі*, *тихі води*, які вживаються для побудови адвербіальних текстово-образних універсалій зі значенням місця й водночас функціонують як перифрастичні найменування української дійсності (національного простору в усіх його вимірах – конкретних та абстрактних (насамперед духовних)); тавтологічні сполуки різного ступеня складності (*Будеть слава славна* [19, с. 155], *буде слава славна* [20, с. 48], *буде світ світати* [19, с. 67]), синекдохічні утворення (*Померла трехъ братъевъ голова* [19, с. 155], *слухаюці голови*), фразеологізмами церковнослов'янського походження (*многая літа, до конца віка, однині до віка, аминь, на здоровіє*), що переконливо свідчить про вплив релігійних джерел на мовностильову організацію думових текстів.

Текстово-образні універсалії – думові кінцівки як макроодиниці будуються на основі парадигматичних зв'язків, зокрема на синонімічних відношеннях між компонентами: *в просьбах*, *у молитвах* [19; 20], *А слава не вмере, не поляже* [19], *А слава його не вмере, не загине* [19], *слава не вмере, не поляже* [20].

За синтаксичною організацією думові текстово-образні універсалії-закінчення реалізують просте ускладнене речення (здебільшого односкладне [5; 19; 20]), складне речення (сурядне [5; 19], підрядне [19]), складне синтаксичне ціле [19; 20].

У багатьох випадках засвідчено функціонування однорідних членів (додатків, обставин), напр.: *Да услиши, Господи, у просьбах, у молитвах / Люду царському, / Народу християнському / І усім головам слухаючим / На многая літа, / До конца віка!* [19, с. 411]; *<...> так слава їх козацька молодецька не помре, не поляже / Междо панамі, / Междо козаками, / Междо всіма православними християнами <...>* [19, с. 188]. Актуалізованими є обставинні сполуки місця – адвербіальні текстово-образні універсалії зі значенням місця (*Визволь, Боже, бідного неволька / На святоруський берег, / На край веселий, / Меж народ хрещений!* [19, с. 102]) та адвербіальні текстово-образні

універсалії зі значенням часу (*Дай, Боже, миру царському, / Народу християнському / На многая літа, / До кінця віка!* [19, с. 388]).

Інколи закінчення об'єднують ніби дві окремі універсалії в одній [5; 18; 19; 20]. Наприклад:

- 1) Буде слава славна
Помеж козаками,
Помеж друзями,
Помеж рицарями,
Помеж добримися молодцями!
- 2) Утверди, Боже, люду царського,
Народу християнського,
Войська запорозького, донського
З сією черню дніпровою,
Низовою
На многія літа,
До кінця віка! [19, с. 242].

Мікроструктури 1) і 2) творять єдину тексто-образну універсалію-закінчення; мікроструктуру, позначену 1), характеризуємо як таку, що має семантику «уточнення того, які межі поширення слави»; мікроструктура 2) відзначається семантикою прохання й водночас ствердженням певних ідей, зокрема релігійного віровчення та національної самоідентифікації, уславлення й возвеличення козаків як захисників народу, також побажання, що є традиційним, канонічним у релігійних обрядах.

Засвідчені випадки, коли в одному варіанті думи тексто-образна універсалія-макроструктура є кінцівкою, а в другому – частиною тексту, що передує кінцівці, виконуючи функцію не власне виокремленої кінцівки, а виступаючи завершальними, підсумковими словами ліричного героя (героїв) із досить виразним узагальнено-символічним змістом. Пор., наприклад, тексто-образні універсалії закінчень I та II варіантів думи «Плач невольників»: I. *Визволь, Господи, невольника з неволі, / На простій дороги, / На ясні зорі, / На руський берег, / На край веселий, / Меж мир хрещений* [19, с. 106]; II. *То як стали бідний невольники на собі кров забачати, / Стали турка клясти-проклинати: / «Ой ти, турок проклятий, віро бесурмяньська, / Розлуку християнська! / Ти не одного сина із отцем і з матір'ю розлучила, / І брата з сестрою, І мужа з женою, Товариша із товаришем; Бідному невольнику ніколи й спокою*

немає. / Визволь нас, Господи, із тяжкої неволі / Та на тихій воді, / І на ясні зорі, / Та у край веселий, / Между мир хрещений, / У городи християнські!» / Дай, Боже, люду царському, / Народу християнському / На здоров'я й на многія літа / До кінця віка! [19, с. 107–108]. Подібні до другого варіанта закінчення й у III-IV варіантах цієї думи. Така особливість у побутуванні думових закінчень свідчить про генезу дум як жанру.

Універсалії-кінцівки можуть тісно поєднуватися з попереднім текстом. Як правило, такі структури започатковуються сполучником сурядності, що й створює враження приєднувальної конструкції, напр.: *Полягли двох козаків голови вище річки Самарки, / А третього найменшого, / Пішого-ніхотинця, на Савур-могілі. / А сяс слава не вмре, не поляже однині й до віка, / А вам, братця, всім слушаючим головам на многая літа!* [19, с. 209].

Як переконаємося, одна з основних функцій фінальних структур – не тільки підводити підсумок, а й максимально естетизувати епічну оповідь. Кінцівки в думках позначені урочистим емоційно-експресивним колоритом. Поряд із констатацією факту загибелі героя-захисника водночас засвідчено увіковічення його пам'яті. Фінальні формули із семантикою побажання також відзначаються емоціями урочистості, піднесення. Естетика формул-кінцівок – високопозитивна, емоційно виразова; релігійний компонент у складі означених структур споріднює думи з книжними джерелами.

Отже, думові кінцівки – тексто-образні універсалії-макроструктури – виникли як своєрідний максимально узагальнений підсумок описаних подій, як певне обрамлення оповіді з актуалізацією відповідних концептів і зверненням до Бога як вищого начала з проханням про визволення – духовне, фізичне. Звернення до Бога є обов'язковою композиційною умовою кінцівки в усіх текстах дум.

Як зачини, так і кінцівки є своєрідними стилістично-композиційними «макроузлами» текстової організації дум. Їх синкретичний (комплексний) характер слугує доказом єдності та взаємозв'язку різноструктурних тексто-образних універсалій. Разом означені компоненти композиційної організації дум органічно формують мовностилістичну природу текстів героїчного епосу.

Література

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 504 с.
2. Бондар О.І. Часова структура української народної казки / О.І. Бондар // Мова і стиль українського фольклору : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 85–100.
3. Буслаев Ф.И. О литературе. Исследования. Статьи / Ф.И. Буслаев. – М. : Худ. лит., 1990. – 512 с.
4. Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М. Дмитренко // Дмитренко М. Українська фольклористика: аспекти сьогодення / М. Дмитренко. – К. : Сталь, 2008. – С. 20–69.
5. Думи (Історико-героїчний цикл) : зб. / упоряд. О. Дея ; вст. слово М. Стельмаха ; іл. худ. В. Лопати. – К. : Дніпро, 1982. – 159 с.
6. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 686 с.

7. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К. : Киевская старина, 1893. – 249 с.
8. Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія / П.Г. Житецький. – К. : Наук. думка, 1987. – 328 с.
9. Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 376 с.
10. Колесса Ф. Про генезу українських народних дум (українські народні думи у відношенні до пісень, віршів, похоронних голосінь) / Ф. Колесса. – Львів, 1921. – 144 с.
11. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – 645 с.
12. Колесса Ф. Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про наверстування дум / Ф. Колесса. – Львів, 1935. – 67 с.
13. Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи / Н. Кононенко // Родовід. – 1993. – № 6. – С. 27–30.
14. Костенко Н.В. О стихе украинских народных дум и его связи с былинным стихом / Н.В. Костенко // Вісник Київського університету. Серія «Літературознавство, мовознавство». – 1985. – Вип. 27. – С. 64–70.
15. Марченко М.І. Історія української культури / М.І. Марченко. – К. : Рад. школа, 1961. – 286 с.
16. Народні думи : зб. / упорядкув., передм., приміт. С. Мишанича ; іл. худож. В. Лопати. – К. : Дніпро, 1986. – 173 с.
17. Рильський М.Т. Зібрання творів : у 20 т. / М.Т. Рильський. – К. : Наук. думка, 1983–1985. – Т. 16. – 1983. – С. 132–163.
18. Русанівський В.М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 10–18.
19. Украинские народные думы / изд. подгот. Б.Н. Кирдан ; отв. ред. серии «Эпос народов СССР» А.А. Петросян ; отв. ред. тома В.М. Гацак ; вст. ст. Б.П. Кирдана. – М. : Наука, 1972. – 560 с.
20. Українські народні думи та історичні пісні / упорядкув. : П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах ; за ред. М.Т. Рильського, К.Г. Гуслистого ; іл. М.Г. Дерегуса ; вст. стаття П.Д. Павлія. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 660 с.
21. Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К. : Молодь, 1989. – 432 с.; Українські народні думи. – К. : Державне видавництво України, 1927. – Т. 1 : Тексти № № 1–13. – 1927. – 176 с.

УДК 811.1612:81'37

Бортун К. О.

ТРАНСПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ІМПЕРАТИВА У СФЕРІ СПОСОБОВО-ТЕМПОРАЛЬНИХ ФОРМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті розглянуто транспозиційний потенціал імператива у сфері способів дієслова та часової парадигми. Виділено семантичні компоненти, які дають змогу передбачити можливості транспозиційного процесу.

Ключові слова: дієслівна форма, транспозиція, імператив, індикатив, кон'юнктив, темпоральна парадигма.

Бортун К. А. *Транспозиционные особенности императива в сфере форм времени и наклонений (на материале украинского языка).* – *Статья.*

В статье рассматривается транспозиционный потенциал императива в сфере наклонений глагола и временной парадигмы. Выделены семантические компоненты, которые позволяют предусмотреть возможности транспозиционного процесса.

Ключевые слова: глагольная форма, транспозиция, императив, индикатив, конъюнктив, временная парадигма.

Bortun K. O. *Transposition of particularly imperative in the field of time forms and moods (on the material of Ukrainian language).* – *Article.*

The article discusses the transposition potential imperative in the field of mood of the verb and time paradigm. Selected semantic components that allow us to foresee opportunities transposition process.

Key words: verbal form, transposition, imperative, indicative, conjunctiva, temporal paradigm.

На сучасному етапі розвитку граматичної науки особливої актуальності набули дослідження, у яких на нових концептуальних засадах кваліфіковано граматичні одиниці та категорії, установленно синтагматичні, парадигматичні, опозиційні й інші відношення між ними, акцентовано на текстових, реченневих, частиномовних трансформаціях, варіаціях і модифікаціях тощо. Перспективність таких лінгвістичних досліджень зумовлена видозміною наукової парадигми й витворенням формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, комунікативно-прагматичного та інших підходів до аналізу явища транспозиції [4, с. 3].

Основні теоретичні засади транспозиції виробив швейцарський мовознавець Ш. Баллі, який першим зацентрував на її великих потенційних можливостях у сфері синтаксичних досліджень. Диференціацію транспозиції (за іншою термінологією, деривації, трансляції, конверсії, синкретизму, переходу, перехідності, субституції тощо) відповідно до різних мовних рівнів запропоновано в працях Є. Куриловича, Л. Теньєра, М. Докуліла, О. Лешка, В. Бабайцевої, В. Мигиріна, О. Земської, Т. Тихомирової, О. Кубрякової, В. Богданова, А. Баудера, Ю. Степанова, В. Гака, О. Падучевої та ін.

Особливе зацікавлення викликають сьогодні дослідження, пов'язані з транспозицією на частиномовному (І. Вихованець, К. Городенська, М. Плющ, Н. Костусяк, А. Габай, І. Джочка, С. Соколова та ін.) й реченневому (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, О. Межов, Р. Христіанінова, Л. Шитик та ін.) рівнях відповідно до принципів функційно-категорійної граматики [4, с. 4].

У сучасній лінгвістиці під поняттям «*транспозиція*» (середньолат. *transpositio* – переставлення, від лат. *transponere* – переставляти) розуміють використання однієї форми у функції іншої. Термін

«транспозиція» тлумачать у широкому та вузькому значеннях. У *широкому розумінні* транспозиція – це будь-яке переносне вживання мовної форми, зокрема транспозиція грамем дієслівного часу (наприклад, уживання теперішнього часу замість минулого або майбутнього), способу (наприклад, функціонування наказового способу в значенні умовного), комунікативних типів речення (наприклад, використання розповідного речення в ролі наказового) і под. Цей термін поширюється також і на позначення метафоричного тощо перенесення значень слів. У транспозиції прийнято вирізняти три елементи: вихідну форму (транспоноване), засіб транспозиції (транспозитор) і результат (транспозит). У *вузькому значенні* транспозиція, або функційна транспозиція, засвідчує перехід слова з однієї частини мови до іншої або його використання у функції іншої частини мови. Традиційно розрізняють два ступені цієї транспозиції: 1) неповна, або синтаксична, за якої змінюється тільки синтаксична позиція вихідної одиниці без зміни її морфологічної належності до відповідної частини мови; 2) повна, або морфологічна, за якої утворюється слово іншої частини мови. Залежно від частини мови, в яку переходить слово, вирізняють субстантивізацію, вербалізацію, ад'єктивізацію, адвербіалізацію тощо [2, с. 692].

О. Ісаченко подає такий механізм транспозиції: «У всіх європейських літературних мовах із розвинутою стилістичною диференціацією деякі особові форми дієслова можуть уживатися не у власному смислі. Таке переносне вживання граматичних форм, їх переміщення в невластивий їм прямому значенню контекст називають *транспозицією*» [6, с. 10]. Отже, дослідник підкреслює зв'язок транспозиції з певною стилістичною конотацією, але не з'ясує, як формується цей – невластивий – смисл.

Мета статті – розкрити механізм і характер семантичних перетворень у структурі дієслівного способу в результаті транспозиції форм імператива у сферу індикатива, кон'юнктива та всіх часових форм.

Дієслівні форми способу, крім своєї первинної категорійної функції, у відповідних мовленнєвих контекстах можуть набувати вторинних функцій – способових і часових. Активнішими в транспозиційних переходах є форми наказового способу (імператива) [3, с. 263].

На думку О. Приймачок, найсуперечливішим моментом окремих концепцій є постійне змішування форм і функцій імператива й інших дієслівних способів, нерозрізнення часової парадигми та функціонально-семантичної категорій імператива [10, с. 210].

У результаті вживання форми дійсного способу в значенні імператива відбувається накладання грамагічної семантики транспонованої форми на грамагічну семантику контексту. При цьому сема активного волевиявлення імперативного суб'єкта мовлення втрачає головну позицію в семантичній структурі способу. На перший план висувається сема реальності дії. Пасивність суб'єкта дії в імперативі перекривається семою активності суб'єкта дії в індикативі. Позиція суб'єкта мовлення стає відсторонено-пасивною. Із цими змінами пов'язана відповідна конотація повідомлення. Факт сприймається як той, що безумовно здійсниться в майбутньому. Це підкреслює прагматичний ефект безапеляційності вимоги. Суб'єкт, який має виконувати дію, вже ніби займає позицію реального її виконавця, тобто відбувається зміщення: потенційний суб'єкт дії – в реальний суб'єкт дії. Ці зміни зумовлюють наявність експресивного відтінку категоричності вимоги, посилюють впливовість на співрозмовника [8, с. 8] (*Не обманюю. Так легше жити. Потім **думай**, кому що збрехав* (Журналіст України. – 2015. – № 1. – С. 36)).

Для позначення минулої дії функціонує *драматичний імператив* (О. Ісаченко), який підкреслює експресивний характер висловлення. І форма імператива, транспонована в розповідь, представляє дію як раптову, здійснену та немотивовану [6, с. 12]. У працях Е. Фортейна функціонує назва «розповідний імператив» для вираження значення несподіваності вияву дії в минулому. У більшості таких висловлень імператив позначає дію, яка реалізується без будь-якого приводу, раптово [11, с. 11]. Напр.: *Директор візьми та в небо і глянь. А в цей час напереріз «Жигулі»* (Український тиждень. – 13–19.03.2015. – С. 40). Е. Фортейн уважає, що «розповідний імператив є результатом крайньої транспозиції імператива, де основний компонент ознаки «імпульс» (направленість на реалізацію дії) знищений» [11, с. 12].

Функціонально-семантичну периферію дійсного способу становить його транспозиція у сферу

значень імператива. Насиченість значення майбутності різноманітними модально-експресивними відтінками створює передумови для активної транспозиції форм майбутнього в площину наказового способу, оскільки суб'єктивність є важливим складником модального плану імператива. Зі значенням спонукання до дії вживають форми: а) майбутнього доконаного 1-ї особи множини: *Ця звістка з ворожого тилу варта більшого, ніж усі бадьорі мантри на киталт «**повернемо** Крим за рік!»* (Український тиждень. – 30.10–05.11.15. – С. 48); б) майбутнього доконаного 2-ї особи однини й множини: *Краса незмінно з настроєм. А от із значущим смислом, здавалося б, не завжди. Та ні ж бо: так постійно і незмінно. Лиш тільки **прудивіться і поміркують*** (Журналіст України. – 2015. – № 1. – С. 20); в) майбутнього недоконаного 1-ї особи множини: *Проблема в тому, що донедавна в нас узагалі кордон із РФ неоформлений був. Навіть стовпчики не стояли, які межі держави показували б. Так що облаштування кордону – тривала робота, не на рік і не на два. «**Будемо працювати**», – з оптимізмом на прощання додають військові* (Український тиждень. – 20–26.03.2015. – С. 34) [8, с. 9].

Дієслова теперішнього й минулого часів мають менше можливостей для передачі неіндикативної семантики. Імперативного значення набувають форми презенса: а) 1-ї особи множини: *«Наш перехідний період» – це коли влада не встигає за вимогами молодшої частини суспільства, а суспільство, обтяжене советським спадком, не готове до безкомпромісної селекції своїх делегатів нагору, адже бідність, як відомо, не сприяє свободі вибору. Отже, **переходимо!** Куди?»* (Український тиждень. – 09–15.10.2015. – С. 17); б) 2-ї особи однини й множини: *Діяльність і є життя. Із віком, зрозуміло, вона пригасає. Трагедія старості саме в цьому. Але **вставай і йди*** (Журналіст України. – 2015. – № 1. – С. 20); *Більше того, москаль роздає накази: **те роби, туди йди**. І сьогодні Росія диктує нам, незалежній, суверенній державі, яку вести політику* (Журналіст України. – 2015. – № 2. – С. 41); в) 3-ї особи однини й множини: *(Капрал:) – А тепер все, що живе, **стелить ліжка і лягає*** (Журналіст України. – 2015. – № 2. – С. 38).

Значення теперішнього часу форми наказового способу передають із відтінком негативно-го ставлення мовця до виражених дій чи станів [3, с. 263]. Напр.: *Аж жишки, трусяться скакати, А тут **сиди, очицями моргай*** (Експрес. – 2015. – 1–8 грудня. – С. 21).

У функції наказового способу вживають дієслова минулого доконаного у формі однини й множини зі значенням: а) спонукання до спільної близької дії: ***Обрегочися, електорате!** Знову проблисне ліберальна думка, ми по ній – торох! – новим політичним ток-шоу, де слово «ліберал» стане головною лайкою. Обдискутуєся, дорогий*

глядачу! (Український тиждень. – 18–24.12.2015. – С. 29); б) навчальних дій: – *А тепер узяли всі у праву руку молоточки. Хто лівиша – у ліву. Не соромтесь* (Журналіст України. – 2015. – № 1. – С. 3); в) розпорядження: *Треба повернути гармати другої і, мабуть, третьої батареї. Усвідомив?* (Журналіст України. – 2015. – № 3 (394). – С. 13) [8, с. 10].

Значень дієслів минулого часу доконаного виду імперативні форми набувають тоді, коли поєднуються зі сполукою візьми та й, яка надає відтінку раптовості [3, с. 263]. Напр.: *А раз візьми та й засмійся* (Журналіст України. – 2015. – № 3 (394). – С. 24).

Для умовного способу характерний найвужчий спектр транспозиційних уживань, хоч може функціонувати зі значеннями імператива й індикатива. Однією з причин мало розвиненої периферії форм кон'юктива є те, що в усіх стилях мовлення частота вживання форм умовного способу досить низька. У межах вираження імперативної семантики, взаємодіючи з іншими засобами – контекстом (передусім частками) та інтонацією, кон'юктив вирізняється можливістю оформлювати різні типи мовленнєвих актів: поради, прохання, наказу, вимоги, застереження тощо [8, с. 9].

Також форми наказового способу, проникаючи у сферу умовного способу й нейтралізуючи свої значення спонукальності та звертальності, набувають значення: а) гіпотетичної, можливої дії, що має відтінок раптовості за відповідних супровідних обставин: *Ми ж його бачили у суді. А тут, на тобі, нехай би крикнув хтось з натовпу в залі судових засідань* (Газета по-українськи. – 02.12.2016. – С. 4); б) для пом'якшення тону наказу або вираження прохання, побажання, поради тощо: *Чи не піти б нам до ЄС?!* (Експрес. – 01–08.12.2016. – С. 12); в) для позначення тієї дії, яка вимальовується як єдиний «вихід» із несприятливих обставин («залишається лише») в цьому випадку: *Виходить, що мені треба три місяці нічого не їсти, щоб купити дрова. Бо субсидії так і нема. А може, вже й не дадуть?! Хоч у кредит дрова купуй* (Експрес. – 01–08.12.2016. – С. 11) [12, с. 54].

Е. Фортейн речення з часткою хоч (*хоча*), яка стоїть перед дієсловом, називає *допустовими* («*Хоч би чай чи каву продавали, можна було б бодай трішки зігрітися*», – *розмірковують пасажери*) (Експрес. – 01–08.12.2016. – С. 7). Такі речення розуміються на фоні очікування того, що ситуація, представлена в підрядній (імперативній) частині, буде достатньою підставою для реалізації (чи не реалізації) ситуації, названої в головній (неімперативній частині). Однак негативний характер головної частини вказує на те, що це очікування не виправдовується [11, с. 20].

Також у транспозиційних переходах бере участь т. зв. «оптативний імператив». Варто

пам'ятати, що імператив та оптатив є двома різними виявами волевиявлення. Якщо імператив означає адресоване комусь волевиявлення щодо певних дій, то оптатив – емоційно-вольовий вияв потреби мовця в здійсненні чогось. Оптативне вживання імператива розглядають у рамках «синтаксичного спонукального способу», який виражає волевиявлення. У цих висловленнях уживають форму *будь* у поєднанні збез часткою *б* (*би*): (*Віктор Косяченко, літературознавець, сатирик і гуморист, передає з Чернівців сердечне побажання: «Будьте, будьте й знову будьте, бо не можна Вам не будь!»*) (Журналіст України. – 2015. – № 2. – С. 48). У цьому випадку імператив передає своєму суб'єктові. Цей порядок типовий для всіх бажальних конструкцій, які не включають уживання умовного сполучника: Зокрема, *хотілося б ініціювати розроблення регіональних програм «Мала преса»* (Журналіст України. – 2015. – № 4 (395). – С. 6) [11, с. 14].

Останнім часом у граматиці актуальним є вивчення взаємодії граматичної одиниці з її оточенням, котре розуміють не тільки як широкий контекст, а і як намір мовця, як проблему мовної пам'яті й інтуїції, мовленнєвої гри та експерименту. Завдяки такій транспозиції розширюються номінативні й експресивні можливості граматики.

На підтвердження цього факту наводимо працю «Модально-способова транспозиція паремійного імператива» О. Приймачок, у якій автор намагається розкрити механізм появи вторинних модальних значень у народних афоризмах із первинною імперативною модальністю, вказавши на основні напрями модальної транспозиції, і з'ясувати чинники, що уможливають цей процес [10, с. 211].

Оскільки категорія модальності є однією з конститутивних ознак будь-якого висловлення, афористичного в тому числі, дослідження імперативного потенціалу паремії в її дійсних і потенційних актуалізаціях було б цікавим і для вирішення проблеми природи модальної транспозиції, і для методики визначення загального модального спрямування тексту, і для осмислення семантичного потенціалу самої паремії [10, с. 212].

Авторка зазначає, що будь-який народний афоризм передусім інформативний, причому інформацію несе навіть не його словесний текст, а вибір цієї паремії та її використання в певній позамовній ситуації. Це означає, наприклад, що в паремійному фонді немає суто апелятивних (до яких належать імперативні) висловів: насамперед інформативним є й те прислів'я, що граматично організоване когнітивними дієслівними способами (індикативом і кон'юктивом), і те, що організоване волюнтативними способами (імперативом та оптативом) [10, с. 213].

Це, у свою чергу, накладає певний відбиток на функціонування цих способів у прислів'ях, а

сама: у волюнтаристичному за своєю мовною природою прислів'я на перший план виходить сема значеннєва, інформативна, а первинна сема волевиявлення (власне модальна) сприймається як додаткова; а в індикативному за формою афоризмі на перший план може вийти саме модальне відношення до позначеної ситуації (її можливість/неможливість, необхідність, неминучість, бажаність тощо). Це відбувається завдяки тому, що, на думку пареміологів, кожне прислів'я одночасно виконує всі свої головні функції, які схематизовано побудовані так: твердження, оцінка, припис. І, навпаки, прислів'я, що мають характер припису, поради чи застереження (*Народна мудрість з цього приводу твердить: «В добрий час – говори, в поганій – мовчи»* (Журналіст України. – 2015. – № 3 (394). – С. 26); *А скільки ще повернулися в Україну тих, хто зраджував і проклинав її? Тепер вони ладні й під бомбами жити, аби десь чужаками блукати. Не плюй в колодязь – знадобиться води напиться!* (Журналіст України. – 2015. – № 3 (394). – С. 34); *Як кажуть англійці, «не кидай каміння, коли сам живеш у скляному будинку»* (Український тиждень. – 06–12.11.15. – С. 7)), найчастіше виявляють імперативну модальність [10, с. 215].

У висновках О. Приймачок зазначає, що напрями транспозиції паремійного імператива значно відрізняються від аналогічного явища в літературній мові. Імперативна модальність може бути притаманна не лише виразам із дієсловами наказового способу, так само як можуть мати неволюнтаристичну модальність паремії, що містять член імперативної парадигми. Чим ширший семантичний потенціал паремії, тим легше відбувається транспозиція її первинного модального та імперативного значень [10, с. 216].

Отже, транспозиційні вияви способової семантики дієслівних форм імператива становлять основну ланку її функціонально-семантичної периферії. Уживання мовної одиниці у вторинній функції спричиняє появу експресивних відтінків і смислових конотацій. Транспозиційне функціонування імператива тісно пов'язане із ситуацією спілкування. Висловлення з транспонованими дієслівними формами характеризуються більшим або меншим виявом суб'єктивної модальності, оцінного ставлення мовця до певної події, ситуації, слів співрозмовника тощо. Подальше дослідження аналізованої проблеми може бути зосереджене на питанні міжмовного зіставлення випадків транспозиції дієслівних форм наказового способу.

Література

1. Бирюлин Л.А. Побуждение к действию в актах речи Л.А. Бирюлин // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – С. 185–244.
2. Вихованець І.Р. Транспозиція / І.Р. Вихованець // Українська мова: [енциклопедія] / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 692.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Горденська; за ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 260–263.
4. Мельник І.А. Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.А. Мельник. – К., 2016. – 36 с.
5. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – 3-тє вид. – К.: Радянська школа, 1965. – Частина I. – 1965. – С. 370–375.
6. Исаченко А.В. К вопросу об императиве в русском языке А.В. Исаченко // Русский язык в школе. – 1957. – № 6. – С. 7–14.
7. Пасічник І.А. Проблема транспозиції в лінгвістичній літературі / І.А. Пасічник // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 64–67.
8. Піддубська І.В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.В. Піддубська. – К., 2001. – 19 с.
9. Піддубська І.В. Основні принципи транспозиції граматичних форм І.В. Піддубська Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонУ, 2010. – Вип. 20. – С. 93–95.
10. Приймачок О.І. Модально-способова транспозиція паремійного імператива / О.І. Приймачок // Східнослов'янська філологія: зб. наукових праць. – Вип. 10: Мовознавство. – Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2006. – С. 210–217.
11. Фортейн Э. Полисемия императива в русском языке Э. Фортейн // Вопросы языкознания. – 2008. – № 1. – С. 3–23.
12. Шмелев Д.Н. Внеимперативное употребление форм повелительного наклонения в современном русском языке Д.Н. Шмелев // Русский язык в школе. – 1961. – № 5. – С. 50–55.

УДК 811.161.2'282(477.52/6)

Гарбера І. В.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОМАТИЧНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ КОНЦЕПТУ «ЛЮДИНА» (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК)

У статті визначено специфіку соматичного коду культури в репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок. Окреслено обсяг і встановлено лексико-семантичні варіанти соматичного культурного коду концепту «Людина» зазначеного регіону України. Виявлено найхарактерніші для нього поєднання соматичного коду з іншими (зооморфним, гастрономічним, квантитативним тощо) у межах однієї ареальної фразеологічної одиниці.

Ключові слова: соматизм, соматичний код культури, концепт «Людина», східностепові українські говірки, ареальна фразеологічна одиниця.

Гарбера И. В. Репрезентация соматического кода культуры концепта «Человек» (на материале фразеологии восточностепных украинских говоров). – Статья.

В статье определена специфика соматического кода культуры в репрезентации концепта «Человек» во фразеологии восточностепных украинских говоров. Очерчен объем и установлены лексико-семантические варианты соматического культурного кода концепта «Человек» указанного региона Украины. Выявлены характерные для него сочетания соматического кода с другими (зооморфным, гастрономическим, квантитативным и т. д.) в пределах одной ареальной фразеологической единицы.

Ключевые слова: соматизм, соматический код культуры, концепт «Человек», восточностепные украинские говоры, ареальная фразеологическая единица.

Harbera I. V. Representation of the somatic culture code of the concept “Person” (on the basis of the phraseology of the eastern-steppe Ukrainian dialects). – Article.

The article specifies the specificity of the somatic culture code in the representation of the concept “Person” in the phraseology of the eastern-steppe Ukrainian dialects. The volume and lexico-semantic variants of somatic cultural code of the concept “Person” of the specified region of Ukraine are outlined. The combinations of the somatic code with other (zoomorphic, gastronomic, quantitative etc.) characteristic for it within the limits of one areal phraseological unit are revealed.

Key words: somatism, somatic code of culture, concept “Person”, eastern-steppe Ukrainian dialects, areal phraseological unit.

Сучасне вивчення фразеологізмів позначене антропоцентризмом, згідно з яким людина постає центральною фігурою, яка аналізує довкілля здебільшого через порівняння зі своїм власним тілом (див. праці М. Алефіренка, О. Андрейченко, В. Білоноженко, І. Задорожної, Ж. Краснобаєвої-Чорної, В. Ужченка, Д. Ужченка та ін.). Як стверджує Г. Багаутдінова, антропоцентричність фразеологізмів зумовлює універсальність образів, тим не менше, внутрішня форма фразеологізмів (їх образи, лінгвокультуреми), розкриваючи самобутність духовної культури народу, специфіку мови, відображає й унікальність образів [3, с. 3].

У ситуації спостереження за певним фрагментом реальності свідомість людини, на думку Т. Тоненчук, звернена на себе саму, що відображає схему утворення соматичних фразеологізмів. Під останніми мовознавець розуміє фразеологічні одиниці, у складі яких є хоча б один компонент, що входить у лексико-семантичну групу назв частин тіла й органів людини [13, с. 5]. Сьогодні значущість соматичних фразеологізмів для культурно-ціннісної парадигми суспільства увиразнено студіюваннями соматичного коду культури (див. праці Р. Батсурен, Л. Савченко, О. Селіванової, І. Чибор та ін.).

Детальну характеристику соматичного (за Ф. Бацивичем, О. Галинською, Л. Савченко, О. Селівановою), або антропоморфного (за Г. Багаутдіновою й І. Токаревою), тілесного (за Д. Гудковим і М. Ковшовою), фізіологічно-соматичного

(за Т. Леонтєвою) коду фразеології подає В. Красних [8]. Дослідниця стверджує, що саме він є найдавнішим з усіх існуючих кодів культури: людина почала аналізувати довкілля з пізнання себе самої (це початковий етап акультурації навколишнього середовища); завершивши це «коло», людина знову відчуває необхідність пізнавати себе, проте вже на якісно новому етапі; отже, через самоусвідомлення розумна істота приходить до опису світу, накладаючи знання про себе саму на реальну дійсність (що й фіксує соматичний код культури). Через окультурення та пізнання довкілля людина повертається до опису безпосередньо себе, ніби «приміряючи» набуті знання про реальність. Ключовою є думка, що саме соматичний код «пронизує» інші, нерозривно з ними поєднуючись, – наприклад, просторовий (адже універсальними одиницями вимірювання простору здавна вважалися параметри людського тіла) або предметний, духовний (уявлення про які людина послідовно формує, базуючись на знаннях, набутих за допомогою безпосередньо органів чуттів або внутрішньої здатності оцінювати, класифікувати явища дійсності з позиції «добре – погано»).

У цьому контексті особливий інтерес для дослідників представляють ареальні фразеологічні одиниці – такі, що побутують на окремії, локальній території (у межах певної говірки чи цілого діалекту), адже репрезентовані ними культурні смисли, що вживаються для опису й оцінної характеристики людини (її внутрішнього та зовніш-

нього світів), здебільшого виявляють свою яскраву самобутність порівняно з літературними.

Фрагментарно вербалізація концепту «Людина» на матеріалі діалектної фразеології Донбасу, зокрема соматичної, презентована в працях Р. Міняйло та Н. Скоробагатько. Так, Р. Міняйло [9], застосовуючи метод семантико-структурного моделювання (48 моделей), установлює своєрідність лінгвокультурної ситуації регіону та підтверджує антропологічний характер ареальних фразеологічних одиниць. Мовознавець виділяє 53 найчастотніші й найрегулярніші концепти-образи, які вербалізуються у фразеологізмах на позначення людини та її психічних, фізичних рис: соматизми (*загребуща рука*), назви предметів побуту (*бочка з пивом, мішок із салом*), фаунізми (*жаба пузата*), флоризми (*гарбуза проглотив*), назви мір (*чотири на чотири*), назви явищ природи (*як ураган літом*), оніми (*язиката Хвеська*), назви сваяцтва та спорідненості (*невістка-кістка*). Соматизми при цьому посідають чільне місце під час вторинної номінації предметів і явищ дійсності. Активними процесами в ареальній фразеології сходу України дослідник називає безперервне формування окремих мікрогруп, видозміну фразем, еволюцію від широкої ареальної варіантності до літературного різновиду, взаємозамінність компонентів, рух від безобразних словосполучень до образних і навпаки, переорієнтацію внутрішньої форми ареальних фразеологічних одиниць тощо.

Н. Скоробагатько [12] установлює семантико-культурологічну своєрідність соматичного коду фразеології та з'ясовує роль концептів-соматизмів (*вуха, голова, очі, п'яти, спина*) в ареальному фразеотворенні: *гріти розпили спиною* («нічого не робити»), *розпилом по голові торохнутий* («дурень»), *верба за вушима росте* («хтось любить купатися»), *гризти п'ятки* («жалкувати»), *умерти з відкритим оком* («здивуватися») тощо. Авторка акцентує увагу на наскрізному антропологічному характері діалектної фразеології.

Актуальність роботи зумовлена недостатністю розвідок, присвячених аналізу окремих культурних кодів, вербалізованих у східностеповій діалектній фразеології, зокрема, їх здатності поєднуватися між собою.

Мета статті полягає у визначенні специфіки соматичного коду культури в репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок. Основними завданнями дослідження є: 1) окреслення обсягу та встановлення лексико-семантичних варіантів соматичного культурного коду концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок; 2) виявлення найхарактерніших для досліджуваного регіону поєднань соматичного коду з іншими (зооморфним, гастрономічним, квантитативним тощо) у межах однієї ареальної фразеологічної одиниці.

Об'єктом дослідження є соматичний код культури концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок. Предмет – фразеологічні одиниці з компонентами-соматизмами. Матеріал дослідження – близько 600 фразеологічних одиниць, зібраних експедицією в смт Новотроїцькому Волноваського району Донецької області (Україна) й оформлених лінгвістичною базою даних.

Соматичний код культури в дослідженні формують 36 соматизмів і 5 соматичних комплексів. Найбільшу продуктивність у репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок виявляють соматизми з п'ятьма та більше лексико-семантичними варіантами (далі – ЛСВ):

1) **око**: 1) ЛСВ «услесливий, який повсякчас намагається бути на виду в кого-небудь» (*без мила в очі лізе*); 2) ЛСВ «безвольний, нерішучий» (*хоч ширни межі очі*); 3) ЛСВ «флегматичний, в'ялий, байдужий» (*і ходить із заплющеними очима*); 4) ЛСВ «підлабузник» (*скоком-боком перед моїм правим оком*); 5) ЛСВ «сильний страх» (*смерть в очах*); 6) ЛСВ «абсолютна виснаженість» (*одні очі осталися (світяться)*); 7) ЛСВ «сильний голод» (*аж на очі нічого не бачить*); 8) ЛСВ «зорове відчуття після сильного удару головою (по голові)» (*аж в очах замиготіло (зарябіло, засвітилося)*); 9) ЛСВ «візуальне сприйняття чогось яскравого» (*аж очі виїдає; аж сліпить в очах*); 10) ЛСВ «візуальне сприйняття чогось рясного» (*в очах мигтить (липотить)*);

2) **голова**: 1) ЛСВ «хитрий, обережний, досвідчений» (*бита голова*); 2) ЛСВ «упертий» (*хоть кіл на голові теши*); 3) ЛСВ «розумово обмежений» (*вавка (дірка) в голові; у голові масла (смазки) не хватає; сквозняк у голові*); 4) ЛСВ «злий, лукавий, придуркуватий» (*голова половою набита*); 5) ЛСВ «сильна потреба» (*аж у голові запаморочилось; у голові засіло*); 6) ЛСВ «головний біль» (*аж голова тріщить; голова аж гуде; голова розривається; голова як не лопне (розпадеться, трісне); голова як чавун (довбня); гуде в голові*); 7) ЛСВ «запаморочення» (*у голові затоломонилось*); 8) ЛСВ «загострити на чомусь занадто багато уваги» (*втовкти в голову*); 9) ЛСВ «говорити дурниці, нісенітниці» (*і в голові не поміщатися; і на голову не натягнеш*);

3) **вухо**: 1) ЛСВ «неуважний, забудькуватий» (*в одне ухо влітає, а з другого вилітає*); 2) ЛСВ «байдужий» (*і за вухом не свербить*); 3) ЛСВ «слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому тощо» (*аж в ухах заляцало*); 4) ЛСВ «дуже спекотно» (*аж вуха горять*); 5) ЛСВ «уважно слухати» (*вуха настобурчити*); 6) ЛСВ «почути дурниці, нісенітниці» (*аж уші в'януть (згортаються)*); 7) ЛСВ «набридати розмовами» (*підсісти на вуха*);

4) **ніс**: 1) ЛСВ «гордовитий, хвалькуватий» (*носом небо зачепив*); 2) ЛСВ «знесилений, стомлений» (*в носі кругло*); 3) ЛСВ «дуже цікава людина, яка все хоче побачити» (*любопитній Варварі ніс (хвіст) одірвали*); 4) ЛСВ «відчуття, яке виникає під впливом сильного потрясіння» (*аж у носі закрутило*); 5) ЛСВ «почути / говорити дурниці, нісенітницю» (*аж ніс почервонів*);

5) **палець**: 1) ЛСВ «бувалий, із великим життєвим досвідом» (*не пальцем деланий*); 2) ЛСВ «лінивий» (*зря й пальцем не шевельне (не нагнеться)*); 3) ЛСВ «дуже старий» (*пальцем доторкнешся і впаде*); 4) ЛСВ «говорити наздогад» (*попадати пальцем в небо*); 5) ЛСВ «сміятися без причини» (*дурень і з пальця сміється*).

Від 2 до 4 ЛСВ мають соматизми:

1) **душа**: 1) ЛСВ «сильний страх» (*душа в чоботах теленькає*); 2) ЛСВ «ділитися переживаннями, таємними думками» (*вивертати душу*); 3) ЛСВ «відчувати тривогу, обурюватися» (*душа тілінається*); 4) ЛСВ «ужити щось натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина» (*душу закислити*);

2) **нога**: 1) ЛСВ «знесилений, стомлений» (*і ноги не підніме; тіки ноги тягає*); 2) ЛСВ «біль у ногах від сильної втоми» (*аж ноги гудуть*); 3) ЛСВ «тремтіння у ногах від довгого ходіння чи стояння» (*аж ноги трусяться; ноги як колодки*); 4) ЛСВ «чинити опір» (*аж ногами в землю вrostи*);

3) **рука**: 1) ЛСВ «талановитий» (*майстер на всі руки; усе в руках горить*); 2) ЛСВ «лінивий» (*і руки у воді(-у) не вмие (вмоче)*); 3) ЛСВ «нероба» (*не відтіля руки повиростали; не з того міста руки виростили; не туди руки стирчать (стоять)*); 4) ЛСВ «сильна потреба» (*аж руки горять (сверблять, трясуться)*);

4) **рот**: 1) ЛСВ «небажаний гість» (*лишний рот страшніше пістолета*); 2) ЛСВ «сильна потреба» (*аж у роті пересохло*); 3) ЛСВ «гніватися, кричати, лаятися» (*аж піна з рота летить*); 4) ЛСВ «ужити щось натщесерце перед тим, як випити горілки чи вина» (*у роті засмачити*);

5) **язик**: 1) ЛСВ «мовчазний» (*мов язик одкусив*); 2) ЛСВ «людина, яка не вмие берегти таємниці, займається пересудами та плітками» (*язик по коліна (як помело)*); 3) ЛСВ «розмовляти заради задоволення» (*плескати язиком*); 4) ЛСВ «унікати розмови» (*язик не розв'яжеш*);

6) **зуби**: 1) ЛСВ «людина, яка завжди досягне свого» (*зубами дрім перекусе*); 2) ЛСВ «сильний голод» (*зуби на полицю закинуть; клацать зубами*); 3) ЛСВ «говорити знехотя, виказуючи явну неповагу до співрозмовника» (*балакати крізь зуби*);

7) **шкура**: 1) ЛСВ «нечутлива людина» (*товста шкура*); 2) ЛСВ «сильна потреба» (*аж шкура болить*); 3) ЛСВ «відчуття нервового збудження, коли хто-небудь поспішає» (*шкура горить*);

8) **кістки**: 1) ЛСВ «знесилений, стомлений» (*кісток не чує*); 2) ЛСВ «гніватися, кричати, лаятися» (*злості повні кістки*);

9) **коліно**: 1) ЛСВ «лінивий» (*рукава по коліна*); 2) ЛСВ «сильний страх» (*аж коліна дрижать*);

10) **спина**: 1) ЛСВ «підлабузник» (*дякую-дякую по спині ломакою*); 2) ЛСВ «опік від сонця» (*як жару хто за спину кинув*);

11) **груди**: 1) ЛСВ «відчувати смуток, печаль» (*аж груди розпирає*); 2) ЛСВ «відчувати біль під грудьми» (*підпирає кілком під груди*);

12) **живіт**: 1) ЛСВ «сильний голод» (*аж за живіт тягне; в животі сум завівся*); 2) ЛСВ «відчуття болю в животі» (*взяло за живіт*);

13) **кишки**: 1) ЛСВ «сильний голод» (*аж кишки (ковбаси) болять; кишки злилися*); 2) ЛСВ «бурчання в животі» (*кишки сваряться (марши грають)*);

14) **серце**: 1) ЛСВ «слухове відчуття після сильного вибуху, удару грому тощо» (*аж серце закалатало*); 2) ЛСВ «відчуття, яке виникає під впливом сильного потрясіння» (*аж серце зайшлося (затіпалося, заходилося)*);

15) **губи**: 1) ЛСВ «людина, яка завдасть кому-небудь прикрощів і прикинеться невинною» (*укусе й губи поховає*); 2) ЛСВ «говорити знехотя, показуючи явну неповагу до співрозмовника» (*балакати через губу; через губу не плюне*);

16) **волосся**: 1) ЛСВ «схожі один на одного» (*волос у волос, голос у голос*); 2) ЛСВ «дуже старатися» (*аж із волосся (стріхи) дощ тече*);

17) **мозок**: 1) ЛСВ «розумово обмежений» (*мозги риплять (скрегочуть); засняділо в мозгах*); 2) ЛСВ «втратити розум через старість» (*мозги висохли*).

Один ЛСВ презентують соматизми: **горло** – «жадібний і жорстокий» (*їсть і не вдавиться – щоб воно тобі попереки горла застряло*); **грива** – «брехати, вигадувати» (*чесать гриву*); **кулак** – «нервувати, але стримати себе» (*стиснути нерви в кулак*); **лапа** – «впливова людина» (*волохата лапа*); **морда** – «дуже гладкий» (*аж морда лопається*); **печінка** – «відчувати холод» + «сильний страх» (*аж печінки холонуть*); **піт** – «дуже старатися» (*аж піт виступив*); **ребра** – «абсолютна виснаженість» (*одні ребра стирчать*); **скули** – «кисла страва» (*аж скули звело*); **слина** – «сильний голод» (*аж слюна тече*); **тіло** – «відчувати холод» (*морозом по тілу дере*); **хвіст** – «поводитися нестримано, гостро реагувати на зауваження» (*віжка під хвіст попала*); **чуб** – «сварка» (*аж чуби вгору попідіймались*); **щелепа** – «кисла страва» (*аж за щелепи хвата*).

Зафіксовано й 5 соматичних комплексів:

1) **«вуха + спина»** – «сильний страх» (*покласати вуха на спину*);

2) **«ніс + соплі»** – «відчувати холод» (*під носом соплі замерзають*);

3) «**живіт + спина**» – 1) «сильний голод» (*живіт до спини приріс*); 2) «дуже худий» (*живіт через спину чухати*);

4) «**живіт + ребра**» – «дуже худий» (*живіт між ребрами провалився*);

5) «**очі + ріг**» – «сильне напруження» (*аж очі рогом стали*).

Соматичний код культури активно поєднується з іншими кодами.

1. Соматичний і зооморфний коди:

1) «**вовк + вухо**» – «спритний» (*зуміє впіймать і вовка за вухо*);

2) «**жираф + голова**» – «вдавати дуже розумного, всезнайка» (*задрати голову як жираф*);

3) «**змія + серце**» – «відчувати смуток, печаль» (*змія серце жалє*);

4) «**кіт + хвіст**» – «бездарний, нікчемний» (*і хвоста коту не зав'язе*);

5) «**оса + хвіст**» – «поводитися нестримано, гостро реагувати на зауваження» (*оса сіла під хвіст*).

2. Соматичний і гастрономічний коди:

1) «**вухо + сало**» – «дуже гладкий» (*аж сало з вух капає*);

2) «**голова + гарбуз**» – «некмітливий, нетямущий» (*голова як гарбуз*);

3) «**живіт + сало**» – «стан, коли їжа пішла на користь і хто-небудь почав гладшати» (*живіт сало зав'язав*);

4) «**зуб + зерно**» – «сильний голод» (*зеринку хоть на одну зубинку*);

5) «**мозок + капуста / буряк**» – «розово обмежений» (*замість мозку капуста (буряк, опілки)*).

3. Соматичний і квантитативний коди:

1) «**вухо + обидва**» – «вимагати уваги» (*чуй мене в обидва уха*);

2) «**голова + сьомий**» – «розово обмежений» (*без сьомої заклопки в голові*);

3) «**рот + два**» – «людина, яка намагається одночасно мати зиск у кількох справах» (*з одним ротом на два обіди*);

4) «**нога + один + два**» – «схожі один на одного» (*два чоботи на одну ногу*).

4. Соматичний і природний коди:

1) «**мороз + шкура**» – «сильний страх» (*аж мороз поза шкурою дере*);

2) «**голова + завірюха**» – «запаморочення» (*у голові завірюха*);

3) «**голова + хмара**» – «дуже високий» (*головою хмари підтирає*).

5. Соматичний і релігійний коди:

1) «**Бог + живіт**» – «злий, лукавий, придуркуватий» (*без Бога в животі й царя в голові*);

2) «**Бог + борода**» – «гордовитий, хвалькуватий» (*дума, що Бога за бороду взяв*).

6. Соматичний і колоративний коди: «**п'яти + червоний**» – «соромитися» (*аж п'яти почервоніли*).

7. Соматичний, зооморфний і гастрономічний коди: «**вовк + вухо + мед**» – «гультай і ледар» (*тягнуть вовка до меду, а від меду – хвіст одірвали*).

8. Соматичний, зооморфний і квантитативний коди: «**чорт + роги + два**» – «погана людина» (*чорт із двома рогами*).

Отже, соматичний код культури концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок формують 36 соматизмів і 5 соматичних комплексів, які беруть участь в образній мотивації фразеологічної одиниці. Найбільшу продуктивність у репрезентації концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок виявляють соматизми *око, голова, вухо, ніс, палець*, а найменшу – соматизми *горло, грива, кулак, лапа, морда, печінка, ніт, ребра, скули, слина, тіло, хвіст, чуб, щелепа*. Аналіз семантичних особливостей зібраних ареальних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом засвідчив таку особливість їхнього функційного використання, як переважно негативно-оцінна характеристика людини. Найчастотнішу поєднуваність соматичний код виявляє із зооморфним, гастрономічним і квантитативним кодами, демонструючи свою ключову для пізнання й усвідомлення довкілля роль.

Перспективу вбачаємо у виявленні специфіки колоративного, квантитативного, природного й інших кодів культури концепту «Людина» у фразеології східностепових українських говірок.

Література

1. Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології / М. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 135 с.
2. Андрейченко О. Фразеологізми із соматичним компонентом у текстах політичних дискусій / О. Андрейченко // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2004. – № 53. – С. 7–11.
3. Багаутдинова Г. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты : автореф. дис. д-ра филол. наук : 10.02.20 / Г. Багаутдинова. – Казань, 2007. – 45 с.
4. Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира во фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Р. Батсурэн. – Саратов, 2010. – 26 с.
5. Білоноженко В. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. Білоноженко, І. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
6. Задорожна І. Семантичні та сполучувальні властивості компонентів фразеологізмів у німецькій мові : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / І. Задорожна. – Львів, 2003. – 267 с.

7. Краснобаєва-Чорна Ж. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. Краснобаєва-Чорна. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
8. Красных В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) / В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. – М. : МАКС Пресс, 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
9. Міняйло Р. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. Міняйло. – Донецьк, 2001. – 19 с.
10. Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : [монографія] / Л. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
11. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – Київ-Черкаси, 2004. – 258 с.
12. Скоробагатько Н. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнолобужанських і східностепових говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Скоробагатько. – Луганськ, 2009. – 20 с.
13. Тоненчук Т. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Тоненчук. – Чернівці, 2015. – 284 с.
14. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія / В. Ужченко. – Луганськ : Університетське видавництво «Альма-матер», 2003. – 362 с.
15. Чибор І. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Чибор. – Чернівці, 2016. – 20 с.

УДК 808.3+808.2:801

Глущенко В. А.

ІСТОРИКО-ФОНЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ О. О. ПОТЕБНІ В ОЦІНЦІ М. М. СОКОЛОВА

Подана М.М. Соколовим оцінка поглядів О.О. Потебні на генетичні зв'язки мов, фонетичний закон і аналогію є однобічною та спрощеною. Взаємозв'язки східнослов'янських мов зі старослов'янською висвітлено в працях Потебні з позицій порівняльно-історичного методу. Потебня розглядав взаємопов'язані фонетичні закони, що в його трактуванні постають як точні, поширюються не тільки на окремі звуки, а й на їхні ознаки (концепція кількісних змін приголосних).

Ключові слова: історико-фонетичні дослідження, генетичні зв'язки мов, фонетичний закон, аналогія.

Глущенко В. А. Историко-фонетические исследования А. А. Потебни в оценке Н. Н. Соколова. – Статья.

Представленная Н.Н. Соколовым оценка взглядов А.А. Потебни на генетические связи языков, фонетический закон и аналогию является односторонней и упрощенной. Взаимосвязи восточнославянских языков со старославянским представлены в трудах Потебни с позиций сравнительно-исторического метода. Потебня рассматривал взаимосвязанные фонетические законы, которые в его трактовке предстают как точные, распространяются не только на отдельные звуки, но и на их признаки (концепция количественных изменений согласных).

Ключевые слова: историко-фонетические исследования, генетические связи языков, фонетический закон, аналогия.

Glushchenko V. A. Historic and phonetic works of O. O. Potebnya estimated by N. N. Sokolov. – Article.

The estimation of O. O. Potebnya's views on genetic bonds of languages, phonetic law and analogy that was given by N. N. Sokolov is one-sided and simplified. The interconnection of East Slavic languages and Old Slavonic has been represented in Potebnya's works from the point of view of comparative historic method. Potebnya studied the interconnected phonetic laws which in his interpretation are exact and are applied not only to definite sounds, but to their features (the conception of qualitative changes of vowels).

Key words: historic and phonetic works, genetic bonds of languages, phonetic law, analogy.

Праці О.О. Потебні з історичної фонетики східнослов'янських мов – одна з найважливіших частин його наукової спадщини. Проте в сучасній історіографії мовознавства історико-фонетичні дослідження О.О. Потебні недооцінюються: їх аналіз із методологічних позицій міститься лише в студіях окремих дослідників [8; 5, 40–101; 6].

Не завжди знаходили належну оцінку історико-фонетичні праці Потебні й у минулому. Ми маємо на увазі рецензію представника Московської лінгвістичної школи М.М. Соколова на книжку І.М. Белоруссова «Синтаксис русского языка в исследованиях А.А. Потебни» [1]. Рецензія містить багато цікавих, хоча й не завжди зважених і справедливих (через полемічну заостреність) думок щодо лінгвістичних праць Потебні в цілому та його історико-фонетичних досліджень зокрема. Звернення до цієї рецензії, її характеристика з позицій сучасного мовознавства видаються надзвичайно важливими.

Стисла характеристика рецензії Соколова міститься в монографії Ф.М. Березіна [2, с. 68–69]. Більш докладно цю рецензію досліджено в наших працях [5, 40–41, 57–58, 75–78, 100–101; 4]. Наведений у них матеріал потребує певної конкретизації.

У пропонованій статті результати дослідження викладено в доповненому вигляді. Її актуальність зумовлена важливістю висвітлення особливостей методології історико-фонетичних студій Потебні в лінгвістично-історичному аспекті, полемічністю низки тверджень Соколова, пов'язаних з оцінкою поглядів Потебні на генетичні зв'язки мов, фонетичні закони й аналогію.

Ми ставимо за мету виявити, чи є об'єктивними й справедливими висновки Соколова, якою мі-

рою вони відбивають реальні досягнення й вади історико-фонетичних студій Потебні.

Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) розкрити зміст тверджень Соколова, пов'язаних з інтерпретацією поглядів Потебні на генетичні зв'язки мов, фонетичні закони й аналогію; 2) дати оцінку трактуванням Соколова з позицій сучасної лінгвістичної історіографії та компаративістики.

Надалі ми неодноразово будемо звертатися до оцінок Соколова, поданих у зв'язку з тими або іншими конкретними питаннями. Наведемо загальні положення рецензії.

Соколов характеризує Потебню як «ученого епохи перехідної», у чиїх працях «можна зустріти <...> суміш старого й нового, того, що віджило, і того, що не народилося ще, рутини й творчості» [13, с. 350]. Це виявилось, зокрема, у тому, що Потебня, на думку Соколова, не взяв на озброєння нових прийомів дослідження, вироблених його сучасниками: Потебня «визнавав за краще «проникати в сиву давнину нутром», як каже п. Белоруссов, а не за допомогою тих способів, якими вже володіла сучасна йому наука» [13, с. 350]. Серед її представників Соколов називає «школу Бругмана – Лескіна та відповідних їй за часом російських лінгвістів (кінця 70-х і 80-х років)», тобто молодограматиків (учених Лейпцизької лінгвістичної школи) і, очевидно, серед російських мовознавців насамперед П.Ф. Фортунатова та І.О. Бодуена де Куртене.

Рецензент особливо наголошує на тому, що загальні теоретичні настанови та прийоми дослідження Потебні були застарілими й не відповідали вимогам часу: «Його погляди та прийоми дослідження, перш ніж знаходили собі гідних послідовників і продовжувачів, перш ніж навіть

удостоювалися серйозної критичної оцінки, виявлялися вже застарілими й через те непотрібними» [13, с. 349]. Праці Потебні «швидко старіли й не удостоювалися належної оцінки» у зв'язку з низкою істотних недоліків [13, с. 355]; тезу про «швидке старіння» Соколов поширював на «загальні думки про мову» та «фонетичні праці» Потебні [13, с. 355].

Чи є висновки Соколова об'єктивними? Якою мірою вони відбивають досягнення й недоліки історико-фонетичних студій фундатора Харківської лінгвістичної школи?

Зосереджуючи увагу на етапах еволюції фонетичної системи, учені Харківської школи (О.О. Потебня, М.О. Колосов і П.Г. Житецький) реконструювали певні синхронні зрізи. Для Колосова та Житецького хронологічно граничними є явища прасхіднослов'янської мови («спільноруської прамови») у період, який безпосередньо передував виникненню писемності на Русі [9, VIII, с. 14; 7, с. 31]. Праслов'янські архетипи розглянуто в працях Колосова та Житецького лише спорадично.

Інша картина спостерігається в студіях Потебні. У зв'язку з реконструкцією прасхіднослов'янської мови Потебня звертається до праслов'янської, його цікавить пізня епоха історії праслов'янської мови – епоха її розпаду. З вивченням лише одного синхронного зрізу праслов'янської мови пов'язані такі особливості її реконструкції, як статичність і порівняно невелика глибина. Значно більшою в Потебні є глибина реконструкції прасхіднослов'янської мови – від моменту виділення її з «південно-східної групи» до часу виникнення окремих «руських наріч» (східнослов'янських мов). Наявність у працях ученого двох синхронних зрізів прасхіднослов'янської мови дозволяє зробити висновок про динамічний характер її реконструкції [5, с. 56–57].

Тут доречно буде повернутися до рецензії Соколова. Він пише: «Дивною взагалі видається в працях Потебні спорідненість мов, фактами яких йому доводиться оперувати. Порівнюючи факти споріднених мов, він шукає тільки певні аналогії для підтвердження можливості своєї думки й подальших висновків про історію того чи іншого явища в цих мовах не робить. Справжні співвідношення цих мов за походженням для нього ніби не існують зовсім» [13, с. 353–354]. Розкриваючи далі цю тезу, Соколов відзначає, що східнослов'янські мови мають у Потебні «якийсь незрозумілий історичний зв'язок зі старослов'янською, яку він називає просто слов'янською мовою» [13, с. 354]. До того ж термін *слов'янський* Потебня вживає «і для характеристики деяких рис, спільних для всіх слов'янських мов», проте «епохи спільнослов'янської, так само, як і спільноіндоєвропейської, у нього немає зовсім» [13, с. 354]. Звідси

висновок Соколова про «невиразність історичної перспективи» в Потебні [13, с. 354].

Розглянемо ці твердження Соколова. Звернення до праць Потебні [5, с. 54–57] спростовує тезу про те, що в студіях Потебні «епохи спільнослов'янської» немає: розглядаючи історію фонетичних явищ східнослов'янських мов, Потебня в низці випадків послідовно реконструює архетипи та фонетичні закони праслов'янської мови періоду «спільного життя» південних і східних слов'ян, «спільноруської мови» (прасхіднослов'янської мови), «спільновеликоруського» й «малоруського» *наріч* давньої епохи.

Інша річ, що Потебня, Колосов і Житецький не прагнули до реконструкції явищ праіндоєвропейської мови (у чому щодо студій Потебні Соколов мав рацію) і не ставили за мету реконструювати всі давні фонетичні зміни в праслов'янській і прасхіднослов'янській мовах. Цю особливість можна пояснити тим, що Потебня, Колосов і Житецький, якщо брати до уваги поданий у їхніх працях історико-фонетичний матеріал, не вважали реконструкцію прамов одним із найважливіших завдань історико-лінгвістичного дослідження. Таку вимогу пізніше висунули вчені Московської школи, які надавали реконструкції прамов (з установленням максимально можливої кількості архетипів і фонетичних законів) значно більшої ваги. Саме це, безсумнівно, і викликало зазначену оцінку Соколова [5, с. 57].

Він, безумовно, мав рацію, коли писав про нечіткість уживання терміна *слов'янський* у студіях Потебні. Цю нечіткість Потебня успадкував від мовознавців 20-х – 60-х рр. XIX ст. Щодо тези Соколова про «незрозумілий історичний зв'язок» східнослов'янських мов зі старослов'янською, то її, очевидно, побудовано на непорозумінні: звернення до праць Потебні показує, що взаємозв'язки східнослов'янських мов і старослов'янської представлено в них із належною чіткістю. Це відбивало рівень розвитку тогочасного порівняльно-історичного мовознавства [5, с. 58].

Позиція Соколова щодо «спорідненості мов» у Потебні стане зрозумілою, якщо взяти до уваги, що в працях учених Харківської школи факти неблизькоспоріднених мов порівнюються безпосередньо, а в студіях учених Московської школи – лише за допомогою реконструйованих прамов [5, с. 58, 129].

Проте необхідно підкреслити, що праці вчених Московської школи є пізнішими за часом: історико-фонетичні студії мовознавців Харківської школи передували їм. Очевидно, вимогу порівнювати факти неблизькоспоріднених мов не безпосередньо, а за допомогою реконструйованих прамов слід розглядати як подальше (порівняно з ученими Харківської школи) удосконалення процедури лінгвістичної реконструкції в студіях мовознавців

Московської школи [5, с. 58]. Отже, факти не підтверджують висновок Соколова про те, що праця Потебні притаманна «невиразність історичної перспективи».

На думку Соколова, у Потебні «не можна шукати того точного ставлення до фонетичного закону, яке є одним із головних надбань нової лінгвістичної школи» [13, с. 353] (очевидно, Соколов мав на увазі вчених Лейпцизької лінгвістичної школи, а серед російських мовознавців – учених Московської та Казанської лінгвістичних шкіл на чолі з Фортунатовим і Бодуеном де Куртене). Більше того, «судячи з його (Потебні – В. Г.) праць, кожна форма в мові живе самостійно» [13, с. 353].

Чи мав Соколов підстави для такого висновку? Звернемося до рецензії Фортунатова на статтю Потебні «Этимологические заметки. Начальные сочетания *лы-, ры-, лу-, ру-* = основным **ал, *ар*»¹. (рецензію згадує В.Ю. Франчук [17, с. 83]).

Фортунатов уважав, що Потебні не вдалося показати закономірність виникнення початкових *лы-, ры-* в слов'янських мовах з **al, *ar*: стаття Потебні «насамперед викликає запитання, які автор залишає без відповіді: як пояснює п. Потебня поступовий процес утворення початкових слов'янських *лы-, ры-* з *al, ar*, як дивиться він на появу *у* (тобто спільнослов[']янського] дифтонга *ou*) у цих *лу-, ру-* з *al, ar*?» [15, с. 33–34]. Отже, на думку Фортунатова, у зображенні Потебні слов'янський перехід *a > u*, *у* в цілому є невмотивованим.

Далі Фортунатов відзначає, що в цій статті Потебні «читач знаходить тільки окремі слова, у яких п. Потебня вважає за можливе пояснювати початкові *лы-, ры-, лу-, ру-* з *al, ar*» [15, с. 34]. Ті пояснення, які Потебня дає фонетичним переходам, що, на його думку, відбулися в окремих словах [12, с. 8], Фортунатов вважає непереконаливими: переходи виступають як фонетично незакономірні, довільні, причому Потебня віддає перевагу складним поясненням. Так, за Фортунатовим, «зовсім загадковим» у трактуванні Потебні є «утворення **луна, лунка* з гаданої основи **арна*, яка до того ж невідома з інших мов» [15, с. 34]. Відзначивши цю «загадковість», Фортунатов запитує: «Які проміжні форми (виділено нами – В.

Г.) допускає тут п. Потебня й на якій підставі?» [15, с. 34]. Фортунатов переконаний, що необхідно визнати за краще більш просте та фонетично закономірне пояснення: «Ми не розуміємо й того, чому цьому сміливому поясненню необхідно віддати перевагу над правильним у фонетичному відношенні (виділено нами – В. Г.) і ясним за значенням зіставленням слова *лунка* з відомим коренем *lu, lū* «різати, рвати» [15, с. 34]. Непереконаливим видається Фортунатову й посилення Потебні на слово *воронка*: «П. Потебня посиляється на «подібне за значенням» (?) *воронка*, але якщо б навіть його міркування щодо останнього слова були правильні (а первісна тожність цього **varna* зі слов[']янським] *рана* є сумнівною), вони не доводили б усе-таки походження *лунка* з **арна*» [15, с. 34]².

Отже, звернення до рецензії Фортунатова показує, що він убачав істотну ваду дослідження Потебні у відсутності точного застосування фонетичних законів до фактів історії мови.

Дійсно, аналіз етимологічних розвідок Потебні, здійснених на матеріалі індоєвропейських мов, підтверджує це. У чому ж причина? З погляду Потебні, «звуки зазнають зміни, руйнування лише тоді, коли пов'язане з ними значення втрачає свою важливість для думки» [11, с. 20]. У цьому, очевидно, полягає ключ до розуміння позиції Потебні. У його трактуванні фонетика тісно пов'язана із семантикою (на відміну від поглядів учених Московської школи; про це свідчить здійснене нами фронтальне вивчення їхніх праць).

Проте в дослідженнях з історичної фонетики східнослов'янських мов Потебня розглядає взаємопов'язані фонетичні закони, які в його інтерпретації постають як точні, поширюються не тільки на окремі звуки, а й на їхні ознаки. Ми маємо на увазі такі ознаки приголосних, як сила й слабкість, глухість і дзвінкість, проривність і фрикативність, твердість і м'якість. Ці ознаки проаналізовано в межах потебнянської концепції кількісних змін приголосних в історії східнослов'янських мов. Докладно концепцію кількісних змін приголосних висвітлено в нашій монографії [5, с. 78–82, 87–91, 95]. Стисло охарактеризуємо її.

До кількісних змін приголосних Потебня відносив «ослаблення» приголосних та їх «підсилення».

¹ Статтю було вміщено в 1-му номері журналу «Русский филологический вестник», що вийшов у 1879 р. (с. 75–91). Згодом вона побачила світ як початок 2-ї частини праці Потебні «К истории звуков русского языка» [12, с. 1–11]. Далі ми посилаємося на це видання. Рецензію Фортунатова було опубліковано того ж 1879 р. У цей час Фортунатов, якому минуло 31 рік, був уже досвідченим ученим, що висунув низку сміливих і оригінальних ідей, які згодом склали основу мовознавчих поглядів його учнів, лінгвістів Московської школи. Ці ідеї були висловлені Фортунатовим у його лекційних курсах (учений читав їх із січня 1876 р.) і в магістерській дисертації (1875 р.). Рецензію Фортунатова згадує В.Ю. Франчук [17, с. 83].

² Потебнянську етимологію слова *лунка* не було прийнято в подальших дослідженнях. Характерно, що, зокрема, М. Фасмер її взагалі не згадує. Щоправда, зближення з давньоіндійськими формами *lunāti, lunōti* «ріже, відрізає» (а саме їх, очевидно, мав на увазі Фортунатов) Фасмер заперечує [14, с. 534].

Включивши в явище «ослаблення» приголосних занепад приголосних, спірантизацію проривних і африкат і африкатизацію проривних, одзвінчення глухих, учений запропонував широке трактування консонантного еліпсиса, яке виявилось перспективним у лінгвістиці ХХ ст. До «ослаблень» Потебня відносив, зокрема, перехідне пом'якшення приголосних унаслідок праслов'янських йотацій і палаталізацій, а також пом'якшення й подовження приголосних у сполученнях з *j*. Як «ослаблення» Потебня розглядав і перехід *v* (на губно-губний або губно-зубний характер цього приголосного вчений не вказував) та *л* в *ў* (у нескладове).

Різновидами «підсилення» приголосних Потебня вважав перехід фрикативних в африкати та проривні й оглушення дзвінких.

Оригінальна потебнянська концепція дозволила об'єднати такі мовні факти (узяті в їхній історії), які до виходу праць Потебні розглядалися як різні. Концепція кількісних змін приголосних дозволила охопити практично всі фонетичні закони в історії консонантних систем східнослов'янських мов. Хоча розглянуті ним фонетичні закони Потебня об'єднував на фізіологічній основі як такі, що мають подібний механізм, об'єктивно вони пов'язані між собою на фонологічному рівні, що було показано в дослідженнях ХХ ст.

Отже, твердження Соколова про те, що в студіях Потебні «кожна форма в мові живе самостійно», не відповідає реальним фактам.

Пояснення через аналогію (у разі, коли встановити фонетичну причину певної зміни видавалось неможливим) можна знайти в працях Колосова. Так, він відзначав, що дією аналогії викликана поява в російській мові таких форм, як *о волке* (пор. *волк*), *пекешь* (пор. *пеку*); з останньою формою Колосов зіставляв *толчу* (пор. *толчешь*) [10, с. 140–141]. За аналогією з'являється й *о* на місці етимологічного *ѣ* в російських формах типу *гнѣзда* [10, с. 75].

Проте в Потебні звернень до чинника аналогії немає. Це відзначав Соколов: хоча Потебня був послідовником Й. Гербарта (його асоціативна психологія стала основою вчення про аналогію), посилань на аналогію Потебня не дає [13, с. 352–353]. З погляду Соколова, це є істотним недоліком і свідчить про те, що Потебня не повною мірою враховував досягнення сучасної йому науки [13, с. 353]. Однак із таким поясненням погодитися важко. На думку Л.А. Булаховського, Потебня не звертався до чинника аналогії тому, що він не приймав «механічних або механізуючих живий процес схем», тобто вважав пояснення за аналогією механістичними [3, с. 43].

Отже, подана Соколовим оцінка поглядів Потебні на генетичні зв'язки мов, фонетичні закони й аналогію є однобічною та спрощеною.

Історико-фонетичні дослідження Потебні дійсно, за словами Соколова, «не удостоювалися на-

лежної оцінки» сучасників; але з наведених фактів випливає, що це було наслідком не «швидкого старіння» загальних настанов і прийомів Потебні, а навпаки, сміливого, по-справжньому новаторського розв'язання ним проблем історичної фонетики східнослов'янських мов (концепція кількісних змін приголосних). У самому судженні Соколова про брак «належної оцінки» історико-фонетичних студій Потебні в сучасній йому лінгвістиці внаслідок «швидкого старіння» є протиріччя. Соколов стверджує, що їх оцінювали нижче, ніж вони на те заслуговували; а це зовсім не узгоджується з його ж тезою про «швидке старіння».

Не можна не прийняти твердження Соколова про поєднання в студіях Потебні старого й нового (без наступності неможливий розвиток будь-якої науки), проте вживання Соколовим таких слів, як *суміш* і *рутина*, свідчить, безсумнівно, про упередженість рецензента.

Отже, загальна оцінка Соколова, його спроби протиставити методологічні позиції Потебні та вчених Московської школи є неправомірними.

На нашу думку, однобічно критичний характер оцінок Соколова зумовлений тим, що до історико-фонетичної спадщини Потебні він підходив не як історіограф мовознавства, а з погляду так званої «асиміляції минулого»; такий підхід неповною мірою враховує принцип історизму у висвітленні наукових надбань лінгвістів минулого й не забезпечує об'єктивності й експланаторності пояснень.

Важливо відзначити, що в примітці редакції «Известий Отделения русского языка и словесности» до рецензії Соколова підкреслено, що редакція «не може погодитися з поданою тут оцінкою й не вважає справедливим *суворий вирок* (виділено нами – В. Г.) Соколова» [13, с. 347].

Висловимо припущення, що примітку написав О.О. Шахматов, який у цей час редагував «Известия Отделения русского языка и словесности». Відомо, що Шахматов добре опрацював студії Потебні ще під час навчання в гімназії. Він глибоко – на все своє творче життя – засвоїв низку думок Потебні, зокрема твердження про різний час занепаду редукованих на східнослов'янському терені [16, с. 36]. Високу оцінку історико-фонетичної спадщини фундатора Харківської школи можна знайти в низці праць Шахматова. Ці та інші факти ставлення Шахматова до наукової творчості Потебні [16, с. 36–44] необхідно враховувати під час розв'язання проблеми наступності розвитку українського й російського порівняльно-історичного мовознавства.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: 1) подана Соколовим оцінка поглядів Потебні на генетичні зв'язки мов, фонетичний закон і аналогію є однобічною та спрощеною; 2) взаємозв'язки слов'янських мов висвітлено в пра-

цях Потебні з позицій порівняльно-історичного методу; 3) Потебня розглядав взаємопов'язані фонетичні закони, що в його трактуванні постають як точні, поширюються не тільки на окремі звуки, а й на їхні ознаки; 4) однобічно критичний характер оцінок Соколова зумовлений тим, що до історико-фонетичної спадщини Потебні він підходив не як історіограф мовознавства, а з погляду «аси-

міляції минулого»; 5) висунуті Соколовим тези не відбивали позиції інших представників Московської лінгвістичної школи.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в поглибленому вивченні наукової спадщини Потебні й інших представників Харківської лінгвістичної школи в контексті мовознавства XIX – початку XXI ст.

Література

1. Белоруссов И.М. Синтаксис русского языка в исследованиях А.А. Потебни / И.М. Белоруссов. – Орел, 1902. – 258 с.
2. Березин Ф.М. Русское языкознание конца XIX – начала XX в. / Ф.М. Березин / отв. ред. Ф.П. Филин. – М. : Наука, 1976. – 366 с.
3. Булаховский Л.А. Потебня-лингвист / Л.А. Булаховский // Уч. зап. Моск. ун-та. – 1946. – Вып. 107. – Т. 3. – Кн. 2. – С. 36–62.
4. Глущенко В.А. Методологія досліджень О.О. Потебні в інтерпретації М.М. Соколова / В.А. Глущенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 221. – Вип. 209. Філологія. Мовознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 16–19.
5. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському й російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В.А. Глущенко / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. О.Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
6. Глущенко В.А. Систематизація історико-фонетичного матеріалу в студіях О.О. Потебні / В.А. Глущенко // О.О. Потебня й актуальні питання мови та культури : зб. наук. праць / відп. ред. В.Ю. Франчук. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 173–180.
7. Житецкий П.И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П.И. Житецкий. – К., 1876. – IV, 376 с.
8. Колесов В.В. Сравнительно-исторический метод в трудах А.А. Потебни / В.В. Колесов // Наукова спадщина О.О. Потебні й сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О.О. Потебні : зб. наук. праць / відп. ред. В.Ю. Франчук. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 25–39.
9. Колосов М.А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка / М.А. Колосов. – Варшава, 1878. – X, 270 с.
10. Колосов М.А. Очерк истории звуков и форм русского языка с XI по XVI столетие / М.А. Колосов. – Варшава, 1872. – 192 с.
11. Потебня А.А. Два исследования о звуках русского языка: I. О полногласии. II. О звуковых особенностях русских наречий / А.А. Потебня. – Воронеж, 1866. – 156 с.
12. Потебня А.А. К истории звуков русского языка : этимологические и другие заметки / А.А. Потебня. – Варшава, 1880. – Ч. 2. – II, 31, 70, 25 с.
13. Соколов Н.Н. [Рец. :] Синтаксис русского языка в исследованиях Потебни : изложил И. Белоруссов. Орел, 1902 / Н.Н. Соколов // Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности. – 1903. – Т. 8. – Кн. 2. – С. 347–366.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер – Изд. 2-е. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2. – 672 с.
15. Фортунатов Ф.Ф. Русский филологический вестник. 1879 г. № 1-й ([Рец. :] Потебня А.А. Этимологические заметки. Начальные сочетания лы-, ры-, лу-, ру- = основным *ал, *ар) / Ф.Ф. Фортунатов // Критическое обозрение. – 1879. – № 7. – С. 33–35.
16. Франчук В.Ю. О.О. Шахматов і наукова спадщина О.О. Потебні / В.Ю. Франчук // Мовознавство. – 1974. – № 3. – С. 36–44.
17. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня / В.Ю. Франчук. – К. : Наук. думка, 1975. – 92 с.

УДК 81.161.2

Климентова О. В.

МЕДІАРЕАЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню медіалінгвістичної дискурсивної специфіки сучасних українських релігійних засобів масової інформації. Особливу увагу приділено мовленнєвій поведінці актантів релігійного медіапростору, новим функціям лінгвістики в інформаційно-комунікативному суспільстві, лінгвосугестивним технікам маніпуляції.

Ключові слова: медійний дискурс, релігійні медіа, інформаційна функція, функція впливу, лінгвосугестивна функція.

Климентова Е. В. Медиареальность религиозной коммуникации в Украине. – Статья.

Статья посвящена исследованию медиалингвистической дискурсивной специфики современных украинских религиозных средств массовой информации. Особое внимание уделено языковому поведению актантов религиозного медианпространства, новым функциям лингвистики в информационно-коммуникативном обществе, лингвосугестивным техникам манипуляции.

Ключевые слова: медийный дискурс, религиозные медиа, информационная функция, функция воздействия, лингвосугестивная функция.

Klymentova O. V. Media reality of religious communication in Ukraine. – Article.

The given article deals with media linguistic discourse of the modern Ukrainian religious media. The article observes peculiarity of the behavior of aktants of religious media sphere in Ukraine, and also identifies the new functions of media linguistics in information-communicative society. The peculiarities of realization of the verbal influence in the religious discourse are analyzed in the article.

Key words: lingvo-suggestive influence, media discourse, religious media, information function, function of influence, lingvo-suggestive function, expansive addressed program.

Релігійні медіа як актанти інформаційного простору в Україні дотепер залишаються практично недослідженим медіапродуктом. Вивчення мовленнєвої специфіки функціонування релігійних медійних когніотипів дає змогу скласти більш повне уявлення про сучасний український медіадискурс в аспектології чинників його конструювання, оскільки певні мовні патерни корелюють із певними метапрограмами життєстворення особистості. Це має велике прикладне значення для вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням психоекологічного функціонування інформаційного простору в Україні, зокрема тих, які мають стратегічний характер. Практика свідчить, що когнітивні структури пізнання та представлення реальності крізь призму релігійних цінностей можуть бути амбівалентними і суттєво впливати як на процеси об'єднання людських ресурсів для вирішення найрізноманітніших соціальних проблем, так і на процеси суспільної (міжкультурної, міжетнічної, геополітичної, особистісної) дестабілізації. Це зумовлює актуальність наукового аналізу релігійних медіа як інструменту конструювання соціокультурної і політичної реальності.

Розбудовою багатоаспектної медіалінгвістичної проблематики для дослідження специфіки відображення різних сфер суспільного життя засобів масової інформації (далі – ЗМІ) займаються вітчизняні й зарубіжні науковці (Д.В. Дергач, Ю.С. Макарець, М.В. Мамич, Г.Г. Почепцов, В.В. Різун, Д.Ю. Сизонов, Г.Я. Солганик, О.А. Стишов, Н.М. Фіголь, Л.І. Шевченко, Н.П. Шумарова, Л. Мановіч, П. Знук та ін.). Водночас медіаконтент різних сфер людської життєдіяльності досліджений нерівномірно, має свою дискурсивну специфіку і залишається недостатньо осмисленою міждисциплінар-

ною проблемою, наукове вивчення якої в Україні розпочалося порівняно нещодавно.

Мета статті – проаналізувати внесок українських релігійних медіаресурсів у процес конструювання соціокультурної і політичної реальності українського сьогодення.

Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання:

1) з'ясувати склад актантів українського релігійного медіапростору;

2) дослідити дискурсивну специфіку релігійних медіа стосовно основних параметрів: цільового, мовленнєвого, когнітивного, текстового.

За статистичними даними, на «2001 р. в Україні нараховувалося понад 200 друкованих видань релігійного характеру, приналежних тій чи іншій конфесії або поза- чи понадконфесійних, які так чи інакше потрапляють до загального реєстру релігійних друкованих видань, тобто таких, які пройшли певну реєстрацію або мають більш-менш масовий характер (тираж від кількох сотень до кількох тисяч екземплярів). До цього необхідно додати незліченну кількість дрібних релігійних видань, переважно парафіяльних газет, тираж яких може обмежуватися кількома десятками або сотнями і які поширюються в межах однієї парафії. Таким чином, можна говорити про доволі чисельну кількість друкованих релігійних видань, які виходять в Україні» [1].

Водночас, за оцінкою експерта, який вивчав стан медіасфери на початок нинішнього століття, «їх рівень заслуговує кращого, особливо у висвітленні суспільного життя, щодо вчасності та накладу. Їх часто непрофесійний рівень спонукає робити висновки, що Церкви неналежно ставляться до друкованих та електронних ЗМІ як засобу релігійно-духовного, пастирського та місіонерського впливу» [1].

Релігійні ЗМІ в Україні серед усіх мас-медіа традиційно мають свій інформаційний сегмент. Вони мають змогу відстоювати позиції своїх Церков та релігійних організацій. Станом на 1 січня 2011 р. в Україні було зареєстровано 33 977 церков і релігійних організацій. При цьому 97% із них є християнськими, зокрема 50% із цих церков православні, а решта – католицькі й протестантські [11]. Отже, українські релігійні медіа концептуально апелюють насамперед до християнських цінностей.

Водночас, порівняно з початком століття, український релігійний медіапростір на сучасному етапі становлення зазнав відчутних змін. На кінець другого десятиліття ХХІ ст. кількість релігійних видань суттєво зменшилася через економічні проблеми у країні, загальне зубожіння населення, на пожертвах якого нерідко трималася й видавнича діяльність на місцях. Водночас усі численні конфесії й найбільші парафії мають офіційні сайти в Інтернеті, свої дискусійні майданчики, електронні видання.

На межі століть, за інформацією Релігійно-інформаційної служби України, найбільш «газетною» була Українська православна церква (Московського патріархату) (далі – УПЦ (МП)), що спиралася на потужну підтримку Російської православної церкви і була залежною від її офіційних установок стосовно будь-чого, зокрема у медійній сфері. Її репрезентували до трьох десятків щомісячних чи двомісячних видань: «Православна газета» – основне видання, газети «Іонинський листок», «Кириллица», «Камо грядеши», журнал «Православний вісник», часопис парафії Різдва Христового «Віра і культура», дитячий журнал «Вертоград». Окрім традиційних єпархіальних видань, ще «Волинь православна», «Голос православ'я», «Дзвони Волині», «Донбасс православный», «Летопись православия» тощо. ЗМІ УПЦ (МП) нерідко виявляли високий рівень нетерпимості до інших конфесій в українському релігійному медіапросторі (наприклад, «Справедливість», «Святая Русь» тощо). Навзаєм УПЦ (Київського патріархату) (далі – УПЦ (КП)) критикувала УПЦ (МП) за великоросійську ідеологію, заполітизованість, нехтування українськими традиційними цінностями. Цей конфлікт і дотепер не вичерпано. Він підтримується регулярними медійними «з'ясуваннями відносин», зокрема щодо подій на Сході України й визначення місця в них Росії. Принагідно зауважимо, що доступна в Україні російська православна преса цю тему повністю ігнорує: УПЦ (МП) замовчує реальний стан подій і поміщає інформацію про Крим чи Донбас та Луганськ у безконфліктний контекст [9; 10; 12].

Стосовно інших матеріалів, які представляють УПЦ (МП) у ЗМІ, зазначимо, що вони практично не корелюють з актуальним соціальним контек-

стом, мають катехитичний або моралізаторський характер. Новинний ряд обмежується дуже вузьким колом церковних офіційних подій. Вони виконують інформаційну функцію, але їх впливовий потенціал не використовується. Час від часу в тих самих медіа з'являються матеріали про те, що православні медіа нецікаві й потребують ґрунтовного оновлення.

Участь в українському інформаційному просторі видань УПЦ (КП) [13] стала вагомішою. Вона репрезентується двома десятками видань, найбільшими з яких є: «Інформаційний бюлетень УПЦ КП», журнал «Православний вісник», газети «Голос православ'я», «Київський патріархат», «Духовна семінарія», «Духовна Академія», «Християнська Україна» тощо. Усі єпархії мають свої офіційні веб-сайти.

Стосовно цільового параметру цього християнського сегмента релігійних медіа, що обслуговує інформаційні потреби 4 508 релігійних громад, зазначимо, що проблеми у країні та перспектива утворення незалежної української церкви дали можливість багатьом Церквам вийти зі стану інформаційного протистояння (ідеться про протестантські деномінації і традиційні церкви) й перейти до стратегій і тактик комунікативної кооперації в реалізації численних соціальних проєктів: допомога армії, турбота про хворих і немічних, освітня діяльність, робота з молоддю, реабілітація нарко- та алкозалежних або інші способи вияву міжконфесійної толерантності [6; 7; 11; 14]. Наприклад, рідновіри намагаються об'єднати язичницькі обряди з пізнішими християнськими, представляють сучасну релігійну парадигму як комплекс релігійних впливів. Для цього вони друкують, пропонують для вивчення напам'ять і для хорового виконання, тобто популяризують, український фольклор [2].

Найбільшу активність у регуляції міжконфесійних стосунків і налагодженні повноцінного діалогу між представниками релігійних громад виявляє Греко-Католицька і Римо-Католицька Церкви. За їх участі було ініційовано створення РІСУ – релігійно-інформаційної служби України. РІСУ є проєктом Інституту релігії та суспільства Українського католицького університету [11]. Саме ця інституція «влила свіжу кров» у релігійні медіа в Україні, запропонувавши вірянам принципово новий підхід до релігійних ЗМІ. У читачів з'явилася можливість регулярно знайомитися із церковними новинами, анонсом усіх важливих суспільних подій, різними поглядами щодо їх перебігу, результатами опитування з актуальних соціальних питань, інформацією про міжконфесійну співпрацю, волонтерську діяльність; є рубрики «Ексклюзив», «Моніторинг ЗМІ», «Огляд видань», «Народний репортер», «Релігійне краєзнавство», «Записки мандрівників», «Прохання

про допомогу» тощо. Наявність в інформаційному просторі України таких фахових електронних медіа є здобутком сучасного етапу.

УПЦ (КП) є повноцінним учасником міжконфесійного діалогу. Це посприяло оновленню інформаційного наповнення її релігійних медіа, що традиційно репрезентували себе у попередні періоди матеріалами катехитично-моралізаторського характеру, і дало змогу внести актуальні для українського сьогодення корективи в інформаційну картину світу вірян та спонукати їх до соціальної активності не тільки на користь церкви, а й держави загалом.

Об'єднання потенціалу різних євангельських громад у вирішенні складних соціальних проблем також дало їм змогу отримати більш якісну інформаційну присутність у ЗМІ. Для прикладу наведемо інформацію, розміщену на офіційному сайті євангельської місії «Голос надії» [14].

Місіонери «Голосу надії» використовують для своїх цілей 14 періодичних видань, 3 радіопередачі та 5 телепередач. Відповідно до публічних звітів місії з її ініціативи «працює 148 недільних шкіл, у яких нараховується понад 2000 дітей, щоліта організовується близько 200 дитячих таборів; у 124 навчальних закладах проводяться уроки з вивчення Біблії, лекції із профілактики СНІДу та впровадження здорового способу життя. Представники різних євангельських церков ведуть роботу з інвалідами, зокрема із глухими та сліпими людьми, із сиротами та бездомними, з малозабезпеченими та неблагополучними сім'ями (зокрема з родинами, де є алкоголіки та наркомани). Силами місіонерів створено 10 реабілітаційних центрів для чоловіків і 2 – для жінок, а також 6 будинків для дітей-сиріт. Проводяться євангелізації у 31 тюрмі».

Цю міжконфесійну діяльність регулюють Асоціація Християнських Центрів Реабілітації, Українська міжконфесійна християнська місія «Духовна і благочинна опіка у місцях позбавлення волі», Душпастирська Рада при Державній пенітенціарній службі України. Усі згадані установи мають власні ЗМІ і регулярно висвітлюють свою діяльність.

Медійна репрезентація міжконфесійної співпраці християнських громад в Україні ґрунтується на принципах журналістської етики, що акцентує на спільних результатах, а не відмінностях у догматах. Це порівняно нове явище для міжконфесійного релігійного спілкування. Воно має особливу цінність в умовах складної політичної ситуації в Україні.

Мабуть, найбільшим досягненням тенденції посилення міжконфесійного діалогу стало створення корпусу українських військових капеланів. Кодекс капелана закріпив міжконфесійну толерантність як обов'язкову умову діяльності християнського священика в умовах армійської служ-

би і проведення воєнних дій. Медійне висвітлення діяльності капеланів у лавах української армії [6] посприяло осучасненню конфесійної журналістики. На зміну типовій для православного дискурсу у «великоруській редакції» інформаційній експансії прийшли нові принципи релігійної комунікації та взаємодії: усвідомлювати, що як військовий священик (капелан) для військовослужбовців Збройних Сил України він буде працювати у поліконфесійному середовищі і тому добровільно бере на себе зобов'язання взаємодіяти з капеланами інших релігійних конфесій для забезпечення душпастирської опіки військовослужбовців та членів їх родин, що перебувають під його опікою; намагатися забезпечити задоволення релігійних потреб (душпастирської опіки) вірян інших конфесій (релігій) у межах своєї компетенції так само добросовісно, як він це буде робити для вірних своїй конфесії (релігії); поважати релігійні переконання і традиції вірян-військовослужбовців, як і право на свободу світобачення невірян; здійснюючи молебні і богослужіння, на яких присутні представники інших конфесій (релігій), намагатися звертати увагу на питання, що є спільними, не припускаючи міжконфесійних поділів та чвар; поважати релігійні учення, переконання і практики кожного військового священика (капелана), що несе службу у Збройних Силах України; не вимагати від військовослужбовців Збройних Сил України служіння або використання практик, які суперечать релігійним практикам їх конфесії (релігії); намагатися підтримувати своїх колег зі служіння шляхом побудови конструктивних відносин із ними тощо.

Повноцінною частиною багатьох релігійних медіа стали розповіді про волонтерську діяльність, капеланське служіння, світлини з воїнами антитерористичної операції, допомогу сім'ям загиблих тощо. Отже, релігійні медіа, що виявилися чутливими до викликів часу, суттєво вдосконалили свою здатність виконувати функцію інформування читачів про події церковного життя.

Водночас стосовно «недостатнього використання медійних засобів для конфесійного впливу» [1] слід зазначити, що позиції лідерів за цим параметром зараз утримують лише ті конфесії, що мають належне фінансування з-за кордону. Ідеться насамперед про харизматичні та іудейські церкви. Зокрема, мільйонними накладками російською та українською мовами в Україні поширюються видання організації Свідків Єгови – «Пробудись!» і «Вартова башта» («Пробудись!», «Сторожевая башня» – російськомовні видання), але вони друкуються не в Україні.

Якісну присутність в Інтернеті також мають релігійні ЗМІ, що представляють деструктивні культурні об'єднання (Духовний центр «Відродження» на чолі з Володимиром Мунтяном [3], «Посольство

Боже» Сандея Аделаджи [8] та ін.). Звукове відео, музична підтримка, базова інформація і щоденне оновлення новинних текстових матеріалів, фотогалереї, свідчення дописувачів про релігійні відкриття, пастирські проповіді, експресивний відеоряд тощо – стилістика цих медіа являє собою повну протилежність традиційним церквам. Наприклад, газета «Місце, де здійснюються мрії» Посольства Божого під керівництвом Сандея Аделаджи, в інтернет-виданні відкривається читачеві атакою слоганів: «Місце, де ви ніколи не відчувате себе самотнім», «Місце, де вас зрозуміють і підтримають», «Місце прогресивної молоді і не лише», «Місце, де Бог прощає всі наші гріхи, чує молитви і відповідає на них», «Місце, де відкривається наша геніальність», «Місце щирої дружби» тощо [8]. Усі слогани містять семантичний компонент «добро», мають стверджувальний характер. Багаторазовий повтор ключового слова «*місце*» забезпечує його закріплення на підсвідомому рівні в опозиції *добре своє місце – поганий чужий світ*.

Слогани закріплюються шляхом активації сенсорної рецепції: тактильної (*не відчуваєте себе самотнім, підтримають, відкривається геніальність, щирої дружби*), аудіальної (*прощає, зрозуміють, чує молитви і відповідає*), візуальної, бо слогани ілюструє динамічний відеоряд, який має емотивну кореляцію з гіпертрофованою радістю. Така інформаційна подача ґрунтується на потужному емоційному зараженні й тактиці тотальної гіперболізації позитиву участі в подіях церковного життя. Відеоряд імпліцитно втягує в комунікацію людей різного віку, статі, етнічної належності, соціальної стратифікації. Прагматична пресупозиція «*Тут добре всім*» імпліцитно репрезентує різні контексти конфесійного спілкування на основі емпатії, модель адресата під їх тиском набуває пластичності. Водночас сенсорна рецепція зрощується з інтелектуальною, адже члени церкви збираються для колективної молитви, слухати проповіді й творити нову власну й колективну реальність, у якій є місце для дива.

Тексти є переважно референційними. Вони продукують смисли, що вже втілені в інших текстах – Біблії, але ці смисли постають як особливий жанровий різновид – свідчення про те, як змінюється життя під дією істини. Це розповіді про молитовні відкриття; вияви вдячності Богу, що привів колись «темну людину» у Церкву; здивування, що життя може бути таким цікавим тощо. Доволі часто їхня стилістика профанна. Попри те, стилістично знижене мовлення адресантів є повноцінним складником ефектів семантичного резонансу, що ними репрезентується доктрина конфесії й твориться як цитатами зі Святого Письма, так і свідченнями звичайних людей.

Паперові носії цього видання так само мають доволі високий рівень кольорового друку, об'ємні, з

багатою рубрикацією («Університет життя», «Регіональні новини», «Історії життя», «Історичні факти», «Свідчення», «Україна та світ» тощо) [8]. Водночас більшість матеріалів видання обслуговує насамперед завдання створення позитивного іміджу релігійної громади та її лідера, що доволі часто є об'єктом гострої соціальної критики в інших ЗМІ.

Як інструмент досягнення цілі нерідко використовується парадокс. Несподівані повороти думки, автоцентричні незвичні твердження – характерна ознака стилістики проповідей самого С. Аделаджи [5]. Сугестогенний потенціал парадоксальної вербалізації розкривається в заголовках матеріалів («Служити людям – означає служити Богу»), «Подяка – шлях до розуміння», «Сім'я пастора, який втратив синів в аварії, чекає близнюків» тощо), портретних інтерв'ю (наприклад, матеріал «Що значить бути сильною жінкою?» про прихожанку церкви бізнес-леді і матір восьми дітей), тематичних оглядах, порадах («Если вы хотите иметь то, чего раньше никогда не имели – вам надо делать то, что вы раньше никогда не делали») тощо [8].

Парадокс може бути імплікативним, вербалізаторами якого часто є риторичні запитання. Зокрема, у рубриці «Історичні факти» вміщено першу із запланованої серії статей під назвою «Що таке секта?» та підзаголовком «Чи можна назвати сектою церкву «Посольство Боже?» за авторства Христини Ільюшкиної. Секта тлумачиться як «організація, що замкнулася у своїх інтересах, які не співпадають з інтересами суспільства або суперечать їм». При цьому «навіть найбільш консервативні і замкнуті євангельські громади не несуть ідеології, що суперечить законам держави, інтересам суспільства або правам і свободам особистості. Вони мирні і законослухняні громадяни. <...> Але більшість євангельських церков ні в якому разі не є «замнутими групами». Їх парафіяни – адекватні, сучасні люди, які вчать-ся і працюють, створюють сім'ї, займаються благодійністю. Навпаки, вони активно ведуть проповідницьку діяльність, влаштовують акції і заходи, до яких залучають, зокрема, сучасну молодь». «Царство Боже» вже давно стало «церквою без стін», «увійшло в усі сфери життя країни, активно бере участь у політичному, культурному, соціальному житті суспільства», – стверджує автор статті. Властивий пропагандистським текстам прийом чорно-білої палітри об'єктивується такими міркуваннями: «Якщо дивитися на християнство з наукового боку, то воно у принципі є сектою. Християнство – це месіанська секта в іудаїзмі, що виникла в 1 ст. н. е. Це невелика група людей, що відкололася від панівного в Палестині іудаїзму, <...> вони займалися активним прозелітизмом, звертаючи у свою віру представників інших релігій», – таким є висновок статті.

Апеляція до наукового аналітичного викладу, паралогічні твердження, автоцентричні конотації «секта – закрита спільнота, а «Посольство Боже» – відкрита», «церква без стін», спрямовані на подолання критичного іміджу «Посольства Божого», створення його привабливої емоційної модальності. При цьому в сильній позиції (кінець статті) розміщено триразовий семантичний повтор парадоксального твердження *християнство – це секта*. Це сприяє легкому запам'ятовуванню думки, що забезпечує ефект хаотизації семантичного поля культурно-релігійного концепту ХРИСТИЯНСТВО. Репрезентовані таким прагматичним способом ідентифікаційні цінності конфесії дають змогу реконструювати специфіку її соціокультурної реальності як експансивну.

Ту саму тенденцію засвідчують і медіаматеріали Свідків Єгови [4]. Свою впливову функцію вони реалізують за активного використання численних складників Мілтон-моделі: номіналізацій, неспецифічних дієслів, неспецифічних іменників, універсалізаторів, компаративно-суперлативних конструкцій, модальних операторів, пресупозицій, вербалізатори емотивних кореляцій (насамперед зі страхом), фреймових структур тощо. Подекуди їх концентрація настільки висока, що впливова інтенція стає гіпнотичною: «Начало мудрости – страх Господень» – вот с чего нужно начинать жизнь каждому молодому человеку. Подчинили ли вы свои желания Богу? Имеете ли общение с Ним? Мудр тот, чья жизнь движима любовью к Богу и кто понимает, что благословенно ее прожить можно лишь в том случае, когда Бог формирует и контролирует наши желания» [4]. Риторичні запитання й волонтеративні відповіді, що підтримують ілюзорну діалогічність; маніпуляція позицією адресанта, коли мовець приховує, що висловлене судження є його особистою думкою, а не єдиною можливим правилом життя; бажання контролю над ініціативою реципієнта; емоційна, а не логічна, аргументація; акцент на позитивному фреймі результативності – набір комунікативних тактик, які щільно взаємодіють навіть у коротких повідомленнях, забезпечують сугестогенну дію такої вербалізації.

Імпліковані в текст агресивні адресні програми, що ретранслюються потужними можливостями медійних каналів, сприяють інтелектуальній рецепції чужих для української ментальності ідей, хаотизують систему морально-етичних цін-

ностей і дають змогу маніпулятивно збільшувати електорат прихильників конфесії. Медійна стилістика цих ЗМІ апелює переважно до потенціалу константних сугестогенів.

Попри те, що релігійні медіа в Україні продукують переважно християнські цінності, вони не є однорідним медійним продуктом і різняться за набором актуальних когніотипів. Як частина загальноукраїнського, європейського й світового медіадискурсу, на сучасному етапі розвитку релігійні медіа не залишилися осторонь процесів комерціалізації інформаційних потоків. Їх консервативний медіаконтент вичерпав свій потенціал.

Початок ХХІ ст. актуалізував потребу в реформуванні участі ЗМІ в релігійній комунікації. Зміни у релігійному дискурсі на етапі оновлення концепцій були об'єктивовані розколом УПЦ на УПЦ (МП) і УПЦ (КП), визнанням права української мови на сакральність стосовно мов літургії, соціальною необхідністю узгодити церковні цінності з національними духовними, культурними й політичними пріоритетами української держави за умов незалежності.

У медіасфері активатором змін стала насамперед католицька церква, що першою запропонувала нові формати українськомовних продуктів на основі сучасних стандартів медіатекстів. Також їй удалося налагодити толерантний міжконфесійний діалог. Водночас через асиметричність комерційних джерел підтримки медіадіяльності суб'єктів релігійної комунікації повноцінну присутність в українському інформаційному полі мають не традиційні церкви, а прозелітські конфесії, зокрема деструктивні культу. Стилiстика їхнього медіамовлення ґрунтується на лiнгвосугестивних практиках маніпуляції, а електоральна масовість забезпечується системною медійною ретрансляцією експансивних адресних програм, якими імплікуються патологічні інформаційні впливи. З'ясування всіх чинників універсальної моделі інформаційного впливу, зокрема медіалінгвістичних, відкриває нові перспективи дослідження української медійної аспектології, дає змогу скоригувати українське законодавство відповідно до вимог актуального для українського суспільства завдання – створення психоекологічних умов релігійної комунікації. Укладання словника сугестогенів релігійної комунікації є одним із напрямів наукового дослідження цього сегмента українського медіапростору.

Література

1. Антошевський Т. Релігійні мас-медіа в Україні / Т. Антошевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://theology.in.ua/ua/index/expert_thought/analytic/9808/.
2. Готуймося до купальського свята [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oru.org.ua/index.php/component/content/article/35-arhiv-k/253-hotujmosia-do-kupalskoho-sviata.html>.
3. Духовный центр «Возрождение» – христианский центр духовного просвещения пастора Владимира Мунтяна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : Vo.org.ua.

4. Ідіть та робіть учнями людей з усіх народів // Вартова башта. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.jw.org/uk/>.
5. Климентова О.В. Впливова специфіка комунікативних інтеракцій сектантського дискурсу (на матеріалі проповідей Сандея Аделаджи) / О.В. Климентова // Записки з українського мовознавства : збірник наукових праць / гол. ред. Т.Ю. Ковалевська. – Вип. 23. – О. : ПоліПринт, 2016. – С. 211–218.
6. Кодекс военного священника (капеллана) // Институт религиозной свободы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.irs.in.ua ; <http://skinia.org.ua/about/slugiteli.html>.
7. Коломийський вісник. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kolvisnyk.com/index.php/12-zagalnotserkovni-novini/140-vseukrajinskij-z-jizd-pravoslavnoj-molodi-v-misti-kievi> ; газета «Божий сіяч» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tze.org.ua/mediia/gazeta-qbozhy-sijach> ; газета «Протестант» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gazetaprotestant.ru/category/material/social-research/4> ; газета «Вірую». – 2016. – № 6 (209).
8. Місце, де народжуються мрії. – 2016. – Вип. 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/> ; Місце, де народжуються мрії. – 2016. – Вип. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.godembassy.org/> ; Місце, де народжуються мрії. – 2017. – Вип. 1.
9. Православие и мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.pravmir.ru.
10. Православний вісник. – 2016. – № 8 (120) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox-magazine.ru/numbers/nm43>.
11. Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://risu.org.ua/>.
12. Україна Православна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pravoslavye.org.ua/2016/12>.
13. Українська православна церква (КП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cerkva.info/>.
14. Християнська місія «Голос надії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voice.org.ua/publikacui/propovid>.
15. Церкви і релігійні організації України у 2001 році : [довідник] / ред. кол. : В.Д. Бондаренко та ін. – К. : Підприємство «VIP», 2002. – 186 с.

УДК 811.161.2:81'373.611

Костич Л. М.

РЕЧОВИННІ ПРИКМЕТНИКИ ЯК ЗАСІБ КАТЕГОРИЗАЦІЇ СВІТУ
В ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ І ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано категорійну семантику і словотвірні особливості речовинних прикметників із суфіксом *-ovъ/-evъ* > *-ovъ/-evъ*. Визначено твірну базу похідних, розглянуто випадки словотвірної синонімії. На матеріалі реконструйованих дериватів праслов'янської доби й ад'єктивів, засвідчених у пам'ятках давньої русько-української мови XI – XIII ст., розглянуто когнітивні механізми взаємодії мотивувальних субстантивів і словотвірної семантики похідних.

Ключові слова: відносні прикметники, словотвірна категорія, суфікс *-ovъ/-evъ*, праслов'янська мова, давньоукраїнська мова XI – XIII ст.

Костыч Л. Н. Вещественные имена прилагательные как средство категоризации мира в праславянском и древнеукраинском языках. – Статья.

В статье проанализированы категорийная семантика и словообразовательные особенности вещественных прилагательных с суффиксом *-ovъ/-evъ* > *-ovъ/-evъ*. Определена мотивирующая база производных, рассмотрены случаи словообразовательной синонимии. На материале реконструированных дериватов праславянского периода и ад'єктивов, обнаруженных в письменных источниках древнеукраинского языка XI – XIII вв., рассмотрены когнитивные механизмы взаимодействия мотивирующих субстантивов и словообразовательной семантики производных.

Ключевые слова: относительные имена прилагательные, словообразовательная категория, суффикс *-ovъ/-evъ*, праславянский язык, древнеукраинский язык XI – XIII вв.

Kostych L. N. Material Adjectives as a means of a world's categorization in Proto-Slavic and Old Ukrainian language. – Article.

The categorical semantics and word-formative features of Material Adjectives with the suffix *-ovъ/-evъ* > *-ovъ/-evъ* are analyzed in the article. The motivational base of such derivatives are determined. The analysis of word-formative synonyms is presented. On the material reconstructed derivatives of proto-Slavic era and the adjectives fixed in Ukrainian monuments of 11–13th centuries the study determined the cognitive mechanisms of interaction derivational semantics and motivational base.

Key words: relative adjectives, word-formative category, suffix *-ovъ/-evъ*, Proto Slavic, Old Ukrainian language of 11–13th centuries.

Актуальними в лінгвістиці сьогодення є питання, пов'язані з вивченням процесів категоризації світу як основних функцій людської свідомості. І. Кант звернув увагу на те, що «ми не можемо осягнути жодного предмета поза категоріями; ми не можемо пізнати жодного осмислюваного предмета без допомоги споглядань, співвідносних із категоріями» [6, с. 235]. Поступово вироблена здатність людського інтелекту узагальнювати конкретно-предметне сприймання явищ матеріального світу стала потужним чинником становлення й розвитку мовних категорій. Глибину усвідомлення людиною довкілля, обсяг здійснюваних нею мисленнєвих операцій і досвід пізнавальної діяльності демонструють закріплені в мові закономірності творення дериватів. Не випадково О.С. Кубрякова наголошувала: «Немає нічого природнішого, ніж аналіз дериваційних явищ із когнітивних позицій: очевидно, що саме порівняння цих явищ із процесом пізнання й закріплення його результатів дозволяє спостерігати, з одного боку, у яких формах відбувалися пізнавальні процеси в мові, а з іншого – як змінювалася мова під впливом цих процесів і як вона повсякчас збагачувалася й розвивалася під час їх здійснення» [8, с. 91]. Усі сфери діяльності людини закономірно реалізуються в полі мови. Її словотвірний рівень першочергово слугує «показником і ви-

разником напряму культурного розвитку суспільства. <...> Словотвірні засоби стають засобом кодування культури, до кінця здійсненого в мові, – у її первнях: корені і формантові» [15, с. 250].

Когнітивні механізми категоризації й вербалізації дійсності за допомогою словотвірних формантів відображають похідні номінації природних (натурфактів) і штучних (артефактів) речовин і матеріалів¹ та співвідносних із ними ознак. Такі деривати репрезентують різні фрагменти довкілля й буття людини, засвідчують напрями й форми пізнавальних процесів, які вироблялися в мові від найдавніших часів. Сукупно вони формують семантико-словотвірну категорію речовинності, яка у процесі довговікового становлення зазнала кількісних і якісних змін.

В українській мові досліджувану словотвірну категорію репрезентує багатотисячний корпус дериватів із речовинною семантикою. До його складу входить словотвірний тип із суфіксом *-ovъ/-evъ*, який від найдавніших часів був дуже активним у реалізації згаданих дериваційних процесів. Прикметники із суфіксом *-ovъ/-evъ* виражають транспозиційне словотвірне значення «відносна ознака щодо речовини або матеріалу, названі мотивувальною основою». Залежно від лексичного значення твірного слова і специфіки пізнаваного через контекст зв'язку з позначуваним предметом

¹ Назви матеріалу й речовини можуть бути однаковими, оскільки речовина, з якої виготовлене фізичне тіло, є матеріалом, та різними, пор.: срібна ложка (срібло – речовина й матеріал); дере'яна ложка (матеріал – деревина; речовини – целюлоза, геміцелюлоза, лігнін).

або явищем реального світу загальна словотвірна семантика зазнає конкретизації як ознака за матеріалом: а) із якого щось виготовлено; б) який входить до складу чогось у помірній чи великій кількості; в) для якого щось придатне або призначене; г) якого щось стосується; із яким щось пов'язане [1, с. 131; 4, с. 41]. Лише варіант (а) засвідчує прямий вияв ознаки. Інші відображають розвиток системи додаткових значень, які послаблюють або й цілком втрачають зв'язок із матеріалом, маркуючи пізнавані в контексті якість, подібність тощо. Відносимо їх до групи матеріально-речовинних прикметників, беручи до уваги «функційну близькість їхньої іманентної семантики до основного значення «вираження ознаки за відношенням між предметом (предметами) і матеріалом» (пор.: *дубовий ліс* «ліс, у якому ростуть дуби» // *дубовий стіл* «стіл, зроблений із дуба»)» [14, с. 160]. На маргінесі перебувають похідні, що співвідносяться із конструкціями «X призначений (або придатний) для Y», «X пов'язаний з Y; X стосується Y», у яких X позначає предмет, а Y – матеріал, речовину. Розглядаємо їх у межах словотвірної категорії речовинності умовно й лише на основі того, що вони містять компонент із семою «речовина, матеріал».

Дериваційна категорія речовинності є однією з основних мовних категорій. Питання її місця й ролі в загальній категоризації світу розглядали українські й зарубіжні мовознавці (І.В. Арнольд, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, М.А. Жовтобрюх, І.Г. Матвіяс, Н.Г. Озерова та ін.). Щоправда, предметом дослідження учених є здебільшого лексико-граматичний розряд речовинних іменників. Зокрема, послідовно досліджено лексичну семантику і словозміну матеріально-речовинних субстантивів у праці І.І. Погрібного [12]. Граматичну специфіку таких номінацій описали Л.М. Кознева [7] і Т.Ю. Мороз [10]. Когнітивні механізми творення речовинних іменників вивчають Т.Г. Борисова [2], Г.В. Мустакімова [11].

Функціонування відносних прикметників – виразників речовинної семантики – у системі сучасної української мови аналізували О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, О.С. Шевчук. Історичний матеріал представлено в дослідженнях В.М. Васильченка, І.Т. Вербовської, А.П. Грищенка, Н.П. Зверковської, Л.Д. Коцюби, І.І. Кунця. Однак розкриття історичних умов і причин розбудови категорії речовинності на матеріалі ад'єктивних дериватів, опис динаміки її становлення у поступі шляхом вивчення ролі словотвірних формантів і дослідження особливостей функціонування окремих словотвірних типів від праслов'янського часу до сьогодні залишилося поза увагою дослідників. Пропонована лінгвістична розвідка репрезентує фрагмент саме такого аспекту висвітлення порушеної проблеми, що забезпечує її актуальність і новизну.

Мета статті – окреслити історію становлення структури й семантики речовинних прикметників із суфіксом *-ov/-ev-*, показати, що аналізовані деривати у праслов'янській і давньоукраїнській мовах сформували окремий словотвірний тип, який у подальші періоди відіграв провідну роль у розбудові категорії речовинності в українській мові.

Досягнення поставленої мети передбачало виконання таких завдань: 1) здійснити вибірку прикметників із суфіксом *-ovъ/-evъ-* > *-ovь/-evь-*, опрацювавши писемні тексти, а також етимологічні, історичні, тлумачні та інші словники; 2) з'ясувати семантичну базу мотивувальних іменників; 3) проаналізувати функційно-семантичний діапазон дериватів; 3) окреслити особливості формування словотвірного типу із суфіксом *-ovъ/-evъ-* > *-ovь/-evь-* у проекції на діакронію.

Історія виникнення суфікса *-ov/-ev-* (< *-ovъ/-evъ-* < *-ovъ/-evъ-*), продуктивного у творенні відіменникових прикметників, пов'язана із процесами розвитку атрибутивності імен. Про це свідчить велика кількість похідних, які вказують на ознаку предмета за відношенням до іншого предмета. Матеріал етимологічних словників і найдавніших писемних джерел засвідчує дві функції суфікса *-ovъ/-evъ-*: 1) творити присвійні прикметники від іменників – назв істот; 2) творити відносні прикметники від іменників – назв рослин, матеріалів тощо, маркуючи речовинність [16, с. 220–221; 17, с. 4; 18, с. 80; 19, с. 472–473]. У різних фонетичних варіантах, зберігаючи вироблену й закріплену в праслов'янській мові здатність продукувати присвійні й відносні прикметники, суфікс *-ovъ-* був успадкований усіма слов'янськими мовами.

За даними лексикографічних джерел реконструйованої праслов'янської лексики, суфікс *-ovъ/-evъ-* здавна функціонував як самостійний словотвірний елемент, продуктивний у функції творення десубстантивів. Зважаючи на відсутність писемних праслов'янських пам'яток і неможливість контекстуально ідентифікувати прикметникову семантику, значення «відносна ознака щодо речовини, матеріалу, названих твірною основою» устанавлюємо на базі потенційної стилістично немаркованої сполучуваності. Таке значення фіксують тлумачні словники як типове для прикметника у стилістично нейтральних конструкціях.

Більшість праслов'янських прикметників на *-ovъ/-evъ-*, які можна розглядати як такі, що, крім загальної семантики «який стосується того (власний тому; придатний для того), що називає твірною основою», здатні виражати ознаку за відношенням до речовини-матеріалу («який виготовлений із того, що називає твірною основою»), мотивовані іменниками, що позначають реалії живої природи. Такі деривати репрезентують той фрагмент дійсності, що був визначальним і безпосередньо

пізнаваням у житті давніх праслов'ян-землеробів. О.О. Потєбня зауважував: «Давня <...> людина дивилася на природу лише корисливо, що показує мова і поезія; як дітям, природа подобалася їй, наскільки була корисною» [13, с. 57]. Дериваційна категорія речовинності має виразний прагматичний характер.

Традиційно до лексико-граматичного розряду речовинних іменників відносять назви рослин. Прикметники, мотивовані іменниками-флоронімами, найвірогідніше виражають загальну відносну ознаку «який пов'язаний із тим (стосується того), що називає твірна основа». На підставі пізніших фіксацій у контексті можемо лише гіпотетично встановити сему «матеріал» у похідних, які утворені від:

а) назв дерев: **ablonevъ(jь)/*ablonovъjь* (< **ablon'a* «яблуневий») [ЭССЯ I, с. 42], **berstovъ(jь)* (< **berstъ/*berstъ*) «берестовий» [SP I, с. 209; ЭССЯ I, с. 199], **bukovъ(jь)* (< **bukъ*, або від **buku/-ъve*) «буковий» [ЭССЯ III, с. 89–90], **gruŝevъ(jь)* (< **gruŝa*) «грушевий» [ЭССЯ VII, с. 157], **klenovъ(jь)* (< **klenъ*) «кленовий» [ЭССЯ IX, с. 194], **olъxovъ(jь)* (< **olъxa*) «вільховий» [ЭССЯ XXXII, с. 82], **opsinovъ(jь)* (< **opsina*) «осиковий» [ЭССЯ XXXII, с. 95], **opsovъjь* (< **opsa*) «осиковий» [ЭССЯ XXXII, с. 97] (пор. укр. діал. *осóви(й)* «осиковий») [8, с. 39] та ін.;

б) назв кущів: **bъzovъ(jь)* (< **bъzъ*) «бузиновий» [ЭССЯ III, с. 144], **dernovъ* (< **dernъ/*dernu*) «дереновий» [SP III, с. 43], **glodovъ(jь)* (< **glodъ*) «плодовий» [ЭССЯ VI, с. 136], **kalinovъjь* (< **kalina*) «калиновий» [ЭССЯ IX, с. 122], **lěščinovъjь* (< **lěščina*) «ліщиновий» [ЭССЯ XIV, с. 264] та ін.;

в) назв бобових культур: **bobovъ(jь)* (< **bobъ*) «бобовий» [SP I, с. 289; ЭССЯ II, с. 144], **gorxovъ(jь)* (< **gorxъ*) «гороховий» [ЭССЯ VII, с. 44–45] та ін.;

г) назв овочів: **česnovъ* (< **česnъ*) «часниковий» [ЭССЯ IV, с. 89], **lukovъ(jь)* (< **lukъ*) «цибулевий» [ЭССЯ XV, с. 171] та ін.;

г) назв культурних і дикорослих трав'янистих рослин, мохів: **lorixovъ(jь)* (< **lorixъ/*lorixa*) «лопуховий» [ЭССЯ XV, с. 68–69], **lъnovъ(jь)* (< **lъnъ*) «із льону» [ЭССЯ XVII, с. 87], **makovъ(jь)* (< **makъ*) «маковий» [ЭССЯ XVII, с. 144–145], **mъxovъ(jь)* (< **mъxъ*) «моховий» [ЭССЯ XX, с. 214–215] та ін.

Нечисленними є матеріально-речовинні іменники інших семантичних груп, які реалізували свій дериваційний потенціал у прикметниках за допомогою суфікса *-ovъ/-evъ-*. Це, зокрема, назви плодів, складових частин, речовин, пов'язаних із рослинами чи тваринами, що стали твірною базою для похідних: **koŝevъ(jь)* (< **koŝa*) «шкіряний» [ЭССЯ XII, с. 38], **lubovъ(jь)* (< **lubъ*) «з липової кори» [ЭССЯ XVI, с. 156], **lyčevъ(jь)* (< **lyko*) «з лика» [ЭССЯ XVII, с. 17], **mъzgovъjь* (< **mъzga*

«подрібнена плодоовочева маса») «який стосується м'язги» [ЭССЯ XVIII, с. 226], **mъxovъ(jь)* (< **mъxъ*) «хутрянний» [ЭССЯ XVIII, с. 151], **mozgovъ(jь)* (< **mozgъ*) «мозковий» [ЭССЯ XX, с. 93–94] та ін. До дериватів, утворених від назв речовин, які є наслідком процесів, що відбуваються у тканинах живих організмів, належать прикметники **gnojevъ(jь)* (< **gnojъ*) «гнійний» [ЭССЯ VI, с. 177], **močevъ(jь)* (< **moča/*močъ*) «сечовий» [ЭССЯ XX, с. 78] і под.

Серед реконструйованих лексем кількісно невелику групу формують прикметники на *-ovъ/-evъ-*, мотивовані іменниками – назвами порід, мінералів, каменів, сплавів тощо: **kremenovъ(jь)* (< **kremen-* (пор. також **kremu/*kremene* «кремній») «кремнієвий» [ЭССЯ XII, с. 116], **mъdovъjь* (< **mъdъ* «мідь») «мідний» [ЭССЯ XVIII, с. 144] та ін. Окремі прикметники мотивовані: а) назвами атмосферних явищ: **mъglovъjь* (< **mъgla*) «туманний» [ЭССЯ XXI, с. 97] та ін.; б) назвами сукупностей і сумішей речовин, продуктів, які є наслідком взаємодії речовин: **ogn'evъ(jь)* (< **ognъ*) «вогневий» [ЭССЯ XXXII, с. 29] та ін.

Спорадично трапляються ад'єктиви, утворені від іменників – назв неорганічних та органічних речовин, які існують у природі або добути із природних речовин і є результатом переробки рослин (тварин) чи інших матеріалів. З-поміж праслов'янських реконструкцій можуть бути виокремлені, зокрема, прикметники **degъtovъ* (< **degъtъ*) «який стосується дьогтю» [SP III, с. 34], **ocъtovъjь* (< **ocъtъ*) «оцтовий» [ЭССЯ XXXII, с. 11] та ін.

Невелику групу утворюють лексеми, співвідносні з назвами продуктів рослинного і тваринного походження на зразок **xlъbovъjь* (< **xlъbъ*) «хлібний» [ЭССЯ VIII, с. 27], **lojevъ(jь)* (< **lojъ*) «сальний» [ЭССЯ XV, с. 256–257], **medovъ(jь)* (< **medъ*) «медовий» [ЭССЯ XVIII, с. 58–59], **mъkovъ(jь)* (< **mъka*) «борошняний» [ЭССЯ XX, с. 139] та ін.

Серед праслов'янських реконструкцій досить багато спільнокореневих дериватів з однофункційними суфіксами *-nъ-*, *-ĕnъ-(-anъ-)*, *-ovъ-(-evъ-)*, причому використання останніх зазвичай не було мотивоване структурно-семантичними характеристиками твірних основ. Такі пари і трійки виразно демонструють асиметрію мовного знака на словотвірному рівні, наприклад: **dъbovъ(jь)/*dъbъnъ(jь)/*dъbĕnъ* (< **dъbъ*) [ЭССЯ V, с. 89, 92–93; SP IV, с. 172–173], **gruŝevъ(jь)/*gruŝĕnъ(jь)* (< **gruŝa*) [ЭССЯ VII, с. 157], **lorixovъ(jь)* (< **lorixъ/*lorixa)/*loriŝĕnъ(jь)* (< **lorixъ*) [ЭССЯ XV, с. 68–69; XVI, с. 76], **lyčevъ(jь)/*lyčĕnъ(jь)/*lyčanъ(jь)/*lykovъjь* (< **lyko*) [ЭССЯ XVII, с. 17, 32–33], **lъnovъ(jь)/*lъnĕnъ(jь)/*lъnĕnъ(jь)* (< **lъnъ*) [ЭССЯ XVII, с. 82–83, 87, 91], **medovъ(jь)/*medvĕnъ(jь)/*medvĕnъ(jь)/*medъ*

нь (< *medъ) [ЭССЯ XVIII, с. 58–59, 67–68, 73], *mulovъjъ//*mulъkъjъ//*mulъnъjъ (< *mulъ «мул; осад») [ЭССЯ XX, с. 185, 187–188], *mъglonъjъ//*mъglъjъ//*mъglъnъjъ (< *mъgla) [ЭССЯ XXI, с. 97], *osъtovъ(jъ)//*osъtъnъ(jъ) (< *osъtъ) [ЭССЯ XXXVI, с. 77, 80–81] та ін.

Структурні особливості твірних основ спричинили дериваційну синонімію форм *koževъ(jъ) (< *koža)//*koževъnъ(jъ) (< *koževъ або *koža)//*kožanъ(jъ) (< *koža) [ЭССЯ XII, с. 37–39], *obrexovъ(jъ) (< *obrexъ)//*obrešъjъ//*obrešъnъ(jъ) (< *obrešъ) [ЭССЯ XXIX, с. 69–70, 80] та ін.

У подальші періоди розвитку української мови суфікс *-ов/-ев-* зберіг і розвинув успадковану із праслов'янської мови функцію творити прикметники від речовинних іменників [17, с. 3–5; 18, с. 80; 19, с. 473]. Взаємодіючи з іменниковими твірними основами, аналізований словотворчий афікс виявляв неоднакову активність у продукуванні ад'єктивних дериватів від речовинних іменників різних лексико-семантичних груп.

Опрацьовані писемні джерела і словники, які відображають риси давньої русько-української мови XI–XIII ст., фіксують прикметники із суфіксом *-овъ/-евъ-*, утворені від речовинних іменників давніх основ на *д: дубови (< дубъ = джбъ) [Срезн. I, с. 739], орґхови (< орґхъ) [Срезн. II, с. 711] та ін.; на *б: березови (< береза) [Срезн. I, с. 70], вѣрбови = вѣрбови (< вѣрба = вѣрба = вѣрба) [Срезн. I, с. 461], тисови (< тиса) [Срезн. III, с. 960], липови (< липа) [СДРЯ I, с. 155] та ін.; на *м: медови (< медъ) [СДРЯ IV, с. 516], тѣрнови = тѣрнови (< тѣрнъ = тѣрнъ = тѣрнъ) [Срезн. III, с. 1087] та ін.; на *н: огневи = огневи (< огнь) [Срезн. III; ГА, с. 566; Срезн. II, с. 602] тощо.

Більшість прикметників із суфіксом *-ов/-ев-* утворені від іменників – назв дерев, зрідка кущів. У текстах пам'яток XI–XIII ст. такі похідні нечасті й повторювані. Більшість із них співвідноситься з конструкцією «виготовлений із того, що називає твірна основа». Наприклад: вѣрбовѣмъ жьзломъ [Срезн. I, с. 460], жьзль лѣсковѣ (лѣсковѣ співвідноситься з στυράκιος) [Срезн. II, с. 75], орґхови жезль [Срезн. II, с. 711], свидовомъ жезліемъ (< свид, свидина «кущ із родини кизилівих») [Срезн. III, с. 271], ковчежець ситови (< ситъникъ «очерет») [Срезн. III, с. 361], кла(д)ма сосновыми [Срезн. III, с. 468], на кровати тисовѣ [Срезн. III, с. 960], тѣрновѣ вѣгнець [Срезн. III, с. 1086], фуникова жьзла [Срезн. III, с. 1357] і под.

У деяких контекстах описувані деривати позначають однорідний за складом матеріал як компонент чогось, маркуючи семантику «який складається з названого твірною основою», пор.: дѣбри тисовыа [Срезн. III, с. 960] «де ростуть тиси»; сады фуниковы [Срезн. III, с. 1357] «у яких ростуть фінікові дерева»; на Берестовѣ. в селци

еже зооуть ныне Берестовое [ПВЛ, с. 80]. На думку І.М. Железняк, «первісною була назва урочища, місцини, зарослої берестом. Ще в XIX ст. на схилах Печерської гори, поблизу колишнього Миколаївського монастиря, ріс берестовий ліс» [5, с. 12–13].

Похідні прикметники у сполуках з іменниками – назвами частин дерев, кущів та інших рослин або такими іменниками, що позначають сукупність, фігурують переважно як виразники загальної семантики «який пов'язаний із тим (стосується того), що називає твірна основа»: кору березову [Срезн. I, с. 70], бѣбиово(м) листвие(м) [Срезн. I, с. 196] «фіалковим», доубовоую кору [Срезн. I, с. 739], сосновоую кору и листъ липовѣ [Срезн. III, с. 468], тѣрновае дрѣва [Срезн. III, с. 1086], фуниковоу цвѣтоу [Срезн. III, с. 1357], орґховы ядрыци [Усп., с. 208] тощо.

Пам'ятки XIV–XV ст. фіксують лексему вишневыи = вишневыи (< вишна) у ролі вираження якісної ознаки за подібністю до кольору: вишневы бархаты [Срезн. I, с. 266] «які мають колір вишні».

У ролі творення речовинних ад'єктивів від назв культурних і дикорослих трав'янистих рослин, злакових і бобових культур суфікс *-ов/-ев-* не виявив помітної продуктивності. У давньорусько-українській мові панівним у цій сфері був суфікс *-ан-*, а також спорадично використовувався суфікс *-н-*, пор.: былианыи = былианыи, былъныи (< былие «трава»): листіемъ быліаномъ [Срезн. I, с. 203]; зеленыи, зельныи (< зелие «зілля») [Срезн. I, с. 971], отъ хмѣлна коробка, и отъ лянна [Срезн. II, с. 67], овѣсаная зобница [Срезн. II, с. 596], зѣрно же гороушѣно или просано [Срезн. II, с. 1590], рѣжанъ хлѣбъ [УСт., 35г] та ін.

Спільнокореневі словотвірні дублети з *-ов/-ев-*, *-ан-*, *-ьн-* демонструють тенденцію до розподілу функцій аналізованих формантів, започатковану ще у праслов'янську добу. Похідні на *-ов/-ев-*, *-ан-*, *-ьн-*, крім семантики «виготовлений із (складається з) названого твірною основою», засвідчують загальне значення «стосується того, що називає твірна основа». Як показує матеріал, суфікс *-ьн-* послідовніше тяжіє до творення відносних дериватів із семантикою «пов'язаний із тим, що називає твірна основа», які в контексті можуть розвивати вторинні якісні характеристики, пор.: вѣрбовѣмъ жьзломъ – Вѣрбны <...> вѣтви; праздъникъ вѣрбъны; вѣрбънае недѣла «шоста неділя Великого посту» [Срезн. I, с. 460–461]; тѣрновѣ вѣгнець//тѣрнанъ вѣгнець – пѣть <...> тѣрнъныи «зарослий терном; непрохідний» [Срезн. III, с. 1086–1087] і под.

У XI–XIII ст. кількісно повноцінні угруповання прикметників на *-ов/-ев-*, співвідносних із назвами речовин і матеріалів неживої природи, хімічних речовин, волокон, тканин, виробів

різних промислів, продуктів харчування, зокрема рослинного чи тваринного походження, не сформувалися. Пам'ятки, поруч із похідними на *-ан-* і *-ьн-* (*-овьн-*), документують успадковані із праслов'янської мови прикметники *огневьи* «вогняний» та *медовьи* «медовий», пор.: *огневи* [ГА, с. 566] – *сполъь огненъ* [ПВЛ, с. 40] – *стълъльь огньнъ* [Усп., с. 118] «із вогню»; *съта медвьна* [Ізб. 1076, 83 зв.] «стосується меду», *безмъгриє медвьноує* [Ізб. 1076, с. 265] «стосується напою з медом», *ръгы <...> медвьна* [СДРЯ IV, с. 515] «із меду» – *уста медвьна* [ДЗ, с. 64] «солодкі» – *медова чаша* [Срезн. II, с. 121] «для меду», *оброкъ медовьи* [Срезн. II, с. 121] «пов'язаний із медом» – *медовнає же капля* [СДРЯ XIV, с. 516] «із меду». Порівнявши хронологію фіксацій, маємо підстави констатувати, що відповідні похідні на *-ов-* фігурують у писемних джерелах пізнішого часу.

До давніх форм належать деривати із суфіксом *-ов-* (*шелковыи* = *шьлковьи* = *шолковыи* та *слоновьи*), що характеризують ознаки предметів за матеріалом, з якого вони виготовлені або яким декоровані: *запоны шелковыає* [ГА, с. 562]; *одръ слоновъ* [Срезн. III, с. 422] «який оздоблений слоновою кісткою».

Речовинні іменники – назви декоративних і коштовних каменів, металів, сплавів, природних сумішей і речовин та под. – вживаються у найдавніших писемних джерелах. Водночас утворені від

них похідні ад'єктиви на *-ов-/ев-* трапляються переважно в текстах, датованих XIV і наступними століттями. Це відображають, наприклад, деякі реєстри праці І.І. Срезневського «Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникамъ», пор.: *камыкъ адамантъ* [Срезн. I, с. 6] – *ногти адамантовъ* [Срезн. I, с. 6]; *стѣбою Софию свиньцемъ всю прамъ* [Срезн. III, с. 273] – *за свинцовыми печатьми* [Срезн. III, с. 273] та ін.

Дериваційна категорія речовинності репрезентує окремих фрагмент дійсності, відображаючи механізми категоризації світу в континуумі численного корпусу похідних прикметників із речовинною семантикою. У праслов'янській і давньоруськоукраїнській мовах досить активним у реалізації згаданих процесів був суфікс *-овъ-/евъ->-овъ-/евъ-*. Твірну базу дериватів формували насамперед іменники – назви речовин і матеріалів живої природи. Прикметники, мотивовані речовинними номінаціями інших лексико-тематичних угруповань, нечисленні. Розширення твірної бази прикметників на *-ов-/ев-* припадає на XIII–XIV ст. і набуває розвитку в подальші періоди функціонування української мови. Речовинні деривати зберігають принципи традиції і спадкоємності у процесах категоризації й вербалізації довкілля. Перспективним є дослідження того, як втілюються ці принципи в розбудові категорії речовинності в діяхронії.

Література

1. Безпояско О.К. Прикметник / О.К. Безпояско // Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – С. 93–141.
2. Борисова Т.Г. Деривационная категория вещественности в языковой категоризации действительности / Т.Г. Борисова // Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / под ред. проф. Г.Н. Манаенко. – Вып. 5. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 291–297.
3. Борисова Т.Г. Когнитивные механизмы деривации: деривационная категория вещественности в современном русском языке : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.Г. Борисова. – Краснодар, 2008. – 49 с.
4. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
5. Железняк І.М. Київський топонімікон / І.М. Железняк ; відпов. ред. В.П. Шульгач. – К. : ВД «Кий», 2014. – 224 с.
6. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. Лосского. – Минск : Литература, 1998. – 96 с.
7. Кознева Л.М. Числовые парадигмы вещественных и отвлеченных существительных в русском языке XVI – XVII вв. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л.М. Кознева. – М., 1983. – 24 с.
8. Кубрякова Е.С. К построению типологии словообразовательных категорий / Е.С. Кубрякова // Актуальные проблемы современного словообразования : Труды Междунар. науч. конф. (г. Кемерово, 1–3 июля 2005 г.) – Томск, 2006. – С. 90–96.
9. Лысенко А.С. Словарь диалектной лексики северной Житомирщины / А.С. Лысенко // Славянская лексикография и лексикология. – М. : Наука, 1966. – С. 5–60.
10. Мороз Т. Граматична специфіка речовинних іменників у сфері реалізації числової парадигми / Т. Мороз // Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)» – Вип. 89 (4). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 171–175.
11. Мустакимова Г.В. Вещественно-собирательные существительные в когнитивно-прагматическом аспекте / Г.В. Мустакимова // Филологические науки в России и за рубежом : матер. Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб. : Реноме, 2012. – С. 154–157.
12. Погрібний І.І. Матеріально-речовинні іменники (лексична семантика і словозміна) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.І. Погрібний. – К., 2000. – 21 с.
13. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
14. Словотвір сучасної української літературної мови / відпов. ред. М.А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
15. Фаріон І. Словотвірні норми в контексті національно-культурних орієнтацій / І. Фаріон // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Вип. 3. – Житомир, 2003. – С. 250–267.
16. Brodowska-Honowska M. Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim / M. Brodowska-Honowska. – Kraków : PAN, 1960. – 276 s.

17. Hartmann H. Studien über die Betonung der Adjektiva in Russischen / H. Hartmann. – Leipzig Harrassowitz, 1936. – 81 p.
 18. Kurkowska H. Budowa słowotwórcza przymiotników polskich / H. Kurkowska. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich, 1954. – 175 s.
 19. Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik / W. Vondrák // Lautlehre und Stammbildungslehre. – Göttingen, 1924. – XVIII. – 1924. – 724 s.

Джерела ілюстративного матеріалу

- ГА – Книги временныхъ и вбразныхъ Гевргиа мниха / В.И. Истрин // Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. – СПб., 1920. – Т. 1. – 1920. – 612 с.
 ДЗ – Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печати Н.Н. Зарубин. – СПб. : Изд-во АН СССР, 1932.
 Изб. 1076 – Изборник 1076 года : Тексты и исследования / изд. подгот. В.С. Гольшенко и др. ; под ред. С.И. Коткова. – М. : Наука, 1965. – 1091 с.
 ПВЛ – Повѣсть временныхъ лѣтъ (906–1110) // Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – СПб., 1846. – Т. 1. – 1874. – С. 1–123.
 СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : в 10 т. / гл. ред. чл.-корр. АН СССР Р.И. Аванесов. – М. : Русский язык, 1988–1991.
 Срезн. – Срезневский И.И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ / И.И. Срезневский. – СПб. : Типография императорской Академіи наукъ, 1893–1912. – Т. I–III.
 Усп. – Успенский сборник XII – XIII вв. / изд. подгот. А. Князвская и др. ; под ред. С.И. Коткова. – М. : Наука, 1971. – 752 с.
 УСт – «Устав Студийский» по списку XII в. [Фрагмент] / подгот. к печ. Д.С. Ищенко // Источники по истории русского языка. – М. : Наука, 1976. – С. 109–130.
 ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974–2003. – Вып. 1–30; под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. – М. : Наука, 2005. – Вып. 31–32; под ред. А.Ф. Журавлева. – М. : Наука, 2007–2012. – Вып. 33–38.
 SP – Słownik Prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. – Wrocław ets. : Ossolineum, PAN, 1974–2002. – Т. I–VIII.

УДК 811'373.613

Луковенко Т. О.

ТЕМАТИЧНИЙ РОЗРЯД ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОМЕОПАТИЧНОЇ ЛІКАРСЬКОЇ СИРОВИНИ

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених дослідженню лексики української гомеопатичної галузі. У пропонованій праці на основі логічного підходу досліджено тематичну класифікацію термінів гомеопатії та проаналізовано тематичний розряд термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини.

Ключові слова: термін, термінологія, тематична класифікація.

Луковенко Т. А. Тематический разряд терминов на обозначение гомеопатического лекарственного сырья. – Статья. Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных исследованию лексики украинской гомеопатической отрасли. В предложенном исследовании на основании логического подхода изучена тематическая классификация терминов гомеопатии и проанализирован тематический разряд терминов на обозначение гомеопатического лекарственного сырья.

Ключевые слова: термин, терминология, тематическая классификация.

Lykovenko T. A. Thematic category of terms for the designation of homeopathic medicinal raw materials. – Article.

This article continues the series of author's publications devoted to the study of vocabulary in Ukrainian homeopathic industry. Presented work based on a logical approach explored in thematic classification terms homeopathy and analyzed thematic category of terms for the designation of homeopathic medicinal raw materials.

Key words: terminology, term, classification of thematic.

Проблема упорядкування сучасної української термінології та її чіткої систематизації перебуває в центрі уваги лінгвістів. Зокрема, важливою передумовою ефективною розбудови сучасної термінологічної системи є тематична класифікація наукових понять, бо такий аналіз пов'язаний із широким практичним використанням.

На сьогодні проблема тематичної класифікації активно дискутується в наукових лінгвістичних колах, що підтверджено студіями Н.О. Гример, О.В. Колган, І.М. Кочан, З.Й. Куньч, М. Польщикою, Н.А. Цимбал, Д.П. Шапран та ін. Проте гомеопатична термінологія як цілісна терміносистема ще не була предметом комплексного лінгвістичного дослідження.

Метою пропонованої статті є аналіз особливостей тематичної класифікації термінів гомеопатії.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: на основі логічного підходу дослідити тематичну класифікацію термінів гомеопатії; проаналізувати тематичний розряд термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини, розкриваючи системні відношення між ними.

Терміни – це спеціальні мовні одиниці, які використовують для номінації певних наукових понять. Місце терміна в терміносистемі визначається його залежністю від системи понять цієї науки. Відбувається взаємовплив і взаємозв'язок між терміном і системою: система визначає кожен окремий термін, а кожний окремий термін виявляється у взаємодії з іншими термінами, що належать до цієї терміносистеми.

У сучасному термінознавстві наявні такі підходи до вивчення семантичної системи науково-технічних термінів, як логічний, лінгвістичний і термінознавчий [2, с. 124–126].

Систематизація термінології на основі логічного підходу передбачає створення тематичної

класифікації термінів та виявлення ієрархії наукових понять будь-якої галузі знань.

Спираючись на думку З.Й. Куньч, систему гомеопатичної термінології розглядаємо як сукупність тематичних угруповань, під якими розуміємо різні за обсягом і структурою семантичні об'єднання спеціальних слів за екстралінгвальними ознаками [1, с. 57].

Проаналізовані на основі логічного підходу тематичні розряди охоплюють неоднакову кількість термінологічних одиниць і характеризуються складною внутрішньою структурою.

В українській гомеопатичній термінології виділяємо такі різновиди тематичних угруповань:

- тематичний розряд (далі – ТР);
- тематична група (далі – ТГ);
- тематична підгрупа (далі – ТП);
- тематичне гніздо (далі – ТГн).

Такий поділ зумовлено неоднаковим характером системних зв'язків гомеопатичних термінів на різних рівнях членування аналізованої терміносистеми.

Гомеопатія як комплексна наука поєднує в собі окремі аспекти дослідження суміжних дисциплін: анатомії, біології, психології, педагогіки, фармакології, хімії тощо. Отже, терміни гомеопатичної термінології поділяємо на такі тематичні розряди: ТР власне гомеопатичних термінів, ТР термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини, ТР термінів фармакології та фармації, ТР медичних термінів, ТР психологічних термінів, ТР педагогічних термінів.

Розглянемо докладніше *тематичний розряд термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини*.

До ТР термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини належать номени, об'єднані в такі тематичні групи:

- ТГ сировина рослинного походження;

- ТГ сировина тваринного походження;
- ТГ сировина мінерального походження;
- ТГ сировина хімічного походження;
- ТГ сировина енергетичного походження;
- ТГ нововведення.

До тематичної групи *сировина рослинного походження* (яку так само додатково класифікують на *свіжу рослинну сировину* та *суху рослинну сировину*) належать номінації понять, об'єднані в ТП:

- ТП морфологічні види рослинної лікарської сировини;
- ТП секрети рослин;
- ТП вищі рослини;
- ТП лишайники;
- ТП гриби;
- ТП алергенна сировина.

ТП морфологічні види рослинної лікарської сировини вміщує такі терміни: *насіння, пагін, листя, стебло, бульба, бульбоцибулина, кора, кореневище, бульбокорінь, квіти, плоди, бруньки, горіх, сморж, суцвіття, шишка* тощо.

ТП секрети рослин об'єднує терміни на позначення специфічних речовин, що виробляються та виділяються спеціальними структурами видільної системи рослин і використовуються для виготовлення гомеопатичних лікарських засобів: *нектар, ефірне масло, камедь, сік, слизи* та ін.

До ТП вищі рослини входять номени на позначення назв вищих рослин, які є гомеопатичною лікарською сировиною: *айва бенгальська, алое деревовидне, амі зубна, бакаутове дерево, береза повисла, ваніль, вільха сіра, вітекст священний, гіркокаштан звичайний, грейпфрут, ефедра двоколоскова, зозулинець чоловічий, іберійка гірка, кавове дерево, кавун колоцинт, ломиніс прямий, мак снотворний, пізнооцвіт, плаун булавовидний, полин гіркий, приворотень звичайний, самосил гайовий, самшит вічнозелений, сандал білий, софора японська, хміль звичайний, цеанотус американський, цибуля трубчаста, цикута отруйна, чистотіл великий, яловець козацький* тощо.

ТП лишайники об'єднує номени на позначення назв лишайників: *ягель («оленячий мох»), центрія («ісландський мох»)* та ін.

ТП гриби містить номени на позначення назв грибів: *мухомор червоний, печериця звичайна, порхавка гігантська* та ін.; назв грибів-паразитів: *сажка, ріжки, чага, трутовик* та под.; назв цвілевих грибів: *дріжджі, мукор* тощо.

До ТП алергенна сировина входять номінації: *кава, шоколад, пиліт* і т. ін.

Тематична група найменувань *сировина тваринного походження* об'єднує такі ТП: назви органів і тканин здорових людей та тварин, які використовують для виготовлення органопрепаратів, саркодів, суіс-органних препаратів (ТП *здорові органи*); назви продуктів життєдіяльності, секретії органів і тканин організму (ТП

секретії організму); назви вихідної сировини, що є ізольованими клітинами (ТП *клітинна сировина*); назви тваринної сировини, що викликає алергії (ТП *алергенна сировина*); назви патологічно змінених органів та тканин людини, продуктів розпаду органів тварин, змертвілих мікроорганізмів чи рідин організму, що містять збудники хвороб чи продукти їхнього метаболізму (ТП *патологічно змінені тканини*).

ТП здорові органи містить такі номени: *голова, серце, печінка, хребет, око, легені, аорта тварини, свіжа яловичина, хрящова тканина, товста кишка, шкіра свині, ембріон тварини (савці), придаток яєчка, пупковий канатик корови, епітеліальні тканини, ДНК людини, яєчники, тестикули бика, підшлункова залоза, плацента плодова, вени* тощо.

ТП здорові органи містить низку ТГн: *епітеліальні тканини (епітеліальні тканини паращитовидної залози, епітеліальні тканини щитовидної залози, епітеліальні тканини надниркової залози), ТГн яєчники (яєчники корів, яєчники овець)* та ін.

До ТП клітинна сировина входять номени *клітинних концентратів – концентрати тромбоцитів, концентрати лейкоцитів, концентрати лімфоцитів, концентрати еритроцитів* і под.

ТП клітинна сировина за розмірами: *молекули, макромолекули, органели* та ін. Термін *органели* виступає гіперонімом термінів *мітохондрії, лізосоми, рибосоми, клітинне ядро*.

ТП продукти життєдіяльності, секрети органів об'єднує терміноодиниці: *молоко, сеча, сперма, мускус, отрута, слизова шлунку, слизова травної залози, інсулін, гормони росту* та ін. До ТГн *молоко* входять лексеми *коров'яче молоко, козине молоко, кумис, молоко сучки (молоко лабрадора), котяче молоко, жіноче молоко, молоко левиці, молоко самки дельфіна, молоко самки слона, молоко самки шимпанзе* тощо). Лексема *коров'яче молоко* так само виступає гіперонімом термінів *згорнене коров'яче молоко, зняте коров'яче молоко*, а також гіперонімом до групи термінів *продукти з коров'ячого молока – вершки, вершкове масло, молозиво*.

ТП сировина із тварин та комах поєднує в собі номени на позначення назв тварин та комах, здорове тіло яких використовують для виготовлення гомеопатичних лікарських засобів повністю чи частково: *морська зірка, рак річковий звичайний, бджола медоносна, курча, скорпіон австралійський, омар, саламандра біла, ящірка звичайна, іспанська мушка, воші, клоп постільний звичайний, равлик кримський, жук колорадський, хамелеон, шершень, павук-птахоїд, електричний скат, восьминіг плямистий, берберійська качка, черепаха грецька, каракатиця, вівця, лосось* тощо.

До ТП отрути тваринного походження відносимо номени на позначення назв тварин, отруту

яких використовують для виготовлення гомеопатичних лікарських засобів: *павук австралійський, бджола медоносна, морський дракон (риба), гадюка звичайна, змія морська, змія сурукуку, змія бушмейстер, змія жарарака* та ін.

До ТП патологічно змінени тканини, що використовують у гомеопатії як сировину для виготовлення нозодів та аутонозодів, відносимо номени: *гній із карбункула, ізольований штамп із фекалій, кров, культура гарднерелли, культура стрептокока, культура хламідії, лусочки шкіри, секрет пухирців простого герпесу, секрет пухирців поясуватого герпесу, сироватка крові, сперма, слина скаженої собаки, тканина атероми бронха, тканина аденоми молочної залози, тканина аденоми передміхурової залози, уражене волосся, уражені частини шкіри, харкотиння хворих на коклюш* тощо.

ТП тваринна алергенна сировина поєднує в собі номени на позначення змішаної групи тваринної сировини, що викликає алергічні реакції: *павутиння, пір'я, шерсть, яйця* тощо.

Тематична група *сировина мінерального походження* об'єднує терміни на позначення сировини, що репрезентує природні неорганічні речовини.

ТГ *сировина мінерального походження* поділяємо на такі підгрупи:

- ТП *мінерали*;
- ТП *метали*;
- ТП *вода*.

До ТП мінерали належать терміни: *гірський кристаль, малахіт, пірит, діаспор, мармур, магnezит, циркон, графіт, скородит, арацит, арагоніт, фармаколіт, нонтродит, корали, онікс, лабрадор, гіпс, доломіт, вапняк, сталактит, уранініт* і под.

До ТП метали входять терміноодиноці: *залізо, срібло, золото, мідь, олово, свинець, алюміній, магній, хром, марганець, нікель, кобальт, цинк, платина, уран, паладій, осмій, стронцій* та ін.

ТП вода об'єднує лексеми: *мінеральна вода, морська вода, сухий залишок води, грязюка морська*. У складі ТП *вода* виділяємо тематичні гнізда: гіперонім *мінеральна вода* має гіпоніми: *мінеральна вода джерела Бартфельд, мінеральна вода Троянського джерела, мінеральна вода джерела Св. Козьми та Даміана, мінеральна вода джерела Геттісбург, мінеральна вода «Нарзан»* тощо. Гіперонімом до номінацій *сухий залишок води Хрестового джерела, сухий залишок води Лісово-*

го джерела тощо виступає термін *сухий залишок води*.

Тематична група *сировина хімічного походження* об'єднує дві тематичні підгрупи:

- ТП *хімічна сировина органічного походження*;
- ТП *хімічна сировина неорганічного походження*.

ТП хімічна сировина органічного походження вміщує одиниці на позначення назв органічних кислот: *кислота оцтова, кислота буриштинова, кислота яблучна, кислота лимонна, кислота молочна, кислота винна, кислота мурашина, кислота фумарова* тощо.

До ТП хімічна сировина неорганічного походження відносимо терміни на позначення назв неорганічних солей: *нітрат срібла, нітрат калію, нітрат натрію, фосфат калію, фосфат магнію, фосфат кальцію, йодат заліза, йодат міді, йодат золота, сульфат заліза, сульфат кальцію, сульфат калію, хлорид магнію, ацетат заліза, карбонат калію, біхромат калію* та ін.; назв окисів: *окис алюмінію, окис хрому, окис ртуті, окис цинку* тощо.; назв неорганічних кислот: *кислота соляна, кислота азотна, кислота фосфорна, кислота сірна, кислота вугільна* й под.

ТГ *енергосировина* об'єднує номени *вогонь, енергія Місяця, енергія Сонця, енергія Північного магнітного полюса Землі, енергія Південного магнітного полюса Землі, електрична напруга* тощо.

ТГн *електрична напруга* містить терміни: *надвисока електрична напруга, атмосферна (статична) електрична напруга*.

ТГ *нововведення* охоплює номінації: *пластик, кока-кола, рекламний газ* та ін.

Отже, українська гомеопатична термінологія є складним ієрархічним утворенням, побудованим зі слів і словосполук, які виконують функції термінів. Проведене дослідження уможливило висновок про те, що система термінів досліджуваної галузі є досить чіткою та логічною.

Перспективним вважаємо подальше дослідження тематичної класифікації термінів гомеопатичної галузі.

Література

1. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : [монографія] / З. Куньч. – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.
2. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 3-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.

УДК 811.161.2:81*28(477.61)

Магрицька І. В.

ВЕРБАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ ОБРЯДУ КОМОРИ У СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ

У статті представлено лексику, що характеризує процесуальну, агентивну і предметну сторони обряду комори в українських говірках Луганської області; весільні найменування описано в широкому етнолінгвальному контексті.

Ключові слова: весільні номени, обрядова семантика, мотиваційна ознака, символіка, евфемізми, конотація.

Магрицька И. В. Вербальный компонент обряда «коморы» в восточнослобожанских говорах Луганщины. – Статья. Представлена лексика, отражающая процессуальную, агентивную и предметную стороны обряда первой брачной ночи в украинских говорах Луганской области; обрядовые названия описаны в широком этнолингвистическом контексте.

Ключевые слова: свадебные лексемы, обрядовая семантика, мотивационный признак, эвфемизмы, коннотация.

Mahrytska I. V. Verbal component of the komora ceremony in the dialects of Eastern Slobozhanshchyna of Luhansk region. – Article.

The article describes the lexis, representing the procedural, agentive and objective aspects of the komora ceremony in the Ukrainian dialects of Luhansk region. Wedding terms are described in the wide ethnolinguistic context.

Key words: wedding nomens, ceremonial semantics, motivational feature, symbolism, euphemisms, connotation.

Перспективним напрямом сучасної славістики є етнолінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу: міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією та ін. [20, с. 164]. Один з аспектів етнолінгвістики – вивчення явищ традиційної народної духовної культури як цілісного культурного тексту в єдності, взаємодії і взаємозумовленості вербальних і невербальних засобів вираження значень.

Етнолінгвістичні дослідження мовних фактів, пов'язаних із традиційною родинною обрядовістю українців, завжди зберігатимуть свою актуальність, оскільки їх здійснення відкриває шлях до встановлення зв'язків між матеріальною і духовною культурою етносу і висновків про світосприйняття наших предків.

Оскільки з-поміж інших родинних обрядів весільний досі збережений якнайповніше, це уможливорює спостереження за його вербальною стороною в різних українських діалектах у наш час.

Безсумнівно наукову цінність становить етнолінгвістичне дослідження обряду комори – особливого звичаю першої шлюбної ночі, який донедавна зберігав рудименти давніх землеробських культів (адже статевий акт у весільних піснях порівнюється з оранкою незайманої землі [2, с. 281]) й, очевидно, у минулому належав до жіночих ритуальних ініціацій [2, с. 318].

Цей обряд як культурний феномен здавна привертає увагу вчених. Так, ще в XVII ст. французький етнограф і мандріник Г. де Боплан детально описав мало не прилюдну дефлорацію дівчини-нареченої [1, с. 66–68]. Опис обряду комори з різних українських теренів, а також весільні пісні, пов'язані із цим обрядом, знаходимо у працях відомих етнографів кінця XIX – початку XX ст. (Х. Вовка, І. Данильченка, В. Кравченка, В. Милорадовича, П. Чубинського), а також у матеріалах Етногра-

фічної комісії Наукового товариства імені Шевченка. Структуроване весілля, елементом якого є обряд комори, подають пізніші етнографічні праці Н. Здоровеги, В. Борисенко, І. Несен.

Сьогодні український весільний обряд комори є об'єктом уваги більшою мірою етнологів [3; 6; 10], меншою – етнографів [8; 12], культурологів [9] та етнолінгвістів [18].

Досі мало наукових публікацій про східнослобожанський діалектний континуум як ареал пізнього формування; не здійснено й цілісного етнолінгвального опису обряду першої шлюбної ночі з теренів Східної Слобожанщини.

Наша розвідка має на меті представити лексику, що відбиває процесуальну, агентивну і предметну сторони обряду комори, й описати весільні номени в широкому етнолінгвальному контексті.

Аналіз ґрунтується на емпіричному матеріалі, зібраному польовим методом у 102 українських селах переважно північної частини Луганської області в середині 90-х рр. минулого сторіччя за спеціально укладеною програмою, а також на зафіксованих на аудіоплівку описах східнослобожанського весільного обряду. Нашими інформантами були люди, які добре знають традиційне весілля. У діахронному аспекті використано давніші описи слобожанського весілля [4; 7; 14].

Дозволимо собі погодитися з висновком етнологів [6, с. 192] про те, що обряд комори відбувався в регіонах, де практикувалася спільна ночівля молоді на вечорницях. Так, в одному із сіл на Луганщині, де існувала перевірка молодої на цнотливість, нам розповіли: «Примісткі намбицують, рядна настелюють і сплять усі разом. На восьми душ робили примісткі: чотири дівчат і чотири хлопці. А договір був такий: до кого буде хтось надолужати – обзивайся. І робили так, що всі дівчата були хоробші» (тут примісткі – «дерев'я-

ні лави», *надолужати* – «надокучати», *хоробі* – «цнотливі»).

Учені стверджують, що збереження дівчатами недоторканості до весілля, а також публічний осуд дошлюбних сексуальних стосунків – загальноукраїнська традиція. Певним доказом цього може слугувати й почута нами розповідь одного з наших земляків – відвідувачів музею на місці колишнього німецького концентраційного табору «Заксенгаузен». Під час екскурсії групи туристів, серед яких він був, розповіли, що, коли в період Другої світової війни молодих українців забирали до Німеччини, їм спочатку робили медогляд на виявлення можливих хвороб та придатності їх до фізичної праці – і, за статистикою німецьких лікарів-гінекологів, 96% українських дівчат були незайманими (для порівняння: 90% тодішніх німкенів утратили свою цнотливість до шлюбу).

Старші люди, з якими ми спілкувалися під час експедицій, кажуть, що після недовгого перебування за весільним столом молодих відправляли спати в окреме приміщення – комору чи сусідську хату. Свашки стелили постіль, а свекруха вручала невістці нову сорочку.

Висока народна мораль вимагала від дівчини-слобожанки збереження цноти до весілля, і більшість дівчат дотримувалася цього правила. Після першої шлюбної ночі з'ясовувалося, чи була молода цнотливою. Знали, що жених, якщо любив наречену, міг довести її «порядність» нечесним шляхом: брав голуба і його кров'ю позначав сорочку та простирadlo – казали, що *голуб'яча кров підходить під людську*. Часто з молодою відправляли спати сторонню людину – дружка (розпорядника весілля від роду молодого) або ж він був присутнім при цьому.

У давньому обряді перед шлюбною ніччю молода роззувала чоловіка, а він бив її халявою по спині й велів узяти гроші, що випали з халяви [7, с. 170]. Наші інформанти розповіли, що дружко брав із собою двох свідків – чоловіка та жінку, які приносили курку або півня і в разі, якщо шлюбна ніч закінчувалася щасливо, ловили птаха й варили на вогнищі, а самі стрибали через нього. У цьому ж випадку свашки знімали з молодої сорочку і як аргумент невинності дівчини показували усім присутнім гостям; мати молодого підносила дітям солодке вино; до батьків молодого відправляли послив, які з галасом, музикою й танцями повідомляли про щасливий кінець шлюбної ночі. У минулому посла молодого несли із собою варену чи сиру курку, якою дружко пригощав батьків молодого: батькові давав курячу голову, матері – задню частину, іншим родичам – по шматку [7, с. 172].

Якщо ж молода виявлялася нечесною, то цього ж вечора їй співали сороміцьких пісень і все руйнували в хаті: *дружко ковиряє грубу, долівку довбє, все в хаті розкидає, щоб молода ўтром*

поприбирала все й пісочком зсіпала; горох молотили, комин обдирали, всю долівку зривали; стіни драли, коминя.

Частіше молода виявлялася цнотливою й весілля завершувалося щасливо. Наступного ранку мати молодого приносила зятеві сніданок, гості молодого влаштовували веселе гуляння з музикою, танцями, співами та демонстрацією відповідних атрибутів.

Для обстеженої нами території характерна різноманітність давніх традицій вшанування дівчини, яка зберегла цноту, та її батьків, але обов'язковими знаками цього були символічні предмети червоного кольору. В іншому ж випадку наступного дня продовжувалося прилюдне ганьблення молодого та її родини, що також донедавна зберігало численні традиції з використанням інших атрибутів. Часто на цьому весілля й завершувалося. Бувало навіть, що після публічного сорому та глузування молода або хтось із її батьків покінчували життя самогубством: *«Булó п'ять год наза́д такé: матері наділи на ши́ю хомут, а вона злізла на стіл та все на столі поперекидала й перетоптала, а наўтро нівéсти ба́тько повісився»*.

Сучасний обряд комори відрізняється від давнього відсутністю демонстраційних дій і атрибутів, він не має продовження, оскільки сьогодення мораль не дуже вимоглива до цнотливості дівчини-нареченої, що стала таїною для молодого пари. Калина на короваї, традиційний символ дівочої невинності, наявна тепер на кожному без винятку весіллі, навіть якщо молода вже вагітна.

С. Маховська відзначає, що у зв'язку з падінням моралі, поширенням урбанізації та цивільних шлюбів обряд комори від 1930-х рр. почав зазнавати змін, однак цю традицію повністю не знівельовано [10, с. 138].

Найпоширенішими елементами демонстрації цнотливості молодого в регіональному весіллі є такі реалії, як калина на короваї, червоні стрічки та заполоч (ними прикрашали весільне печиво, пляшку горілки чи вина із житніми колосками, пару ложок для молодих, а також кінські гриви), що позначені назвами: *каліна, красні ленти, заполоч*. Менш поширеними знаками дівочої цноти є предмети, що мають назви: *сорóчка (рубáшка)* «сорочка молодого після шлюбної ночі», *прóстінь (рядно́, по́стіль)* «постіль після шлюбної ночі, яку підносили матері молодого/молодої або вивішували на воротах двору молодого», *красний флаг* «весільний прапор», *віха́* «прив'язаний до палиці пучок сіна із червоною стрічкою; імітація весільного прапора», *пучóк красної ленти* «червоні стрічки, які вручали матері молодого», *красна матерія* «червона матерія, яку дарували матері молодого», *красна ленточка* «стрічка, якою розмахували родичі молодого», *поду́шка із красною на́волочкою* «червона подушка, з якою танцювали

свашки молодого, підкидаючи її вгору», *красний пояс* «елемент одягу молодої», *красний рушнік* «атрибут друга».

Уже на основі переліку назв реалій, що сигналізують про невинність молодої, переконаємося в тому, що їх сполучною мотиваційною ланкою є червоний колір предметів, який другого весільного дня стає відповідним архісимволом. Важливими в цьому плані є слова матері молодої, яка, радіючи через наявність цих ритуальних атрибутів, вигукує: «*Тепер у нас усє красніє!*».

Зважаючи на те, що калинові грона найчастіше використовуються в обстежених нами селах під час дівич-вечора та другого весільного дня, можна зробити висновок про те, що цей східнослов'янський рослинний символ дівочства, незайманості, жіночості, краси, здоров'я у східнослов'янському весіллі має вужчу семантику: в умовах першої обрядової ситуації калина реалізує себе як символ заміжжя, а в умовах другої – як символ цноти молодої.

Лексема *флаг* позначає весільний прапор, який, на думку М. Сумцова, первісно був короговою вершників жениха [16, с. 11–12]. Лексема *віха* як назва весільного прапора, очевидно, зберігає формальний і значеннєвий зв'язок із заг.-вж. *віха* «жердина з віхтем соломі; гілка як знак».

Обрядово маркованими є найменування сорочки молодої з ознаками її дівочства, яку демонстрували усім присутнім, – *краса* [14, с. 695], *чесність*. На нашу думку, позначення конкретного предмета абстрактними евфемізованими назвами – свідчення високого ступеня важливості атрибута, який, без сумніву, не лише вирішував успіх подальшого весілля, а й долю молодої жінки. Аргументом цієї тези можуть бути слова матері молодого, яка, даючи невістці чисту сорочку напередодні шлюбної ночі, зауважує: «*Ця сорочка – твоя доля, твоє щастя, твоя й воля*», і друга, який, демонструючи позначену кров'ю сорочку, каже: «*Чесність – дуже важне діло*» [14, с. 695].

Поодинокі фіксації в говірках Луганщини має лексема *своє* «весільна шишка із червоними стрічками, за якою приходили посланці роду молодого, щоб пересвідчитися у цнотливості молодої». Цей лексичний евфемізм реалізовано у словах посланців: «*Ми прийшли за своїм!*».

До цієї самої групи обрядових реалій можна віднести вогнище, яке учасники весілля розпалювали біля двору молодого і плигали через нього, прядку і гребінь, з якими йшли до річки й імітували прядіння, і воду, якою обмивали молоду чи молодих, мили батькам ноги, а учасники весілля мили в річці руки. Вони позначені відповідними назвами: *костьор*, *веретено*, *прялка й гребінь*, *водá*. На наш погляд, ці реалії мають символіку повернення молодої до первісної чистоти. Таке припущення ґрунтується на тому, що вогонь у

слов'янських традиціях має очищувальну й цілющу силу [17, с. 14]; вода, за міфологічними уявленнями, є першоосновою, фундаментальною стихією світобудови [11, I, с. 240]; прядіння в моделі світу займає особливе, не співвіднесене ні з господарством, ні з ремеслом, місце, належить до божественних занять і регламентується богами, а не людиною [21, с. 189–190]; із цілющими властивостями веретена в українців пов'язано чимало повір'їв [19, с. 64].

Протилежну обрядову семантику мають предмети домашнього вжитку, які символізують нечесність, порочність молодої. Ці весільні атрибути позначені лексемами, що вживаються також у позаобрядовому мовленні: *хомут* «хомут, який надівали на когось із батьків молодої або на саму молоду (молодого)» (назва *хомуть* у цьому самому значенні зафіксована і в давніх описах слов'янського весілля [14, с. 695]), *решето*, *відрó без дна* «предмети домашнього вжитку, якими примушували молоду носити воду», *дірява бóчка*, *зрізок без дна*, *жлукто* «ємності, у які молода лила воду», *кóлесо* «колесо, яке вивішували на ворота і крутили», *дірява ложка* «ложка для молодої». Об'єднувальним елементом семантичної структури цих назв є «дірявість, непридатність для користування» позначуваних реалій. Репрезентанти цієї мікрогрупи назв виявляють прозорий метонімічний зв'язок із відсутністю цноти в молодої, тому співвіднесені з ними денотати можна віднести до генітальних символів.

В одному із сіл нам розповіли, що на знак здійснення дефлорації молодої *просверлювали у стáвні дірку*. А в іншому, відправляючи молодих спати, дружка наказує їм: «*Ідіть порешетіть!*». Х. Вовк зауважує, що в українському весільному фольклорі «понеділкові» (весільні гості) навіть зверталися до поганських богів, щоб ті допомогли «провертати дірку», тобто здійснити обрядовий акт дефлорації. І додає, що це не лише українська, а й європейська традиція [2, с. 281].

Безперечно, у номінації інших атрибутів, позначених назвами *жóвті (сіні) лéнти* «стрічки, якими «прикрашали» в разі нецнотливості молодої весільних коней», *жóвта гліна* «глина, якою примушували матір молодої фарбувати ворота свого двору», *білий рушнік* «атрибут друга», *біла záпoлoч* «біла заполоч на плящі із житніми колосками», мотиваційною ознакою став їх колір.

Таким чином, у регіональному обряді комори жовтий, синій, білий кольори вступають в антонімічні відношення із червоним кольором.

Явно негативну реакцію у присутніх викликають атрибути, що мають назви: *ганчірки*, *желізо*, *відра* «предмети, які вішали до підводи», *склянки*, *побіті пляшки*, *чóботи дрáні* «предмети, які сусіди кидали у двір молодого», биття по *мішку* з *пóпелом*, молотьба *жіта*, розбивання *пóсуду*.

Використання цих реалій зумовлене змістом обрядової ситуації.

На перший погляд, дивний ритуал виконують в одному з обстежених нами сіл: «У *понеділок* *якась жінка біла глечик на п'язі у свекрухи. Її за-в'єрнуть у рядно й качають, а вона б'є, щоб усі сміялися*». Немає сумніву, що процес биття глиняного посуду в цій ситуації пов'язаний із позитивними емоціями учасників весілля. А в минулому, очевидно, він був пов'язаний з обрядом комори. Авторитетним підтвердженням нашого припущення є висновок А. Топоркова про те, що у слов'янському весільному обряді биття посуду пов'язане з актами, що змінюють соціальний статус нареченої, й асоціюється з дефлорацією чи пологами, осмислюється як побажання щастя молодим [15, с. 180–182].

У деяких населених пунктах у разі нецнотливості молодої на стіл клали *гарбуз* або ж підносили його матері молодої чи самій молодій, або ж *кидали гарбузчата услід поїзду*. Припускаємо, що на формування власне «коморної» символіки цього овоча вплинула така його ознака, як внутрішня порожнистість.

Подколки з ритуальною метою у східнослов'янському весіллі використовують також тварин. Так, демонструючи цноту молодої, представники роду молодого впускають у хату, де перебувають весільні гості, червоного півня чи курку, що мають назви: *красний петух, курка*; потім їх ловлять і несуть варити. Позитивна весільна символіка півня має давні корені: у слов'янській міфології цей представник фауни є одним із зооморфних образів сонця [5, с. 135]. Червоного ж півня народна уява наділила особливими властивостями: вважається, що він приносить щастя, охороняє худобу від відьом, а малих дітей – від підміни нечистою силою [19, с. 236]. Учені відзначають, що курка як «вище» створіння у весільному ритуалі символізує продовження роду, відродження життя [19, с. 235]. Із цією самою метою в сучасному обряді *пускають у візду голубів і стріляють*. Відомо, що голуб в Україні здавна символізує любов [13, с. 36].

Із протилежною семантикою використовується в обряді шлюбної ночі кінь, позначений лексемами *лошя, кобіла*: «*Матері лошя підводять задом – це мати винувата, шо дочка нечесна. Як плоха молодя – кобілу в хату введуть – вона напакосте, а молодя прибирає*». Різні весільно-об-

рядові дії з конем чи його імітацією зустрічаються на території всього східнослов'янського ареалу.

У східнослов'янських говірках існують і спеціальні назви молодої, зумовлені обрядом першої шлюбної ночі. Об'єднані вони навколо сем: «цнотлива молода» – «нецнотлива молода». Частіше на позначення дівчини, яка зберегла цноту до весілля, вживають назви: *чесна (дівчина, дівка, молодя)*, рідше – *дівочка, хороща (дівчина, молодя), гарна (доброросівсна) дівка, цєлка, благополушина, бариня, молодець, непорочниця, непорочна, нетріп'уха, чиста, невінна, нетронута, незайнята (хлопцями), незаймана, яка себе відержала*. Нецнотливу молоду називають переважно *нечесна (молода)*, інколи – *плоха (молода)*, *нехороща (дівчина, дівка), недівчина, недівка, бариня, гуляща дівка, баба розодрана, покритка, грешина, сучка, тріп'уха, спорчена, стрьопана, прогуляна, прогулялась, свєрдлена, опорочена, зраджена, неблагополушина, яка себе не відержала*. Давніші джерела фіксують у відповідних значеннях поняття *чесна – нечесна (молода)* [4; 14]. Немає сумніву, що ці лексеми є позитивно або негативно конотованими, чимало з них виявляють додаткову генітальну семантику.

Наведений лексичний матеріал переконує в досить активній мовотворчості носіїв українських говірок Луганщини у характеристиці дівчини, яка зберегла/не зберегла цноту до весілля. А це є свідченням того, що цьому питанню тут донедавна надавалося неабияке значення.

Номінативні одиниці, пов'язані з обрядом комори, засвідчують свій високий потенціал до власне весільної символізації (зокрема, колірної, генітальної), евфемізації слів на позначення конкретних ритуальних атрибутів, а також до їх конотації (позитивної або негативної).

Опис обрядових номенів у їх єдності з екстралінгвальними елементами обряду дозволив побачити ментальні й морально-психологічні особливості слов'ян, а також певною мірою наблизив нас до встановлення етимології давнього обряду комори як феномена української духовної культури.

Подальше дослідження репрезентованого у статті матеріалу (як окремих лексем і виразів, так і транскрибованого тексту) не лише філологами, а й етнографами та істориками відкриває перспективу створення в майбутньому цілісного портрету Східної Слобожанщини як української етнокультурної території.

Література

1. Боплан Г. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом із їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г. де Боплан. – К. : Наукова думка ; Кембрідж (Мас.) : Укр. наук. ін-т, 1990. – 256 с.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Гримич М. З дівчини – в жінку: перша шлюбна ніч в українців / М. Гримич // Народна культура українців: життєвий цикл людини : іст.-етнол. дослідж. : у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – К. : Дуліби, 2012. – Т. 3 : Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. – 2012. – С. 176–191.

4. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края / сост. В. Ивановъ. – Х., 1898. – Т. 1. – 1012 с.
5. Иванов В. Славянские моделирующие семиотические системы: Древний период / В. Иванов, В. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 244 с.
6. Ігнатенко І. З дівчини – в жінку: обряд «комори» та символіка дівочої цноти в українському весільному ритуалі / І. Ігнатенко // Народна культура українців: життєвий цикл людини : іст.-етнол. дослідж. : у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. – К. : Дуліби, 2012. – Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. – 2012. – С. 192–202.
7. Каліновскій Г. Описаніє свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ, въ Малой Россіи и въ Слободской Украинской губерніи, такожъ и въ Великороссійскихъ слободахъ, населенныхъ малороссіянами употребляемыхъ / Г. Каліновскій // Харьковскій сборникъ. – Вып. 3. – Х., 1889. – С. 163–174.
8. Костенко Л. Весільна комора у контексті обрядів господарської магії / Л. Костенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pyrohiv.com.ua/ua/articles/read/192/vesilna-komora-u-konteksti-obrjadiv-gospodarskoj>.
9. Махній М. Чистота шлюбу або Дівоча цнота як культурний феномен / М. Махній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mahniy.blox.ua/>.
10. Маховська С. «Ой з-за гори старостоньки»: Весільні традиції Слобожанщини кінця XIX – початку XXI ст. / С. Маховська – К. : Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, ПП «Фоліант», 2014. – 316 с.
11. Мифы народов мира : [энциклопедия] / гл. ред. С. Токарев. – М. : Советская энциклопедия, 1991–1992. – Т. 1–2.
12. Порхун І. Етапи втаємничення української молоді в суть сексуальних стосунків (XIX – початок XX ст.) / І. Порхун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/40_OINBG_2014/Istoria/4_181159.doc.htm.
13. Потапенко О. Словник символів / [О. Потапенко, М. Дмитренко, Г. Потапенко та ін.] ; за ред. О. Потапенка, М. Дмитренка. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.
14. Свадьба, записанная въ Харьковской губерніи // Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край, снаряженной И. Р. Географическимъ обществомъ, Юго-западный отдѣлъ : Матері. изслѣдованія, собранныя д. чл. П. Чубинскимъ. – СПб., 1877. – Т. 4. – С. 679–696.
15. Славянские древности : [этнолингвистический словарь] : у 5 т. / под ред. Н. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. – 584 с.
16. Сумцовъ Н. Хлебъ въ обрядахъ и пѣсняхъ / Н. Сумцовъ. – Х., 1885. – 140 с.
17. Токарев С. К вопросу о значении женских изображений эпохи палеолита / С. Токарев // Советская археология. – 1961. – № 2. – С. 12–20.
18. Толстая С. Символика девственности в полесском свадебном обряде / С. Толстая // Секс и эротика в русской традиционной культуре / сост. Л. Топоров. – М. : Ладомир, 1996. – С. 192–206.
19. Українська минувшина : [ілюстрований етнографічний довідник] / А. Пономарьов, Л. Артюх, Т. Косміна та ін. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
20. Українська мова : [енциклопедія] / редкол. В. Русанівський, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін. – 2-ге вид. виправ. і допов. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія», 2000. – 752 с.
21. Цивьян Т. К мифологическим обоснованиям одного случая табу: Ласка (*Mustela Vulgaris*) / Т. Цивьян // Проблемы сов. этнографии: К 100-летию со дня рожд. чл.-корр. АН СССР Д. Зеленина. – Ленинград : Наука, 1979. – С. 187–193.

УДК 808.5.81'33

Майстренко С. В.

ВИКОРИСТАННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ В СУДОВІЙ ПРОМОВІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичних маніпулятивних прийомів, що використовуються під час судового виступу. Визначено загальні принципи ведення суперечки, проаналізовано лексичні засоби та синтаксичні конструкції української мови, що посилюють маніпулятивний вплив на учасників процесу.

Ключові слова: маніпуляція, дискусія, полеміка, риторичні техніки, сугестія.

Майстренко С. В. Использование языковых средств манипулятивного воздействия в судебной речи (на материале украинского языка). – Стаття.

Статья посвящена исследованию лингвистических манипулятивных приемов, используемых во время судебного выступления. Определены общие принципы ведения спора, проанализированы лексические средства и синтаксические конструкции украинского языка, усиливающие манипулятивное воздействие на участников процесса.

Ключевые слова: манипуляция, дискуссия, полемика, риторические техники, сугестия.

Maistrenko S. V. The usage of the linguistic manipulation techniques in pleadings (on the material of the Ukrainian language). – Article.

Being used in judicial statements or pleadings the linguistic manipulation techniques are explored in this paper. Thus, analysis of the basic debate principles, lexical means and syntactic structures of the Ukrainian language as methods of dominating are determined.

Key words: manipulation, discussion, debate, rhetorical techniques, suggestion, pleadings.

Перед сучасним суспільством постала проблема того, що людина може перетворитися на об'єкт маніпуляцій, при цьому не усвідомлюючи й не визнаючи цього згубного впливу на свою свідомість. Масштаби явища вражають своєю масовістю, воно набуває загрозливого характеру й вносить деструктивні зміни та порушення в процес ділової комунікації. Нині є нагальна потреба в прогнозуванні розвитку цих процесів та управлінні ними, особливо щодо запобігання їх соціальним наслідкам. Саме тому впродовж тривалого часу питання дискусії виходять за межі мовознавчої науки й стають методологічною основою для розв'язання актуальних проблем у різних галузях знань, зокрема в юриспруденції. Ґрунтовного дослідження та практичного розроблення потребують питання, пов'язані з процесами управління діловою комунікацією, формуванням суспільної думки та прогнозуванням поведінки мас, розробленням рекламних і політичних кампаній, впливом маніпуляцій на ефективність комунікативного акту, використанням різних маніпулятивних технологій у ході проголошення публічних промов, зокрема в процесі судочинства, що й собі сприяє чи не сприяє реалізації норм права.

У світовій і вітчизняній лінгвістиці доволі часто розглядаються питання щодо сутності, структури та функціонування дискурсу як парадигми мовознавчих учень. З. Харріс, Л. Гринобл, Н. Ферклаг визначили дискурс як контрольований мисленнєвий процес із чітко впорядкованим результатом, як матеріальну форму ідеології [4, с. 98]. Серед вітчизняних праць є незначна кількість робіт, присвячених дослідженню маніпулятивних технік, зокрема, сугестивні технології проаналізовано колективом авторів в однойменно-

му посібнику за загальною редакцією Є. Скулиша [6]. Особливості маніпуляції свідомістю в процесі комунікації є предметом дослідження Т. Іваскевич [1]. Висвітленню правових, етичних, логічних аспектів побудови судових промов державного обвинувача й адвоката-захисника присвячена монографія Р. Кацавця. Однак недостатньо вивченими залишаються питання використання мовних засобів маніпулятивного впливу для побудови переконливої аргументації чи критики точки зору опонента, зокрема під час проголошення судової промови.

Метою роботи є дослідження загальних принципів, лінгвістичних прийомів ведення дискусії та полеміки, а також особливостей використання лексичних засобів і синтаксичних конструкцій у судових промовах, що сприяє посиленню маніпулятивного впливу на учасників судового процесу.

Виклад основного матеріалу. З численних визначень поняття «маніпуляція» слід виокремити такі особливості цього процесу: це вид духовного, психологічного впливу, що має прихований характер, потребує ґрунтовних знань, значної майстерності. Завданням цього впливу є приховане управління поведінкою інших за допомогою вербальних і невербальних засобів, спонукання їх до зміни думок, цілей, ціннісних установок, до виконання певних дій.

Мотиви, що спонукають до маніпулятивного впливу, можна розподілити на кілька складових частин. Першою зазвичай є реалізація потреб, інтересів та устремлінь, що пов'язані із задоволенням власних бажань і залежать як від рівня освіченості, інтелекту особи, так і від природних здібностей і схильностей. Вони перебувають у тісному взаємозв'язку з когнітивними складниками, що формують

уявлення та знання про навколишній світ, місце й роль людини в ньому та певною мірою є залежними від інформаційного оточення, що впливає на формування інформаційно орієнтованої особи. Беззаперечною є залежність і від способу мислення окремої особи, її стилю поведінки, умінь і навичок, що сформувалися в процесі становлення особистості як у родині, так і в суспільстві.

Водночас до інших мотивів слід віднести зіткнення інтересів певних груп, прагнення домінування. Інтегруючись у колектив, особа змушена відповідати запитам спільноти, її груповим нормам, що склалися як звичаєве правило, релігійне вірування, ідеологічна пропаганда, проте внутрішні регулятори поведінки особи (поняття власної гідності, самоповага, самооцінка) є рушійною силою, що змушують одних ставати мішенями маніпулятивного впливу, а інших – вправними маніпулянтами. Цей процес залежить від психоемоційних чинників: психічного та фізичного стану людини, уміння емоційного «зараження» та «провокування». Сучасні дослідники-психолінгвісти відзначають вагомий вплив стереотипів на свідомість і поведінку окремо взятої особи, оскільки вони впливають на сприйняття, формують світогляд і доволі часто роблять поведінку людини ірраціональною, зважаючи на особливості її сприйняття оточенням. Стереотипними є заборони, страхи, упередження, набуті в процесі життєдіяльності, сформовані традиційно впродовж тривалого часу в межах окремих спільнот. Саме стереотипність мислення є основою для маніпулювання.

Перелічені вище чинники впливають на вибір стратегії й тактичних прийомів її реалізації, на добір мовних засобів, переконливих відносно обговорюваної теми й конкретної аудиторії. До загальних принципів ведення дискусії чи полеміки, яких необхідно дотримуватися, належать такі: чесна та принципова позиція впродовж усього процесу (точне й чітке формулювання вихідних позицій сторін і означення предмета спору); виявлення суперечливих тез у висловлюваннях опонента, односторонності його позиції, а також використання тверджень опонента на свою користь (у цьому разі потрібно знати й дотримуватися логічних законів, володіти прийомами доведення та спростування) [2]. При побудові промови значну увагу слід приділити її емоційному складнику (побудова тексту з використанням певних фігур і троп, що дозволить підсилити емоції), а також правильному й доречному поданню матеріалу (пафос мовця, його психоемоційний стан і лінгвістично-інтонаційне оформлення матеріалу).

Судова діяльність передбачає елементи полемічних прийомів (грец. *polemikos* – «ворожий», «войовничий»), оскільки основні зусилля сторін – учасників цієї суперечки спрямовані на утвердження своєї точки зору щодо предмета об-

говорення. Мета визначає використання різноманітних засобів ведення полемічної діяльності, дотримання певних стратегій і тактичних прийомів. Базовими для юридичної полеміки залишаються загальноприйняті принципи ведення суперечки, проте вона має свої специфічні особливості, наприклад, відповідну регламентацію процесуальних дій під час розгляду й вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, адміністративних справ. Особливості цього провадження обумовлюють процедуру, порядок, почерговість, тривалість виступів, а також певну систему етичних заборон і дозволів, дотримання яких сприяє підвищенню ефективності судової діяльності.

Судову промову як складний комунікативний процес неможливо розглядати без аналізу логічних, семіотичних, психологічних, лінгвістичних характеристик. Маючи композиційно-логічну будову, промова базується на елементах логіки (система доказів чи спростування, перехід від старого до нового, від знайомого до невідомого, від слабких аргументів до сильніших), етикету (використання коректних і некоректних способів ведення суперечки), культури й техніки мови (точність, змістовність, ясність, доречність, послідовність, виразність), психології (урахування особливостей мислення та поведінки, темпераменту й характеру опонента, аудиторії), лінгвістики (добір мовних засобів відповідно до цілей, ситуації, соціальних характеристик аудиторії) та інших наук.

До лінгвістичних маніпулятивних прийомів, що найчастіше використовуються під час публічного виступу (зокрема, у судовій практиці) і базуються на порушенні логічних законів і правил, належать такі:

- відхід від теми розмови: підміна тези, наведення аргументів на користь іншого положення, можливо, значно ширшого за обсягом поняття, перекладання «тягаря доведення» на опонента;

- використання аргументів опонента на свою користь, зведення його аргументів до абсурду шляхом виокремлення кількох фраз із контексту, що призводить до спотворення сенсу висловлювання;

- ефект першого й останнього слова, що пов'язаний з особливостями сприйняття інформації – правдивою видається та інформація, що надійшла першою, а запам'ятовується краще та, що надійшла останньою;

- посилення на «авторитет»; звернення до освіченості чи неосвіченості, пихатості; аргумент до жалю, до мас («А хіба ви думаєте не так?», «Усі так говорять (роблять)»). Так діє принцип асоціативних зв'язків, колективної думки, визнання доказів, що засвідчені публічно;

- натяки (подання фактів, що викликають сумнів, нашоухують на думку саме цільову аудиторію, яка робить відповідні висновки);

- прогнозування можливих подій, як правило, з негативними або навіть жахливими наслідками;
- відтягування рішення;
- відбір і висвітлення тільки позитивних або тільки негативних фактів або рис особи при одночасному замовчуванні протилежних – прийом «підтасовування карт»;
- висміювання опонента через поєднання логічної критики з гумором, іронією, сарказмом, сатирою. При цьому слід дотримуватися тактовності висловлювань, ділової етики, щоб не принизити гідність опонента.

Упродовж багатьох століть доволі вдало під час судових засідань використовувалися певні маніпулятивні техніки, зокрема сугестія (лат. *suggestio*, від *suggere* – «навчаю, навіюю») – підказування, навіювання слухачеві, створення настрою, що базується на додаткових смислових натяках, передчуттях. «Навіювання, або сугестія, – це процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті нав'язаного змісту, який не вимагає ні розгорнутого особистого аналізу, ні оцінки спонукання до певних дій» [6, с. 16–17]. Це вплив на емоційну сферу, на підсвідомість, що в результаті викликає певні переживання та спонукає до відповідних дій. Однією з таких технік, яка доволі часто використовується, є емоційний резонанс, що дозволяє створити відповідний настрій для сприйняття інформації та зняти психологічний захист, який вибудовує людина, свідомо намагаючись відстоювати свою позицію.

Для реалізації інтенцій мовця використовується низка риторичних технік, лексичних засобів і синтаксичних конструкцій, що в певній послідовності й комбінаціях дозволяють досягти максимального емоційного ефекту й отримати певний результат. Серед них слід виокремити такі:

- прийом адресації – зазначення особи, до якої звертаються, та її посади із шанобливим називанням: «Ваша честь!», «Панове присяжні засідателі!»;

- використання оціночних понять, що відображають найзагальніші ознаки певних явищ і конкретизуються в процесі правозастосування, проте їхній зміст може бути недостатньо визначений теорією права («надзвичайна жорстокість», «особливий цинізм», «злісне хуліганство», «страшні наслідки»);

- «навішування ярликів» – вибір епітетів, порівнянь, метафор, що наштовхує на певну характеристику особи чи її дій, викликає певні асоціації;

- віднесення та розмежування – звертання до груп (до публіки), співвіднесення особи з групою, яка наділена певними якостями, поглядами, ціннісними установками, що визнаються суспільством як правдиві. Таким чином, відбувається

підсилення прагматичного ефекту протиставлення «свого» й «чужого»;

- узагальнення – заміна назви, позначення родовим поняттям, що викликає позитивні емоції, так звані лозунгові слова («порядність», «честь», «гідність»);

- метонімія – перенесення значення за принципом суміжності понять;

- евфемізація вербальних назв, навмисне використання завуальованих фраз, що приховують справжню суть явищ, сприяють створенню позитивної чи негативної конотації, дозволяють підтвердити або спростувати тезу: убити – знешкодити, ліквідувати, пришити, закопати; брехати – говорити неправду, вигадувати, фантазувати; санкції – обмеження, арешт, економічна блокада; етнічні чистки – знищення;

- використання жаргонізмів, зокрема професійних, що дозволяють емоційно посилити сприйняття, викликавши відповідні емоції («притон», «виручка», «звідництво», «грабіжник»);

- уживання слова в його емоційно-експресивному значенні з метою підсилення чи нівелювання означуваного поняття: «документ» – офіційне, «папірець» – знижене, «бумага» – іронічне;

- використання пейоративних виразів – лексичних засобів, що містять негативний оціночний складник: «свобода» – свавілля, безвладдя; «тверда влада» – деспотизм;

- заклик до конкретних дій, до чеснот особи стосовно прийняття справедливого рішення.

Для надання промові виразності й образності, що дозволяє посилити емоційний вплив на учасників судового процесу, використовуються прийоми стилістичного синтаксису – так звані фігури мови:

- короткі речення; кожна нова думка вимагає нового речення [3, с. 18];

- висловлення основної думки головним, а не підрядним реченням;

- деталізований виклад, насичення тексту конкретними подробицями, фактами, прикладами, що краще сприймаються, запам'ятовуються та завоюються;

- дроблення подачі інформації, що може сприяти кращому засвоєнню або ж «відходу від теми» через надмірну кількість подробиць;

- використання анафори й епіфори; повторення слів на початку речень сприяє посиленню додаткового смислового навантаження, а повтор у кінці речення дозволяє підкреслити значимість певного факту, привернути увагу суду;

- синтаксичний паралелізм, прийом градації: повтор значимих фраз із підсиленням емоційно-експресивного забарвлення, що допомагає сприйняттю інформації як істинної або допустимої;

- антитеза – риторична фігура, побудована на різкому протиставленні понять, явищ, ознак, на-

дає виразності промові: «Тут – сором'язливість, там – розпуста, тут – вірність, там – обман». Відомий юрист П. Пороховщиків відзначав можливість цієї фігури: «Переваги цієї фігури полягають у тому, що обидві частини антитези взаємно визначають одна одну; думка виграє в силі, при цьому вона висловлюється в стислій формі, і це також збільшує її виразність» [5, с. 56];

– альтернативні формулювання запитань, що потребують прямої відповіді – «так» або «ні»;

– сократівське запитання: кілька простих запитань, на які опонент має відповісти ствердно, а потім формулюється основне запитання, відповідь на яке ніби за інерцією має бути позитивною;

– перебудова речення як спосіб реалізації ефемістичного потенціалу: заміна стверджувального судження на заперечне, тобто конструкції позитивної зі ствердженням небажаного факту на аналогічну за змістом негативну, в якій бажаний факт заперечується: «Не думаю, що ви маєте рацію» замість «Думаю, що ви не праві»; «Я не вважаю, що потрібно...»;

– інверсія – навмисна зміна прямого порядку слів дозволяє привернути увагу до сказаного, посилює емоційне сприйняття та смислове навантаження;

– трансформація словосполучень: уведення додаткового позитивного компонента або вилучення небажаного, поєднання слів із протилежним значенням («адвокати, що не визнають рішення суду»);

– використання прислів'їв, приказок, що надає виразності й експресії промові, сприяє вираженню оціночного ставлення до обговорюваного питання – схвального, іронічного чи осудливого («горе від розуму», «одного поля ягідка»).

Доволі часто перед судовим процесом використовується пропагандистський прийом – ініціювання так званої «інформаційної хвилі», тобто створення публічного резонансу, коментування початкових повідомлень у пресі, що сприяє посиленню інформаційно-психологічного впливу. Такі коментарі створюють підґрунтя для вторинної інформаційної хвилі на рівні міжособистісного спілкування за допомогою ініціювання відповідних обговорень, оцінок, появи «необхідних» чуток, здогадок [7, с. 146].

Названі мовні засоби сприяють реалізації комунікативних стратегій і тактик, що дозволяють здійснювати маніпулятивний вплив на слухача; зокрема, це стратегії посилення або зниження, тактики безособистісного звинувачення, виправдання, презентації та ін. Серед додаткових засобів, що впливають на учасників процесу, є спотворення, перекручування правил ведення риторичного діалогу – режисування виступу, нав'язування форми й ритму спілкування, створення негативного іміджу опонента, презумпції недовіри до

нього, використання влучної цитати й самоіронії, так званої «селективної правди».

Водночас слід пам'ятати про дотримання етичних норм, що сприяє результативному виконанню обов'язків учасниками судових дебатів і підвищенню ефективності судового процесу. Юридичне провадження вимагає від судового оратора індивідуального підходу, урахування всіх обставин справи, її особливостей, особистісних характеристик учасників судового процесу. Важлива роль відводиться майстерному поданню матеріалу оратором, його вмінню структурувати матеріал і будувати текст відповідно до законів риторики.

Для отримання перемоги в процесі доведення необхідно налагодити та зберегти контакт з аудиторією, що передбачає певний алгоритм дій, зокрема: коригування продукту підготовчого етапу під час публічного виступу в судовому засіданні з урахуванням усіх можливих ризиків і вигод; управління (або спроба впливу) поведінкою аудиторії та власною поведінкою. Найчастіше прогнозований портрет аудиторії може повністю або частково не збігатися з реальним. Неможливо також достеменно передбачити загальний психологічний настрій і моментальні реакції опонента чи аудиторії, тому важливим є вміння «зчитувати» інформацію, яка надходить через невербальні засоби спілкування (вираз обличчя, жести, міміку, пози), а також вербальні складники (запитання, репліки та їх емоційно-інтонаційне подання). Ураховуючи всі поточні обставини, у процесі проголошення промови слід коригувати стратегію й тактичні прийоми її реалізації, уточнювати цільову установку, формулювання тези, а також коло проблем для обговорення. Важливою є активізація логіко-мисленнєвої та чуттєво-емоційної сфер діяльності аудиторії, що досягається коригуванням логічних прийомів аргументування, їх повною або частковою заміною чи доповненням, а також добором найефективніших мовленнєвих засобів впливу.

Управління власною поведінкою передбачає певні риторичні вміння й навички, що сприяють створенню атмосфери довіри та поваги, яка базується на загальній ерудиції, освіченості, ґрунтовних і всебічних знаннях про предмет обговорення. Необхідно, щоб жести, міміка й інші рухи тіла були природними та відповідали задумові, сприяли формуванню образу впевненої та виваженої особи. Стриманість, уважність і доброзичливість є чинниками, що спрямовані на створення сприятливої психоемоційної атмосфери, яка оптимізує спілкування, а отже, і отримання позитивного результату.

Риторичні техніки, стилістичні фігури, тропи, що посилюють емоційне сприйняття матеріалу, будучи нейтральними за своєю суттю, набувають особливого оціночного значення під час їх вико-

ристання для маніпулятивного впливу з метою отримання визначеного результату. Водночас не слід забувати, що промови учасників судового процесу стосуються долі особи, яка стала об'єктом юридично-правової й судово-процесуальної характеристики й оцінки, тому пріоритетним має бути дотримання законності прийнятих ухвал.

Висновок. Результатом судового провадження є прийняття чесного та неупередженого рішення. При цьому кожна справа вимагає врахування всіх об'єктивних обставин, особистісних характеристик учасників судового процесу, побудови індивідуальної лінії захисту. Важлива роль у цьому процесі належить ораторові, який повинен володіти логічними прийомами доведення та спростування, дотримуватися загальних принципів ведення дис-

кусії й полеміки, культури мови та ділового етикету, тобто викликати довіру через знання й професіоналізм (логіка мислення). Інший шлях отримати бажаний результат – викликати довіру через підсвідоме, створивши сприятливе враження. При цьому слід урахувати особливості побудови судової промови, використання різних стратегій і технологій емоційного впливу, добір певних мовних засобів, які здатні посилити психоемоційне сприйняття, викликати відповідні переживання та спонукати до прийняття рішень, що відповідають ілюктивним намірам оратора. Актуальним для сучасної лінгвістичної науки залишається вивчення механізмів і засобів маніпулятивного впливу, розроблення технік захисту від них, способів переведення маніпуляції в конструктивний діалог.

Література

1. Іваскевич Т. Особливості маніпуляції свідомістю у процесі комунікації / Т. Іваскевич // Науковий блог НаУ «Острозька академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=812>.
2. Камишева Н. Логіка (теоретична і прикладна): [навч. посіб.] / Н. Камишева. – К. : Знання, 2011. – 455 с.
3. Кацавець Р. Судові промови державного обвинувача й адвоката-захисника в кримінальному судочинстві України : правові, етичні, логічні та мовні аспекти / Р. Кацавець. – К. : ЦУЛ, 2014. – 150 с.
4. Огієнко І. Дискурс та підходи до його аналізу: погляди на проблему сучасних англомовних дослідників / І. Огієнко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. пр. – Острог. Серія: Філологічна. – 2012. – Вип. 23. – С. 98–102.
5. Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М. : Юрид. лит., 1988. – 348 с.
6. Петрик В. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : [навч. посіб.] / В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева, С. Скулиш, О. Бойко, В. Остроухов ; за заг. ред. С.Д. Скулиша. – 2-ге вид. – К. : ЗАТ «ВПОЛ», 2011. – 248 с.
7. Хлопкова Е. О приемах пропаганды как средстве речевого воздействия на судебном процессе / Е. Хлопкова // Вестник ВДУ. – Серія : Филология. Журналистика. – 2008. – № 1. – С. 145–149.

УДК 81'33

Маслова Н. Е.

НЕЙРОННАЯ СЕТЬ DOC2VEC В ЗАДАЧЕ АВТОМАТИЧЕСКОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТОНАЛЬНОСТИ ТЕКСТОВ СОЦИАЛЬНО-СЕТЕВОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

Статья освещает подходы к решению задачи автоматического определения тональности русскоязычных текстов, входящих в состав полилогов социально- сетевого дискурса экологической направленности. В рамках подхода к машинному обучению с учителем создан программный продукт с помощью модуля нейронных сетей Doc2vec. Программа отвечает требованиям, диктуемым особенностями коротких неформальных текстов.

Ключевые слова: определение тональности текста, социально-сетевой дискурс, машинное обучение с учителем.

Маслова Н. Е. Нейронна мережа DOC2VEC в завданні автоматичного визначення тональності текстів соціально-мережевого дискурсу (на матеріалі російської мови). – Стаття.

Стаття висвітлює підходи до вирішення завдання автоматичного визначення тональності текстів російської мови, що входять до складу полілогів соціально-мережевого дискурсу екологічного спрямування. У межах підходу до машинного навчання з учителем створено програмний продукт за допомогою модуля нейронних мереж Doc2vec. Програма відповідає вимогам, які диктуються особливостями коротких неформальних текстів.

Ключові слова: визначення тональності тексту, соціально-мережевий дискурс, машинне навчання з учителем.

Maslova N. Ye. The neural network DOC2VEC in the automatic sentiment analysis of texts of social media discourse (based on the Russian language). – Article.

The article highlights approaches to the solution of an issue of automatic sentiment analysis of Russian texts included in polylogues of the social media discourse of ecological direction. Within the approach of supervised machine learning, with the help of a module of neural networks Doc2vec, there is created a software program. The software program satisfies the requirements determined by features of short informal texts.

Key words: text sentiment analysis, social media discourse, supervised machine learning.

Проблема автоматического определения тональности текста приобретает свою актуальность в рамках исследования общественного мнения (англ. *opinion mining*). Анализ тональности текста – сфера активных исследований последних десятилетий. На сегодняшний день нужны инструменты для автоматической обработки огромных объемов текстов. Для поиска решений с минимальным участием эксперта разработаны такие подходы: а) опирающиеся на эмотивную лексику (т. е. анализ по словарям и правилам); б) машинное обучение с учителем; в) машинное обучение без учителя. Словарный метод классификации тональности получил достаточно широкое применение. Он лег в основу таких аналитических систем мониторинга СМИ, как Интегрум¹, Медиалогия², IQBuzz³, PalitrumLab⁴, SemanticForce⁵. Его суть сводится к тому, что создаются словари эмотивных слов с заведомо определенной тональностью, и в исследуемом тексте определяется, слова из какого словаря (негативного или позитивного) в данном тексте преобладают. Как правило, анализ с помощью словарей осуществляется по определенным правилам (учитываются синтагматические границы, отмеченные знаками препинания, особо обрабатываются указанные в поиске сло-

восочетания, принимаются во внимание диминутивы и аугментативы, а также отрицание). Кроме того, разработана разновидность этого метода, исходящая из установки, что не все слова играют равную роль в формировании тональности текста (теоретико-графовые модели). Такие модели выстраивают графу исследуемого текста, ранжируют его вершины, определяют «вес» каждого слова на основе тонального словаря и ранга вершины-слова [5].

Тем не менее, данный подход не лишен недостатков. Во-первых, экспрессивно-оценочную окраску слово получает, становясь частью высказывания, т. е. элементом речи. Пока слово представляет собой элемент языка, оно не несет экспрессивности, даже если принадлежит к кругу эмотивной лексики. Подробнее о разграничении понятий «эмотивность» и «экспрессивность» будет сказано ниже. Во-вторых, возникают трудности с полисемией, омонимией и идиоматичностью. В-третьих, такой метод оставляет систему нечувствительной к новообразованиям (окказионализмам). Наконец, создание словарей требует больших вложений человеческих ресурсов, глубокой работы экспертов-лингвистов.

Метод машинного обучения без учителя работает на основе того принципа, что термины, которые чаще встречаются в этом тексте и в то же время присутствуют в небольшом количестве текстов во всей коллекции, имеют в тексте наибольший вес. Выделив такие термины, а затем определив их тональность, можно сделать вывод о тональности всего текста.

¹ www.integrum.ru/.

² www.mlg.ru/.

³ www.iqbuzz.pro/.

⁴ www.palitrumlab.ru/.

⁵ www.semanticforce.net/.

Данное исследование выполнено в рамках метода машинного обучения с учителем⁶. Выбор обусловлен в первую очередь особенностями эмпирического материала, к которому применяется алгоритм анализа. Это обсуждения экологических проблем России в интернет-сообществах, т. е. сегмент неинституционального социально-сетевого дискурса. Такой вид дискурса относится к неформальному, а значит, в нём велика доля экспрессивно-оценочных окказионализмов. Этот факт существенно снижает степень точности в работе словарного метода классификации тональности. Кроме того, высказывания на форумах являются частью макрополилога (термин Р.К. Потаповой) [3]. В силу этого большинство высказываний – сравнительно малые тексты (1–9 предложений), что не позволяет применять машинное обучение без учителя.

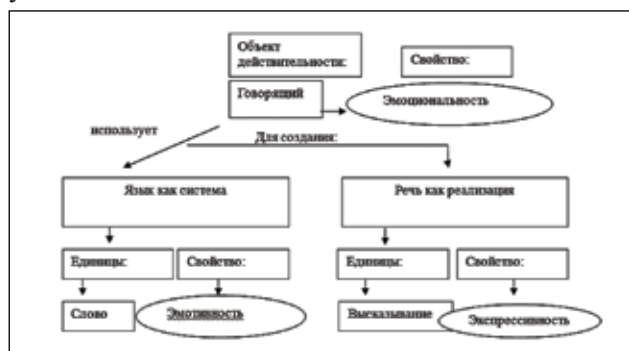

Рис. 1. Различие между терминами «эмоциональность», «эмотивность» и «экспрессивность»

В данном исследовании мы придерживаемся точки зрения Е.М. Вольф и М.М. Бахтина, согласно которой «экспрессивность рассматривается как свойство не отдельных слов, а высказывания в целом» [2, с. 37]. М.М. Бахтин выражает это следующим образом: «Экспрессивность – это конститутивный признак высказывания. В системе языка, то есть вне высказывания, экспрессивной интонации нет... Предложение как единица языка лишено экспрессивности» [1, с. 265]. Эмоциональность – параметр, описывающий состояние говорящего, в то время как эмотивностью обладают слова (т. е. элементы языка), которые описывают эмоции и оценки объектов действительности («радостный», «ужасный» и т. д.). Их можно назвать метаэкспрессивными – в том смысле, что они не несут экспрессивности как таковой, но описывают эмоциональность (категорию психических характеристик говорящего) или свидетельствуют об экспрессивности (ха-

рактеристике высказывания в речи). Разграничение терминов *эмоциональный*, *эмотивный* и *экспрессивный* проиллюстрировано на рис. 1.

Разработка аналитических систем, базирующихся на словарях эмотивных слов, заведомо является непродуктивной, поскольку, во-первых, такая система может оказаться нечувствительной к смене указанного в словаре знака слова, употребленного в другом контексте, во-вторых, такая система не сможет зафиксировать экспрессивность высказывания, построенного из нейтральных слов.

Для решения исследовательской задачи был использован опыт последних лет. Ключевую роль в программе играет библиотека gensim языка python, разработанная Радимом Рекурком [9] с применением модели Doc2vec, созданной Томасом Миколовым [8]. За основу был взят код, опубликованный в статье Михаила Черного «Современные методы анализа тональности текста» (авт. пер. с англ. «Modern Methods for Sentiment Analysis» by Michael Czerny – *Н. М.*) [6]. Также при создании продукта был использован опыт, изложенный в статье «Word Embeddings for Fun and Profit. Document classification with Gensim» («Векторы слов для забавы и пользы. Классификация документов с помощью библиотеки gensim» – авт. пер. – *Н. М.*) [11], опубликованной в качестве электронного ресурса на сайте github.com пользователем tmylk.

Прежде чем описывать алгоритм программы, необходимо вкратце объяснить суть метода Doc2vec. Более детальное описание можно найти в вышеупомянутой статье Т. Миколова «Распределенные векторы предложений и документов».

Модель Doc2vec представляет собой неглубокую (один скрытый слой) нейронную сеть. Общий принцип её работы сводится к тому, что к каждому слову модель строит свой вектор. При этом одно и то же слово в разных предложениях всей выборки имеет один и тот же вектор. На основе векторов слов модель строит векторы предложения, которые не повторяются в рамках одной выборки. При обработке тестовой выборки модель использует уже созданные вектора слов для формирования векторов тестовых предложений.

Модель Doc2vec представляет собой логическое развитие модели Word2vec и имеет два метода: distributed memory (далее – DM, распределенная память) и distributed bag of words (далее – DBOW, распределенный мешок слов). Метод DM прогнозирует слово по известным предшествующим словам и вектору абзаца (рис. 2). Несмотря на то, что окно анализа пере-

⁶ Исследование проводилось при поддержке Российского научного фонда (грант № 14-18-01059, руководитель проекта – Р.К. Потапова).

мещается по тексту, вектор абзаца не перемещается (отсюда название «распределенная память») и позволяет учесть порядок слов. Именно этим Doc2vec выгодно отличается от Word2vec: последняя не учитывает порядка слов, а потому пригодна для анализа тональности только очень коротких текстов (например, сообщений в Twitter) [10]. DBOW прогнозирует случайные группы слов в абзаце только на основании вектора абзаца (рисунок 3).

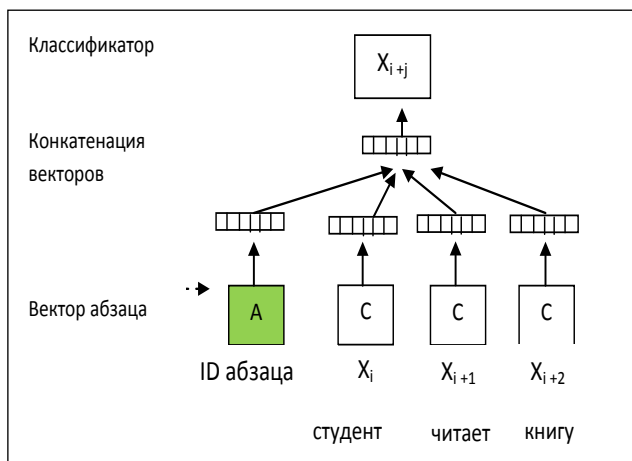

Рис. 2. Метод distributed memory (DM, распределенная память)

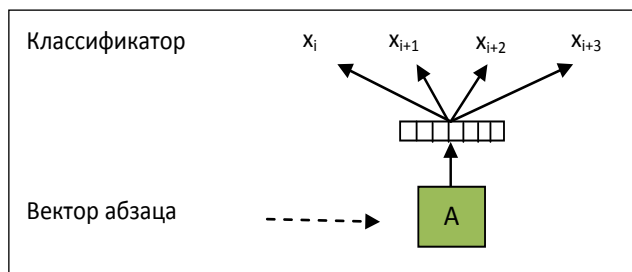

Рис. 3. Метод distributed bag of words (DBOW, распределенный мешок слов)

Эти векторы поступают в качестве параметров на вход SGD-классификатора, который выносит решение о «знаке» каждого высказывания. Таким образом, нейронные сети позволяют осуществлять анализ текста, не привязываясь к словарному значению слова (т. е. к языку как системе), а опираясь на реальное словоупотребление (речь как реализацию коммуникативной деятельности), что предельно важно.

Другим существенным преимуществом метода нейронных сетей является возможность быстрой обработки больших объемов текстов без предварительного анализа, причем увеличение объемов стимулирует увеличение точности классификации, хотя и не линейно. Эту тенденцию демонстрируют таблица 1 и рисунок 4.

Таблица 1
Зависимость показателей точности от объема высказываний

Общее число высказываний, n	Среднее значение точности, %
0	0
100	50
250	83
1715	85

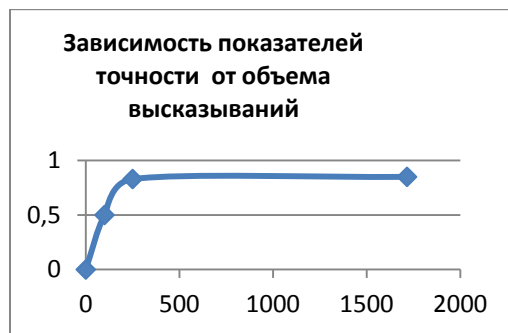

Рис. 4. Зависимость показателей точности от объема высказываний

Созданная программа уникальна тем, что позволяет учитывать параметры социально-сетевого дискурса (далее – ССД), разработанные Р.К. Потаповой [3, 4]. Все параметры высказывания делятся на четыре группы: а) **метаязыковые**, или паспорт реплики, – сайт, тема-стимул, дата, автор; б) **типы ССД по содержанию**: тональность высказывания, вид депривации (личностная – стратифицирующая): монотематический – политематический, информационно ненасыщенный (низкоконтекстуальный) – информационно насыщенный (высоконтекстуальный); не провоцирующий на полемику, конкретные действия, поступки – провоцирующий на полемику, конкретные действия, поступки; в) **типы ССД по форме**: тип дискурса (дистантный – прямой), канал связи (прямой – опосредованный), в реальном времени (online) – отложенный (offline), одновекторный – поливекторный (обращение к одному или нескольким адресантам), монохронный – полихронный (есть ли существенная временная дистанция между текстом-стимулом и текстом-реакцией); г) **типы ССД по функции**: информирующий – побуждающий с определенной целевой установкой к совершению конкретных действий, поступков (в частности, деструктивных, реализующийся по схеме «стимул → прагматическая реакция в виде конкретного деструктивного действия»); рассчитанный на целевую ограниченную группу пользователей или на неограниченное число пользователей.

Программа получает на вход xlsx файл, который представляет собой аннотированную базу дан-

ных с указанием паспорта реплики и параметров, на основе определенных показателей формирует списки высказываний. Эти списки получают соответствующие ярлыки, необходимые впоследствии для оценки эффективности классификатора. Затем выборка разделяется на обучающую и тестовую группы. Модель Doc2vec проходит обучение (формирует словарь выборки, строит векторы высказываний, сравнивает их с ярлыками), а затем применяет выработанные векторы на тестовой выборке. Классификация может осуществляться с помощью разных техник; в данном исследовании были взяты для сравнения логистическая регрессия и метод k средних соседей. Далее осуществляется оценка эффективности работы классификатора. Это также можно выполнить разными способами, в данном исследовании была использована матрица неточностей (confusion matrix). Программный продукт позволяет сравнивать воздействие разных пар параметров на эффективность обучения модели Doc2vec.

Первым параметром, на основе которого формируются все списки, является тональность высказывания. В зависимости от значения параметра каждое высказывание относится к списку положительных или отрицательных (они формируют обучающую выборку). Если предложение отрицательное, то оно выражает депривированное состояние говорящего. Поэтому вторым параметром был взят тип депривации. При разработке этого программного продукта впервые формулируется **классификация видов депривации**. Депривация может быть *личностной* (нацеленной на другого человека или на самого себя) или *стратифицирующей* (когда депривацию вызывает состояние человека как члена какой-то группы, занимающего определенную ячейку общества). Для лингвистов имеет значение тот факт, что указанное разделение влияет на результат речевой деятельности коммуникантов. Так, в полужурнальном общении высказывания стратифицирующей депривации чаще будут формального стиля, а личностной – неформального. Высказывания первого типа могут чаще сопровождаться призывами к изменению существующего положения в обществе. Последние также могут тяготеть к такой тактике, как переход на личности, употребление слов сниженного регистра и т. д. При решении задачи классификации тональности тек-

стов в рамках проблемы мониторинга общественного мнения в фокусе внимания находится именно стратифицирующая депривация как отражающая проблемы, более существенные для социума.

Как уже упоминалось выше, были опробованы два классификатора: логистическая регрессия и метод k средних соседей. Наибольшая точность классификации была получена с помощью логистической регрессии (98%). Второй метод достиг уровня точности в 70%. Результаты анализов показали, что метод k средних соседей наиболее эффективен для определения отрицательных предложений с личностным типом депривации, а метод логистической регрессии – для определения стратифицирующего типа депривации (см. таблицу 2).

Для визуализации работы классификаторов была использована матрица неточностей (см. таблицу 2), поскольку она оптимально показывает распределение верно и неверно определенных классов высказываний. Матрица неточностей – это таблица размером $n \times n$, в которой ряды представляют собой истинное распределение экземпляров по классам, а колонки – прогнозируемое (см. рисунок 5). Тогда количество экземпляров, для которых программа правильно определила класс, отображается по «главной» диагонали (от левого верхнего угла к правому нижнему). В таблице 2 эти ячейки выделены цветом.

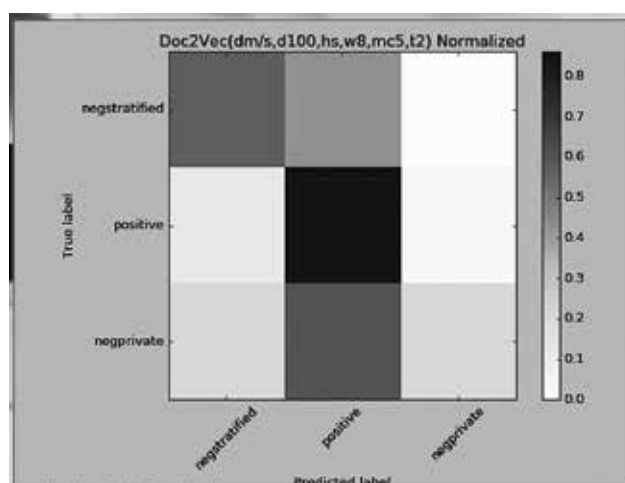

Рис. 5. Матрица неточностей для визуализации работы классификатора

Таблица 2

Сравнение двух классификаторов с помощью матриц неточностей
(ЛД – личностная депривация, СД – стратифицирующая депривация)

Логистическая регрессия, %				Метод k средних соседей, %			
	Класс 1	Класс 2	Класс 3		Класс 1	Класс 2	Класс 3
Положительный	25	75	0	Положительный	25	75	0
Отрицательный, ЛД	0	0	100	Отрицательный, ЛД	43	43	14
Отрицательный, СД	2	1	98	Отрицательный, СД	16	14	70

Первоначально весь текст приводился к нижнему регистру (word.lower()). Однако, как не трудно предположить, верхний регистр очень информативен при определении экспрессивности высказывания. На это также указывают некоторые исследователи. Действительно, при сохранении регистра без изменений замечается увеличение точности классификации именно положительных текстов и негативных текстов со стратифицирующей депривацией (что иллюстрирует рисунок 6).

Таблица 3

Влияние сленга русофобов на эффективность модели Doc2vec

Логистическая регрессия			
	Класс 1	Класс 2	Класс 3
Положительный	25	60	20
Отрицательный, ЛД	43	0	0
Отрицательный, СД	10	4	98

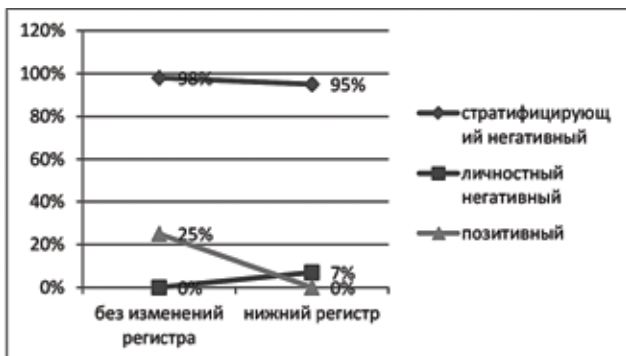

Рис. 6. Влияние регистра на качество классификации

Кроме того, получила подтверждение гипотеза о положительном воздействии присутствия «сленга русофобов» на качество классификации. «Сленг русофобов» – это еще одно достижение настоящего исследования. Анализ форумов экологической направленности оппозиционного характера позволил выделить некоторые тенденции словоупотребления, выражающиеся не только на лексическом уровне (определенные идеологические штампы), но также на графическом и морфологическом. Особенностью «сленга русофобов» является тематическая кроссдоменность – ее элементы встречаются в текстах совершенно различных тематик. Таким образом, составляющие «сленга русофобов» являются надежными мар-

керами отрицательной тональности текстов. Данные представлены в таблице 3.

Также было проверено, способствует ли классификации представление знаков препинания как отдельных слов. Для этого знаки препинания окружаются пробелами. И хотя другие авторы отмечают улучшение классификации при выполнении такой процедуры [7], только для определения негативных текстов с личностным типом депривации это можно считать оправданным (увеличение количества ~15%), в то время как для остальных типов текстов это приводило только к снижению показателей (см. рисунок 7).

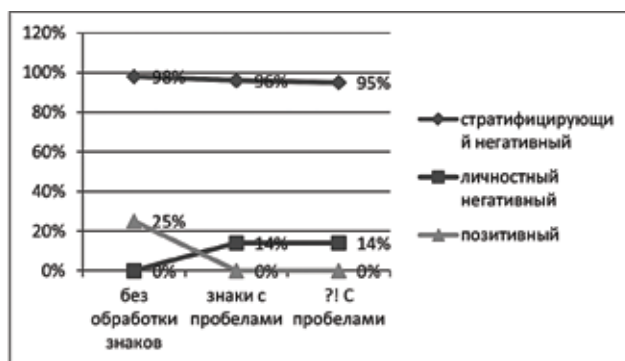

Рис. 7. Роль знаков препинания в классификации текстов

В дальнейшем планируется перебрать все параметры на созданной модели и выявить, при каких параметрах на одной и той же выборке достигается максимальный результат классификации. Это позволит математически проверить вес каждой пары признаков в создании негативной тональности высказывания. Другими словами, был разработан уникальный автоматический механизм исследования влияния различных аспектов текста на его тональность.

Таким образом, делаем вывод о том, что разработанный программный продукт имеет особую практическую значимость благодаря таким новейшим разработкам, как: а) параметры социально-сетевых дискурса, сформулированные Р.К. Потаповой; б) классификация видов депривации на личностную и стратифицирующую; в) разделение терминов «эмоциональный», «эмотивный» и «экспрессивный»; г) «сленг русофобов», встречающийся в текстах различных тематик и надежно маркирующий высказывания как отрицательные.

Исследование проводилось при поддержке Российского научного фонда (грант № 14-18-01059, руководитель проекта – Р.К. Потапова).

Литература

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002 – 280 с.
3. Потапова Р.К. Социально-сетевой дискурс как объект междисциплинарного исследования / Р.К. Потапова // Материалы 2-й международной конференции «Дискурс как социально-сетевая деятельность». – М. : МГЛУ, 2014 – С. 20–32

4. Потапова Р.К. Депривация как базовый механизм вербального и паравербального поведения человека (на материале социально-сетевой коммуникации) / Р.К. Потапова // Речевая коммуникация в информационном пространстве. – М. : ЛЕНАНД, 2017, – С. 17–36.

5. Усталов Д.А. Извлечение терминов из русскоязычных текстов при помощи графовых моделей (рус.) / Д.А. Усталов // УРФУ, Екатеринбург, Россия: конференция. – 2012.

6. Czerny M. Modern Methods for Sentiment Analysis / M. Czerny [Электронный ресурс].– Режим доступа : https://districtdatalabs.silvrback.com/modern-methods-for-sentiment-analysis#disqus_thread.

7. Liang H., Fothergill R., Baldwin T. RoseMerry: A Baseline Message-level Sentiment Classification System // Proceedings of the 9th International Workshop on Semantic Evaluation (SemEval 2015), pp. 551–555 [Электронный ресурс].– Режим доступа : <http://alt.qcri.org/semeval2015/cdrom/pdf/SemEval092.pdf>.

8. Mikolov T. Le Q. Distributed Representations of Sentences and Documents // Proceedings of the 31-st International Conference on Machine Learning, Beijing, China, 2014. JMLR: W&CP volume 32. Copyright 2014 by the author(s).

9. Rehurek R., Sojka P. Software Framework for Topic Modelling with Large Corpora // Proceedings of the LREC 2010 Workshop on New Challenges for NLP Frameworks, ELRA, 2010, pp. 45–50 [Электронный ресурс].– Режим доступа : <https://github.com/RaRe-Technologies/gensim#citing-gensim>.

10. Tang D., Wei F., Yang N., Zhou M., Liu T., Qin B. Learning Sentiment-Specific Word Embedding for Twitter Sentiment Classification // Proceeding of the 52th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, ACL, 2014, – pp. 1155–1166. [Электронный ресурс].– Режим доступа : <http://anthology.aclweb.org/P/P14/P14-1146.pdf>.

11. Word Embeddings for Fun and Profit: Document classification with Gensim [Электронный ресурс].– Режим доступа : https://github.com/RaRe-Technologies/movie-plots-by-genre/blob/5a2d9157f9bf1bf908794051597b7851333dcfca/ipynb_with_output/Document%20classification%20with%20word%20embeddings%20tutorial%20-%20with%20output.ipynb#L1403.

УДК 811.161.2'373.612.2

Мікрюкова К. О.

ДІЄСЛІВНІ ДИСТРИБУТИВНІ МОДЕЛІ ЛЕКСЕМИ «МІСТО» В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ПОСТМОДЕРНІСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті розглянуто актуальні дієслівні дистрибутивні моделі лексеми «місто» в художньому дискурсі постмодерністів. Проаналізовано семантичне наповнення дієслівної групи, побудованої за трьома моделями: *V* + «місто», *V* + *Pr* + «місто», «місто» + *V*. З'ясовано особливості метафор, що виникли на основі дієслівної дистрибуції.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, дистрибуція, дистрибутивна модель, метафора.

Мікрюкова К. А. Глагольные дистрибутивные модели лексемы «город» в художественной прозе постмодернистов (на материале украинского языка). – Стаття

В статье рассмотрены актуальные глагольные дистрибутивные модели лексемы «город» в художественном дискурсе постмодернистов. Проанализировано семантическое наполнение глагольной группы, построенной по трем моделям: *V* + «город», *V* + *Pr* + «город», «город» + *V*. Выявлены особенности метафор, возникших в результате глагольной дистрибуции.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, дистрибуция, дистрибутивная модель, метафора.

Mikryukova K. O. The verbal distributive models of the lexeme «city» in the postmodern prose (based on the Ukrainian language). – Article

The article focuses on the study of current verbal distributive models of the lexeme «city» in the postmodern prose. It analyzes the semantic content of the verbal group, that was built in three models: *V* + «city», *V* + *Pr* + «city», «city» + *V*. It defines the features of the metaphors that have arisen as a result of verbal distribution.

Key words: lexical semantic field, distribution, distributive model, metaphor.

Постановка проблеми. Місто – поняття, надзвичайно актуальне для сучасної людини й через його вагомість у системі самоідентифікації особистості, і з урахуванням глобалізації світового континууму та ролі міста у визначенні характеристик і соціокультурного потенціалу суспільства на всіх етапах цивілізації.

Основні номінанти міста (лексеми «місто», «город», «град») характеризуються широтою та дифузністю обсягу, а синтагматичні й парадигматичні зв'язки різного рівня, що організують основний зміст відповідного лексико-семантичного поля, свідчать про значну неоднорідність уявлень про місто, кодифікованих лексикографічними джерелами. З огляду на це під лексико-семантичним полем розуміємо сукупність лексичних одиниць різної частиномовної належності, що пов'язані спільною семантикою й об'єднані на основі парадигматичних, синтагматичних і епідигматичних зв'язків. Парадигматичний потенціал лексеми «місто» доцільно розглядати через синонімічні й антонімічні зв'язки, реалізовані на словотвірному рівні. Оскільки найяскравіше функційна й семантична динаміка лексико-семантичного поля «місто» відбивається в постмодерній прозі, представники якої продемонстрували нестандартність, креативність осмислення й гостроту, свіжість сприйняття міста, то синтагматичні відношення будемо аналізувати на прикладі дистрибутивних моделей лексеми «місто» в текстах творів Ю. Андруховича, Л. Дашвар, Л. Дереша.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним проблемам ідентифікації внутрішньої структури та моделювання лексико-семантичних полів присвячено роботи І. Багмут,

Т. Ковальової, В. Капась, Н. Мех, І. Ходаревої, О. Петрушенко, Л. Строченко, І. Попік, Н. Герцовської, О. Присяжнюк, Н. Іваненко тощо. Важливість міста підкреслена в поодиноких лінгвістичних розвідках (Г. Залізник, Л. Корновенко, І. Кудрейко, О. Слободян, Є. Степанов, А. Титаренко, Я. Янчишина та ін.). Специфіку вживання номінацій на позначення міста в прозі письменників-постмодерністів досліджено в працях Т. Щербакової, О. Пресіч, Л. Мялковської. Синтагматичні (структурно-дистрибутивні) особливості дієслів синонімічних рядів «утішати» та «заспокоювати», а також найчастотніші дистрибутивні моделі відповідних лексем проаналізовано С. Ковалів [10]. Синтаксичну та семантичну сполучуваність фінансових дієслів-конверсивів у системі англійської мови та структурі фахового (фінансового) і тематично маркованого художнього дискурсів описано Т. Колісниченко [11].

Мета статті – проаналізувати дієслівні дистрибутивні моделі лексеми «місто» в художній прозі постмодерністів. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати низку таких завдань: виявити та систематизувати дистрибутивне оточення лексеми «місто», проаналізувати семантичне наповнення дієслівної групи, з'ясувати особливості метафор, що виникли на основі дієслівної дистрибуції.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сполучуваності лексеми «місто» як стрижневої в межах аналізованого лексико-семантичного поля в структурі мікроконтекстів прози письменників-постмодерністів дав змогу встановити актуальні дистрибутивні моделі та з'ясувати їх функціональну семантику. Вибірка склала 244 лексеми, зафіксовані в 564 контекстах.

Дистрибуція розглядається нами як «сукупність сполучуваних елементів певної мовної одиниці в усіх можливих контекстах» [12, с. 130]. Лексема «місто» маркується широкою дистрибуцією та різнобічним лексичним оточенням. У прозі постмодерністів можна виокремити п'ять груп словосполучень із цією лексемою: дієслівні словосполучення (37% від усіх контекстів), прикметникові словосполучення (31%), номінативні словосполучення (16%), займенникові словосполучення (15%), прислівникові словосполучення (1%). Оскільки дієслівні дистрибутивні моделі лексеми «місто» є найбільш частотними, то ми зосереджуємо увагу саме на них.

Для впорядкування опису в дистрибутивному аналізі використовуємо такі позначення: V – дієслово, Pr – прийменник.

Постпозитивна модифікація опорного компонента представлена двома моделями: V + «місто» та V + Pr + «місто». Ці моделі містять передусім дієслова пасивного стану та переважно мають значення «дія + місце, на яке вона спрямована» й «дія + місце, де вона відбувається». Наприклад: «Навіть коли Тріша плутала міста, національності і слова, Хельга завжди розуміла...» [4, с. 70]; «Відверто кажучи, доти, доки Банзаю не сказали, як називається те місто, він навіть не підозрював про його існування» [8, с. 1]; «Вони мали щастя жити в місті, де подібні акції просто необхідні...» [1, с. 26]; «Зустрічі ще з того часу, коли він кликав мене у місто...» [8, с. 86].

Дієслівні словосполучення, побудовані за моделлю V + «місто», можуть виражати:

а) пересування містом: снувати («Нехить і лінь тримали мене, як у лещатах, і великими зусиллями я змушувала себе снувати містом») [8, с. 88]; ходити («Гладкий Хіппі завжди боявся ходити містом...») [9, с. 5]; волочитися («Антоніч для нього передусім друга, з ним добре пити й волочитися містом...») [1, с. 47]; гуляти («Вона трохи гойдається й вирішує піти прогулятися нічним містом») [4, с. 74]; іти («він ішов містом, відкриваючи ногою двері підвальних забігайлівок і занурюючись в їхнє пекло, ніби здійснюючи свій власний патрульний обхід») [1, с. 54]; їздити («А ми зі Стогневич їздимо містом») [4, с. 37];

б) боротьбу за цілісність, красу міста: реставрувати («У зв'язку з такою своєрідною ситуацією реставрують старе місто фінни або турки») [2, с. 32]; відстояти («Чи ж Кнезь із гриднями своїми здужає відстояти град?») [1, с. 20]; об'єднати, відкрити («Відкрити місто, об'єднати його, знову зробити нашим спільним Ровном...») [2, с. 167] тощо;

в) ставлення до міста: любити («Я люблю це місто, але це моє місто, і з вами я його не ділитиму») [2, с. 167].

У моделі V + «місто» ключова лексема виступає переважно об'єктом, на який спрямована дія. Компонент V може виражатись інфінітивною формою, особовим дієсловом теперішнього часу або зворотним дієсловом на -ся. Дієслова вимагають від лексеми «місто / город / град» форми знахідного відмінка однини або множини, орудного відмінка однини.

У групі дієслівних словосполучень, побудованих за моделлю V + Pr + «місто», дієслова входять до складу конструкцій із прийменниками: по, з, до, в/у, над, за. Дієслова вживаються у формі інфінітива, зворотного або особового дієслова та виражають:

а) рух усередині міста: розсмоктуватися («Всі розсмоктуються кудись по місту, а я залишаюся...») [4, с. 13]; втекти («Налякані фашисти втекли з містечка...») [2, с. 121]; перебраться («Оце так мріяла перебраться до міста, а батьки застрягли у Килимівці...») [6, с. 256]; податися («...щось Парасина донька не дуже до матері бігала, бо ж як рочків двадцять тому подалася до міста...») [2, с. 9]; повернути («Респондент помітно зарухався, просив зупинити авто і навіть, з'їхавши з автобану, повернути до міста...») [3, с. 41]; заскочити («Що Ларка, як у Рокитне заскочить з міста, то обцілує неголені щоки свого малого...») [4, с. 118]; утекти («Але невже ти не можеш утекти з цього міста к бісовій матері?») [3, с. 112]; їхати («Після школи секретарські курси закінчила і, як її голова на пару з Орисею не вмовляли їхати до міста на навчання...») [4, с. 17]; «в'їхав у місто і... застряг у довжелезному заторі») [5, с. 143]; вибратися («Нічого подібного я вже не застав, бо вибрався до міста аж пополудні») [3, с. 21]; лазити («Колісь я теж так забавлялася, коли по місту сама лазила») [7, с. 84]; повезти («Степана заарештували і повезли у місто») [4, с. 106]; «Маруся сама не їде до нього, а оце вошкається на тому дворі, плаття шие і возить до міста яйця і курей на продаж, аби копійчину мати») [4, с. 110]; вийти («... мене вже трафіло те, що я боюся вийти в місто») [9, с. 52]; бігти («Він іде за мною, я біжу за місто, до вас. Розумієте?») [9, с. 48]; лізти («Можна кілька днів підряд крапатися «плазмою», а потім лізти у місто») [7, с. 101] тощо;

б) буття в місті: залишитися («Він усе зрозумів і залишився в місті») [4, с. 39]; мешкати («Та все ж мешкати в двістітисячному місті й не зустрічатися ніколи – неможливо...») [2, с. 103]; перебувати («Це були польські вояки обмеженого контингенту ООН в Західному Рівному, які разом з німецьким взводом невідь для чого пе-

ребували в «обгородженому місті...») [2, с. 24]; жити («Але я закричав: я хотів би жити в цьому місті!» [2, с. 24], «Вони мали щастя жити в місті, де подібні акції просто необхідні, щоб час від часу трохи розтрусити навколишню гнітючу застиглість» [1, с. 9]); панувати («Ящірка бігла, тупаючи своїми короткими лапами й задираючи голову, <...> у бік Кнєзя-володаря, котрий усе ще панував над градом...») [1, с. 32]; витримувати («А хіба витримало би серце оцієї молодої жінки з набряклими і обвислими, мабуть, від хвороби нирок повіками, те, що витримую щоразу я в місті...») [8, с. 89]; засиджуватися («Адже не можна довго засиджуватися в тому місті, де ти покінчив із собою») [2, с. 88] тощо;

в) сприйняття органами чуття: відчувати («Страх: рано чи пізно, його починаєш відчувати у цьому місті») [8, с. 15]; поспостерігати («Антон запропонував сісти тут <...> і поспостерігати за містом») [7, с. 3].

У цій моделі ключова лексема виступає переважно місцем, де відбувається дія. Тому дієслова вимагають від лексеми «місто» форми знахідного відмінка однини або множини, орудного та місцевого відмінка однини.

Модель «місто» + V демонструє препозитивну модифікацію опорного компонента. Ця модель містить особові дієслова або минулого, або теперішнього часу активного стану. У значній частині дієслів (95%) зв'язок із лексемою «місто» не є узальним, а виникає в результаті перенесення значення – метафоризації. Загальновідомо, що метафора – це «найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семантична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, нерідко уподібненої їй у якомусь відношенні» [12, с. 388]. Наприклад: «Від десятої ранку до сьомої вечора місто виглядало вимерлим» [9, с. 5], «Місто дихає нам у вуха металево-водною свіжістю. Воно само так хоче» [4, с. 81], «Далі взагалі нічого не було – місто просто обривалось на цій межі. Переставало існувати» [8, с. 81], «Воно (місто) вміє тільки пожирати, це місто забльованих подвір'їв і перекошених дощаних парканів у засипаних тополним пухом провулках із деспотичними назвами...» [2, с. 36–37], «Місто ховалося в теплій зотлілій імлі. Було красиво. Красиво дуже – з усіма тими зеленими банями,

бурими дахами й дзвіниціями» [7, с. 113], «...понад здолбунівською трасою – станція юних натуралістів, ще далі вже й місто кінчається, переходить у Новий Двір, а тут...» [2, с. 97], «Не варто виключати й факту свідомих зловживань: то були роки, коли все місто просякало чутками щодо чорного ринку донорів...» [4, с. 49], «Іноді це місто вміло заспокоювати не гірше, ніж ковток-другий теплового коньяку. Не таке метушливе і не розцяцьковане дурною рекламою, як столиця, воно підтримувало ілюзії, що можна бути щасливим...» [8, с. 88], «Місто насичується туманом» [7, с. 183], «...все швидше й потворніше міняється місто, все кволіше ялозиться по вікні...» [3, с. 6], «Для себе я зробив цілком вірний висновок – місто оживає тричі на рік...» [9, с. 47]. Джерелами таких метафор є дієслова, що означають: а) фізіологічні процеси, стани: дихає, помирає, оживає; б) буття: міняється, існує, лишається, насичується; в) фізичну діяльність: цілує, розділяється, ховається, стоїть, ялозиться.

Елементи цієї моделі поєднані між собою синтаксичним зв'язком координації. Місто за такої дистрибуції є активним учасником життя, а тому лексема «місто» вживається у формі називного відмінка однини.

Отже, найбільш активно лексема «місто» в текстах творів постмодерністів сполучається з дієсловами, увиразнюючи притаманну їй внутрішню динаміку. Дієслівна група будується за трьома моделями: V + «місто», «місто» + V, V + Pr + «місто». Дієслівні словосполучення, побудовані за моделлю V + «місто», можуть виражати: а) пересування містом; б) боротьбу за цілісність, красу міста; в) ставлення до міста. У групі дієслівних словосполучень, побудованих за моделлю V + Pr + «місто», дієслова входять до складу конструкцій із прийменниками по, з, до, в/у, над, за та виражають: а) рух усередині міста; б) буття в місті; в) сприйняття органами чуття. Ця група є найбільшою за кількістю контекстів, характеризується неоднорідністю: місто може виступати одночасно суб'єктом, об'єктом і власне місцем дії.

Перспективи подальших досліджень. Планується провести детальний порівняльний аналіз дистрибутивного оточення лексеми «місто» в художніх творах зарубіжних письменників-постмодерністів.

Література

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 105 с.
2. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 88 с.
3. Андрухович Ю. Перверзія / Ю. Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 289 с.
4. Дашвар Л. Молоко з кров'ю / Л. Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля – 125 с.
5. Дашвар Л. Рай. Центр / Л. Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 153 с.
6. Дашвар Л. Село не люди / Л. Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 272 с.
7. Дереш Л. Архе. Монолог, який усе ще триває / Л. Дереш. – Львів : Кальварія, 2005. – 276 с.

8. Дереш Л. Культ / Л. Дереш. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 90 с.
9. Дереш Л. Поклоніння ящірці: Як нищити ангелів / Л. Дереш. – Х. : Фоліо, 2007 – 189 с.
10. Ковалів С. Дистрибуція та сполучуваність вербальних засобів вираження утішання та заспокоєння в сучасній англійській мові / С. Ковалів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 252–257.
11. Колісниченко Т. Семантична сполучуваність дієслів-конверсивів у фінансовому дискурсі / Т. Колісниченко // Англістика та американістика. – 2013. – Вип. 10. – С. 16–19.
12. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

УДК 373.5.016:821.161.2.09

Привалова С. П.

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ В РОМАНІ «ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ» І. БАГРЯНОГО

Стаття присвячена дослідженню гуманістичних ідей в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного, зокрема вияву людяності й високої духовності інженера-архітектора Максима Колота навіть за надзвичайних життєвих обставин в умовах тоталітарної дійсності.

Ключові слова: гуманістичні ідеї, людяність, духовність, високогуманна особистість.

Привалова С. П. Гуманистические идеи в романе «Человек бежит над пропастью» И. Багряного. – Статья.

Статья посвящена исследованию гуманистических идей в романе «Человек бежит над пропастью» И. Багряного, а именно человеколюбия и высокой духовности инженера-архитектора Максима Колота даже в экстремальных жизненных обстоятельствах в условиях тоталитарной действительности.

Ключевые слова: гуманистические идеи, человеколюбие, духовность, высокогуманная личность.

Privalova S. P. Humanistic ideas in the novel “The man runs over the precipice” by I. Bahriany. – Article.

The article is devoted research of humanistic ideas in the novel “The man runs over the precipice” by I. Bahriany, in particular to the display of humaneness and high spirituality of engineer-architect Maksim Kolot even under extraordinary vital circumstances in the conditions of totalitarian reality.

Key words: humanism ideas, humaneness, spirituality, high-humane personality.

У художній творчості І. Багряного домінують ідеї гуманізму та сильної героїчної особистості. Щира віра письменника в перемогу цих начал над силами зла й розбратом утілюється через художні образи, внутрішні монологи героїв. У змалюванні протистояння добра й зла митець спирається саме на традиції української класичної літератури.

І. Багряному притаманний дар відтворювати внутрішню красу людини в її вчинках, думках. Усім своїм життям і своєю творчістю митець стверджував: усупереч посяганням на свободу особистості, людина жива. Звеличення людської цінності, наголошення на самоцінності кожного життя червоною ниткою проходять через усю творчість І. Багряного. У центрі своєї філософії гуманізму митець ставить любов – любов до ближнього, любов до жінки, чоловіка. Для письменника це найголовніша з усіх релігій.

Усі твори митця пройняті невгасимою вірою в людину. Письменник наголошував на тому, що потворна радянська дійсність, пекло якої він змалював у своїх творах, не знищила й не знівечила людський і національний дух українців. Гуманістичні ідеї втілені в яскравих художніх образах головних героїв, молодих українців героїчного характеру: Григорія Многогрішного («Тигролови»), Андрія Чумака («Сад Гетсиманський»), Максима Колота («Людина біжить над прірвою») та ін. У цих образах утілені найкращі риси сучасників І. Багряного й самого автора, риси людей, яких не позбавили людської гідності, гуманізму, віри в добро. Це справжні особистості, люди суворой долі й великого серця, життєва доля яких – це своєрідний шлях терпіння, фізичних і духовних мук, тортур. Герої творів І. Багряного долають цей шлях відважно й гідно.

Важливою рисою сильної гуманної особистості у творах І. Багряного є усвідомлення нею свого покликання, свого призначення. Проявом особи-

стості, світовідчуття головних героїв є гуманізм. Персонажі творів І. Багряного залишаються людяними, високогуманними особистостями навіть за надзвичайних ситуацій.

Сучасне осмислення літературного процесу передбачає дослідження творчості І. Багряного, що вже була предметом уваги В. Біленка, В. Гришка, М. Жулинського, Ю. Лавріненка, Т. Марцинюк, Ю. Мартиненка, О. Шугая та ін. Окремі аспекти творчості митця, зокрема гуманістичні ідеї в романі «Людина біжить над прірвою», окреслені недостатньо повно й ґрунтовно.

Мета статті – дослідити гуманістичні ідеї у романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного, зокрема вияв людяності і високої духовності інженера-архітектора Максима Колота навіть за надзвичайних життєвих обставин.

У піднесено-романтичному дусі витримано роман «Людина біжить над прірвою», який з'явився друком уже після смерті автора в 1965 році, хоча написано твір було ще в 1948–1949 рр. Роман «Людина біжить над прірвою» письменник присвятив своїй другій дружині Галині Єлизарівні (дівооче прізвище – Тригуб), українці за походженням, що була родом із містечка Здолбунів.

Події в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного відбуваються в Україні під час війни. Дія роману розгортається на території, яка почергово переходить то під владу гітлерівців, то радянських військ. Письменник досить точно вказав місце та час зображених ним подій: «...дія відбувається на Слобожаницині, цебто на тій частині нашої Батьківщини, що зветься Слобідською Україною» (6, 539). За деякими топографічними деталями, поданими автором у тексті, можна визначити місце події ще точніше: «Максим її знав. Це ж була баба Хациха! Найстатечніша, найтихіша й напобожніша на всій 9-й сотні людина» (6, 40). Можна констатувати, що йдеться про Охти-

рку, що на Сумщині, рідне місто митця. На цю думку наводить один архівний документ – докладний репортаж літературного вечора І. Багряного, на якому відбулася презентація іншого роману автора – «Маруся Богуславка».

Реальним є не тільки місце дії роману, а й герой, який за деякими ознаками дуже близький авторові. Максим Колот – зрілий чоловік, котрий має родину й двох дітей: це «звичайна собі, сіренька, в лахміття вдягнена, заштовахана, стероризована, така собі мізерна людина ХХ століття» (7, 41). Ці слова не варто сприймати буквально: Максим Колот – випускник академії, винятково обдарований духовно, морально й фізично. У свої 35 років він уже заслужений архітектор, відома на всю республіку людина, що встигла побувати у Франції й навіть на Колимі. Доцільно зазначити, що письменник не оминає нагоди відтворити в романі всі тонкощі політичних аспектів, що впливають на долю героя, оскільки він був добре обізнаний у цьому питанні. Але найбільше Колот пишається не своїми власними досягненнями, а батьком-теслею. У 1930-х роках Максим був засланий за «шумськізм» і за підтримку «робітничої опозиції», а тепер його заарештовують за доносом Ірчука – «фанатика-європеїця», який також залишився на захопленій німцями території. Максим Колот і його друг Микола, розчарувавшись у можливості збудувати «новоевропейську» Україну під німецьким пануванням, «воюють мистецтвом»: малюють завісу – плакат у міському театрі, зміст якої викликає вибух патріотичних почуттів у публіки. Миколу вішають через донос Ірчука, який за часів німецької окупації був завідувачем «відділу освіти». Тепер «під советами» той же Ірчук зраджує й Максима. Герой погоджується зі слідчим, що плакат є його політичним «символом віри», усі елементи якого (сонце, пшениця, небо, хмари, ластівки, кобзарі) указують на віру Колота в національне відродження через опертя на власні сили нації. Цей епізод також має автобіографічний характер: випадок із театральною завісою підказало письменнику власне життя. До 1941 року І. Багряний працював художником в Охтирському театрі «Народний дім», свого часу він навчався в Київському художньому інституті. У роки Другої світової війни перебував на окупованій німцями території, малював декорації в Охтирському театрі. У 1942 році був арештований за антифашистський зміст театральної завіси. Письменник два місяці провів у тюрмі, ледве уникнув розстрілу. Можна стверджувати, автору не доводилося вигадувати – життя саме диктувало сюжети для роману.

Неординарність особистості Максима Колота простежується ще з дитинства. На руїнах собору пам'ять героя викликає дитячі спогади. Ще будучи п'ятирічною дитиною, він глибоко замислювався над серйозними проблемами. Так, розглядаючи в соборі фреску, де зображено жертвоприношення Авраама, хлопчик виділяє в ньому дві пари: Авра-

ама й ангела як виконавців незрозумілого злочину, а також Ісаака з ягням (як упокорених жертв). Свідомість хлопчика бунтує проти пасивної позиції Ісаака, його погодженості на смерть, вважаючи такий крок абсурдним. Його декларація опору починається з підсвідомого творення нової концепції жертвності. Нерозуміння ним біблійного сюжету викликає бурю претензій: чому це Богові так захотілося крові? Не одержуючи традиційного пояснення, малий Максим створює свій варіант біблійної події, знаходячи подібність біблійних героїв Авраама й Саваофа із сусідським різником Маскою. Але коли різник, якого панічно боявся хлопчик, виявився звичайним добрим чоловіком, весь світ перевернувся йому догори ногами. Власний міф щодо кровожерливого Бога спростовано. Максим вже не боїться дивитися на церковну стелю із зображенням доброго Саваофа-Масеки. Мислення й уява героя вражають своєю широтою з раннього віку. Цей фрагмент свідчить про аналітичний склад розуму героя, а також про непокірний характер і загострене почуття справедливості.

Через тридцять років храм зруйновано, таким чином, зруйновано усталену життєоснову Колота. Невипадково вищезгадана фреска опиняється догори ногами. Це символ незгоди героя з усіма формами поневолення – політичними, релігійними та іншими, що спричиняє виникнення нових світоглядних позицій головного героя. Зміна у світогляді Максима Колота зумовила такий надскладний процес, як формування власної релігійності задля духовного самозбереження.

Антиподом Максима Колота в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного є премудрий Соломон – Віктор Феоктистович Смірнов – «професор діамату, доктор матеріалістичної філософії» (7, 18). У старозавітних книгах ім'я Соломон символізувало глибину знань, життєву мудрість, філософський гуманізм. Письменник інакше трактує цей біблійний образ, наділяючи свого персонажа рисами, протилежними тим, які закладені в архетипі. Багрянівський Соломон із маніакальною впевненістю проголошує свою злочинну теорію: «Людина є мразь, порох, ніщо. Ніщо!.. Людина – худобина, хам, безхребетний хробак» (7, 20). Його повна зневіра в будь-яких ідеалах, алкогольний чад спонукають створити нову, так звану «хробачину філософію». Її головний догмат – абсолютна нікчемність людської одиниці. Людина – піщинка, здатна на щось тільки тоді, коли її несе вихор. Такий образ витворений часом, тоталітарною радянською дійсністю.

Головним принциповим завданням свого життя Максим вважає заперечення теорії Смірнова. У романі І. Багряний проголошує занепад традиційної релігійності, що показано в двічі повтореній сцені із загибеллю жінки, яка біжить з іконами за колоною арештантів, хрестячи їх, і гине від наглої бомби, але все ж таки віра в Бога не запе-

речується. Традиційна релігійність певним чином трансформується у свідомості Максима: Бог у ньому оприявнюється в тому людяному, що є в душі, у безоглядній вірі в Людину. Колот упевнений, що кожен, незалежно від свого походження, релігійних, соціальних, політичних переконань, рівня освіти й культури, представник будь-якого народу є Людиною, хоч для Максима це співвідносне з надзвичайними фізичними й душевними стражданнями й водночас із негасимою вірою в людину, її можливості.

Найважливіший критерій для Колота – велич людської душі. Це італієць, який не кидає напризволяще свого знесиленого товариша, а прикладає всі зусилля, тягнучи його за собою; це українка-медсестра, яка пропонує відступаючим забрати поранених, росіянин-солдат, що змушує начальника в'язниці нагодувати полонених німців, бо *«вони – люди!»*; це Максимова вірна дружина, яка через бомбардоване місто несе чоловікові шматок хліба; це простий літній чоловік, що обігрів і віддав останнє взуття Колотові; це чужа мати, яка готова була прийняти героя, як рідного сина. Бачимо досить багато підстав для підтвердження перемоги гуманістичних цінностей у дезорієнтованому, деморалізованому світі. Але не можна заперечувати й вияви протилежного – людської підлості, жорстокості, брутальності. У романі згадується про випадок, коли сім'я росіян відмовляє Максимові в проханні погрітися після крижаної купелі, і він залишається сам-на-сам у протистоянні із зимовим холодом. Але такі ситуації все ж не знищують віри Колота в Людину. Ця віра як надійна моральна підтримка допомагає герою достойно пройти визначений йому шлях, хоча спершу було бажання помститися. Доцільно згадати ще про одну характерну рису персонажа – чесність. За надзвичайних обставин людині не так просто бути абсолютно чесною з усіма й із самим собою: Максим на допиті вражає майора СМЕР-Шу своїм тверезим глибоким поглядом на все, що відбувається, своєю безстрашністю, прагненням бути чесним до кінця. Колот розуміє, що його промова не врятує йому життя, він і не сподівається на помилування. Він усвідомлює, що приречений, тому для нього є життєвою необхідністю сказати те, що бояться сказати інші, хоча прекрасно розуміють, але ховають десь глибоко в собі: *«Ви от нас – мене й безліч нас – називаєте «зрадниками вітчизни»... Та ж якщо у всьому цьому дурноплясі, в цьому океані підлого рабства, зради й мерзоти це є патріоти своєї землі й свого народу, то це, власне, – МИ. Бо ж ми єдині стали проти обох розпинателів своєї Вітчизни, проти обох ворогів, що розп'яли наш народ удвох на спілку, й поставили їм обом опір – чим і як змогли... Чи ви знаєте, хто найбільший зрадник вітчизни й найжорстокіший ворог народу?.. Все він же, «бать-*

ко народів» Йосип Кривавий – Джугашвілі!..» (7, 109). Зрозуміло, що після такого одкровення на Максима чекала тільки смерть, але він із когорти тих людей, що гинуть у бою, у боротьбі. На кульмінаційній точці власного виснаження герой утікає з колони смертників і розпочинає свій довгий і тяжкий шлях додому.

Максим Колот проходить усі іспити долі, долаючи їх гідно, як і належить Людині. Ці факти є певною мірою автобіографічними й свідчать, що сам автор хотів переосмислити власне життя: його турбувала доля першої дружини Антоніни Зосимової, сина Бориса й доньки Наталі. Біографічні відомості про письменника засвідчують, що 1943 року він залишив першу дружину з двома дітьми в радянській Україні й попрямував на Захід. І. Багрянний вважав, що таким чином він убезпечить свою родину від переслідувань через його антикомуністичну діяльність. Перебуваючи в еміграції, одружився вдруге. В епістолярній спадщині митця незначне місце займає листування з першою дружиною. При всій схожості є суттєва відмінність між автором роману і його героєм – Максим Колот пройшов стражденний шлях, метою якого було повернення до сім'ї.

У романі наявні образи-символи. Символічним є зачин твору: під вибухами снарядів відбувається хрещення новонародженої доньки Максима. З вірою в перемогу добра, справедливості дорослі прагнуть вивести маленьку беззахисну людину у великий світ. Таким же символічним є й фінал: після довготривалих небезпечних блукань Максим, зібравши останні сили, вертається до порога рідної хати. Довкола буває весна, що є символом оновлення, очищення від усякої погани.

Показ жорстоких реалій дійсності, яка оточує Максима й ніби постійно тисне на нього, також має в собі символічний зміст, винесений і в заголовок твору. Усе життя людини в такому фантазмагоричному світі зіставляється з невинним бігом над прірвою. Не впаде й не схибнеться, не зрадить ідеалам лише сильний і мужній. Такого «позитивного» героя І. Багрянному не треба було придумувати. Таким був він сам, а його власне життя – немов постійний біг над прірвою, і воно часто зависало над нею на волосинці.

Людиною, яка біжить над прірвою, йде *«по лінії найбільшого опору»*, є не тільки автор; у романі це молодий українець Максим Колот, який у воєнний 1943 рік опиняється між життям і смертю, тобто між двома смертями, між двома воюючими арміями – фашистською й радянською, що, мовби сталеві лещата, немилосердно захоплюють у своє коло людину, ніби піщинку, намагаючись стерти її з життя, а вона опирається й силою своєї надзвичайної віри в незнищенність свого маленького, але власного «я» перемагає. Ця маленька, проте досить сильна людина сповідує витворений нею самою

псалом одвічному сенсу людського життя на землі: «Я буду вмирати, та, поки маю дихання в мені, я буду змагатись і буду квапитись хапати іскри сонця, відбитого в людських очах, я буду з тугою вчитись тайни самому запалювати їх, шукаючи в тих іскрах дороги з чорної прірви в безсмертя...»(7). І. Багряний зобразив подвиг, огорнений трагізмом, акцентуючи увагу на проявах надлюдського в протистоянні героя. У романі письменник проводить паралель страдницької мандрівки Колота зі шляхом Христа на Голгофу. Уже в пролозі, коли Максим просить у Соломона поради стосовно своєї долі, джерелом надії постає Христос, з яким його батьки тікають у Єгипет. Гравюра Гюстава Доре «Христос на Голгофі» з'являється на початку Максимових поневірянь, указуючи на майбутні події, а згодом у сніговій пустелі Колот бачить «Христа в пустелі Палестинській»: «То не Бог! То тільки... людина. Самотня, боса, простоволоса. У рубищі, ганчір'ї, з натрудженими побитими ногами, всіма забута й покинута – поставлена над безоднею. Людина, яку ніхто не може врятувати...» (7, 169). Саме «самотній, босий, простоволосий» Ісус був гранично близький Максимові. Найповнішим порівнянням Колота з Христом є його сон – марення на дереві під час повені. За Біблією, голгофський шлях передбачає добровільність і поступове збільшення мук. Так і страдницька дорога Максима починається з того, що він потай від дружини залишає вдома калощі, щоб вона могла їх обміняти на хліб. Через декілька днів такої «подорожі» босоніж біль у поморожених і побитих стопах був настільки нестерпним, що Максим міг іти лише тоді, коли ноги були задубілі від холоду. Але пережиті страждання приносять усвідомлення нового виміру існування, новий досвід.

Незважаючи на важкий шлях героя, функцію самозбереження повністю бере на себе його інстинктивне начало: «Він ішов непритомний просто по замінованому шляху, а якась невидима рука вела його поміж смертельними точками. Часом він інстинктивно зупинявся перед тон-

кою дротяною дугою, що стирчала із землі перед самісінькими ногами, дивився на неї якийсь час, поки до свідомості доходило значення цього явища, а тоді завертав набік» (7, 240). За умов такої екстремальної подорожі в ньому активізувалося підсвідоме, що вирвалося назовні й спричинило роздвоєння особистості героя: «... у ньому жила ще друга істота, що не хотіла, не могла примиритися з усім так просто» (7, 118), «у нім сиділа друга істота, дика й несамовита, озброєна надзвичайним, сліпим, але неймовірно тонким і могутнім волевым інстинктом. Коли його свідомість опинялася у вирі маячіння, майже вибуваючи з ладу, тоді його вела та друга істота, що має такий дивний інстинкт. Максим виразно відчув, як та друга істота корегує усі його кроки й рухи, як вона порядкує. Це вже було роздвоєння. Своєрідне психічне роздвоєння» (7, 243).

Домінантою Максима Колота було не тільки прагнення вижити, а й повернутися до родини. Це неодноразово підтверджується на текстовому рівні, герой часто повторює: «вижити», «перемогти», «вперед», «додому». Отже, у центрі твору опиняється сильна особистість, доля людини непересічної, мислячої, надзвичайно витривалої та мужньої.

Образ Максима Колота зображений І. Багряним у надскладних життєвих обставинах, які дозволяють розкритися більш широкому діапазону граней його внутрішнього світу, виявити особливості характеру героя, закладені ще в дитинстві: почуття справедливості, гуманність, чесність з усіма й із собою. Це ті риси характеру, що не тільки є головними, а й набули нового значення.

До І. Багряного ціла когорта українських письменників зображувала персонажів, що втрачали людську подобу, потрапляючи в складні соціальні, побутові, суспільні, об'єктивні чи суб'єктивні обставини. І. Багряний змальовує образ такої людини, яка від нестерпних фізичних і духовних тортур не занепадає як особистість, а стає більш порядною й чистою, високогуманною.

Література

1. Багряна Г. І довго ти будеш плакати за мною : Спогади дружини І. Багряного. / Г. Багряна // Дніпро. – 1992. – № 10–12. – С. 176–179.
2. Біленко В. Людина, яка бігла над прірвою // Шугай О. Іван Багряний: Нове й маловідоме: Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти / В. Біленко. – Кн. 2. – К. : Смолоскип, 2013. – С. 940–942.
3. Жулинський М. Іван Багряний // Історія української літератури ХХ століття / М. Жулинський ; за ред. В. Дончика: У 2 кн. – Кн. 2. – Ч. 1 / М. Жулинський. – К. : Либідь, 1994. – С. 244–252.
4. Лаврінченко Ю. Іван Багряний – політичний діяч і письменник // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / Ю. Лаврінченко. – Кн. 2. – К. : Рось, 1994. – С. 612–617.
5. Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н. Сологуб // Мовознавство. – № 1. – 1993. – С. 43–46.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Багряний І. Вибрані твори у двох томах / І. Багряний. – Т. 2. – К. : Юніверс. – 2006. – 704 с.
7. Багряний І. Людина біжить над прірвою. Роман / І. Багряний. – К. : Український письменник. – 1992. – 320 с.

УДК 378.14(075.8)

Рибалка Я. І., Степаненко О. К.

КОГНІТИВНИЙ СКЛАДНИК У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена аналізу когнітивного складника формування комунікативної компетентності особистості. У роботі аналізується ситуаційний метод як один із найефективніших способів формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови.

Ключові слова: компетенція, компетентність, когнітивна методика, ситуаційний метод.

Рибалка Я. І., Степаненко О. К. Когнитивная составляющая формирования коммуникативной компетентности личности (на материале украинского языка). – Статья.

Статья посвящена анализу когнитивной составляющей формирования коммуникативной компетентности личности. В работе анализируется ситуационный метод как один из самых эффективных способов формирования коммуникативной компетентности учеников на уроках украинского языка.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, когнитивная методика, ситуационный метод.

Ribalka J. I., Stepanenko O. K. The cognitive component of communicative competence of personality (on the material of the Ukrainian language). – Article.

The article is devoted to the analysis of the cognitive setting of the formation of the communicative competence of the individual. The situational method is analyzed in the work as one of the most effective ways of forming communicative competence of pupils in the lessons of the Ukrainian language.

Key words: competency, competence, cognitive technique, situational method.

Стратегічні завдання освіти в Україні – створити умови для досягнення якісно нового рівня знань державної й інших мов, розробити нові підходи до навчання української мови. Зростання соціальної ролі учня, його активне творче самовиявлення зумовлюють необхідність формування комунікативно компетентної мовної особистості. Одним із найважливіших завдань шкільної освіти є формування комунікативної компетентності учнів. Оскільки в умовах модернізації змісту національної освіти, пошуку нових освітніх парадигм, орієнтованих на розвиток усебічно освіченої, творчої особистості, особливого значення набуває реалізація в педагогічній практиці саме компетентнісного підходу, тема статті є актуальною.

Компетентність – це набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Основними групами компетентностей, яких потребує сучасне життя, є соціальні, полікультурні, комунікативні, інформаційні, компетентності саморозвитку та самоосвіти, предметні (галузеві) компетентності [6, с. 3].

Мовна компетентність – складне й багатогранне поняття. Мовленнєва компетентність є різновидом комунікативної й означає здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі спілкування з певною усвідомленою метою, у визначених мовленнєвих ситуаціях і полягає у сформованості вмінь і навичок користування мовною компетентністю в усній чи письмовій формі, у конкретних мовленнєвих ситуаціях [3, с. 6]. Сучасна мовна освіта, зорієнтована на компетентнісну модель, збільшує її результатив-

ний компонент, визначає переміщення акцентів із накопичення обсягу мовних знань на цілеспрямований розвиток мовної компетентності як інтегрованої якості особистості.

Проблеми розвитку комунікативної лінгвістики та формування комунікативної компетенції висвітлено в працях багатьох мовознавців, наприклад, Н. Бабич [1], Ф. Бацевича [2], О. Яшенкової [20], Л. Мацько [9], Г. Почепцова [15], О. Селіванової [17] та інших.

Компетентнісний підхід забезпечує формування низки компетенцій, якими має оволодіти кожен мовець. Успіх комунікативної компетенції великою мірою залежить від компетенції адресата й адресанта. Виділяють чотири її типи:

- 1) предметна компетенція (розуміння предметного (феноменального) світу, тобто його складників, їхніх системних і структурних зв'язків, функцій, тенденцій розвитку й змін);
- 2) культурна компетенція (орієнтація в базових елементах культури);
- 3) мовна компетенція;
- 4) комунікативна компетенція [2, с. 122].

На думку М. Пентилюк, комунікативна компетенція складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями); мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання); предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати у свідомості картину світу); прагматичної компетенції (здатності до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стилістичних

різновидів мовлення). Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, надання пріоритету формування вмінь і навичок спілкуватися в різних сферах соціального життя [14, с. 215].

Практичне навчання мови здійснюється з урахуванням особливостей когнітивної діяльності учня, безпосередньо пов'язаної зі здобуванням, організацією й використанням знань у самому процесі набуття професійної мовної компетентності, з особливостями спілкування.

Сутність поняття «комунікативно-когнітивна компетентність» розкривається в здатності мовців розуміти й продукувати усталені в мові висловлювання та засвоювати нові з метою активного практичного використання в різноманітних мовленнєвих ситуаціях, зокрема в професійному спілкуванні. Дефініцію зазначеного терміна в основному визначають як знання усталеної системи певної мови й правил її використання та реалізацію цих знань у численних комунікативних актах [2, с. 12].

У межах когнітивного складника розвивається відповідне професійне абстрактне, системне, критичне мислення, здатність до швидкого сприйняття інформації та її оброблення, здатність об'єднувати відомості з різних галузей. Когнітивна складова частина формування мовної компетентності реалізовується шляхом прояву мовленнєвого досвіду, здатності до пізнання та самопізнання життя засобами мови, набуття індивідуального життєвого досвіду за допомогою засобів мови та наявності фонових знань (знання суміжних галузей знань) [8, с. 202].

Комунікативна компетентність як головна ознака мовної особистості формується в процесі професійного мовленнєвого спілкування. Увага до лінгвістичних, психологічних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних і дидактичних чинників визначає значущість концепцій комунікативної та когнітивної методик навчання української мови [14, с. 5].

Під когнітивною методикою розуміють сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання, а також формування концептуальної та мовної картини світу й певного результату створення образу світу в уяві кожного [10, с. 126].

На уроках української мови найбільш сприятливі умови для розвитку мовленнєвої компетентності є в учнів, оскільки одним із головних завдань учителя-словесника є формування в учнів комунікативної компетентності як предметної й ключової [5, с. 19]. Шкільний курс української мови передбачає вироблення в школярів умінь і навичок створювати власні висловлення в різних стилях, проводити діалоги, виступати перед аудиторією,

чим власне й закладається фундамент успішної комунікації в майбутньому. Однак уміння й навички, сформовані на уроці, будуть цінними для учнів тоді, коли в них буде потреба за межами уроку й школи [5, с. 19], тому одним з ефективних способів формування комунікативної компетентності учнів є використання ситуаційної методики (кейс-метод), що належить до інтерактивних методів навчання (інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу). Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів, у ході якої учні навчаються критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, ураховувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми [5, с. 137]. Терміни «ситуаційна методика» і «кейс-метод» використовують як синоніми. Це пояснюється тим, що зазначені методики розроблялися одночасно, поняття «кейс-метод» було запозичене з англійської науки, а поняття «ситуаційна методика» побутує на теренах вітчизняної педагогіки. Так, наприклад, це питання ґрунтовно висвітлюється на лекційних заняттях із дисципліни «Методика викладання української мови» в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара й апробується студентами під час педагогічної практики в школі, де доведена його висока ефективність.

Ситуаційний метод обґрунтовує Н. Мойсеюк, зазначаючи, що в його виборі головну роль відіграє ситуація (історія). Тобто суть методу полягає у використанні конкретних випадків для спільного аналізу, обговорення або вироблення учнями рішень із певного розділу навчання дисципліни [11]. Його особливістю є те, що вчитель подає варіант вирішення поставленої проблеми, а учні повинні знайти альтернативний вихід із ситуації.

Методика CASE (Cognitive Acceleration through Science Education) – «пізнавальна акселерація в процесі вивчення природничих наук» [18] – розроблена англійськими науковцями М. Шейер, Ф. Едей і К. Сйт у 90-х рр. Вона полягає у використанні конкретних випадків (ситуацій, історій) для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень учнями з певного розділу навчального предмета [18]. Ситуаційна методика розрахована на учнів 11–14-річного віку (5–9 класи), оскільки вважається, що саме цей період є сенситивним для розвитку формальних розумових операцій.

Західними науковцями була розроблена послідовність дій під час проведення занять із «кейсами» (ситуаціями): розбір конкретної ситуації з певного сценарію, який включає самостійну роботу; «мозковий штурм» у межах малої групи; публічний виступ із представленням і захистом запропонованого рішення; контрольне опитуван-

ня учасників на предмет знання фактів ситуації, що розбирається [12].

Цінність кейс-методу полягає в тому, що він одночасно відображає не тільки практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти при вирішенні цієї проблеми, а також вдало поєднує навчальну, аналітичну й виховну діяльність [19], що, безумовно, є ефективним у реалізації сучасних завдань системи освіти. Використовувати на уроках української мови ситуаційну методику рекомендується під час проведення уроків розвитку зв'язного мовлення, а також на уроках формування умінь і навичок.

Використовуючи ситуаційну методику на уроці мови, учитель повинен поставити проблему (окреслити ситуацію), наприклад: «Спілкування українською мовою в житті. Чи потрібно нам це?». Важливо надати учням додаткову інформацію з теми. Можна запропонувати карту «Мовна ситуація в Україні (мова, якою говорять удома)», що була розроблена канадським International Republican Institute. Учні разом з учителем обговорюють карту й ознайомлюються з кількома історіями (учитель готує їх заздалегідь) із руху «Переходь на українську», що останнім часом набув популярності в Україні (зокрема в соціальних мережах). Після осмислення поданої інформації учні можуть відповісти на запитання, поставлене на початку. Висловитися може кожен окремо або представник групи, залежно від обраної форми роботи.

Застосування викладачем методу аналізу ситуацій (кейс-методу) стимулює індивідуальну активність школярів, формує позитивну мотивацію

до навчання, зменшує кількість «пасивних» і невпевнених у собі учнів, забезпечує високу ефективність навчання й розвитку майбутніх фахівців, формує певні особистісні якості й компетенції, дає можливість самому вчителю самовдосконалюватися, по-іншому мислити та діяти й оновлювати власний творчий потенціал.

Когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання головного завдання мовної освіти в сучасних умовах – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідають загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти.

Таким чином, модель інноваційного простору розглядає застосування певного виду інновацій як портал, через який реалізуються активні види розумової діяльності: спостереження, аналіз, складання алгоритмів (логічних ланцюжків), самостійний пошук інформації, графічні організатори, різні види творчих робіт.

Отже, виділені в лінгводидактиці компетенції підпорядковуються комунікативному підходу, завданням якого є формування комунікативної компетентності особистості, здатної вільно висловлюватися з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури, дбаючи про якість свого мовлення. Сучасна лінгводидактика набирає обертів саме в цьому напрямі, оскільки активно формується когнітивно-комунікативна методика викладання мови, суб'єктом якої є мовна особистість учня (студента). Тому пріоритетним залишається питання формування комунікативної компетентності як провідного компонента структури загальної підготовки й розвитку особистості.

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення / Н. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Волкова І. Мовні й мовленнєві компетентності: теоретико-методичний аспект / І. Волкова // Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвузівський зб. наук. статей «Лінгвістика і літературознавство». – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. 14. – С. 6–12.
4. Гончаров С. Методи та технології навчання в кредитно-трансферній системі організації навчального процесу: [навчально-методичний посібник] / С. Гончаров, В. Гурин. – Рівне : НУВГП, 2010. – 451 с.
5. Голуб Н. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі / Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 7. – С. 18–23.
6. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76–81.
7. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова, В. Демьянков, Ю. Панкрац, П. Лузина; под общ. ред. Е. Кубряковой. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
9. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2–3.
10. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів, за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
11. Мойсеюк Н. Педагогіка: [навчальний посібник] / Н. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
12. Новак М. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності молодших школярів / М. Новак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukped.com/statii/teorija-navchannja/5016-teoretychni-osnovy-formuvannia-komunikatyvnoi-kompetentnosti-molodshykh-shkoliariv.htm>.
13. Пальчевський С. Педагогіка / С. Пальчевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1587030535476/pedagogika/situatsiyniy_metod.
14. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей / М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
15. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – К. : ВЦ «Київський університет», 1999. – С. 75–126.

16. Родигіна І. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання / І. Родигіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 96 с.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 712 с.
18. Ситуационный анализ, или Анатомия кейс-метода / Под ред. д-ра социолог. наук, проф. Сурмина Ю. – К. : Центр инноваций и развития, 2002. – 286 с.
19. Ягоднікова В. Кейс-метод (Case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців / В. Ягоднікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm.
20. Яшенкова О. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посіб.] / О. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

УДК 808.2(56)

Сербина Т. Г., Чеберяк А. Н.

ПАРЦЕЛЛЯЦИЯ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННЫХ ГАЗЕТ: СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТ УКРАИНЫ)

В статье рассматривается сущность явления парцелляции, уточняется термин и объем понятия, разграничиваются понятия парцелляции и присоединения, определяются их структурно-грамматические особенности, уточняется синтаксический статус парцеллянта, характеризуются основные типы парцеллированных конструкций, функционирующих в языке современных газет.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, парцелляция, присоединение, парцеллированная конструкция, парцеллянт.

Serbina T. G., Cheberiak A. M. Parceling in modern newspapers speech: structural and grammatical peculiarities (on material of Russian-language newspapers of Ukraine). – Article.

The article deals with the concept of parceling, the term, the volume of the concept, the notions of parceling and joining are differentiated; structural, grammatical and syntactical peculiarities of parceling constructions that function in modern newspaper texts are defined.

Ключові слова: експресивний синтаксис, парцеляція, приєднання, парцельована конструкція, парцелянт.

Serbina T. H., Cheberiak A. M. Parceling in modern newspapers speech: Structural and Grammatical Features (on material of Russian-language newspapers of Ukraine). – Article.

The article deals with the concept of parceling, the term, the volume of the concept, the notions of parceling and joining are differentiated; structural, grammatical and syntactical peculiarities of parceling constructions that function in modern newspaper texts are defined.

Key words: expressive syntax, parceling, joining, parceling construction, parcel.

Средства массовой информации в настоящее время мобилизуют все возможности, все ресурсы для влияния на ум и чувства читателя. Ведущая функция газеты – воздействие – находит свое выражение в подборе и использовании экспрессивных языковых средств.

На синтаксическом уровне газетную экспрессию создают конструкции, связанные с расчлененностью синтагматической цепи, среди которых чаще всего называют сегментированные, парцеллированные, вопросно-ответные конструкции в монологическом дискурсе, лексические повторы с синтаксическим распространением, цепочки номинативных предложений, эллиптические построения и ряд других. Предметом рассмотрения в настоящей статье стали парцеллированные конструкции, высокая частотность использования которых в средствах массовой информации обусловлена их яркой экспрессивностью и тенденцией современной речи к экономии языковых средств при сохранении исходной информативности высказывания.

Кроме того, следует признать, что при использовании приема парцелляции форма высказывания упрощается, сглаживаются сложные синтаксические построения, текст приобретает динамику и определенный ритм, информация становится «удобоваримой». Приведем пример парцеллированной конструкции из газеты «Зеркало недели»: *«Но то, как ведет себя конкретный человек, наводит на грустную мысль, что он по-прежнему считает конкретную историю своим личным делом. То ли не понимая, то ли откачиваясь понимать, что скандал бьет по многим и по многому»*.

По коллегам, с которыми пытался создавать небесперспективный политический проект, рейтинг которого он прибил на взлете одним дурацким движением. По шансам поколения молодых политиков, в поступках которых теперь будут высматривать «симптомы» «синдрома Лещенко», как он сам высматривал «синдром Межигорья». По друзьям, которые пытаются его защищать, не до конца понимая, что к чему. По репутации выросшей его «Украинской правды». По журналистике расследований, которая реализовалась в стране во многом с его подачи. Которая побудила страну меняться. По журналистике вообще, доверие к коей и без того падает ежедневно, в виду объективных и субъективных причин. По тем, кто считал его примером для подражания, лучом надежды. Независимо от того, извините за грубость, корысть или глупость похоронила его репутацию и, как минимум, подорвала веру в него большого количества окружающих» (ЗН, 10.09.2016 г.).

Если трансформировать такое сложное высказывание в единую синтаксическую структуру, становится очевидным, что внимание читателя будет утеряно, поскольку фраза станет излишне громоздкой для восприятия и потеряет свою экспрессивность.

Функционально-стилистическая направленность приема парцелляции в газетной речи заключается в акцентуации, выделении наиболее значимых частей повествования. Парцелляция служит средством создания впечатления непосредственного процесса мысли и выделения главных ее элементов. Кроме того, парцелляция открывает широкие возможности для усиления информатив-

ности газетного дискурса, выражения авторского отношения к описываемому, становления идиостиля журналиста.

Парцелляция неоднозначно трактовалась и трактуется в современной лингвистике, что в первую очередь обозначилось на неопределенности терминов, которые это явление называют: «сдвинутые конструкции», «сепаратизация», «сегментация», «крайнее обособление», «расчленение», «присоединение», «парцелляция» и др. Предметом лингвистических дискуссий стала также проблема разграничения понятий «парцелляция» и «присоединение», определения их сущности, особенностей структуры. Одним из нерешенных остается вопрос синтаксического статуса парцеллянта. Названные вопросы по-разному рассматриваются в научной и учебной литературе.

Явление парцелляции изучается на протяжении длительного времени. Существует целый ряд научных исследований, тем не менее, эта проблема все еще привлекает внимание. Причина такого внимания заключается в неоднозначности и многоаспектности парцелляции.

Основы теории парцелляции, структурные и экспрессивные свойства парцеллированных конструкций на материале разных языков рассматривались в работах многих лингвистов (А.А. Андриевская, В.В. Виноградов, А.А. Виноградов, Г.Н. Валгина, Е.А. Иванчикова, О.С. Зверева, Л.И. Конюхова, Р.П. Лисиченко, С.Н. Марич, А.А. Прияткина, К.А. Рогова, Г.Н. Рыбакова, Л.И. Ступакова, Л.С. Суровенкова, Б.Г. Турсунов, Н.А. Ханутин, А.Э. Цумарев и др.) [3; 4; 5]. Наиболее полно описаны структурно-грамматический, функциональный, экспрессивно-стилистический и частично коммуникативный (АЧ) аспекты изучения парцелляции. А.Э. Цумарев называет еще ряд аспектов, которые ждут своего исследования – это игровой, риторический, интонационно-ритмический, сопоставительный, лингвокультурологический, жанрово-стилевой, текстовый [5, с. 7].

Цель настоящей статьи – уточнить термин «парцелляция», разграничить парцелляцию и смежные синтаксические явления, раскрыть структурно-грамматические признаки и типы парцеллированных конструкций, функционирующих в газете.

Парцелляция понимается нами как экспрессивный прием синтаксиса, сущность которого заключается в преднамеренном максимальном интонационном отчленении элементов единой синтаксической структуры с целью актуализации какой-либо части высказывания [4, с. 6]: «Украине нужны ускоренные трансформации. Как можно скорее» (ЗН, 03.02.2017 г.); «Ситуация в стране складывается аховая. Настолько, что это дошло даже до премьеры. Неделю назад бодро вещавшего, что экономика растет» (МК, 05.03.2013 г.);

«Таким (старше 40 лет – Т.С.) сотрудникам не спешат повышать зарплату. Зато добавляют обязанностей. Ибо работодатели знают, старый конь борозды не испортит. И никуда не денется в таком возрасте» (УП, 10.12.2015 г.). Парцелляция обусловлена исходным коммуникативным заданием речевого сообщения, является эффективным средством воздействия на читателя.

С коммуникативной точки зрения парцелляция способствует вычленению главного, то есть становится дополнительным средством речевой актуализации частей высказывания, максимально приближая письменный текст к устной разговорной речи. Письменный текст в зависимости от прочтения по-разному может члениться на тему – ремю. Использование же парцеллированных конструкций, выделяющих, подчеркивающих актуальную информацию, способствует корректному прочтению и адекватному восприятию авторского замысла. Отчлененный отрезок (парцеллянт) в такой синтаксической модели всегда выполняет функцию ремы (или дополнительной ремы). По справедливому замечанию В.Н. Абашиной, в актуализированную позицию ремы выносятся такие компоненты синтаксической структуры, которые не входят в предикативную, и, главное, логическую основу предложения [1, с. 211]. Это члены предложения с нежесткими синтаксическими связями и в большинстве случаев детерминантные придаточные части. Без парцелляции у них нет достаточных условий для того, чтобы оказаться в фокусе высказывания (вне специальной, особо подчеркнутой говорящим интенциональной установки), вследствие присущей им пониженной информативной насыщенности [1, с. 211].

Парцеллированной конструкцией можно признать ту, в которой: а) члены конкретного простого или части сложного (сложноподчиненного, сложносочиненного) предложения отделены друг от друга в устной речи длительной паузой, а на письме – знаками коммуникативной единицы (точкой, вопросительным, восклицательным знаками, многоточием); б) парцеллированные части сохраняют между собой и базовой частью семантическую и грамматическую зависимость; в) при трансформации данной синтаксической конструкции члены предложения или части сложного предложения, отделенные указанными знаками препинания, без изменения смысла включаются в предыдущую (базовую) часть в качестве нового члена предложения или позиционно представленного (порядок слов при этом может быть несколько изменен): «Отдавать сирот в семьи иностранцев нельзя: генофонд уменьшаем, нацию разбазариваем... Вот такой национальный патриотизм. Мнимый!» (МК, 26.02.2015 г.). Сравните: «Отдавать сирот в семьи иностранцев нельзя: генофонд уменьшаем, нацию разбазари-

ваем... Вот такой мнимый национальный патриотизм!» Очевидно, что парцеллированный вариант конструкции экспрессивнее.

Во многих исследованиях парцелляция отождествлялась и отождествляется с присоединением (Богатко В.В., Валгина Н.С., Гак В.Г., Дудик П.С., Карпенко М.В., Реферовская Е.А. и др.). В основе неразличения этих синтаксических понятий лежит представление о присоединении как об особом типе синтаксической связи, отличной от сочинения и подчинения. Присоединение как тип синтаксической связи выделялось на основании семантического и психологического критериев. При этом все внимание было направлено на добавочность как основное значение присоединения, непреднамеренность появления присоединительных частей в речи и семантику союзов, формально являющихся сочинительными или подчинительными. Игнорировались знаки препинания при присоединении, структура присоединенной части. В понятие присоединения оказались вовлечены и парцеллированные конструкции, имеющие свои, отличные от присоединения структурно-грамматические и семантические признаки.

Впервые выделив парцеллированные конструкции, Ю.В. Ванников дал им определение, описал некоторые структурные типы и указал механизм отграничения от присоединения [2].

Как известно, связи и отношения между явлениями и предметами объективной реальности передаются в языке с помощью двух универсальных видов синтаксической связи – сочинительной и подчинительной. Эти виды связи имеют свои признаки и средства выражения – союзы и их аналоги. Для выражения так называемой присоединительной связи специальных синтаксических единиц не существует, а присоединительные отношения между предикативными частями сложносочиненного предложения передаются сочинительными союзами *и, а, да* в сочетании с лексическими средствами, передающими добавочность (ЕЩЕ, ПРИТОМ, ПРИЧЕМ, ДАЖЕ, ВДОБАВОК и др.). Таким образом, присоединительные отношения полностью укладываются в рамки сочинения и подчинения. Кроме того, анализ фактического материала показывает, что парцеллироваться могут однородные члены простого и части сложного предложений, находящиеся между собой равно как в соединительных, разделительных, противительных, пояснительных, градационных, так и в присоединительных отношениях, оформленных по законам русского языка сочинительной или подчинительной связями.

Парцеллированные и присоединительные конструкции различаются механизмом соединения частей внутри целого: если парцеллированная конструкция образуется в результате преднамеренного расчленения единой синтаксической структуры на

два и более интонационно обособленных отрезка, то организацию присоединительной конструкции характеризует присоединение, присовокупление компонента в процессе речи к основному высказыванию. Исследователи считают, что не последнюю роль в присоединении играет последовательность восприятий, воспоминаний, модальных оценок. Присоединительное предложение реализует логико-смысловые отношения дополнения или уточнения по поводу того, что уже озвучено в предыдущем высказывании [3, с. 7].

Несмотря на некоторую схожесть формальных признаков, парцелляция и присоединение – явления, противоположные по своей сути: при парцелляции конструкция, единая в языке, расчленяется в речи; при присоединении конструкция, расчлененная в языке, в речи представлена как некое единство. Таким образом, парцелляция – это целое, преднамеренно расчлененное на части, а присоединение – это целое, составленное из частей, спонтанно присоединенных.

Нами установлено, что парцеллированная конструкция (далее – ПК) всегда имеет двухкомпонентную структуру: *«Перебирая в уме нужные слова, подхожу и пытаюсь начать разговор. От том, что они здесь делают»* (МК, 26.02.2014 г.). Она состоит из базовой части *«Перебирая в уме нужные слова, подхожу и пытаюсь начать разговор»* и парцеллята *«О том, что они здесь делают»* – единицы, отчлененной от базовой части. Базовая часть – закрытая структура, она всегда одна. Парцеллят – структура, открытая в том смысле, что отчленяться от базовой части могут несколько структурных компонентов в зависимости от требуемого объема информации и исходного коммуникативного задания: *«Украинский упырь-диктатор (Янукович – Т. С.) требовал от взволнованного ВВП (Путина – Т. С.) вести войска. В Украину. И разогнать «анижедетей» (они же дети – Т.С.). Которые совершенно мирно и вежливо жгли шины и коктейли Молотова»* (2000, 31.01.2017 г.). Базовая часть удерживает парцеллят в зависимости, определяет его форму, управляет, согласуется или координируется с ним.

В лингвистической литературе закрепилось мнение, что в парцеллированной конструкции базовая часть всегда автосемантическая, и это является одним из главных условий парцеллирования структуры предложения. Анализ парцеллированных конструкций в газете показал, что это утверждение требует уточнения. По признаку автосемантической / синсемантической базовой части все парцеллированные конструкции можно разделить на две группы: 1) ПК, в которых базовая часть по форме и по смыслу автосемантическая, то есть не содержит никаких сигналов синсемантики, не нуждается в дальнейшем распространении парцеллятом: *«Неудачные реформы в право-*

охранительной системе ведут к ее развалу. Что снижает возможность государства купировать активность радикальных организаций и социальные протесты» (Страна.ua, 21.11.2016 г.); 2) ПК, в которых базовая часть потенциально синсемантична, то есть формально она автосемантична, но в смысловом отношении содержит сигналы синсемантии: местоимения, требующие распространения; лексически неполнозначные слова (или слова, требующие уточнения, пояснения), обобщающие слова при ряде однородных членов предложения и др.: «Много всего утекло с тех пор. И воды, и крови. Слез и надежд» (Страна. ua., 26.11.2016 г.); «Нынешние кадры не решают ничего, что не связано с их личными интересами. Они только теряют. Громадный экономический потенциал страны, ее ресурсы, возможность занять достойное место в мировом сообществе. Народ, вымирающий и разбредаящийся по чужеземным углам» (УП, 11.05. 2016 г.); «В какой-то степени нынешняя ситуация была предопределена. Агрессивностью России. Бездействием Киева. Косностью Запада» (ЗН, 18.03.2017 г.). Парцеллы всегда синсемантичны.

Не менее важным является вопрос о синтаксическом статусе отчлененного отрезка – парцеллы. Признание парцелл неполными предложениями (Шалимова Г.С., Протченко И.Ф., Черемисина Н.В.) представляется недостаточно обоснованным. Несмотря на интонационное оформление от точки до точки, парцеллы не отвечают главному условию построения предикативной единицы – не содержат в себе формального выражения модально-временных отношений, то есть не обладает предикативностью. Так как парцеллы, вычленимый из простого предложения (базовой части), является формально его частью, но не является самостоятельной предикативной единицей, соответственно, неправомерно ставить вопрос о его полноте или неполноте. Как было сказано выше, базовая часть в целом или ее отдельный член удерживают в зависимости парцеллы – определяют его грамматическую форму и семантическую нагруженность.

В случае парцелляции сложного предложения расчленение проходит, как правило, по линии соединения (связи) частей сложной синтаксической структуры, поэтому парцеллы формально обладает всеми признаками предикативной единицы, соответственно, он может быть полным или неполным предложением. Однако и в случае парцелляции простого предложения, и в случае парцелляции сложного парцеллы семантически и грамматически зависит от базовой части и вне опоры на нее функционировать не может, так как теряет смысл. Способность выражать грамматическое и семантическое значение парцеллы приобретает только в составе всей парцеллированной

конструкции в целом как единой коммуникативной структуры, иначе говоря, в соединении с базовой частью. В отрыве от базовой части экспрессивно-выразительные возможности парцеллы нивелируются. Парцеллы всегда резко акцентированы и рематизированы, что и делает их средством речевой экспрессии.

По нашим наблюдениям, парцеллы имеют разнотипный формальный состав. Они представляют собой различные по грамматической природе синтаксические единицы: одиночный член предложения (согласуемый, управляемый, примыкающий); член предложения со своими распространителями; один из ряда однородных членов предложения или весь ряд однородных членов; элементарную предикативную часть сложносочиненного или сложноподчиненного предложения; сложное предложение минимальной или усложненной структуры – часть сложной синтаксической конструкции или контактированного предложения.

Наблюдения показывают, что парцеллированные конструкции могут быть двух типов: однозвенные и многозвенные. Однозвенные ПК включают в свой состав только одно звено парцеллы, то есть расчленение происходит один раз по линии подчинительной или сочинительной связи слов внутри предложения или частей сложного предложения: «Но если бы обстановка и далее обострялась, то к проведению внеочередной кампании Петра Алексеевича могли вынудить. Изнутри и извне» (ЗН, 18.03.2017 г.); «На кону большая территория. И нам ее надо сохранить во что бы это ни стало» (2000, 26.12.2016 г.).

Многозвенные ПК состоят из двух и более парцелл (звеньев), то есть парцелляция происходит несколько раз в пределах одной синтаксической структуры: «В какой-то степени нынешняя ситуация была предопределена. Агрессивностью России. Бездействием Киева. Косностью Запада» (ЗН, 18.03.2017 г.). Анализ выявленных в газетах парцеллированных конструкций позволяет установить несколько моделей, по которым строятся многозвенные ПК, независимо от того, какую формальную структуру имеют сами парцеллы: 1) многозвенные ПК с последовательной зависимостью компонентов, то есть каждый следующий парцеллы вычленяется из предыдущего: «Уровень недовольства масс не коррелирует с численностью массовки у стен ВР или НБУ. Ибо на вопрос «За чем?» предстояло отвечать не только тем, кто выходил за деньги, но и тем, кто выходил бы за идею. Но в массе своей не вышел. Потому что ответа на вопрос не нашел. По крайней мере, пока» (ЗН, 18.11.2016 г.); 2) многозвенные ПК с одноподчиненной зависимостью компонентов: парцеллы находятся в одинаковой зависимости от базовой части и являются между собой однородными: «Народ так и будет плохим, если власть не будет вы-

полняют своих обещаний. Если воры и казнокрады не сядут в тюрьму. Если людям по-прежнему будут платить минимальную зарплату, а пенсионеры будут жить в нищете» (2000, 31.01.2017 г.); 3) многозвенные ПК с разнонаправленной зависимостью компонентов: парцелляты зависят от разных членов базовой части и между собой не являются однородными: «Мы все ждали от Майдана быстрого и одномоментного. Кинжальных реформ, тотальной кадровой ротации, быстрой смены правил. Но не учли глубины проблем и масштаба вызовов» (УП, 25.02.2017 г.); 4) многозвенные ПК с комбинированной зависимостью между парцеллятами и базовой частью, при которой совмещаются все перечисленные модели: «Никому, ясное дело, не отвернется от наказания. Все виноватые оцуют на себе тяжесть справедливого украинского возмездия. Но – будучи в России. И, может быть, всплывают. После того, как отхохочут» (2000, 31.01.2017 г.).

Многозвенные парцеллированные конструкции более экспрессивны по сравнению с однозвенными и согласно некоторым исследованиям [5, с. 10] могут сочетать в себе разные стилистические приемы (тропы и фигуры), что дает возможность автору использовать их в игровой функции. Усиление экспрессивности парцеллированной конструкции достигается включением в нее лексических повторов, эллипсиса, синтаксического параллелизма, вопросно-ответных конструкций, цепи номинативных предложений: «Журналистика и политика – это профессии. Одинаково важные. Одинаково сложные. И совершенно разные.

И в той, и в другой – острый дефицит профессионалов. Особенно осязаемый в наше время. Время рисков и вызовов. Время, когда каждый болтун, имеющий страницу в соцсетях, мнит себя журналистом. А каждый крикун, имеющий десяток «подслушников» либо «подельников», – по-

литиком» (ЗН, 10.09.2016 г.); «Санкции, в первую очередь, – символ. Символ поддержки Западом Украины. Символ противопоставления Запада и России» (ЗН, 03.02.2017 г.).

Многозвенные парцеллированные конструкции по своей структуре подобны сложным синтаксическим целым, где тема развивается по принципу цепной, параллельной или комбинированной связи. Поэтому можно говорить о выполнении парцеллированными конструкциями текстообразующей функции, особенно это касается конструкций, построенных на повторе (примеры выше). Изучение парцелляции в качестве текстообразующей единицы может быть перспективой дальнейших исследований.

Итак, парцеллированные конструкции, функционирующие в газетных текстах, независимо от формы и значения обладают рядом конструктивных признаков, отличающих их от других синтаксических построений: а) имеют двухкомпонентную структуру (базовую часть и парцеллят, при этом парцеллятов может быть один, два и более); б) имеют строго фиксированный порядок следования компонентов: парцеллят всегда находится в постпозиции по отношению к базовой части; в) компоненты внутри парцеллированной конструкции разделены паузой, выражающейся на письме знаками отдельной коммуникативной единицы: точкой, многоточием, вопросительным или восклицательным знаками; г) средства (служебные части речи), связывающие парцеллят с базовой частью, могут находиться только в абсолютном начале парцеллята и служат сигналом расчленения единой синтаксической структуры.

Парцелляция в газете высокочастотна, так как является экспрессивным приемом акцентуации важной фактуальной, оценочной и подтекстовой информации с целью привлечения внимания и воздействия на адресата.

Литература

1. Абашина В.Н. Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке: аспект актуального членения / В.Н. Абашина. – Львов : Изд. центр ЛНУ им. И. Франко, 2006. – 344 с.
 2. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи / Ю.В. Ванников. – М. : Русский язык, 1978. – 296 с.
 3. Коцюбовська Г.А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 / Г.А. Коцюбовська. – Дніпропетровськ, 2002. – 17 с.
 4. Сербина Т.Г. Парцелляция как особое синтаксическое явление в языке современных газет : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. фил. наук : спец. 10.02.01 / Т.Г. Сербина. – Воронеж, 1988. – 16 с.
 5. Цумарев А.Э. Парцелляция в современной газетной речи : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. фил. наук : спец.10.02.01 / А.Э. Цумарев. – М., 2003. – 27 с.
- Источники иллюстраций: Московский комсомолец в Украине (МК), Украинская правда (УП), газета 2000 (2000), Страна. ua, Зеркало недели (ЗН).

УДК 811.161.2'42:070.489:37

Серебрянська І. М.

АКСІОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ ОСВІТНІХ НОМІНАЦІЙ СЕСІЯ, СТИПЕНДІЯ, ДИПЛОМ, ЗНАННЯ В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Стаття присвячена дослідженню аксіологічного аспекту окремих номінацій сфери освіти в українській мові. У роботі аналізується конотативне наповнення понять «сесія», «стипендія», «диплом», «знання» в текстах молодіжного інтернет-журналу «Я СТУДЕНТ».

Ключові слова: номінація, асоціація, оцінка, сесія, стипендія, диплом, знання.

Serebrianska I. M. Axiological accents of educational nominations SESSION, SCHOLARSHIP, DEGREE, KNOWLEDGE in the language consciousness of Ukrainian students. – Article.

Статья посвящена исследованию аксиологического аспекта отдельных номинаций сферы образования в украинском языке. В работе анализируется коннотативное содержание понятий «сессия», «стипендия», «диплом», «знание» в текстах молодежного интернет-журнала «Я СТУДЕНТ».

Ключевые слова: номинация, ассоциация, оценка, сессия, стипендия, диплом, знания.

Serebrianska I. M. Axiological accents of educational nominations SESSION, SCHOLARSHIP, DEGREE, KNOWLEDGE in the language consciousness of Ukrainian students. – Article.

The article deals with investigation of axiological aspect of some educational nominations in the Ukrainian language. It defines connotative content of the concepts "session", "scholarship", "degree", "knowledge" in the texts of the youth online magazine "JA STUDENT".

Key words: nomination, association, estimation, session, scholarship, degree, knowledge.

Проблема оцінки стану освіти в країні на лінгвістичному рівні у вітчизняній науці є абсолютно новою й потребує розв'язання, що може стати одним із потужних засобів вивчення й удосконалення української освіти. Процеси реформації вищої та середньої школи, що активно відбуваються останнім часом в Україні, окреслюють актуальність такого дослідження.

Мета роботи – з'ясувати конотативне наповнення освітніх понять «сесія», «стипендія», «диплом», «знання» шляхом аналізу відповідних номінацій. Об'єктом вивчення є мова студентських медіа-текстів, предметом – засоби реалізації окреслених освітніх понять. Матеріалом для лінгвістичного аналізу освітньої проблематики обрано тексти видання «Я СТУДЕНТ» [5] (далі – ЯС) – єдиного в Україні глянцевого молодіжного журналу.

У мовознавстві оцінку найчастіше розглядають як аксіологічний компонент лексичного значення, оскільки саме лексеми як основні одиниці передачі змісту конкретних і абстрактних сутностей зовнішнього світу не лише називають власне оцінні ознаки, а й передають інформацію про об'єкти, які людина піддає мовленнєвій оцінці [1, с. 185]. Парадигма сучасних концепцій аналізу категорії оцінки є досить розгалуженою. Так, В.Г. Гак, Т.А. Космеда, О.М. Вольф активно вивчають взаємозв'язок експресії, модальності й оцінки; Т.І. Вендіна, Б.О. Коваленко, І.В. Онищенко та ін. – засоби вираження оцінки; С.О. Прищепчук – значення категорії оцінки під час перекладу; Л.Б. Шутак – словотвірну категоризацію оцінки; Н.Д. Арутюнова, Т.В. Маркелова, З.С. Фоміна й ін. – семантико-прагматичні особливості реалізації оцінних значень. До питання аксіологічних характеристик

концептосфери освіти в українській мові неодноразово звертався автор цієї статті [2; 3; 4].

Номінації освітніх явищ, представлені в текстах журналу «Я СТУДЕНТ», реалізують не лише свої прямі значення. Стаючи засобами вербалізації соціально-культурної проблематики, вони набувають оцінних конотацій, репрезентуючи як індивідуально-авторське, так і колективне бачення образу освіти в українському суспільстві.

Одне з найбільш важливих для учасників навчального процесу понять – «сесія» – у текстах журналу «Я СТУДЕНТ» репрезентоване словом *сесія* та пов'язаними з ним номінативними одиницями *екзамен*, *іспит*, рідше – цілим контекстом, наприклад: «Сесія – це коли студенти в останню хвилину починають щось робити, готувати і взагалі напружено вчитися. Чому саме в останню мить? Тому що вони ліниві. Це ж студенти – протягом року вони хочуть відпочити, погуляти, а потім за короткий проміжок часу, що лишається до сесії, устигнути все зробити. Боротися з цим неможливо» (ЯС, № 1, 2014, с. 11).

Смислове наповнення поняття «сесія» в мові студентства диференціюється залежно від контексту та сутності самого студента, його ставлення до навчання. А оскільки існують різні категорії студентів, то й асоціації до слова *сесія* трапляються діаметрально протилежні за оцінкою: **сесія – стрес, найстрашніше слово, кошмар**: «Сесія доводить мене до того, що я перестаю себе контролювати, починаю говорити сама із собою вголос – та це й такі нісенітниця! Щоразу після закінчення сесії я мушу проходити реабілітаційний курс по відновлюванню психіки та лікуватись хоча б валеріаночкою...» (ЯС, № 1, 2011, с. 18); «Сесія – це, мабуть, найстрашніше слово, яким

лякають першокурсника» (ЯС, № 1, 2014, с. 10); «Здача сесії для студента з будь-яким рівнем знань – реальний кошмар» (ЯС, № 1, 2011, с. 17). Влучно й лаконічно негативне оцінне значення реалізується у фразах-заголовках до деяких матеріалів, що подекуди звучать як застереження: «Обережно! Сесія!» (ЯС, № 1, 2011, с. 16); «А ЩО, НЕ ЧЕКАЛИ?! СЕСІЯ ПРИЙШЛА!!!» (ЯС, № 1, 2011, с. 18). Графічне та пунктуаційне оформлення таких висловлювань увиразнює їх зміст і емоційний стан героїв. Автори текстів пропонують назви для передекзаменаційного стану, що асоціюється з медичною термінологією, – «сесійний синдром» (ЯС, № 1, 2011, с. 17) або «сесійно-стресовий час» (ЯС, № 2, 2016, с. 5). За аналогією до слова *сесія* створено неологізм *стресія*, що сприймаємо як синонім до двох зазначених вище назв: «Вона ж справжнісінька **СТРЕСІЯ** – ось слово, яке підходить набагато більше!» (ЯС, № 1, 2014, с. 11). Продовжує синонімічний ряд складне новоутворення *апокаліпсесія*, яке, функціонуючи як заголовок до одного з матеріалів, реалізує порівняння сесії з кінцем світу: «На щастя, апокаліпсис під назвою «сесія» студенти завжди переживають – на відміну від динозаврів, для котрих, мабуть, іспити були б не кращими за метеорит. Але уявімо паралельний Всесвіт, в якому сесія – це апокаліпсис, а студенти – герої, що борються за виживання під час цього лиха...» (ЯС, № 11, 2014, с. 5). Крім того, у мовній свідомості студентів *сесія* – це *досить складний процес* (ЯС, № 1, 2014, с. 11); *сесія* – *не головне*: «Сесія – це не головне. Адже від тієї оцінки, що поставить викладач, не побільшає ані здоров'я, ані щастя. Звичайно, коли отримаю погану оцінку, трохи соромно перед батьками. Але, загалом, моя думка така: сесією «грузяться» ті, у кого немає справжніх проблем!» (ЯС, № 1, 2011, с. 18). Прикметник *складний* і заперечна частка *не* акцентують увагу на негативних моментах, пов'язаних зі студентською реальією.

Натомість для старанних студентів *сесія* – *найкраща пора*: «Тож сесія для мене стала найкращою порою навчального року» (ЯС, 2014, № 1, с. 10); *сесія* – *важливий крок у доросле життя* (ЯС, № 1, 2014, с. 10); *сесія* – *«завершення навчального семестру, де стає зрозумілим, що зміг вивчити студент і чого зміг навчити викладач»* (ЯС, № 1, 2014, с. 11); *екзамени* – *свято душі*: «Але приходить сесія – і я радію, бо екзамен – це справді свято душі, підсумок усієї зробленої роботи» (ЯС, № 1, 2011, с. 18); «...*складання іспиту – це щось надзвичайне, украй важливе*» (ЯС, № 1, 2014, с. 8).

В умовах політичних подій на Майдані в мовній картині світу українського студентства виникає асоціація *сесія* – *святе*, яка реалізує поєднання в межах поняття «студент» громадського й освітнього начал: «Майдан – Майданом, але се-

сія – це святе!» (ЯС, № 1, 2014, с. 10). На противагу цьому значенню слово *іспит*, сполучаючись з означенням *клятий* реалізує далеко не сакральне значення: «*І взагалі, коли той клятий іспит*» (ЯС, № 1, 2011, с. 19).

У журнальних текстах актуалізуються часові характеристики поняття «сесія», що стають свого роду хронографами студентського життя: за допомогою означень *літня* й *зимова* (сесія) («*Літня сесія підкралась теж непомітно, але ти їй радий більше, ніж зимовій – у тебе кілька автоматів, а це означає, що цей семестр ти не просто прогуляв, а щось таки вивчив*» (ЯС, № 3, 2013, с. 16)); за допомогою означень *перша* й *остання* («*Перша сесія – це не остання*» (ЯС, № 1, 2014, с. 10)).

На сторінках часопису «Я СТУДЕНТ» періодично з'являються «перли» студентського фольклору, які стають засобами реалізації концептосфери освіти, наприклад, приповідки про сесію («...*Згідно з народною мудрістю, від безкінечного свята студента відволікає лише сесія*» (ЯС, № 11, 2009, с. 17)); стійкі висловлювання («*Про що болить голова в студента під час сесії?*» (ЯС, № 1, 2011, с. 19); «*Якщо не від сесії, то з голоду помру...*» (ЯС, № 1, 2011, с. 19)); прикмети («*Як зустрінеш Новий рік... так і сесію здаси!*» (ЯС, № 12, 2009, с. 18)); студентські забобони, пов'язані із сесією («*Чого не можна робити під час сесії: мити голову, голитися, обрізати волосся, особливо напередодні екзамену; розповідати комусь, який ти хотів би мати білет чи яку оцінку – вважається, що це приносить невдачу; позичати комусь речі напередодні екзамену. Потрібно: обережно бажати та приймати побажання («Ні пуху, ні пера!»); по дорозі до факультету першою зустріти особу чоловічої статі; зайти в аудиторію необхідно обов'язково з правої ноги*» (ЯС, № 1, 2011, с. 19)). Традиційним елементом студентських сесійних забобонів стає містичний образ шари: «*Опівночі покличу шару... якщо не засну*» (ЯС, № 1, 2011, с. 19).

Таким чином, студентські тексти реалізують амбівалентне аксіологічне наповнення поняття «сесія»: одні сесії радіють, готуються до неї, інші – її бояться, часом ігнорують. Проте нова доба та політичні зміни в країні внесли свої корективи не тільки в життя, а й у лексичний склад мови, наприклад, з'явилися такі нові явища та їх назви, як *додаткова сесія ЗНО* (ЯС, № 12, 2014, с. 7), *екзамен під кулями* (ЯС, № 7–8, 2014, с. 5), що зумовлені екстралінгвальними явищами – воєнними подіями на Донбасі, у зв'язку з чим вони переважно наділені негативною оцінкою.

Серед номінативних одиниць, пов'язаних із сесією, підготовкою до неї та специфікою її проведення, варто виділити низку студентських жаргонізмів, наприклад, «*хвости*» в значенні «академічна заборгованість»: «*Відчуєш солодкий смак*

перемоги, коли доведеш справу до кінця, не маючи за спиною «хвостів» (ЯС, № 7–8, 2015, с. 5); «автомат» у значенні «зарахування іспиту за результатами систематичного навчання студента протягом семестру»: «Студентам можу побажати таке: ходіть на пари, і у вас все буде **автоматом!** Викладачі ставлять хороші оцінки тим, хто відвідує заняття» (ЯС, № 10, 2015); «завалювати» у значенні «ставити негативні оцінки»: «...Викладачі йшли нам назустріч, не **завалювали** нас» (ЯС, № 1, 2014, с. 10), **шпаргалка (шпора)**: «**Шпаргалки** – це давня й важлива складова частина процесу складання екзаменів, заліків, тест-контролю тощо» (ЯС, № 9, 2013, с. 9); «Неочікувано на поверхні з'являються старі **«хвости»**, починаються нервові пошуки конспектів, так ще й виявляється, що в розкладі замість трьох іспитів – цілих п'ять! Як тут не втратити самоконтроль?! Адже за тиждень-два доводиться освоювати піврічний курс, зарившись у гори підручників, використати метри паперу для **шпаргалок**, придумати ноу-хау ефективного списування...» (ЯС, № 1, 2011, с. 17). Отже, жаргонізми є важливим елементом студентського мовлення. Позначаючи те чи інше освітнє поняття, вони передаються з покоління в покоління, функціонуючи на розмовному рівні.

Поняття «стипендія» в текстах, авторами яких є студенти, набуває особливої ваги. Воно поєднує в собі кілька смислових ознак. З одного боку, **стипендія** – це **стимул** до навчання, **гарант незалежності**: «Стипендія як стимул. Вона мотивує студентів на навчання. Для одних це гарант певної незалежності, для інших – прагнення до чогось більшого. Який сенс навчатися на одні лише п'ятірки, якщо за це ви не матимете жодної винагороди?» (ЯС, № 1, 2015, с. 4); з іншого – це **фінансове забезпечення** молодшої людини чи молодшої сім'ї. Останнє значення реалізується в текстах журналу такими номінаціями: **єдине джерело прибутку, основний дохід**, наприклад: «На даний момент моя і чоловікова стипендії – **єдине джерело прибутку** для нашої молодшої родини» (ЯС, № 1, 2015, с. 5); «Стипендія для багатьох є **основним доходом**, при втраті якого студенти підуть шукати роботу, яка буде забирати час на навчання» (ЯС, № 1, 2015, с. 4). Наступний приклад, де стипендія – це **гроші додаткові і єдині, мотивація й гальмо**, яскраво демонструє опозиційний аксіологічний характер аналізованого поняття: «Для кожного студента стипендія – це щось своє. Для когось – це **додаткові гроші**, а для інших – **єдині**, для одних – **мотивація**, для інших – **гальмо розвитку**» (ЯС, № 1, 2015, с. 4).

В ситуації з можливим скасуванням стипендій у вітчизняних вишах слово стипендія співвідноситься з м'якою підстилкою («Звісно, нікому не хочеться втрачати м'яку підстилку у вигляді сти-

пендії, але всі з якоюсь акторською вправністю ігнорують іншу частину студентів-контрактників...» (ЯС, № 7–8, 2016, с. 3)), а сама соціальна проблема увиразнюється шляхом трансформації відомого крилатого вислову: «Стипендія: скасувати не можна залишити» (ЯС, № 1, 2015, с. 4). Автор дає можливість читачеві самостійно поставити визначальну кому в цьому реченні, привертаючи таким чином увагу до серйозного питання.

У деяких випадках поняття «стипендія» стає засобом передачі несерйозного ставлення певної категорії студентів до навчання, наприклад: «Хотіла вчитись. Чесно. Але ж... дискотеки. <...> Подумаєш, стипендії не буде – дуже треба!» (ЯС, № 1, 2011, с. 19). Іронічно забарвлена, емоційно насичена фраза *дуже треба* (її емоційність підкреслена знаком оклику) реалізує зовсім протилежне значення: деякі студенти не мають потреби в стипендії, тому надають перевагу розвагам.

У мовній картині світу української молоді з поняттям «стипендія» пов'язані певні забобони, наприклад: «З першої стипендії треба купити книгу, щоб було легко й цікаво вчитись. Решту грошей треба прогуляти, щоб студентське життя було веселим!» (ЯС, № 9–10, 2009, с. 16). Отже, слово стипендія як номінація відповідного поняття в мові студентів набуває суперечливих оцінних конотацій, що зумовлено існуванням різних категорій студентів, рівнем їх фінансового забезпечення, моральних якостей та іноді немотивованим ставленням до навчання.

Асоціації сучасної молоді, пов'язані з документом про вищу освіту, у журналі «Я СТУДЕНТ» представлені мало, проте вони охоплюють різні аспекти студентського життя – родинні відносини, працевлаштування тощо: **диплом – буфер у відносинах із батьками** («Якщо диплом – буфер у відносинах із батьками, зроби їм ласку та принеси його на блюдечку з блакитною каймою» (ЯС, № 6, 2015, с. 70)); **диплом НАУ – це перепустка в ділову еліту** (ЯС, № 2, 2013, с. 25); **диплом – це ще не показник знань** («Але ж диплом – це ще не показник знань, так само, як просто відвідування університету, яким би «розкрученим» він не був» (ЯС, № 10, 2015, с. 4)).

Сьогодні поширеним є здобування у вищому навчальному закладі кількох дипломів – паралельно або послідовно. Двоїстий оцінний характер цього явища окреслено в такому уривку: «Диплом: необхідність чи дань моді? Так, звичайно! Потрібно прагнути до удосконалення свого освітнього рівня. А перший диплом – це реальна необхідність у сучасному світі, суспільстві й на ринку праці, бо без звання магістра ти вже починаєш втрачати бали в рейтингу й стаєш менш конкурентоздатним. Тому сьогодні виникає нове питання: **друга вища освіта – необхідність чи дань моді?**» (ЯС, № 7–8, 2010, с. 6).

Порушуються також питання про знецінення диплома, що на мовному рівні реалізується шляхом порівняння документа про вищу освіту з гречкою (на основі семи «користь»): *«Навіть гречка корисніша за твій диплом»*, – кричать із кожного третього посту в мережі...» (ЯС, № 6, 2015, с. 7).

Як не дивно, «червоний» диплом (незважаючи на поширені в суспільстві негативні думки щодо його здобування) у студентів і сьогодні залишається символом успішного навчання, про що свідчить таке речення: *«Бажаємо успішного навчання та, звісно, «червоних» дипломів!»* (ЯС, № 7–8, 2015, с. 4). На протигагу зазначеній номінації використовується словосполучення *халявний диплом*, що уособлює безвідповідальне перебування студента в межах ВНЗ: *«Основна мета – розібратися в халявному дипломі»* (ЯС, № 1, 2010, с. 9). Освіта, здобута на заочному відділенні, на думку студентства, – це лише *«корочка»*: *«До речі, я весь час навчалася на стаціонарній формі, бо не вважаю за правильне здобувати освіту на заочці, адже це лише «корочка»* (ЯС, 13.12.2016). Спостерігаємо протилежне оцінне значення одного й того ж поняття, представленого двома синонімічними назвами – *диплом* і *корочка*: якщо перше з них, за нашими спостереженнями, є переважно позитивним, то друге передає тільки зневажливе ставлення до предмета.

Із закінченням вищого навчального закладу й отриманням диплому пов'язані певні традиції, зокрема процес підкидання документів, що символізує початок нового періоду в житті випускників: *«Після завершення магістратури в нас була дуже красива церемонія – випуск у мантіях. Із шапочками, підкиданням дипломів. У той момент ми зрозуміли, що стали дорослими, саме з цього часу й почалось найцікавіше – пошук себе в суспільстві»* (ЯС, 27.08.2016).

Отже, поняття «диплом» є одним із ключових одиниць, які формують структуру концептосфери освіти. Воно втілює уявлення сучасної молоді про можливі форми отримання документа про вищу освіту – залежно від бажань, розумових здібностей і ставлення до навчання. Рідше в студентських текстах згадується ще один важливий документ студента – залікова книжка, або *заліковка*, – який асоціюється з радістю: *«Заліковку відкриває щоденно відразу після чищення зубів, при цьому в очах виникає нестримна радість»* (ЯС, № 2, 2010, с. 8).

Ще одне цінне освітнє поняття – *знання* – образно реалізується в текстах журналу «Я СТУДЕНТ» позитивно забарвленими метафорами типу *вогонь*

знань, дорога до знань («*Prometheus nese wogony znanь*» (ЯС, № 6, 2015, с. 4); «*Найсвітліша дорога – це дорога до знань*» (ЯС, № 9, 2015, с. 4)). У таких випадках акцент робиться на позитивній оцінності слова *знання*. Натомість у складі сполуки *імунітет до знань* (ЯС, № 1, 2014, с. 7), що стає характеристикою горе-студентів, це слово позбавлене чітко окресленого позитиву.

У студентських текстах виникає питання новизни знань, які надаються в навчальних закладах, їх практичної доцільності, наприклад: *«Знання стають застарілими раніше, аніж проходять п'ять років навчання»* (ЯС, № 1, 2015, с. 15); *«Питання номер один – це практична доцільність отриманих знань»* (ЯС, № 7–8, 2016). В окремих випадках підкреслюється непотрібність знань за наявності диплому: *«Знання приходять здобувати одиниці. Решта ж керується таким принципом: «Диплом є, а все інше – не так уже й важливо»* (ЯС, № 11, 2014, с. 13).

Поняття «зовнішнє незалежне оцінювання», яке стосується вступу до університету й до магістратури (а отже, так чи інакше пов'язане з поняттям «навчальний процес»), у текстах аналізованого журналу набуває переважно негативних конотацій, наприклад, асоціюючись із нервовим процесом (*«Отже, щоб стати магістром, цілком можливо, що студентові найближчим часом знову доведеться проходити нервовий процес – перевірку знань зовнішнім незалежним оцінюванням»* (ЯС, № 6, 2016, с. 4)); вербалізуючись народною приповідкою «пан або пропав» («*ЗНО на магістратуру: пан або пропав?*» (ЯС, № 6, 2016, с. 4) та словосполученням *надважке ЗНО* («*11 років за шкільною партією, отримання атестату, надважке ЗНО та хиткий стан абітурієнта»* (ЯС, № 7–8, 2015, с. 5)).

Наше дослідження доводить, що навчальний процес у світобаченні студентів сприймається як вагома складова частина їхнього життя. Проаналізовані номінації в текстах студентського журналу набувають амбівалентних оцінних конотацій, що переконують у суперечливому ставленні молоді до освітніх реалій. У цілому для реалізації проблематики сфери освіти використовуються слова й вислови, зумовлені специфікою студентського життя, серед яких як загальнонавчана лексика, так і інші лексичні категорії (неологізми, жаргонізми тощо), що надають текстам колориту сучасності, сприяють їх наближенню до читача, розставляють аксіологічні акценти, допомагаючи зрозуміти сучасні освітні тенденції в країні й світі.

Література

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М. : Наука, 2002. – С. 185.
2. Серебрянська І.М. Метафорична модель «освіта – війна» в сучасній терміносистемі української мови (на матеріалі медіатекстів) / І.М. Серебрянська // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. – Дніпро : Видавець Біла К.О., 2016. – Вип. 17. – С. 153–163.

3. Серебрянська І.М. Репрезентація концептосфери «освіта» в українських паремійних текстах / І.М. Серебрянська // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 24–25 лютого 2017 р. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. – С. 35–38.

4. Серебрянська І.М. Семантична диференціація номінацій осіб, які навчаються / І.М. Серебрянська // Мова та література в полікультурному просторі : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : м. Львів, 10–11 лютого 2017 р. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «Логос», 2017. – С. 85–88.

5. Я СТУДЕНТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ya-student.com.ua/about.html>.

УДК 81'23:159.964.225

Смолянская А. И.

РИТМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВОСПРИЯТИЕ ТЕРАПЕВТИЧЕСКОГО ТЕКСТА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ)

В статье анализируется один из важнейших признаков суггестивного текста – его особый ритм, который предполагает не только закономерное чередование формальных элементов, но и соответствующую соразмерную смысловую организацию текста, нацеленную на выражение доминантных смыслов. Рассмотрены также некоторые фоносемантические особенности терапевтической сказки.

Ключевые слова: терапевтический текст, суггестия, ритм, Интернет-пространство.

Смолянська А. І. Ритм і його вплив на сприйняття терапевтичного тексту (на матеріалі російськомовних Інтернет-ресурсів). – Стаття.

У статті аналізується одна з найважливіших ознак суггестивного тексту – його особливий ритм, який передбачає не тільки закономірне чергування формальних елементів, але й відповідну співзмірну смисловою організації тексту, націлену на вираження домінуючих смислів. Розглянуто також деякі фоносемантичні особливості терапевтичної казки.

Ключові слова: терапевтичний текст, суггестія, ритм, Інтернет-простір.

Smolyanskaya A. I. Rhythm and its influence on perception of the therapeutic text (based on Russian-language Internet resources). – Article.

Special rhythm as one of the most important signs of suggestive text is analyzed in the article. The rhythm of the therapeutic text assumes not only natural alternation of certain formal elements, but also the corresponding semantic organization of the text, which is aimed at the expression of dominant meanings. Some phonosemantic features of the therapeutic tale are also examined.

Key words: therapeutic text, suggestion, rhythm, Internet-space.

Современный Интернет представляет собой уникальное пространство, хаотизированное и перенасыщенное информацией, формирующее подходящую среду для осуществления наиболее эффективного воздействия на пользователей. Учеными «достаточно подробно описаны способы убеждения как аргументированного воздействия на личность», однако «наряду с убеждением существует и другая сфера коммуникативной деятельности, связанная с областью психоэмоционального воздействия, которая реализуется в акте внушения (суггестии)» [2, с. 3]. В Интернет-пространстве регулярно функционируют как информативные тексты, основной целью которых является, прежде всего, передача сообщений (истинных или ложных), так и суггестивные, нацеленные не столько на передачу информации, сколько на изменение психоэмоционального состояния реципиента.

В научной литературе принято выделять несколько типов воздействия на адресата – аргументацию, манипуляцию и суггестию. *Аргументация* предполагает апелляцию к логике, к доводам и выводам, при этом реципиенты *сознательно* принимают или не принимают предлагаемую точку зрения. В научном дискурсе аргументация является одним из важнейших инструментов воздействия. *Манипуляция* осуществляется с помощью различных приемов и тактик (*магия чисел, магия авторитетов* и др.), зачастую обманных, и предполагает внедрение в сознание реципиента целей, установок и желаний, не совпадающих с уже имеющимися у него целями, установками и желаниями. *Суггестия* предполагает *внушение* определенных установок, мыслей и желаний и

основывается на снижении критичности восприятия, при котором реципиент перестает логически анализировать воспринимаемую информацию и оценивать ее.

Объектом настоящего исследования является одна из разновидностей суггестивного текста – *терапевтический текст*.

В соответствии с классическим определением И.Р. Гальперина, «текст – это произведение речетворческого процесса, обладающее завершенностью, объективированное в виде письменного документа, литературно обработанное в соответствии с типом этого документа; произведение, состоящее из названия (заголовка) и ряда особых единиц (сверхфразовых единств), объединенных разными типами лексической, грамматической, логической, стилистической связи, имеющее определенную целенаправленность и прагматическую установку» [4, с. 18].

В широком понимании под термином «текст» подразумевается системно и композиционно организованное, целостное, относительно законченное единство не только вербальных, но и невербальных компонентов [8]. Системная организованность текста предполагает невозможность изъятия той или иной единицы, входящей в состав текста, без потерь для его целостности.

Терапевтическими называются тексты, обладающие позитивным суггестивным потенциалом, т. е. оказывающие положительное влияние на психоэмоциональное состояние реципиента. Характерным для них является использование терапевтических метафор, семантических и лексических повторов, синонимов, различных модальностей (визуальной, аудиальной, кинестетической), ме-

тафор, эпитетов, сравнений и т. д. [9]. Определяющей характеристикой терапевтического текста, как показывают исследования, является *особый ритм*, который предполагает не только закономерное чередование неких формальных элементов, но и соответствующую соразмерную смысловую организацию текста, многократное повторение, варьирование тех или иных лексико-фразеологических средств, выражающих важные для внушения смыслы, наличие грамматических, фонетических повторов, работающих на закрепление доминантных смыслов [2, с. 4].

Цель статьи – анализ структуризации терапевтического текста и его ритмообразующих компонентов.

Как отмечает С.В. Болтаева, «лексический ритм в текстах реализуется эксплицитно (анафора, полный лексический повтор) и имплицитно, т. е. путем повторной репрезентации уже названного понятия с помощью синонимов его первичной номинации, названия его характерных свойств и признаков, использования словообразовательных дериватов, а также лексики, семантически близкой данному понятию на уровне ассоциаций» [2, с. 14]. «Повторяемость определенных элементов выстраивает ассоциативные связи внутри текста. Благодаря дистантным повторам текст воспринимается нелинейно, в результате чего возникает дополнительная подтекстовая информация, усиливающая эффект внушения» [2, с. 14].

Особой сложностью ритмического рисунка, по мнению С.В. Болтаевой, отличается заключительная часть текста, в которой соединяются и суммируются смыслы текста, подводятся итог внушению, представляются «ритмически организованные осложненные комплексы чередований» [2, с. 20], а изменение и перебивание ритма способствует повышению воздействующего потенциала текста [2, с. 20].

Различные ощущения, которые испытывает читатель во время чтения – «результат психологического и эмоционального воздействия, которое <...> создается при помощи ритма, а именно разного рода повторов на фонетическом, лексико-стилистическом, грамматическом и структурно-композиционном уровнях произведения» [1, с. 40]. Ритм способен проявляться в архитектонике текста, в системе используемых языковых средств. Все это формирует в пределах текста ритмическую структуру, проявляющуюся на всех уровнях и соединяющую их в единое целое.

Терапевтическим может быть как текст, созданный профессионалом, осознанно использующим средства суггестии, так и текст любительский, автор которого использует особый ритм и иные суггестивные приемы интуитивно. По мнению ученых, «главной функцией коммуникативного ритма вообще и ритма текста или высказывания

в частности может являться только актуализация их суггестии. Более того, с учетом ее значимости суггестивную функцию ритма целесообразно рассматривать и трактовать на всех уровнях ее актуализации как стратегическую» [6, с. 30].

А.Е. Наговицын отмечает, что восприятие и оценка текстов реципиентами основывается на их социальном и субъективном опыте и зависит от их картины мира, однако определяющим фактором все-таки является ритмо-фонетическая структура текста [7, с. 45].

Терапевтические тексты, публикуемые в Интернет-пространстве, как правило, являются поликодовыми, при восприятии поликодового текста формируется целостный ритмический рисунок, включающий в себя элементы каждой семиотической системы, формирующей текст.

Проанализируем особенности структуризации терапевтического текста на примере текста психотерапевта И. Семиной «Сказка про волшебное Перышко».

История Перышка из сказки – это своеобразная аналоговая модель поиска своего жизненного пути молодым человеком, испытывающим давление со стороны «умудренных опытом родственников». Так, родители Перышка хотят *замолвить словечко*, чтобы Перышко взяли на работу в *Самую Большую Подушку*, они пугают героя *Пылесосом*, в который непременно попадают все *легковесные, легкомысленные Перышки* и *отбившиеся от общей массы Перья-бунтари*. Легковесность и подвижность Перышка, порицаемые представителями Маленького Мирка, являются доминантами Большого Мира: Перышко изначально принадлежит Большому Миру и ищет путь, чтобы выбраться туда.

В тексте терапевтической сказки можно выделить две противопоставленные друг другу функционально-текстовые группы (далее – ФТГ): *Маленький Мирок – Большой Мир*. Контраст, возникающий в результате функционирования этих двух ФТГ, во многом обеспечивает суггестивный потенциал анализируемого текста.

Так, *Маленький Мирок* представляет собой замкнутое пространство, стабильное, неподвижное, в котором обитают *уставшие, слежавшиеся, придавленные перья*, пределом мечтаний которых является попасть на работу в *Большую Перьевую Подушку*; перья считают необходимым *держаться вместе, не разлетаться, быть как все, быть обычными, не выделяться* и не попасть в злоеший *Пылесос*.

Большой Мир, напротив, является *открытым, постоянно находящимся в движении, странным, прекрасным, красочным*, в нем живет *странный человек – Сказочница, жизнерадостная, необычная Дама в разноцветном*, к которой *приходит Вдохновение*, она пишет *Волшебные Самоиспол-*

няючієся Сказки, в этом мире есть новые возможности и Свежий Ветер Перемен.

Сказку условно можно разделить на три части. Сначала Перышко находится дома, в Маленьком Мирке, где его критикуют, а его естественные качества (*легкость, невесомость, подвижность и непоседливость*) вызывают неодобрение: «Ну, что ты разлеталось?»; «Какое-то ты легковесное»; «Не удалось ты у нас»; «Все Перья как Перья, держатся вместе, не разлетаются. А ты? Куда тебя несет?». Далее Перышко попадает из своего Маленького Мирка в Большой Мир, где беседует с Воробьем, который принимает желание Перышка найти свое предназначение и помогает ему. В последней части Перышко попадает к Сказочнице, которую тут же охватывает Вдохновение, и она понимает, что перед ней – настоящее Волшебное Перышко. Во владениях Сказочницы порицаемая Перьями *легкость* превращается в *парение*, и перед Перышком открываются тысячи путей, которыми оно может пойти. Темп повествования в этой части сказки наиболее быстрый и живой: Сказочница танцует, радуясь появлению новой Сказки и Вдохновенного Перышка: *единственного, неповторимого, необычного, уникального, волшебного*.

Текст сказки изобилует повторами, формирующими ритмический рисунок на лексическом уровне; так, в начале сказки неоднократно используются слова *давить, давление, придавленный*. Речь идет о буквальном давлении на Перья в Подушке как аналоговой модели морального давления на человека («Ах, я вовсе не хочу, чтобы на меня давили!» – говорит Перышко). Лексемы со значением *давление, давить* входят в функционально-текстовую группу Маленького Мирка, при описании которого тема давления приобретает доминантный смысл, прежде всего, благодаря повторам: *перья усталые, слежавшиеся, помятые, придавленные*; в «правильном» Маленьком Мирке нельзя *отделяться от коллектива, от общей массы*.

В описании Большого Мира используется большое количество контекстуальных положительно-оценочных синонимов, которые создают повторы на лексическом уровне: Большой Мир – *прекрасный, уникальный, странный, жизнерадостный*, где даже *рисковость* Перышка не оценивается однозначно – ее «не то одобрил, не то осудил Воробей». В Большом Мире все *необычно, интересно*. Доминантным смыслом, формирующимся с помощью функционально-текстовой группы «Большой Мир», становится *свобода*, антонимичная *давлению* и несвободе Маленького Мирка.

Таким образом, формируются противопоставленные друг другу функционально-текстовые группы: *Маленький Мирок* (характеризующийся *давлением, теснотой, ощущением усталости, помятостью, отсутствием движения*) – Боль-

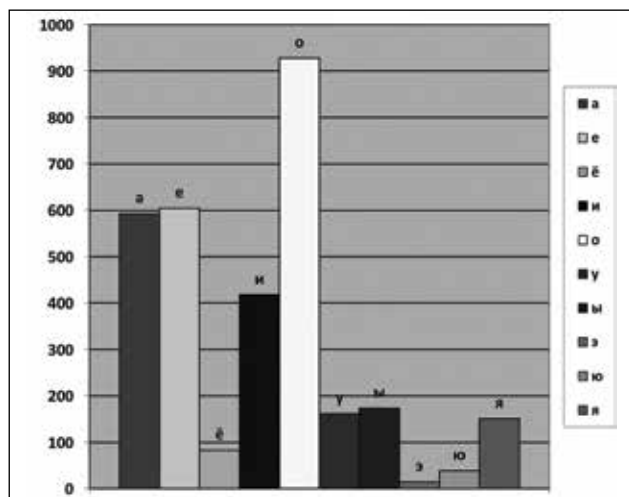
шой Мир (характеризующийся *свободой, движением, обилием цвета, новыми ощущениями, жизнерадостностью, разнообразием красок, парением, вдохновением*).

В тексте сказки автор также обращается к использованию визуальной, аудиальной и кинестетической модальностей: «Большой Мир оглушил Перышко обилием красок, звуков и совершенно новых ощущений» (краски, звуки и ощущения являются абстракцией, они обозначаются словами с размытой референцией, реципиент может сам наполнить эти слова значением и представить, о каких именно красках, звуках и ощущениях идет речь) – *пестренькое и нарядное блюдечко с какими-то зернами вперемешку с разноцветными сушеными ягодами; внизу мелькали дома и люди, деревья и водоемы, а сверху пригревало яркое весеннее солнышко; Дама в разноцветном*. Используются и эпитеты (*усталые, слежавшиеся, помятые, жизнерадостная, неповторимый*), метафоры («Ветерок приустал, наигрался и стал затихать» – «оживленная» с помощью сказуемых стертая метафора, персонифицирующая Ветер), сравнения (Сказочница «выглядела весело, как цветущая клумба»).

Активно используются в тексте сказки эмоциональные слова: что ты тут *разлеталось*, нельзя так *разбрасываться* (говорят взрослые Перья юному Перышку, осуждая его легкость, подвижность и интерес ко всему); Перышко *наслаждается* радостью полета, оно *обеспокоилось, взволновалось* (когда попало в Большой Мир и осознало свою Волшебную сущность); меня *прёт, пёр попёр* (воскликает Сказочница, радуясь нахождению Волшебного Вдохновенного Пера) и т. д. Выбор слова *Перышко* для обозначения главного героя также позволяет вызвать у реципиента положительные эмоции – уменьшительно-ласкательная форма вызывает положительные ассоциации.

А.П. Журавлев, основоположник экспериментальной фоносемантики, известный исследователь фоносемантической структуры слова и текста, отмечал, что фонетическая значимость текста ни автором, ни читателем не осознается, но автор чувствует эту значимость и подсознательно стремится организовать ее в соответствии с общей эмоциональной настроенностью произведения [5]. На основе эксперимента А.П. Журавлев присваивал звукам оттенки цвета и с помощью компьютерных программ анализировал целостные тексты [5, с. 151]. По мнению исследователя, чем светлее звуки, наполняющие текст, тем светлее тон звучания всего текста. Используя методику А.П. Журавлева, мы проанализировали фоносемантическую структуру текста терапевтической сказки. Диаграмма 1 показывает, например, как распределилось количество гласных в тексте сказки. Гласные звуки на диаграмме обозначены пред-

ложенными А.П. Журавлевым цветами. Наибольший количественный показатель – у звука «О», обозначаемого по А.П. Журавлеву светло-желтым либо белым цветом, то есть основной тон звучания текста – светлый. Также благодаря звуку «О» и близкому к нему «Ё» созвучными становятся слова *Перышко, Свобода, Большой Мир*.

**Диаграмма 1. Гласные в тексте
«Сказки про Волшебное Перышко»**

Для выявления суггестивного потенциала текста анализируемой терапевтической сказки был проведен опрос читателей. В опросе приняли участие 100 студентов в возрасте 17–23 лет. Респондентам предлагалось ознакомиться со сказкой и ответить на вопросы: «Понравился ли вам этот текст? Вызвал ли он у вас какие-либо чувства? Если да, какие?»

Из 100 респондентов 87 ответили положительно («Да, понравился») и оставили такие комментарии:

«До сих пор вспоминаю, как мама отговаривала от поступления на архитектурный и хотела, чтобы я пошла на менеджмент. Потом она все-таки согласилась с моим выбором и сейчас во всем поддерживает. Текст вызвал эти воспоминания и теплые чувства, потому что тот период закончился, и теперь у нас все хорошо. Как у Перышка!»

«Сказка понравилась, добрая такая. Хочется верить, что и я найду свое место в жизни.»

«После прочтения почему-то ощутила радость. Очень неожиданно, потому что читать по учебе приходится много, и тексты через себя пропускаешь без эмоций, устаешь от них. Улыбку вызвал, вроде и наивно все, и прозрачно, а все равно трогательно.»

«У меня таких проблем не было, как у Перышка, но все равно понимаю, о чем речь. Сказка очень позитивная, вызывает приятные чувства.»

«Сказка очень забавная, от души посмеялась над старыми перьями и пылесосом!»

Примечательно также то, что не оказалось респондентов, которые написали бы, что текст им не понравился. 13 участников опроса отметили, что текст *«не вызвал эмоций»*.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что данный текст обладает довольно высоким терапевтическим потенциалом.

Проведенный анализ продемонстрировал ведущую роль ритма суггестивного текста в системе иных средств воздействия. Исследования ритмической структуры текстов (как терапевтических, так и патогенных) являются актуальными и требуют дальнейшей проработки.

Литература

1. Бойчук Е.И. Восприятие ритма прозаического текста / Е.И. Бойчук // Актуальные вопросы филологических наук: материалы междунар. науч. конф. (г. Чита, ноябрь 2011 г.). – Чита : Молодой ученый, 2011. – С. 39–44.
2. Болтаева С.В. Ритмическая организация суггестивного текста : автореферат дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С.В. Болтаева. – Екатеринбург, 2003. – 25 с.
3. Валгина Н.С. Теория текста / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
5. Журавлев А.П. Звук и смысл / А.П. Журавлев. – М. : Просвещение, 1991. – 242 с.
6. Калита А.А. Суггестивный потенциал ритмической системы прозаического текста / А.А. Калита // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2015. – № 11. – С. 29–44.
7. Наговицын А.Е. Особенности ритмо-фонетической структуры текста : Смысловое наполнение фонетических знаков / А.Е. Наговицын. – М. : МПСИ: Флинта, 2005. – 408 с.
8. Петрова Н.В. Современные тенденции понимания термина «текст» / Н.В. Петрова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://svarkhipov.narod.ru/vip/pet.htm>.
9. Смолянская А.И. Терапевтический текст в Интернет-пространстве: особенности, виды, суггестивный потенциал / А.И. Смолянская // Science and Education a New Dimension, Philology, V(28), is. 115. – 2017. – С. 42–46.
10. Хлыстова А.В. Инновационные методы анализа суггестивной образности художественного текста / А.В. Хлыстова // Вестник Московского городского педагогического университета. – 2014. – № 2(14). – С. 32–36.

УДК 1751(80)

Собецька Н. В.

МОВНІ СТЕРЕОТИПИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті розглянуто особливості чоловічої й жіночої мови, представлені основні аспекти вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим урахуванням культурної традиції суспільства. Гендер розглядається як один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструюється соціальна ідентичність мовця; інтерес до неї спричинений загальною тенденцією лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема людського чинника в мові.

Ключові слова: мова, суспільство, стать, феміністська лінгвістика, комунікативна поведінка.

Собецькая Н. В. Речевые стереотипы гендерной идентичности (на материале украинского языка). – Статья.

В статье рассмотрены особенности мужской и женской речи, представлены основные аспекты изучения стратегий и тактик речевого поведения мужчин и женщин в различных коммуникативных ситуациях с обязательным учетом культурной традиции общества. Гендер рассматривается как один из параметров, с помощью которого в общении конструируется социальная идентичность говорящего; интерес к ней вызван общей тенденцией лингвистических наук к изучению социальных условий, при которых происходит коммуникация, в частности человеческого фактора в языке.

Ключевые слова: язык, общество, пол, феминистическая лингвистика, коммуникативное поведение.

Sobetska N. V. Language stereotypes of gender identity (based on Ukrainian language). – Article.

The article deals with the male and female language peculiarities, it reveals the main research aspects of strategies and tactics in verbal behavior of men and women in different communicative situations with the obvious consideration of the cultural traditions in the society. Gender in communication is observed as one of the parameters by which the social identity of the speaker is constructed. The interest to which is caused by the general trend of linguistic sciences to study social conditions under which communication takes place, including human factor in language.

Key words: language, society, sex, feminist linguistics, communicative behavior.

Належність людини до певної статі відіграє важливу роль у процесі формування особистості, на що впливає багато чинників, серед яких одне з чільних місць належить мові. Кожен народ має власний життєвий досвід, що закріпився в мові та культурі. Досвід кожного народу унікальний, унаслідок чого будь-яка мова має власну картину світу; мова несе певні відомості про навколишнє середовище, про його структуру й орієнтування в ньому.

Разом із засвоєнням мови в нашій підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, які реалізуються у відповідній ситуації. Суспільство приписує жінкам і чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання, і все це відбито в мові. У повсякденному спілкуванні ми не тільки говоримо, а й закріплюємо свої уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою, а також про те, як їм слід поводитися й розмовляти в суспільстві.

Мова, як відомо, не лише відбиває та відтворює зміни в суспільстві, а й здатна впливати на ці зміни. Отже, нашою метою є показати те, як мова репрезентує чоловіків і жінок, яке значення має під час впливу на формування ставлення в суспільстві до обох статей і на усталення стереотипів. Великою мірою через мову діти визначають стиль поведінки представників своєї статі та формують ставлення до протилежної статі. Інтерес до вивчення гендерних аспектів мови й мовлення зумовлений, з одного боку, посиленням феміністського руху, а з іншого – загальною тенденцією

лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема людського чинника в мові.

Загалом найбільш перспективним і обґрунтованим напрямом вивчення особливостей чоловічої й жіночої мови нині вважається вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов'язковим урахуванням культурної традиції суспільства, що й обумовлює актуальність нашої розвідки.

Останнім часом роль гендерного чинника вважається досить радикальною. Гендер розглядається як один із параметрів, за допомогою якого в спілкуванні конструюється соціальна ідентичність мовця. Як правило, він взаємодіє з іншими параметрами (статусом, віком, соціальною групою і т. п.). У науці поки що не склалися єдиної концепції дослідження гендеру в комунікації. До визначних досліджень проблем взаємодії гендеру та дискурсу належать праці таких учених, як Р. Лакофф, Д. Таннен, Р. Водак, Дж. Вуд та ін.

Гендерна проблематика в мовознавстві розглядається в кількох аспектах: як чоловік і жінка зображені в мові та чи є відмінності в їхньому мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці. Асиметрії мовної системи, глибинні гендерні стереотипи відбиті також у фразеології. Саме фразеологія нав'язує носіям мови готові матриці для оцінювання жіночих чи чоловічих якостей і саме в ній відбитий дос-

від патріархального суспільства, яке упосліджує жінку й відводить їй другорядні ролі. Підбір прислів'їв і приказок, які змальовують жінку нерозумною, недалекою, безпорадною, які негативно оцінюють жіночі якості (ініціативність, непступливість, цілеспрямованість), що їх маркують як позитивні стосовно чоловічої статі, можна знайти в кожному фразеологічному словнику.

Так само фразеологія нав'язує певні стереотипи чоловічої поведінки, і порушення жорсткої межі маскуліності / фемінінності, «ожіночнення» завжди оцінюється вкрай негативно. Ще відвертіший щодо гендерної дискримінації сленг, який твориться переважно в чоловічих одностатевих групах (військо, табір, ув'язнення, закриті навчально-виховні заклади тощо).

Питання співвідношення мови та гендеру привернули увагу дослідників у 70-х роках ХХ століття. Саме тоді виник новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ і уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї. Представниці феміністського руху також відзначили, що часто дослідники (майже винятково чоловіки), розглядаючи різні аспекти суспільного життя, вивчали насамперед чоловіків і часто просто не помічали жінок. Це пов'язане передусім із патріархальним устроєм багатьох суспільств. Тому не дивно, що перші дослідники-антропологі, які теж були чоловіками, не вважали жінок за рівних собі й вартими уваги об'єктами досліджень. Сучасні гендерні дослідження здійснюються в межах нового напрямку, що дістав назву феміністської лінгвістики або феміністської критики мови. Саме представниці цього напрямку привернули увагу до андроцентричного характеру попередніх лінгвістичних досліджень. Представниці феміністської лінгвістики також указали на те, що жінки й чоловіки зображені в мові неоднаково: жінка або взагалі «замовчується», або зображується другорядною й залежною від чоловіка.

Дослідники, які прагнули з'ясувати, чи існують розбіжності в мовленні жінок і чоловіків, не дійшли одностайної думки: одні вважають, що суттєвих відмінностей немає, тоді як інші твердять, що чоловік і жінка розмовляють різними мовами. До других належить Дебора Таннен, авторка праць «Це не те, що я хотіла сказати!» і «Ти просто не розумієш: жінки та чоловіки в спілкуванні», яка зазначає, що чоловіки й жінки належать до різних мовленнєвих спільнот. На її думку, у них не лише різні стилі спілкування, а й різні комунікативні цілі: жінки спілкуються, щоб зблизитися, поліпшити особистісні стосунки, а чоловіки – заради самоствердження та закріплення свого авторите-

ту [3, с. 48]. Саме тому спілкування статей може нагадувати спілкування людей з інших країн і часто призводить до непорозуміння. Дебора Таннен вважає, що так само, як люди з різних країн розмовляють різними мовами, жінки й чоловіки розмовляють різними гендерлектами, що й обумовило актуальність нашого дискурсу.

Уже згадувана Робін Лакофф теж вважає, що мовлення жінок значно відрізняється від чоловічого. Головними відмінностями вважаються такі: жінки частіше за чоловіків уживають висхідну інтонацію у стверджувальних реченнях, використовують запитально-стверджувальні речення (наприклад, «Гарна погода, чи не так?»), що свідчить про їхню невпевненість у собі та неспроможність сформулювати власну думку. Дослідниця стверджує, що жінки вживають так звані «порожні» слова для того, щоб висловити почуття (наприклад, «чудовий», «гарний»), використовують інші типово «жіночі» слова, зокрема, численні відтінки кольорів, частіше використовують емфазу, а також частіше за чоловіків ухиляються від прямої відповіді на запитання. Ознаками «жіночого» мовлення є також увічливість і гіперкоректність.

Інша дослідниця, Сьюзан Ромейн, вважає парадоксальним те, що мовлення жінок, яке є більш наближеним до стандарту та престижної норми, ніж чоловіче, вважається другорядним, тоді як мовлення чоловіків цінується набагато більше лише тому, що в них більше влади. С. Ромейн не погоджується з думкою Р. Лакофф стосовно того, що мовлення жінок значно відрізняється від чоловічого. Зокрема, вона наводить дані досліджень, які показали, що в середньому жінки й чоловіки використовують приблизно однакову кількість розділових запитань. Крім того, С. Ромейн вважає, що при аналізі жіночого мовлення трапляються певні упередження проти жінок. Наприклад, якщо запитально-стверджувальне речення використовує жінка, це вважається свідченням невпевненості. А коли висхідну інтонацію замість низхідної використовує чоловік, його, на відміну від жінки, не вважають невпевненим, а лише ввічливим і тактовним.

Інші дослідження мовлення жінок і чоловіків спростовують твердження про наявність якоїсь особливої «жіночої» або «чоловічої» мови. Зокрема, було виявлено, що на особливості їхнього мовлення впливають передусім різноманітні соціальні чинники, наприклад, сфера спілкування, соціальний статус мовців, їхній рівень освіти. Також вважають, що контекст спілкування (хто говорить, кому говорить, з якою метою) значно більше впливає на особливості мовлення учасників спілкування, ніж їхня стать. Проте ці дослідження підтвердили попередні спостереження, що мовлення жінок правильніше за чоловіче та більш наближене до мовних стандартів.

Дослідження комунікативної поведінки чоловіків і жінок не виявили суттєвих розбіжностей у спілкуванні між представниками двох статей. Можна стверджувати, що особливості спілкування як жінок, так і чоловіків суттєво залежать від ситуації спілкування, зокрема від статі співрозмовників, а також від теми розмови. Інші дослідження комунікації між статями (Н. Хенлі) виявили, що чоловіки розмовляють більше за жінок, бо мають більше можливостей висловити власну думку, зокрема під час ділових зустрічей, переговорів. Чоловіки перебивають жінок частіше, а також їм краще за жінок удається спрямовувати розмову в бажаному напрямку. Крім того, було помічено (С. Мак'Конел-Гінет), що коли говорить чоловік, його слухають уважніше як чоловіки, так і жінки, ніж мовця-жінку.

Дослідження комунікації всередині одностатевих груп виявили, що жінки розмовляють між собою більше, ніж чоловіки. Темою розмов жінок і чоловіків стають різні речі: якщо чоловіки говорять переважно про роботу, спорт та інші види спільної діяльності, жінки обговорюють проблеми персонального характеру. Також жінки, на відміну від чоловіків, менше говорять про себе, розмови жінок динамічніші за чоловічі. І хоча жінки перебивають одна одну частіше, ніж чоловіки, це робиться для того, щоб підтвердити згоду з поглядом співрозмовниці, висловити співчуття або закінчити за неї фразу, коли вона не може підібрати вдалого слова.

Ураховуючи результати наведених та інших досліджень, можна зробити висновок про те, що немає значних відмінностей у мовленні жінок і чоловіків, так само, як не існує окремої «жіночої» чи «чоловічої» мови. Чоловік або жінка говорять саме так, а не інакше, залежно від обговорюваної теми, а також від ситуації, в якій відбувається спілкування.

Інший напрям мовно-гендерних досліджень пов'язаний із презентацією статей у мові. Увагу до цього аспекту привернули представниці феміністської лінгвістики. Вони заважили, що жінка й чоловік представлені в мові неоднаково: чоловік зображений головним і важливішим у мові, а жінка – другорядною та менш вагомою за чоловіка. Дослідниці також звернули увагу на те, що мова часто відбиває світ із «чоловічої» позиції, і жінка часто залишається «невидимою» в мові. А коли жінка стає «видимою», це робиться лише для того, щоб підкреслити її другорядний статус і залежність від чоловіка. Це явище дістало назву гендерних упереджень, андроцентризму або мовного сексизму [2, с. 57].

Сексизм – дискримінація за статтю, це орієнтація, яка ставить у несприятливі умови одну статтю відносно іншої. Сексизм знаходиться на одному щаблі з іншими видами дискримінації: дискримі-

нацією за етнічними ознаками (расизм), дискримінацією за сексуальною орієнтацією (гетеросексизм), за віковою категорією, за зовнішністю. Мовний сексизм – це дискримінація за статтю в мові. Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте мовний сексизм може бути спрямований також на чоловіків. Однак жінки стають жертвами мовного сексизму набагато частіше за чоловіків.

Сексизм може існувати в мові як на рівні слова, вислову, речення, так і на рівні всього дискурсу. Найпоширенішими прикладами мовного сексизму є гендерні стереотипи, асиметрії у використанні паралельних висловів стосовно чоловіків і жінок, а також «невидимість» жінок у мові. Безперечно, жінки й чоловіки неоднаково зображені в різних мовах світу, так само, як неоднаковим є їхнє становище в різних країнах. Проте численні дослідження на матеріалі різних мов виявили наявність спільних рис зображення статей, які Енн Павелз узагальнила в книзі «Жінки, що змінюють мову». Серед цих рис можна навести такі:

- зображення чоловіка як норми, а жінки – як відхилення від неї, прикладом чого є використання так званих родових іменників, що начебто означають і чоловіка, і жінку водночас, проте форма яких збігається з формою граматичного чоловічого роду;

- жінка робиться «невидимою» в мові. Якщо ж вона стає «видимою», її видимість має асиметричний характер: жінку часто роблять «видимою» лише для того, щоб підкреслити її відхилення від норми, тобто підкреслити чоловіка;

- лексичні та граматичні форми жіночого роду залежать і часто утворюються від форм чоловічого роду;

- мовне зображення жінок і чоловіків має стереотипний характер: жінок переважно зображують як сексуальних, а чоловіків – як раціональних істот [1, с. 197].

До прикладів мовного сексизму передусім відносять так звані родові іменники та займенники. Про використання слів у родовому значенні говорять, коли вони не стосуються якоїсь конкретної статі, а означають жінку й чоловіка водночас. Проте всі ці слова збігаються за формою зі словами чоловічого роду. Зокрема, в реченні «До мене підійшов студент із мого курсу» іменник чоловічого роду «студент» означає особу чоловічої статі, що навчається в університеті. Проте в реченні «Кожен студент має пишатися тим, що навчається в цьому університеті» іменник чоловічого роду «студент» не означає конкретну особу чоловічої статі, а стосується всіх студентів, як чоловічої, так і жіночої статей. Проте через використання слова чоловічого роду ми сприймаємо речення як таке, що стосується лише чоловіків. Рацію мають ті, хто вважає, що одне слово не може в одному випадку

означати лише чоловіка, а в іншому – і чоловіка, і жінку. Щодня ми чуємо від інших або вживаємо такі слова, як «громадянин», «пасажир», «перехожий», «виборець», які не називають жінок. Те саме відбувається, коли використовують займенник чоловічого роду «він» і його похідні для позначення людини взагалі. Таке використання слів (переважно іменників і займенників) чоловічого роду для позначення людини незалежно від статі призводить до того, що жінки зникають із мовного простору, стають «непомітними» в мові. Крім того, численні дослідження, метою яких було визначити, в якому значенні сприймають родові іменники та займенники читачі / слухачі, виявили, що ці слова не сприймаються як такі, що водночас позначають обидві статі, а лише як такі, що стосуються чоловіка.

Іншою ознакою мовного сексизму є так звані лексичні лакуни. Про них говорять тоді, коли для позначення професії, яку можуть мати як чоловіки, так і жінки, існує лише форма чоловічого (або жіночого) роду, а відповідної форми жіночого (або чоловічого) роду немає. Іншими прикладами є назви посад, наукових ступенів, звань. Зокрема, у багатьох мовах назви професій існують лише у формі чоловічого роду. Це насамперед стосується престижних професій і посад, які протягом тривалого часу були недосяжними (а деякі й досі залишаються такими) для жінок: юрист, хірург, директор, менеджер, професор, депутат, міністр, президент. Попри те, що сьогодні жінки також опановують ці професії та посідають усе вищі посади, через використання лише форм чоловічого роду вони й надалі залишаються непомітними в мові. І хоча ці слова не є гендерно маркованими (тобто не означають лише чоловіка або жінку), їх сприймають як такі, що стосуються насамперед чоловіків. Переконаливим доказом цього є тенденція додатково вказувати на те, що йдеться саме про жінку, зокрема додавати до назви професії слово «жінка»: жінка-бухгалтер, жінка-юрист тощо. Цікаво, що навіть у тих сферах, де значну (а інколи навіть переважну) частину працівників становлять жінки, їх називають за допомогою слів чоловічого роду – викладач, бухгалтер, модельєр, стиліст, дизайнер, повар тощо. З іншого боку, деякі назви неprestижних і малооплачуваних професій існують лише у формі жіночого роду: педикюрша, манікюрниця, покоївка.

Іноді назва професії має форми чоловічого й жіночого родів, але ці слова мають різне семантичне значення, наприклад: *акушерка* – жінка із середньою медичною освітою, що має право самостійно надавати медичну допомогу при пологах; *акушер* – лікар-фахівець з акушерства; *друкарка* – жінка, що друкує на друкарській машинці; *друкар* – фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва, той, хто працює в друкарні. Ті

ж назви професій, що мають як форми чоловічого, так і жіночого роду (хоча б у розмовній мові), насправді несуть різну конотацію: як правило, форми жіночого роду мають знижене стилістичне значення та сприймаються інакше, ніж відповідне слово чоловічого роду. Саме через те, що з часом форми жіночого роду набувають негативного значення, у багатьох країнах світу спостерігається зворотний процес – жінки, які прагнули, щоб їх називали поетесами, письменницями, авторками, тепер бажають, щоб їх знову називали «чоловічими» словами – поет, письменник, автор. Своє рішення жінки пояснюють тим, що коли жінку називають гарною поетесою, то мають на увазі, що вона талановита серед інших поетес. А коли говорять, що жінка – талановитий поет, відзначають її талант серед усіх поетів – як жінок, так і чоловіків. Так звана семантична асиметрія спостерігається не лише в назвах професій. Багато слів, що мають паралельні форми чоловічого та жіночого роду, насправді різні за значенням. У таких парах слів форма чоловічого роду має позитивне або нейтральне значення, а форма жіночого роду з часом зазнає пейорації (зниження) значення. Наприклад, іменник чоловічого роду «професіонал» має позитивне значення, тоді як відповідний іменник жіночого роду «професіоналка» в багатьох мовах означає повію. Неоднаково тлумачаться інші пари слів: майстер (фахівець високого класу) та майстриня (жінка, що займається народним ремеслом (вишиванням, плетінням тощо)).

У багатьох мовах спостерігаємо лексичні лакуни (немає форм жіночого роду) і морфологічну асиметрію (утворення форм жіночого роду від форм чоловічого); це свідчить про те, що форма чоловічого роду є первинною, а форма жіночого – вторинною й залежною від неї. Навіть коли форми жіночого та чоловічого родів начебто є рівноправними, у парах таких слів форма чоловічого роду майже без винятку передує формі жіночого роду, а отже, вважається головнішою за неї (наприклад, *він і вона, чоловік і жінка, батько й мати, хлопець і дівчина, Адам і Єва, король і королева*).

Сексизм також спостерігається в тлумаченнях слів: часто жінок визначають через їхні біологічні характеристики або стосунки з чоловіками. Наприклад, слово «*дівчина*» тлумачиться в тритомному словнику української мови як «незаміжня молода особа жіночої статі», а слово *хлопець* – «дитина чоловічої статі або підліток». Як бачимо, жінку визначають через її стосунки з чоловіком (у цьому прикладі зазначено сімейний статус), тоді як визначення чоловіка не потребує посилання на його стосунки з жінкою.

Ці тлумачення слів є прикладами стереотипного зображення статей. Зокрема, вважають, що чоловіки повинні бути сильними, мужніми, сміливими, жінки – добрими, ніжними, гарними.

Таке стереотипне бачення статей закріплюється в мові. Поширеними стереотипами є зображення чоловіків активними, логічними, серйозними, виваженими, а жінок – пасивними, емоційними, імпульсивними, нерациональними. Ці стереотипи застосовуються в багатьох висловах стосовно якостей жінок і чоловіків. Проте згадані якості можуть бути однаковою мірою притаманні як жінкам, так і чоловікам, це індивідуальні риси, а не ознаки конкретної статі.

Прикладами стереотипного зображення жінок і чоловіків є вислови на зразок «жіноча логіка» (що швидше вказує на брак логіки), «жіноче щастя» (мати чоловіка й дітей), «жіночі балачки» (несерйозні розмови), у той час як відповідних висловів про чоловіків або немає (скажімо, не існує вислову «чоловіче щастя»), або вони мають позитивне стилістичне значення, наприклад, «чоловіча розмова» (серйозна розмова).

Мова також відбиває традиційний розподіл діяльності чоловіків і жінок. Жінки традиційно асоціюються з хатнім господарством, дітьми, тобто приватною сферою, чоловіки – з бізнесом, кар'єрою, тобто публічною сферою. Саме цим пояснюється той факт, що багато слів, пов'язаних із публічною сферою, – чоловічого роду, а з приватною – жіночого (домогосподарка, хатня робітниця). Попри те, що вже минули часи, коли лише чоловіки заробляли на хліб, а жінки були берегинями домашнього вогнища, ці стереотипи збереглися в мові.

Інша тенденція стереотипного зображення статей полягає в зображенні жінок лише як дружин, матерів, які протягом усього життя залежать від чоловіків (батьків, подружжя). Зокрема, в англійській мові й досі збереглася традиція називати заміжню жінку ім'ям її чоловіка (наприклад, місіс Джон Сміт). Іншим прикладом є асиметричне звернення до подружжя: титул чоловіка вказує на його професійні здобутки, а титул жінки – на сі-

мейний стан («шановні доктор і місіс Робертс»). Іншою сексистською практикою вважають традицію, коли жінка під час шлюбу бере прізвище свого чоловіка. У результаті цього жінка, особливо якщо вона має певні здобутки в професійній сфері, якоюсь мірою втрачає їх, оскільки через нове ім'я її перестають асоціювати із цими здобутками. Через те, що жінки змінюють прізвище, важко дослідити їхнє коріння – родовід, також зникає видима асоціація жінок із відомими пращурами.

Деякі мови мають подвійні стандарти щодо форм звертання до жінок і чоловіків. В окремих мовах поряд з однією формою чоловічого роду (наприклад, англ. «містер», ісп. «сеньйор»), яка не зазначає сімейного стану чоловіка, існують дві паралельні форми жіночого роду, одна з яких використовується при зверненні до незаміжньої дівчини (англ. «міс», ісп. «сеньйорита»), а інша – до заміжньої жінки (англ. «місіс», ісп. «сеньйора»). Проте в цій сфері вже відбулися певні зміни: задля уникнення асиметричності в зверненні до жінок і чоловіків в англійській мові було впроваджено слово «міз», яке не вказує на сімейний стан жінки. Мова також відбиває подвійний стандарт щодо поведінки жінок і чоловіків, зокрема сексуальної. Наприклад, сексуально активного чоловіка називають «мачо», «донжуан» (і ці слова вважаються компліментами), тоді як сексуально активну або навіть «не так» одягнену жінку називають повією, що важко назвати позитивною оцінкою. Цікаво, що жіноча сексуальність майже завжди оцінюється негативно: якщо, на думку чоловіків, її замало, жінку називають чоловікоподібною, фригідною, холодною, а якщо її забагато, то використовують згадані вище слова. Чоловіча ж сексуальність зазнає критики переважно в двох випадках – якщо чоловік не спроможний виконувати вищезазначену функцію або якщо він нетрадиційної сексуальної орієнтації.

Література

1. Глосарій до українського видання Джудіт Баталер. Гендерний клопіт: фемінізм та підрив тожсамості. – К., 2003. – С. 197–217.
2. Кириліна А.В. Розвиток гендерних досліджень в лінгвістиці / О.В. Кириліна // Філологічні науки. – 1998. – № 2. – С. 51–58.
3. Tannen D. Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner undFraue aneinander vorbeireden. / D. Tannen. – Hamburg, 1991. – 164 s.

УДК 811.161.2'373.2

Хвіщук О. В.

НОВОВОЛИНСЬКІ ПРИЗВИЩА З НЕОДНОЗНАЧНОЮ СЛОВОТВІРНОЮ МОТИВАЦІЄЮ (ЛІТЕРИ Б–Ж)

У статті систематизовано нововолинські прізвища з неоднозначною мотивацією (літери Б–Ж). Зроблено лексико-семантичний і словотвірний аналізи виявлених антропонімів.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, апеллятив, онім, прізвище.

Хвіщук А. В. Нововолинские фамилии с неоднозначной словообразовательной мотивацией (буквы Б–Ж). – Стаття. В статті систематизовані та проаналізовані нововолинські прізвища з неоднозначною мотивацією (букви Б–Ж). Сделаны лексико-семантический и словообразовательный анализы выявленных антропонимов.

Ключевые слова: антропоним, антропонимикон, апеллятив, оним, фамилия.

Khvishchuk O. V. The surnames of the residents of city Novovolynsk of Volyn Region with ambiguous derivative motivation (letters B–Zh). – Article.

The article arranges surnames of the city Novovolynsk of Volyn Region with ambiguous motivation (letters B–Zh). Lexical-semantic and word-building analyses of revealed anthroponyms have been carried out.

Key words: anthroponym, anthroponymican, appellative, onym, surname.

Для повноти інформації про сучасні українські прізвища, їх поширення та частотність, а також для розуміння історичних процесів формування, становлення і стабілізації українських прізвищевих назв необхідно мати повний інвентар цих антропонімів з усіх історико-етнографічних регіонів України та дані про кількість носіїв кожного прізвища. У зв'язку із цим серйозного вивчення в синхронії та діахронії потребує антропонімія Волинської області.

На сьогодні вже досліджено в синхронно-діахронному аспекті прізвища України загалом (Ю.К. Редько) та окремих її регіонів: Закарпаття (П.П. Чучка), Лівобережної України (І.Д. Сухомлин), Лемківщини (С.Є. Панцьо), Бойківщини (Г.Є. Бучко), Буковини (Л.В. Кракалія), Гуцульщини (Б.Б. Близнюк), Верхньої Наддніпрянщини (І.Д. Фаріон), північної Тернопільщини (С.В. Шеремета), Опілля (Г.Д. Панчук), Західного Поділля (Н.І. Рувьова), Житомирщини (Л.В. Ящук), південно-східної України (В.Д. Познанська), Лубенщини (Л.О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І.І. Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю.К. Бабій), Дніпровського Припоріжжя (В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко), Уманщини (Ю.І. Блажчук), північної Донеччини (Н.Ю. Булава), центральної та східної Донеччини (Ю.М. Новикова), півдня Волинської області (Л.О. Лісова) та ін. Аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області доповнить загальне уявлення про українську антропонімну систему на сучасному етапі та в її історичному розвитку.

Мета статті – зафіксувати сучасні прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області з неоднозначною мотивацією (літери Б–Ж), зробити їх лексико-семантичний і структурно-словотвірний аналізи.

Українські прізвища як незмінні спадкові найменування, що остаточно сформувалися ще два

століття тому, репрезентують тогочасну специфічну лексику, яка відображає матеріальний, культурний, історичний досвід суспільного середовища, у якому вона зародилася та функціонує [1, с. 207].

В антропоніміконі м. Нововолинська Волинської області натрапляємо на прізвища з неоднозначною мотивацією. У цих онімах збереглися архаїчні, а часто й утрачені корені; вони містять важливу не лише для лінгвіста, а й для етнологічного історика інформацію.

Бакай < *бакáй* «глибока яма в річці, ставку», «вибій із водою, калюжа на дорозі; баюра» [Гр., I, с. 22], *укр. діал.* «випорпане курми гніздо в землі» [ЕСУМ, I, с. 119], якщо не *Бакай* < *Бак/а/о* < *бак* розмовна підсилювальна частка «пак», можливо, *про людину, яка часто вживала в мовленні це слово [Гр., I, с. 22], *діал.* «бакенбард» [Арк., с. 9], імовірно, *із вказівкою на зовнішній вигляд носія, пор. також *рос. діал.* апеллятив *ба́ка* «спритний, верткий чоловік, проноза», «базіка» та ін. [СРНГ, II, с. 57].

Бранчук. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Бранка/о* (пор. ОН *Бранко* (< *Бранимир*, *Бранивой*, у яких, на думку П.П. Чучки, препозиційний компонент *бранити* означав «обороняти, захищати» [Чуч.1, с. 79])) < *бра́нка* «полонянка», «набір у рекрути» [Гр., I, с. 92], правдоподібно, *той, кого брали в рекрути; 2) < *Бранко* < *Бран* (пор. ОН *Брань* (< *Браниборь*, *Бранимирь*, *Лютобрань* і под. [Худ., с. 46])) < *бран* «полон» [СУМ, I, с. 226], очевидно, *той, кого брали в полон; який підпорядковувався комусь, чомусь; 3) < *Бранець* < *бра́нець* «полонений, військовополонений», *діал.* «рекрут, новобранець» [СУМ, I, с. 226].

Бушко (пор. ОН *Бушко* (про походження див. [Худ., с. 53])). Можливі різні версії: 1) < *бу́шки дит.* «упасти» [Гр., I, с. 118]; 2) < *Буш/а* (пор. ОН *Бушь* (< *Бу[ди]с/ш[лавь]* [Худ., Дем.с. 27])) < *бу́ша* «циліндрична посудина для соління риби» [Гр., I, с. 118];

3) < *Буш/а* < *Бух/а* (пор. ОН *Бухъ* (< *Бухваль* < *Богухваль* [Худ., с. 50])) < *бух* «вигук, що передає звук падіння, глухого удару, пострілу», *бухі* «вигук для імітації кашлю», пор. ще дієсл. *бухати* «глухо звучати, падати, ударяти, стріляти, палати, текти», пор. ще дієсл. *бушувати* «бешкетувати» [СУМ, I, с. 269], діал. апелятив *бухало* «вайло» [ЕСУМ, I, с. 311–312].

Вар'ян. Теоретично можливі версії: 1) < **Va[-le]r'ян* (наслідок синкопи); 2) < *Варя* < *Варвара*; 3) < **Вар* < діал. *вар* «узвар із сушених груш» [Арк., с. 43]; 4) < **Вар* < діал. *вара* «геть, не смій, стережись», пор. ще діал. *варе* «чи можливо це», діал. *варі* «хіба»; 5) пор. діал. дієсл. *варавити* «гуркотити, гриміти», *варувати* «зберігати, берегти, остерігати» [ЕСУМ, I, с. 330–331, 334]; 6) пор. апелятив *варянка* «капустяна страва» [Гр., I, с. 128].

Вархоляк. Можливі різні версії: 1) < *Вархола* < *Варфоломій* [СУІ, с. 59]; 2) < *Вархола* < *вархолá* діал. «сварка, лайка», пор. ще діал. *вархолити* «підбурювати, дражнити, лаяти» [ЕСУМ, I, с. 334], імовірно, *так могли називати сварливу людину, яка часто лаялася.

Варьоценко. Похідне: 1) < **Варьошка* < **Варьоха* < *Варя* < *Варвара* [СУІ, с. 57]; 2) < *Варьоха* < *варьоха* «назва страви» [Гр., I, с. 128]; 3) < *Варьоха* < *Варя* < *вара* «назва страви» [Гр., I, с. 128] (див. ще *Вар'ян* [3]).

Витковець. Гіпотетичні версії: 1) < **Витков* < *Витко* (пор. ОН *Ви/итко* (детально про походження див. [Чуч.1, с. 99, 102])) < *Вит* (пор. ОН *Витъ* (< *Витиславъ*, *Витогостъ*, *Витомиръ* та ін. (докладно див. [Худ., с. 64; Чуч.1, с. 99])); 2) < **Витков* < *Витько* < *Віктор* [СУІ, с. 67]; 3) < **Витков* < *Витько* < *Вить/я* < *Віктор*, *Віталій*, *Вікентій* [СУІ, с. 66–67, 70]; 4) < **Витков* < *Витка* (про походження ОН *Витко* див. [Чуч.1, с. 102]) < *Віта* < *Віта*, *Віталіна*, *Віталія* [СУІ, с. 70–71]; 5) < **Витков* < *Витка* < діал. *вітка* «мотузка», «обруч», «ганчірка для обмотування», пор. ще дієсл. *вітати*, *віти* [ЕСУМ, I, с. 383]; 6) < **Витков* < *Витко* < *Вит* < *Вит* < *віт* діал. «війт» [ЕСУМ, I, с. 397]; 7) пор. ойконіми *Витків* (Льв., Рв.), *Витківці* (Гр.) [Редько, I, с. 149], правдоподібно, *із вказівкою на місце проживання чи походження першоносія.

Влодарчик. Похідне: 1) < *Влодарко* < *Влодар* < *Володимир* [Гр., IV, с. 550]; 2) < *Влодарко* < *влодарко* «власник» [Гр., I, с. 250]; 3) < *Влодарко* < *Влодар* (пор. ОН *Влодар* (про походження див. [Чуч.1, с. 112–113])) < *влодар* «той, кому належить яка-небудь власність, майно; власник чого-небудь; господар», «той, хто має владу над ким-, чим-небудь, вільно розпоряджається кимось або чимось; велитель» [СУМ, I, с. 728].

Волинчук. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Волинка/о* < *волінка* «народний духовий музичний інструмент, що складається з міха та вставлених у нього двох-трьох трубок» [СУМ, I, с. 726], правдо-

подібно, *так могли називати людину, що грала на цьому інструменті; 2) < *Волинець* < *волинець* «житель Волині, волинянин» (дет. див. [Осташ, с. 534]) *указує на походження носія.

Волос. На думку П.П. Чучки, походження власного особового імені *Волос* дискусійне (про його інтерпретації дет. див. [Чуч.1, с. 115–116]). Гіпотетично можливі версії: 1) < *во́лос* «ниткоподібне рогове утворення на шкірі живого організму», «хвороба (опух) пальця» [ЕСУМ, I, с. 420], очевидно, *так називали людину, яка хворіла на цю недугу; 2) < *во́лос* діал. «волосся» [Арк., с. 69], правдоподібно, *про людину з довгим волоссям; 3) < *Волох* (пор. ОН *Волох* [Чуч.1, с. 116]) < етнонім *волóх* «представник романських народів: молдованин або румун, рідше італієць» [ЕСУМ, I, с. 422]; 4) < *во́лох* «гірський пастух», «буковинець» [Чуч., с. 123]; 5) < *Волох* < *Волоха* < *Володимир* [СУІ, с. 74]; 6) < *Волох* < *во́лохи* «волосся на руках і на тілі» [ЕСУМ, I, с. 422], імовірно, *вказівка на фізичні особливості першоносія; *Волосович*, *Волосюк* (див. *Волос*).

Волочай. Теоретично можливі версії: 1) пор. дієсл. *волочити* «нести на собі що-небудь важке чи великого розміру, що звичайно торкається землі», «ледве пересувати (чоботи тощо)», *розм.* «силоміць (або переконавши) вести кого-небудь із собою; тягнути» та ін. [СУМ, I, с. 733], *діал.* «боронувати ріллю», «вітати з Великоднем» [Арк., с. 69], *волочитися* «іти, їхати слідом за ким-небудь», «іти, ходити дуже повільно (від старості, втоми і т. ін.)», «носитися, возитися з чимось (звичайно без бажання, без потреби)», *розм.* «постійно змінювати місцеперебування; мандрувати, бродяжити», *зневажл.* «вештатися без діла; тинятися», *розм.* «упадати за ким-небудь, виявляючи свою закоханість, любов, прихильність» [СУМ, I, с. 734], *діал.* «гостювати, гоститися» [Арк., с. 69]; 2) < *Волок* < *во́лок* «невелика сітка з матнею для ловлі риби на неглибоких місцях», «мотузок, за допомогою якого перетягують копиці сіна або колоди з одного місця в друге» та ін., пор. ще апелятив *волока заст.* «мотузок, яким зав'язують постели та обв'язують онучі на нозі», «в Україні, а також у Польщі, Литві, Білорусії у другій половині XV – XVII ст. – ділянка землі площею близько 16,8 га» [СУМ, I, с. 729], *діал.* «страва з буряків, перцю, картопляного бадилля, цибулі й олії» та ін. [ЕСУМ, I, с. 419].

Волч. Гіпотетично можливі версії: 1) *Вол* (первісно з епентичним [о])ч < *Волок* < *во́лок* (див. *Волочай*), пор. ще дієслова *волочити*, *волочитися*; 2) *Волч* < *Волк* (пор. САІ *Волкъ* [Дем., с. 122]) < *волк* «вовк» [ЕСУМ, I, с. 411], *рос. діал.* «дружка на весіллі», «прізвисько селянина, який незаконно вирубує ліс» та ін. [СРНГ, V, с. 40], пор. ще *рос.* апелятиви *волча́*, *во́лчий*.

Волчанюк. Похідне: 1) *Вол* (первісно з епентичним [о])чанюк (пор. *во́лочаний* «про взуття (чоло-

віче): із *волоками*» [Гр., I, с. 252], очевидно, *про людину, яка ходила в такому взутті з *волоками*); 2) *Вол[о]чанюк* < *Волок* < *волок* (див. *Волочай*); 3) *Волчанюк* < *Волчан* < *волчán* «назва рослини» [СРНГ, V, с. 78]; 4) *Волчанюк* < *Волчан* < *Волча* < *волчá* «вовк», «вовчєня», «назва рослини» [СРНГ, V, с. 78]; 5) *Волчанюк* < *Волчан* < *Волча* < *Волк* < *волк* (див. *Волч*).

Волчкова. Похідне: 1) *Вол[о]чкова* < *Волочка/о* < *во́лочка* діал. «боронування», «кольорові нитки» [ЕСУМ, I, с. 420]; 2) *Вол[о]чкова* (пор. дієслова *волочити*, *волочитися*, правдоподібно, *про того, хто *волочиться*); 3) *Вол[о]чкова* < *Волочка/о* < *Волок* < *волок* (див. *Волочай*); 4) *Волчкова* (пор. рос. діал. апелятив *волчкі* «різновид дрог («довгий без кузова віз для перевезення великих вантажів; биндюги» та ін. [СУМ, II, с. 421])» [СРНГ, V, с. 81] тощо, імовірно, так могли називати людину, яка володіла чи вправно їздила на *дрогах*).

Волчок. Похідне: 1) *Вол[о]чок* < *во́лочок* зменш. до «во́лок» (див. *Волочай*), діал. «рибальська сітка, яку також використовували для лову птахів» [Арк., с. 69]; 2) *Вол[о]чок* < *Волок* < *волок* (див. *Волочай*); 3) *Вол[о]чок* (пор. дієслова *волочити*, *волочитися*, правдоподібно, *про того, хто *волочиться*); 4) *Волчок* < рос. діал. *волчók* зневажл. «лакей» та ін., пор. ще словосполучення *волчкá дати* «ударити» [СРНГ, V, с. 81–82]; 5) *Волчок* < *Волк* < *волк* (див. *Волков*).

Волчук. Похідне: 1) *Вол[о]чук* < *Волок* < *волок* (див. *Волочай*); 2) *Вол[о]чук* (пор. дієслова *волочити*, *волочитися*, правдоподібно, *про того, хто *волочиться*); 3) *Волчук* < рос. діал. *волчúк* «назва рослини» [СРНГ, V, с. 82].

Волин. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Воля* (яке, на думку П.П. Чучки, співвідносне з *Володислав* [Чуч., с. 124]) [СУІ, с. 75]; 2) < *Воля* < *Володимир* [СУІ, с. 74]; 3) < *Воля* < *воля* (Р.І. Осташ припускав, що цей частовживаний в українців апелятив міг бути пов'язаний і з топонімом [Осташ, с. 534]), очевидно, * про вільну, вольову, рішучу людину.

Ворковець. Можливі версії: 1) < *Ворко* < *Орест* [СУІ, с. 273]; 2) < *Ворко* < діал. *во́рка* «воркотання, бурчання» [ЕСУМ, I, с. 426], правдоподібно, *про того, хто буркотів; 3) пор. дієсл. *воркувати* перен. «ніжно розмовляти з ким-небудь» [СУМ, I, с. 739].

Ворчакова. Похідне: 1) < **Ворчак* < *Ворко* < *Орест* [СУІ, с. 273]; 2) **Ворчак* < *Ворко* < діал. *во́рка* «воркотання, бурчання», пор. ще рос. дієсл. *ворчáть* «бурчати» [ЕСУМ, I, с. 426], правдоподібно, *про того, хто буркотів.

Ворожейкіна < **Ворожейко* < **Ворожей* < *Ворож* < діал. *ворож* «ворожбит» [ЕСУМ, I, с. 427], пор. ще дієсл. *ворожити* перен., жарт. «поратися біля кого-, чого-небудь» та ін. [СУМ, I, с. 740], якщо не *Ворожейкіна* < **Ворожейко* < **Ворожей*

< *Ворож* < *Ворог* < *во́рог* «недруг», діал. «злодій», пор. також *ворожий* [ЕСУМ, I, с. 426].

Воронкова (пор. ОН ст.-укр. *Воронко*, 1398 р. [ССМ, I, с. 197], особове ім'я *Воронко* [Чуч. I, с. 117]) < *Ворон/ько* < *воронько́* «кольору воронячого крила, чорний із металевим полиском» [ЕСУМ, I, с. 428], якщо не *Воронкова* < *Ворон/ько* (пор. прізвисько *Воронка* «у жінки темні кола під очима та довгий ніс», «темноволоса жінка» [Арк. I, I, с. 206]) < *Ворон/а* (пор. ОН ст.-укр. *Ворона*, 1458 р. [ССМ, I, с. 197], САІ *Ворона* (про походження писали [Дем., с. 122; Чуч. I, с. 117]), прізвисько *Ворона* «темноволосі люди», «люди, які часто одягають чорний одяг», «з довгим носом жителі», «люди, які багато говорять, часто кричать; пліткарки», «лінивий чоловік», «жінка, яка передбачала біду», «хто не вимовляв звук [р]», «хто ходив із відкритим ротом» [Арк. I, I, с. 205]) < *во́рон* «крук» [ЕСУМ, I, с. 427], «вид дитячої гри» [Гр., I, с. 255], *ворона* «назва птаха», перен., зневажл. «про неухважну людину; гава, роззява» [СУМ, I, с. 740].

Вохнюк. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Вахнюк* < *Вахно* < *Ваха* < *Іван* [СУІ, с. 144]; 2) пор. діал. апелятив *вох виг.* «ох» [Арк., с. 71], очевидно, *насмішлива назва людини, яка часто вимовляла «ох».

Гай. Можливі такі версії: 1) < *Гаї* [СУІ, с. 79]; 2) < *гай* діал. «людина, яка марно витрачає час», «заклик до початку руху чи роботи» [ЕСУМ, I, с. 484, 452], «невеликий листяний ліс», пор. ще вигук *гай-гай* «уживається для вираження жалю, співчуття, заклопотаності і т. ін.» [СУМ, II, с. 15], вигук для відгону хижих птахів [ЕСУМ, I, с. 452].

Галан, Галян. Похідне: 1) < *Галан* < *Галактіон* [СУІ, с. 79]; 2) < *Галан* < *Галемирь* чи *Галесинь* [Чуч. I, с. 122]; 3) < *Галан* < *Гал/ь* [пор. ОН *Гал, Галь, Галь* (про походження детально див. [Чуч. I, с. 121–123; Худ., с. 251]) < *гал* діал. «вигук, що імітує собаче гавкання», пор. ще *галá* діал. «вигук, яким відганяють гусей, качок, голубів; яструба чи вєпра»; 4) пор. діал. *гáли* «литки» [ЕСУМ, I, с. 455], *гали* діал. «очі», вульг. «сліпаки» [Редько, I, с. 184], імовірно, *із вказівкою на зовнішній вигляд носія; 5) пор. діал. дієсл. *галіти* «квати-ти; підганяти», «радити» та ін. [ЕСУМ, I, с. 460], правдоподібно, *той, хто *галить*.

Галас (пор. прізвисько *Гáлас* «людина, яка дуже голосно говорила» [Арк. I, I, с. 219]) < *гáлас* «безладне звучання багатьох голосів; крики, гамір» та ін. [СУМ, II, с. 19], пор. ще діал. дієсл. *галасати* «сильно кричати» [СУМ, II, с. 19]; пор. також давн. закарпат. мадяризм *галás* «рибалка» [Чуч., с. 133], якщо не *Галас* < *Галах/а* < *Галактіон* [СУІ, с. 79].

Гель, Геліч, Гиль, Гіль, Гілевич. Гіпотетично можливі такі версії: 1) < *Геля* < *Гелена* < *Олена* [СУІ, с. 265]; 2) < *Гиля* < *Ілля* [СУІ, с. 151]; 3) пор.

діал. апелятиви *гэла* «орел», «вигук, що передає крик гусей» [ЕСУМ, I, с. 491], *гэльо* «як звертання до молодих хлопців» [Арк., I, с. 87].

Горкун. Похідне: 1) *Горкун* < *Горко* < *Григорій* [СУІ, с. 94]; 2) пор. ОН *Горко* [Чуч.1, с. 133], пор. ще дієсл. *гаркавити* «нечітко вимовляти окремі звуки (найчастіше [р] і [л])» [СУМ, II, с. 31].

Горкуша < *горкуша* «той, хто гаркавить» [Осташ, с. 535], якщо не *Горкуша* < *Горко* < *Григорій* [СУІ, с. 94].

Гошко. Гіпотетично можливі версії: 1) < *Гоша* < *Георгій* [СУІ, с. 87]; 2) пор. ОН *Гошко* (про походження див. [Чуч.1, с. 137]), *Гошь* (< *Гославъ* < *Гостиславъ* або *Годеславъ* [Худ., с. 83]), діал. дієсл. *гоші/іти* «чатувати на когось», «щось дуже любити» [ЕСУМ, I, с. 578], пор. ще *гожий*.

Гула, *Гуль*, *Гулева*, *Гулев* (пор. антропонім *Гула* [Осташ, с. 537]). Можливі версії: 1) < *гула* «вайло, тюхтій, телепень, незграба; дурень, дурило», «ненажера, прожера» [Осташ, с. 537], пор. ще апелятиви *гул* «гудіння», очевидно, *той, хто *гудів*, а також діал. *гуль* «йолоп, дурень» [ЕСУМ, I, с. 615, 618]; 2) < *гула* «людина, у якої «на виду є гулі (бугорки)» [Осташ, с. 537], пор. також діал. *гуля* «вид зачіски у вигляді закрученої коси» [ЕСУМ, I, с. 616]; 3) < діал. *гуль/я* «вигук, яким кличуть голубів (*гуль-гуль*); відганяють гусей» (пор. прізвисько *Гуль* «коли вип'є, то кличе до себе дівчат: *гуль-гуль-гуль!*», «хто був бешкетником» [Арк. I, I, с. 273]); 4) пор. *гулий* «безногий, безрукий» і *гулавий* «з відмороженими пальцями чи руками» та ін., *гулавий* «божевільний» і діал. *гулатий* «надутий, розпухлий» [ЕСУМ, I, с. 616, 618]; 5) пор. діал. дієсл. *гулити* «приголубити», «обманювати» [Осташ, с. 537], діал. *гуліти* «гудити, глузувати, дурити», [ЕСУМ, I, с. 616], а також *гуляти* «весело проводити час; розважатися», «проводити час за випивкою: пиячити», *розм.* «бути в близьких любовних стосунках з ким-небудь» та ін. [СУМ, II, с. 191].

Гунько, *Гунчик*. Похідні: 1) < *Гунька/о* < *гунька* «гуня», «гунява жінка» [Гр., I, с. 340], «кожухар, кожушник» [Осташ, с. 537]; 2) < *Гунька/о* (пор. САІ *Гунька* [Дем., с. 134]) < *Гунь/я* (пор. прізвисько *Гунь* «повна людина» [Арк. I, I, с. 274]) < *гуня* «верхній сукняний одяг, сіряк», діал. «маска, машкара, личина» [ЕСУМ, I, с. 620]; 3) пор. діал. дієсл. *гунити* «гудити, ганити» [ЕСУМ, I, с. 620], а також дієсл. *гунити розм.* «швидко, навально рушити в якомусь напрямі», *розм.* «важко, із шумом упасти» [СУМ, II, с. 194]; 4) пор. нім. особове ім'я *Hunn* і *Hun* (Szczodruh).

Дейкалюк. Теоретично можливі версії: 1) < **Дейкало* < *Дейко* < *Дей*, *Дій* [СУІ, с. 102, 106]; 2) пор. вставне слово *дей* «мов, мовляв» [ССМ, I, с. 291–292], пор. ще діал. дієсл. *дейкати* «говорити, казати, поговорювати», а також спонукальний діал. вигук *дейко* «ану, давай, нумо» [ЕСУМ,

II, с. 25], правдоподібно, *про людину, яка *дейкала* чи використовувала у своєму мовленні часто ці слова.

Дробіна < *дробина* «малі діти» та ін. [ЕСУМ, II, с. 129], «дрібниця, дріб'язок», «дрібна худоба», «надвірне птаство» [Тимченко, II, с. 826], якщо не *Дробіна* < *Дроб* (пор. ОН *Дроб* [Чуч.1, с. 175]) < *дроб* «свійська птиця», «недійні вівці», «дрібні мисливські кульки» та ін. [Гр., I, с. 443], пор. корінь *дріб* «малий, дрібний», а також дієсл. *дробити*.

Дубков. Похідне: 1) < *Дубко* (пор. САІ *Дубко* [Дем., с. 128]) < *дубко* = *дубок зменш.-пестл.* до «дуб», *розм.* «коротка товста колода, переважно з дубового стовбура» [СУМ, II, с. 430]; 2) < *Дубко* < *Дуб* (пор. ОН *Дуб*. На думку П.П. Чучки, у народі лексема *дуб* пов'язується з поняттям «здоровий, великий, упертий», «уперта людина» [Чуч.1, с. 178]) < *дуб* «назва дерева», «деревина дуба», «дубильна речовина», діал. *іст.* «вид великого човна» [ЕСУМ, II, с. 1370], пор. ще діал. апелятиви *дуб перен.* «нерозумна людина» [Арк., I, с. 145], діал. *дуба* «людина високого зросту», «сторч», правдоподібно, *так могли називати кремезну, дебели людину, діал. дієсл. *дубати* «тупати», імовірно, *той, хто *дубає* [ЕСУМ, II, с. 137–139], дієсл. *дубити* «брати за що-небудь дуже високу плату; визискувати (здирати гроші)» [Гр., I, с. 451], дієсл. *дубити* «втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду», *перен.* «втрачати здатність рухатися, застигати в якому-небудь положенні від страху, захоплення, здивування тощо» [СУМ, II, с. 429]; 3) пор. діал. дієсл. *дубкати* «тупати», правдоподібно, *той, хто *дубкає* [ЕСУМ, II, с. 139].

Дубчук. Похідне: 1) < *Дубко* < *дубко* = *дубок* (див. *Дубков*); 2) < *Дубко* < *Дуб* < *дуб* (див. *Дубко*); 3) пор. ойконіми *Дубка* (І-Ф.), *Дубки* (Дн., Од.) та ін. [Редько, I, с. 336], *вказувало на місце проживання чи походження людини.

Дубовчук. Теоретично можливі версії: 1) < **Дубовко* / *Дубовець* < *Дубовий* < *дубовий перен.* «сильний, міцний, дужий», *перен., розм.* «грубий, нескладний, незграбний» [СУМ, II, с. 430]; 2) < **Дубовко* < **Дубов* < *Дуб* < *дуб* (див. *Дубков*).

Дусь (пор. ОН *Дусь* (про походження див. [Худ., с. 100])). Гіпотетично можливі версії: 1) < *Свдокія* [СУІ, с. 121]; 2) < *Магдалина* [СУІ, с. 204]; 3) < *Дануся* (наслідок синкопи) < *Данута* [СУІ, с. 100]; 4) пор. діал. дієсл. *дусатися* «сердитися, дутися» [ЕСУМ, II, с. 148], очевидно, *той, хто гнівався.

Душко. Гіпотетично можливі версії: 1) < САІ *Духославъ* [Дем., с. 32, 74]; 2) < *душка* «приємна людина», діал. «кохана людина» [Осташ, с. 539], «ямка під шиєю» [ЕСУМ, II, с. 150], імовірно, *вказівка на фізичні особливості носія; 3) < *Душа* (пор. ОН *Душа* [Чуч.1, с. 180]) < полісемантичний апелятив *душа*, пор. ще дієсл. *душити* «давати, пригнічувати», *душитися* «задихатися» [ЕСУМ,

II, с. 150]; 4) < Душа < Дух (пор. ОН Дух [Чуч. I, с. 179–180]) < полісемантичний апелятив дух.

Енгель. Можливі такі версії: 1) < нім. імені *Engel*, *Engelbrecht*, *Engelbert*, *Engelhard* [Чуч., с. 220–221]; 2) можливо, унаслідок апокопи < *Енгельс*; 3) пор. нім. апелятив *engel* «ангел», правдоподібно, **перен*. «захисник або заступник; охоронець», **перен*. «про людину, яка відзначається красою, лагідністю, робить кому-небудь щось приємне».

Железняк < діал. *желізняк*. Спектр мотивації широкий: 1) «ливарник», «торговець залізними виробами» [ЕСУМ, II, с. 228]; 2) «міцної будови людина», «смаглява людина» та ін. [ЕСУМ, II, с. 228]; 3) «людина крутого, суворого характеру» та ін. [Осташ, с. 540].

Женчур. Теоретично можливі версії: 1) < *Женька/о* < *Жень/я* < *Євгеній* і *Євгенія* [СУІ, с. 119]; 2) < **Женька/о* < *Жень* < *жень* діал. «ужинок» [ЕСУМ, II, с. 188], очевидно, *так називали *женця*, пор. ще діал. апелятив *женьчър* «жнець» [ЕСУМ, II, с. 188].

Жидик (пор. також прізвисько *Жидик* «від національності батька, діда, прадіда», «мала ростом людина», «хитрий чоловік», «хто робив *видики*» та ін. [Арк. I, I, с. 360]) < етноніма *жидик* «малий жид» [Чуч., с. 224], пор. також діал. апелятив *жидик* «ніж із дерев'яною ручкою», «горобець» [Он., I, с. 251], якщо не *Жидик* < *Жид* (пор. ОН ст.-укр. *Жидь*, 1401 р. [ССМ, I, с. 360]). М.Л. Худаш зауважував, що ОН *Жидь* – відантропонімне відкомпонитне утворення, яке виникло шляхом усичення імен-комполітивів із препозитивним компонентом *Жид* (е, и, о) типу *Жидеборь*, *Жидеславь*, *Жидомирь*, *Жидославь*, у яких компонент *Жид* (е, и, о) – вторинного походження, утворений від первісного *Сьдѣ* шляхом переходу: *Сьдѣславь* > *Здѣславь* > *Ждиславь* > *Жидиславь*. САІ *Жидь*, і

його суфіксальні деривати могли творитися і від імен-комполітивів із препозитивним або й постпозитивним компонентом *Жит* (е, и, о)-, *жить* шляхом озвучення кінцевого *-т* у *-д*: *Жит[иславь]* > *Жид[иславь]* > *Жидь* або *Жит[иславь]* > *Жить* > *Жидь* чи, відповідно, [*Добро*]*жить* > *Жить* > *Жидь* (дет. див. [Худ., с. 161–162]). П.П. Чучка ж зазначав, що доіменна семантика антропооснови *Жид* у слов'ян пов'язана з дієсловом *жьдати* «вижидати», «чекати», однак із кінця Середньовіччя вона українцями вже починає сприйматися як етнонім із первісним значенням «еврей». Науковець підсумовує, що основа *Жид* – омонімічна, а тому розрізнявати два її первісні значення у ряді випадків досить важко (докл. див. [Чуч. I, с. 186].) < *жид* заст. «еврей» [СУМ, II, с. 528], діал. *перен*. «скупа хитра людина» [Арк., с. 154], пор. ще прізвисько *Жид* «від національності батька, діда, прадіда», «хто мав родичів у Ізраїлі», «хто зовні схожий на єврея» та ін. [Арк. I, I, с. 359–360].

Отже, аналіз нововолинських прізвищ виявив розгалужену систему твірних основ, що свідчить про природний і тривалий процес їх формування. Такі антропоніми пов'язані з різноманітними тематичними шарами загальноорозмовної лексики, характеризують носіїв за їхніми фізичними чи психічними рисами й особливостями поведінки, а також засвідчують контакти жителів міста з населенням інших територій.

Умовні скорочення назв областей України

Дн. – Дніпропетровська

Од. – Одеська

І-Ф. – Івано-Франківська

Рв. – Рівненська

Лв. – Львівська

Тр. – Тернопільська

Література

1. Скорук І.Д. Прізвища-комполіти в антропоніміконі м. Луцька / І.Д. Скорук // Актуальні питання антропоніміки : збірник наук. читань пам'яті Ю.К. Редька. – К., 2005. – С. 207–218.

Джерела ілюстративного матеріалу

2. Арк. – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. А–Я / Г.Л. Аркушин. – 2-ге вид. перероб., випр. і допов. – Луцьк, 2016. – 648 с.

3. Арк. I – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : у 2 т. / упоряд. Г.Л. Аркушин. – Луцьк, 2006–2007. – Т. 1–2.

4. Гр. – Словник української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б.Д. Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 1–4.

5. Дем. – Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. : [монографія] / М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.

6. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

7. Осташ – Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр війська Запорозького / Р.І. Осташ. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 517–567.

8. Редько – Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2 т. / Ю.К. Редько. – Л., 2007. – Т. 1–2.

9. СРНГ – Словарь русских народных говоров / под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова, С.А. Мызникова. – М. : СПб. : Наука, 1965–2013. – Вып. 1–46.

10. ССМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. / ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1977–1978. – Т. 1–2.

11. СУІ – Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К., 2005. – 509 с.

12. СУМ – Словник української мови / гол. ред. І.К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
13. Тимченко – Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Х. ; К. : ВУАН, 1930–1932. – Т. 1. – Вип. 1–2.
14. Худ. – Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських ав-тохтонних від композитних скорочених особових власних імен) / М.Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1995. – 361 с.
15. Худ., Дем. – Худаш М.Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропо-німні утворення) / М.Л. Худаш, М.О. Демчук. – К. : Наукова думка, 1991. – 268 с.
16. Чуч. – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П.П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.
17. Чуч.1. – Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник / П.П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.
18. Szczodruх – Szczodruх E. Nazwiska na literę He – Hy / E. Szczodruх [Elektroniczne źródło]. – Dostęp : <http://www.stankiewiczze.com/index.php?kat=44&sub=776>.

РОЗДІЛ IV СХІДНІ МОВИ

УДК 811.111'373

Ілюхін О. М.

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ІНДОНЕЗІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджуються основні передумови становлення індонезійської мови як мови національної єдності. Крім того, виявлені головні чинники, що сприяли цьому процесу.

Ключові слова: Індонезія, австронезійські мови, малайська мова, індонезійська мова.

Илюхин А. Н. Предпосылки становления индонезийского языка. – Статья.

В статье исследуются основные предпосылки становления индонезийского языка как языка национального единства. Кроме того, выявлены главные причины, которые способствовали этому процессу.

Ключевые слова: Индонезия, австронезийские языки, малайский язык, индонезийский язык.

Piukhin O. M. preconditions of formation of indonesian language. – Article.

This article studies basic preconditions and formation of Indonesian language as a language of a national unity. The basic reasons of such kind of processes also were observed.

Key words: Indonesia, austronesian languages, malay language, indonesia language.

Індонезія є великою країною з погляду географії та населення, а також із дуже великою кількістю мов, якими говорять у межах її території. Історично склалося, що багатомовність і є нормою в багатьох частинах архіпелагу. Поява унітарної держави з національною мовою після Другої світової війни спричинила тиск у бік більшої однорідності, але ті зрушення, які відбувалися, краще розглядати як зміну структури багатомовності, а не як зміну мови великих груп населення на іншу. Такі зрушення в характері використання мови відбувалися по всій країні, але опинились під загрозою життєздатності деякі мови, особливо в східній частині архіпелагу, де існує багато мов із невеликою кількістю населення.

Тому в цьому контексті дослідження передбачає вивчення мовної картини Індонезії та нинішній стан саме індонезійської мови, з огляду передусім на дані національного перепису Індонезії й дослідження закордонних лінгвістів.

Першим, хто ретельно вивчав мови цієї частини світу та науково обґрунтував їх, був Вільгельм фон Гумбольдт, котрий виклав свої дослідження в капітальній тритомній праці «Про мову каві на острові Ява» [6]. Тому, звісно, усі наступні лінгвісти, які цікавились цією темою, також спиралися на роботу Вільгельма Гумбольдта, а саме: Гейн Штайнхауер у праці щодо індонезійської мови та лінгвістики, М. Донох'ю в роботі про папуаську мову тамбора. Також зробили свій внесок і радянські вчені-лінгвісти, такі як А.К. Оглоблін зі своєю роботою «Індонезійці та їхні сусіди» [1] та інші. На жаль, на теренах України це питання недостатньо вивчене, тому дослідження матиме позитивний вплив на вивчення індонезійської мови в Україні, яке набуває все сильнішої популярності.

Отже, мета статті полягає у визначенні впливу індонезійської мови на етнічні мови Індонезії. Відповідно до цього, важливим внеском буде дослідження щодо розвитку і становлення індонезійської мови як мови національної єдності, що є актуальним.

Територія Індонезії простягається майже на 3 000 кілометрів: від західного краю о. Суматра до східного краю о. Папуа. Оцінки варіюються, але країна включає в себе близько 17 000 островів, із яких 6 000 населені. Це робить Індонезію чотирнадцятою країною у світі за розміром площі. За даними національного перепису 2000 року, кількість населення становила 206 264 595 осіб, що робить Індонезію четвертою країною у світі за кількістю населення. Індонезія нараховує більше ніж 300 етнічних мов, якими розмовляють у межах її кордонів [5].

Існує дуже значна мовна межа між західною та східною частинами Індонезії. Наприклад, на сході країни в районі м. Сумбава існує певна кількість мов, якими користується велика частина населення, і всі мови належать до Австронезійської мовної сім'ї. Ще далі, на схід від міста Сумбава, більшість етнічних мов мають незначну кількість користувачів, також з'являються не австронезійські мови. Такі мови переважають у Західному Папуа, також зустрічаються, наприклад, на о. Халмахера й у регіоні о. Тімор. Історичні дані свідчать, що на початку XIX століття не австронезійськими мовами спілкувались на захід від м. Сумбава [8]. Такий мовний поділ, звичайно, є підґрунтям для соціолінгвістичних змін.

Австронезійська експансія поширилась на індонезійський архіпелаг, аж до кордонів Меланезії,

приблизно в 1500 р. до н. е. [3, с. 103–105]. Археологічні розкопки свідчать, що цей регіон уже був заселений до прибуття австронезійців, і є припущення, що ті мешканці говорили мовами, які належали до не австронезійських, а саме до мов Нової Гвінеї. Ті жителі були настільки витіснені, що залишили по собі незначний мовний спадок: це, можливо, мертва мова тамбора та мови о. Халмахера й о. Тимор [8]. Австронезійська присутність ніколи не поширювалась далі за узбережжя Нової Гвінеї, навіть там вельми обмежена. Тому мови Західного Папуа можуть уважатися спадщиною з доавстронезійських часів.

Мовна ситуація, яка існувала до моменту контакту з європейцями на початку XVI століття, сформована двома тісно пов'язаними факторами: типами політичної організації, які виникли, і торгово-промисловою активністю. Торгівля з Китаєм та Індією стали важливими в першому тисячолітті н. е., а отже, тодішні політичні устрої на індонезійському архіпелазі були частково вмотивовані бажанням контролювати торговельні шляхи й порти [1]. Крім того, купецтво, яке стало поширюватись далеко за межі архіпелагу, потребувало універсальної мови, яку б розуміли обидві сторони торгівлі, так звана "lingua franca". Малаккська протока між о. Суматра та півостровом Малайзії була ключовою в торговельній системі, тому малайська мова, що була розмовною в тому регіоні, переросла в мову широкої комунікації. У деяких районах так звана «базарна» малайська "bazaar malay" використовувалася тільки для міжетнічного спілкування, а в інших районах її використання поширилося й на інші сфери життєдіяльності, згодом вона трансформувалася в креольську мову на островах Амбон [5]. Європейська експансія регіону настала в XVI столітті. Португальські кораблі досягли порту м. Малакки в 1511 році й Малуку в 1512 році. Креольська мова на основі португальської була широкоживаною по всьому регіону, навіть після того як португальці поступалися контролем над регіоном голландцям на початку XVII століття, ця мова залишилася в ужитку.

Новоприбулі європейці швидко усвідомили важливість малайської мови як інтермови по всьому регіону. Навіть у районах, де використовувалася одна спільна мова на великій площі, так як на о. Ява, голландці вважали за краще використовувати малайську як мову міжнаціонального спілкування між колонізаторами й колонізованими, а голландська була маловживаною. Місіонери-протестанти, які супроводжували голландців, вирішили використовувати малайську як мову релігійного навчання, і цей вибір мав важливі наслідки.

Різниця між так званою «низькою малайською», або «базарною», й «високою малайською» поглибилася, і прийняття «високої малайської» мови для релігійних учень спровокувало стрімкий рух у напрямі стандартизації саме цього різновиду мови.

На початку XX століття, коли в Індонезії зародився націоналістичний рух, постало гостре питання державної мови. Але яка саме з усіх наявних мов мала б стати такою? Яванською мовою спілкувалась найбільша кількість носіїв, але за межами острова Ява нею майже не розмовляли. До того ж вибір яванської мови як основної дав би поштовх до відчуття домінування яванського населення, тоді як національна єдність була понад усе. Тому єдиною доступною альтернативою було визнано малайську мову, яка вже була широко вживана в регіоні (з відповідними змінами, що були спричинені великою кількістю іноземних мов, які протягом століть впливали на розвиток малайської мови) і яка успішно існувала як офіційно-ділова у сфері управління адміністративно-господарською діяльністю в часи голландської експансії. Тому Друга індонезійська молодіжна конференція 1928 року прийняла таку резолюцію з таким пунктом: "Kami putera dan puteri Indonesia menjunjung bahasa persatuan, Bahasa Indonesia". – «Ми, сини й дочки Індонезії, затверджуємо мову єдності, індонезійську мову».

Мова отримала нову назву "Bahasa Indonesia", але новою не стала. Республіка Індонезія оголосила про свою незалежність у 1945 році. З тих пір індонезійська мова стала дійсно державною мовою у сферах управління й освіти, національних засобах масової інформації.

Існує затверджений мовний стандарт від 1998 року, але він використовується лише у формальних ситуаціях. У зв'язку з цим лінгвіст Джеймс Снеддон вважає, що в такій ситуації спостерігається феномен диглосії. З одного боку, формальний стандарт зі своїм високим статусом, з іншого боку, розмовна мова, що має більш низький статус. Хоча конституція Республіки Індонезії затверджує статус індонезійської мови як національної й офіційної мови, вона також гарантує збереження місцевих діалектів, які широко перебувають у вжитку.

Ще один фактор, що ускладнював мовну ситуацію в Індонезії з часів незалежності, – це політика уряду, спрямована на заохочення до внутрішньої міграції. Результати цієї політики можна побачити в даних національної перепису населення 1990 року, які показують, що яванською мовою говорило більше ніж 10% населення у восьми провінціях за межами острова Ява, а саме на островах Суматра і Калімантан [7, с. 757]. Окрім яванців, значна кількість носіїв інших мов, наприклад сунданської, також мігрували по всій країні. Отже, гостра необхідність міжетнічного спілкування, яка в результаті постала, – це ще одна історична причина, що сприяла змінам у мові, які ми можемо спостерігати й сьогодні.

Багато питань щодо використання індонезійської мови було порушено в переписах, зроблених у 1971, 1980 і 1990 роках. У переписі 2000 року подібні теми не розглядались, тому це унеможливило дослідження тенденцій після 1990 року

[7, с. 757]. Ретельний аналіз даних на основі трьох вищезгаданих переписів проведений Хейном Штайнхауером, і саме на його працю ми будемо опиратися в подальшому описі [7].

У цьому контексті цікавими є 2 аспекти: кількість населення, яка засвідчила знання індонезійської мови, і кількість перших носіїв різних мов. Існують проблеми в достовірному тлумаченні обох баз даних. Проте отримані результати дають нам змогу побачити деякі загальні тенденції в становленні мови та її сприйнятті носіями різних мов.

Тому, за результатами трьох вищезгаданих переписів, що ділиться на три вікові групи: від 0 до 9 років, від 10 до 49 років, 50 років і вище, ми побачили, що за 19 років (1971–1990 роки) кількість носіїв збільшилася в усіх вікових групах, але найстрімкіше зростання спостерігаємо в категорії 10–49 років.

Таблиця 1

№	Мова	1980 рік	1990 рік
1	Яванська	41,3%	38,8%
2	Сунданська	15,1%	15,6%
3	Мадурська	4,9%	4,4%
4	Батакська	2,1%	2%
5	Мінангкабау	2,4%	2,3%
6	Балійська	1,8%	1,7%
7	Бугійська	2,3%	2,1%
8	Банджарська	1,1%	1,8%
9	Інші	17,3%	17,4%

Однак загальне населення країни також збільшилось за цей період, тому було б доцільно розглянути співвідношення кількості осіб, які засвідчили знання “Bahasa Indonesia”, до загальної кількості населення. У цьому випадку найнижчий показник знання мови в наймолодшій віковій групі від 0 до 9 років. Це явище спричинене тим, що в багатьох регіонах рідною мовою була інша мова, а вивчення індонезійської починалося лише в школі.

Наприкінці 1990 років у деяких прошарках населення знання індонезійської мови наближається до 100% показника. Наприклад, для чоловіків ві-

ком від 10 до 49 років, що проживали в містах, цей показник становив 98,8%, а для жінок – 96,7%.

У таблиці 1 показано відсоток населення, яке було спочатку носієм однієї з восьми найпоширеніших мов, індонезійської та інших, порівняно дані переписів 1980 і 1990 років.

Тут важливо зазначити, що тільки дві з восьми основних мов збільшили динаміку зростання: сунданська мова (на заході о. Ява) та банджарська мова (на півдні о. Калімантан), категорія «інші» також показує невелике збільшення. Але найважливішим у цьому контексті є те, що індонезійська мова продемонструвала найбільший відсоток зростання в її використанні мешканцями Індонезії [7].

Дані, розглянуті раніше, довели, що (принаймні до 1990 року) яванська мова мала найбільшу кількість первинних носіїв в Індонезії, але з часом відсоток населення, що вживав її як першу мову, зменшувався. Однак використання яванської мови в побуті серед самих яванців (особливо це стосується Центральної Яви) є широко розповсюдженим явищем. До 1990 року регіональні мови були використані як засіб навчання в перших трьох класах початкової школи в багатьох місцях, і це було поширеним явищем у явансько-мовному регіоні. З 1990 року на державному рівні затверджено, що індонезійська мова повинна використовуватися як мова освіти від дитячого садка до університету.

Отже, відповідно до проведеного дослідження, можна зробити висновок, що процеси мовних змін мали місце і продовжують відбуватися в Індонезії. Після надання статусу державної мови “Bahasa Indonesia” в 1945 році знання цієї мови поширилося поміж усім населенням Індонезії й кількість людей, які використовують її як першу або другу мову, надзвичайно зросла. Але, згідно з урядовими програмами, які спрямовані підтримувати місцеві етноси для збереження самобутності країни, Індонезія є однією з країн із найбільшою кількістю етнічних мов, що продовжують існувати. «Єдність у різноманітності» – це головний принцип внутрішньої політики Республіки Індонезія.

Література

1. Оглоблин, А.К. Индонезийцы и их соседи / А.К. Оглоблин, Е.В. Ревуненкова. – С. : МАЭ РАН. 2008. – 428 с.
2. Сикорский В. Малайско-индонезийские исследования / В. Сикорский. – М., 2012. – 318 с.
3. Bellwood P., Fox J.J., Tryon D. The Austronesians: Historical and Comparative Perspectives. ANU E Press, Canberra, 2006. – 365 p.
4. Casparis, J.G. Indonesian Paleography. A History of Writing in Indonesia from the Beginnings to C. A.D. 1500. – Leiden/Koln E.J. Brill., 1975. – 92 p.
5. Grimes B. The development and use of Ambonese Malay / B. Grimes // In Hein Steinhauer (ed) Papers in Austronesian Linguistics No. 1. ANU. – Canberra : Pacific Linguistics, 1991. – P. 83–123.
6. Humboldt W. von. Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java / W. von Humboldt. – Bd. 1-3. Berlin, 1836–1839.
7. Steinhauer H. The Indonesian language situation and linguistics; Prospects and possibilities / H Steinhauer // Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde: 150 Volumes of Bijdragen, Leiden, 1994. – P. 755–784.
8. Donohue M. The Papuan Language of Tambora: Oceanic Linguistics / M. Donohue // Volume 46: Number 2. – University of Hawaii, 2007. – P. 520–537.
9. Погодаев В.А. Индонезийско-русский и русско-индонезийский словарь / В.А. Погодаев. – М., 2008.

BĀBĀ AND OTHER “STRANGE” PERSIAN KIN WORDS: AREAL APPROACH

*The paper presents the results of the analysis of the relict features of the vertical classification of relatives in Modern Persian, which is inherent in the languages of the Altaic areal, Turk, in particular: the term āqā designates “elder brother” and “the eldest brother in the family”, as well as the term dādāsh designates “an elder brother”; the use of the term bābā for “father” and “grandfather”, the terms jadd for “grandfather”, “great-grandfather” and niyā for “grandfather”, “great-grandfather” and “great-great-grandfather”; the dialectal use of the word āqā for “elder brother”, “the eldest brother”, “husband” (formal), “father’s brother” and “granddad”.
Key words: kinship terms, generational system of kinship, classification system of kinship, Persian language, semantics.*

Кшановський О. Ч. Bābā та інші «дивні» перські слова на позначення спорідненості: ареальний підхід. – Стаття.

У статті представлено результати аналізу в перській мові реліктових рис вертикальної класифікації родичів, притаманної мовам алтайського ареалу, зокрема тюркським: функціонування термінів āqā на позначення «старшого брата» та «найстаршого брата в сім'ї», dādāsh на позначення «старшого брата»; вживання термінів bābā на позначення «батька» та «діда», jadd на позначення «діда» та «прадіда», niyā на позначення «діда», «прадіда» та «прапрадіда»; вживання в діалектному мовленні слова āqā на позначення «старшого брата», «найстаршого із братів», «чоловіка (офіц.)», «брата батька», «дідуся».

Ключові слова: терміни спорідненості, генераційна система спорідненості, класифікаційна система спорідненості, перська мова, семантика.

Кшановський О. Ч. Bābā и другие «странные» персидские слова, обозначающие родство: ареальный подход. – Статья.

В статье представлены результаты анализа в персидском языке реліктових черт вертикальної класифікації родствеников, присущей языкам алтайского ареала, в частности тюркским: функционирование термина āqā для обозначения «старшего брата» и «старшего брата в семье», dādāsh для обозначения «старшего брата»; употребление терминов bābā для обозначения «отца» и «деда», jadd для обозначения «деда» и «прадеда», niyā для обозначения «деда», «прадеда» и «прапрадеда»; употребление в диалектной речи слова āqā для обозначения «старшего брата», «старшего из братьев», «мужчины (офиц.)», «брата отца», «деда».

Ключевые слова: термины родства, генерационная система родства, классификационная система родства, персидский язык, семантика.

Ways to convey kinship relationships in languages present one of the most popular research issues for linguists as well as for our scholars of anthropologic orientation. Today we can confidently assert that lexical-semantic systems of the world languages comprise, typologically, two big groups of elements which form the structure of the semantic field of kinship terms in a given language¹. The first group of structural features reflects the so-called *generational* system of kinship. It can be found in all highly-developed communities in the world and is being actively adopted by other communities which are willing to incorporate into the process of globalization. Chronologically, these systems are of secondary order. The second group of structural features is not universal. These specific features are characteristic of some particular languages, groups of related languages, languages of common areal and dialects of a given language. They are relicts of primordial kinship systems, different from the traditional generational one.

The research of kinship systems in the primordial formation began in the 1870s with the investigation into the fact that, unlike the kinship systems of the secondary order (the Aryan, or European type), the primary systems are characterized by group, or classifying, nature [9] rather than individual one. These systems present the

first ascending generation by one male term which includes father, father’s brother and mother’s brother, i.e. all these relatives are designated by one and the same word. This generation can be represented by two lexemes: father and father’s brother are designated by one word, while mother’s brother has a special name. These features can be found in present-day well-developed languages, but only as a relict with certain stylistic, generic and ritualistic functions, as well as in other, minor, less developed languages in which they form an entirely specific kinship term system of their own².

However, in both cases, these features transfer some important linguistic information together with that of social, economic and cultural value. The structural features of the second group reflect the ancient stages of ethnocultural history of contemporary highly developed societies. *The present article aims* to reveal and single out the non-generational kinship features in the Persian language of today and to explicate their existence and functioning in the typological and areal perspective.

The generational system of kinship terms. Kinship terms in most contemporary languages of highly developed communities are comprehensively determined by a number of common differential features³ [11, p. 7].

¹ It is worth noting that the social structure of kinship is not only reflected in lexical systems of the language. Grammatical system can also provide excellent examples of that. Thus, the Australian language Lardil has two forms for non-singular personal pronouns: one is used for persons of even generations with regard to the speaker and the other for persons of odd generations, for example, njari “we (1st person, dual number) and he (brother, grandfather, grandson, etc.)”, njani “we and he (father, son, great-grandfather etc.)” [1, p. 12–13].

The first distinguishing feature in the functioning of kinship terms in modern languages is the indication of generation, which indicates to what generation a particular relative belongs. This feature presents the opposition of the following terms: English *father – son, mother – daughter*; French *père – fils, mère – fille*; Spanish *padre – hijo, madre – hija and the like*. This semantic feature can be regarded as a universal and also as a typologically relevant characteristic, which allows determining the number of generations covered by kinship terms in every language. These oppositions, or lineal kinship degrees, number, as a rule, no more than two or three in the ascending line in modern languages, for example, Ukrainian *pradid* “great-grandfather”, *did* “grandfather”, *bat’ko* “father”; and as many in the descending line: Ukrainian *syn* “son”, *onuk* “grandson”, *pravnik* “great-grandson”.

The second characteristic feature in the functioning of kinship terms in modern languages is the indication of biological sex. It accounts for the opposition of such terms as English *father – mother, son – daughter*; French *père – mère, fils – fille*; Spanish *padre – madre, hijo – hija*; Ukrainian *did* “grandfather” – *baba* “grandmother” and the like. The presence of this feature is obviously a universal, as well as a typologically relevant characteristic, which makes it possible to determine its relevance for particular degrees of kinship.

The third characteristic feature in the functioning of kinship terms is the indication of *lineality* (collateral kinship), which discriminates between the direct and collateral kinship. This feature manifests itself in the opposition of terms English *father – uncle, mother – aunt*; French *père – oncle, mère – tante*; Spanish *padre – tío, madre – tía*; Ukrainian *syn* “son” – *nebiž* “nephew”, *dochka* “daughter” – *neboha* “niece” etc. The presence of this semantic feature is not universal, but it is still a typologically relevant characteristic, enabling to determine which kinship degrees possess it and which don’t.

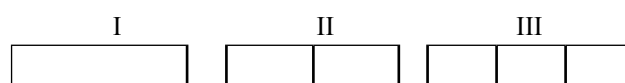
The fourth characteristic feature in the functioning of kinship terms in modern languages is the indication of the *side* direction, which gives the information about the kin person who provided the blood relationship that has a particular name: kinship through father, through mother, through son, through daughter etc. This feature makes the opposition to the terms like Danish *farfader* “father’s father” – *morfader* “mother’s father”, *sønnesøn* “son’s son” – *dattersøn*

“daughter’s son” etc. Obviously, the presence of this semantic feature in certain languages is not a universal mark, but it is a typologically relevant characteristic which helps to determine those kin representatives for whom the differentiation according to the direction of relationship is salient and meaningful.

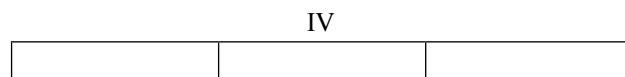
The presence of this set of semantic features determines the structure of the semantic field of kinship, as well as the number of lexemes to name blood relatives in a given language. Table 1 presents Azerbaijani and Persian lexemes of kinship in comparison with English, with all the four above mentioned semantic features taken into account. The English language is chosen as a typical representative of the modern way to express generational system of kinship, while Azerbaijani represents the historical areal of the spread of Persian.

The data presented in Table 1 prove that the lexical-semantic system of Modern Persian reflects, basically, the well-known contemporary generational system of kinship. It is also easy to notice that different languages have similar structural and functional features in the semantic fields of kinship.

Firstly, the structural semantic parceling of micro-fields within the field of kinship is determined by the three types of semantic structures, similarly to European or Slavic languages [6].

In the first case, the micro-field comprises one term. For example, the micro-field *grandson/granddaughter* is expressed by one term in both Persian and Azerbaijani. In the second case, the micro-field comprises two terms⁴. Unlike Azerbaijani and Persian the English language has two terms in the micro-field *grandson/granddaughter*. In the third case, the micro field comprises four terms. Thus, the micro field *male cousin/female cousin* is composed of four terms in Azerbaijani . A lexical micro-field can form, at times, a specific type of an asymmetrical structure. For instance, the Kurd dialect Kalhoryoffers three (!) terms to mark the micro-field *uncle/aunt*: *mamu* “father’s brother”, *khālu* “mother’s brother”, *mimeg* “father’s sister, mother’s sister” [6].

² Similar identifications of, for example, a male cousin and a nephew, or a female cousin and an aunt, or a sister’s husband and one’s own husband, or a granddaughter and a niece, can be traced in the lexical-semantic systems of the languages of Central and Eastern Brazil [8, p. 128, 132, 135], Australia [5], and also in the Altai areal.

³ It only concerns differential semantic features. The integral semantic indication of kinship is present in each of the terms and does not change its meaning within the semantic field under consideration, thus being immaterial for the differentiation of kinship terms. Conversely, this feature is very important for separating the semantic field of blood relatives from adjacent fields, for instance, that of affinity. So, the meaning of such words as Ukrainian *bat’ko* “father” and *test’* “father-in-law”, “one’s wife’s father”, or Russian *mama* “Mum” and *kormilitsa* “wet-nurse” and the like only differ by the presence/absence of the same “blood relationship”.

Secondly, each of the languages has a very limited set of primordial kinship terms, such as English *father, mother, son, daughter*; Ukrainian *did* “grandfather”, *bat’ko* “father”, *syn* “son”, *onuk* “grandson”; Azerb. *baba, ata, oğul* etc; Persian *pedar, pesar* etc (these lexemes are given in bold). It is in the meanings of these lexemes that all the afore-mentioned differential semantic features are actualized (even if, like in Ukrainian, in the dialectal speech only). The rest of the words marking the representatives of the generations to follow +1, +2 in the ascending line and the generation after –1 in the descending line and after the generation –2 in the descending line are either partially borrowed lexemes, like Persian borrowings in Azerbaijani which indicate the kin representatives starting from the generation –2 in the descending line, or the lexemes with very transparent, even primitive etymology (i.e. internal borrowings), or descriptive phrases based on real foundation (e.g. Persian *pedarbozorg* from *pedar* and *bozorg* “big, elder”, *jadd-e bozorg, jadd’alā* (from Arabic *alal* “higher”) “great-grandfather, great-great-grandfather”, *mādarbozorg-e pedar* “great-grandmother”; Azerb. *ulu baba* from *ulu* “great, outstanding” and *baba, böyük nənə* “great-grandmother”, *nəvənin oğlu* literally, “grandson’s son” and many others similar kinship terms, particularly, in the ascending line). For instance, the word *kötük* is used in the modern language in the meaning “stump, root”. Taking into consideration that the Azerbaijani refer to their elderly relatives as *evin kötiyi* “root, or the foundation of the household”, the term *kötükçə* can be understood as the diminutive form of *kötük* (+çə – a diminutive suffix borrowed from Persian). The word *yadıca* belongs to literary Azerbaijani and is derived from the stem *yad* meaning “memory” (borrowed from Persian) and “strange, alien”. Folk etymology links the form *yadıca* with the meaning of “memory”, motivating its formation by the fact that a representative of that degree of kinship (generation) is difficult to remember, since “ego” who managed to live up to the birth of his great-great-grandson must be a very old man. Some scholars connect the form *yadıca* with the meaning “stranger”, proceeding from the remoteness of this kinship degree (generation). Some dialects have preserved the form *yetiçə*, which is related to the verbs *yetmək* “achieve, be sufficient, reach a certain boundary” and *yelimək* “grow, ripen”. The reasoning is as follows: the appearance of descendants of this kinship degree allows regarding one’s life as long enough and fulfilled, so it’s time to leave this world. The word *ötücə* is a derivative from the verb *ötmək* “to pass, to finish, to overstep a boundary”. Its

semantics is motivated in the following way: the kinship degree –6 in the direct line is the last one, since the next kinship degree is, actually, the boundary between relatives and non-relatives (strangers). The compound word *yeddiarxadönən* is derived from *yeddi* “seven”, *arxa* “back” та *dönən* “spinning, turning” (Participle I of the verb *dönmək* “turn, turn out”). Its semantics is motivated by the fact that representatives of this kinship degree belong to the seventh generation in the descending line from “ego”. The meaning of the Persian kinship term *natije* “great-grandson” is developed from the meaning “result, conclusion, achievement” and comes from the Arabic forms *natijatun* “result, completion” and *nitajun* “offspring, descendants”. The Persian language used to have a descriptive phrase *pesar-e natije* lit. “the concluding, final son”, but later only the form *natije* remained, and it was borrowed by Azerbaijani. This meaning is accounted for by the idea that a great-grandson crowns all, that he is the acme of human existence, its worthy outcome and vain achievement. The meaning of the Persian kinship term *nadide* comes from “unprecedented, (hitherto) unseen” (from Past Participle *dide* of the verb *didan* “see, look” and the negative prefix *na-*); the motivation is as follows: it is quite problematic for “ego”, who must be a very old man at the moment when his great-grandchildren are born (to say nothing of representatives of higher kinship degrees, who have already died) to see his great-grandson, that’s why the representative of this kinship degree is, as a rule, “unseen” or “invisible” [3].

Besides, as it has been pointed out above, most lexemes belonging to the large group of secondary kinship terms, particularly those which are either borrowings or newly-coined words with transparent semantics, only indicate the degree of kinship without any gender differentiation. Thus, neither Persian lexemes *nave, natije, nabire*, nor Azerbaijani *nəvə, nəticə, kötükce* and others discriminate the gender of the representatives of kinship degrees starting with –2. The presence in the Ukrainian language kinship terms to designate representatives starting with the seventh degree and on in the ascending line can be accounted for by the existence of the category of gender in Ukrainian, or, in other words, by grammatical rather than lexical-semantic or other factors. Another specific characteristic is that the differentiation between direct and collateral kinship is only observed in a part of primary terms, namely, for the generations +1, –1 and the “ego” generation.

All these distinguishing features (the non-indigenous character of lexemes, new coinages and their descriptive nature, as well as the absence of seman-

⁴ Unlike Azerbaijani and Persian the Ukrainian language also has two terms in the micro-field grandson/granddaughter, depending on the gender.

⁵ Sometimes, the contents of one and the same micro field can be expressed by several terms at once: the micro field uncle/aunt can be expressed by two terms in the literary Ukrainian language and by four terms in dialect speech *vuy* “father’s uncle”, *stryy* “mother’s uncle”, *vuyna* “father’s aunt”, *stryyna* “mother’s aunt”.

Table 1

Kinship Terms in Modern Azerbaijani, English and Persian

Differential features of kinship				Languages		
Degree	Sex	Direct/ Collateral	Direction	Azerbaijani	English	Persian
Generation (+4)	Male				great-grandfather	jadda'lā
	Female				great-grandmother	
Generation (+3)	Male.			ulu baba	grandfather	jadd
	Female			böyükənə	grandmother	jadde
Grandparents' generation (+2)	Male			baba	grandfather	pedarbozorg
	Female			nənə	grandmother	mādarbozorg
Fathers' generation (+1)	Male	Direct		ata	father	pedar
		Collateral	Mother's side	dayı	uncle	dāyi
			Father's side	əmi	uncle	amu
	Female	Direct		ana	mother	mādar
		Collateral	Mother's side	xala	aunt	khāle
			Father's side	bibi	aunt	ame
"Ego" generation (0)	Male	Direct		qardaş	brother	barādar
		Collateral	By mother's brother	dayıoğlu	male cousin	pesardāyi
			By mother's sister	xalaoğlu		pesarkhāle
			By father's brother	əmioğlu		pesaramu
	By father's sister		bibioğlu	pesarame		
	Female	Direct		bacı	sister	khāhar
		collateral	By mother's brother	dayıqızı	female cousin	dokhtardāyi
			By mother's sister	xalaqızı		dokhtarkhāle
			By father's brother	əmiqızı		dokhtaramu
			By father's sister	bibiqızı		dokhtarame
Children's generation (-1)		Male	Direct		oğul	son
	Collateral		By sister	bacıoğlu	nephew	khāharzāde
	Female	Direct	By brother	gardaşoğlu		daughter
			By sister	bacıqızı	niece	khāharzāde
		Collateral	By brother	gardaşqızı		barādarzāde
Grandchildren's generation (-2)	Male			nəvə	grandson	nave
	Female				granddaughter	
Generation (-3) nəvənin oğlu	Чол.			nəticə,	great-grandson	natije
	Жін.			nəvənin oğlu	great-granddaughter	
Generation (-4)				kötükçə	great-great	nabire, nadide
Generation (-5)				yadica	great-great-great	
Generation (-6)				ötücə, nədidə	great-great-great-great	
Generation (-7)				yeddiarxadönən	great-great-great-great-great	

tic indications of gender/sex and collateral kinship) in the group of lexemes of kinship of the secondary, later origin separate them distinctly from the group of primary kinship terms in various languages. The common ground of semantic fields of kinship is the distinct differentiation and contrast between the two groups of lexemes: the smaller number of primary kinship terms and the larger number (with all those “great-great”) of secondary kinship terms of later origin.

The classification system of kinship terms. To counterbalance it, there are lexemes, which are functionally unstable in determining their own meaning, and it becomes an outstanding characteristic of various languages. For instance, Persian *jadd* means both “grandfather” and “great-grandfather”, *niyā* means “grandfather”, “great-grandfather” and “great-great-grandfather”, *bābā* is both “Dad” and “granddad”. This instability manifests itself at the interlingual level, too. Thus, *nadide* means “grandfa-

ther”, the representative of the fourth degree of kinship in the descending line in Persian and also the representative of sixth degree in Azerbaijani. *Nane* means “mother” in colloquial Persian, while *nənə* is used for “grandmother” in literary Azerbaijani. The similar situation is observed in Ukrainian, where *nen'a*, *nen'ka* means “mother” in dialectal speech, but in Hutsul vernacular *nana* or *nanashka* designates one’s “aunt”.

At the end of XIX century L. Sternberg, a famous Russian scholar in the field of Asiatic studies, was the first to find a most specific system of kinship among the Orochi of the Tatar Strait [10]. That system significantly differed from the kinship system in other languages. The Orochi kinship system incorporated in one common kinship category male (or female) representatives of two different generations – the “lower” part of a given generation (youngsters) and the upper part of the next generation (the elders), or, just the other way round, the upper part of some genera-

Table 2

Kinship Terms in Modern Everyday Colloquial Persian as Compared to English and Azerbaijani

Differential kinship features				Languages		
Degree	Gender	Direct/ collateral	Direction	Azerbaijani	English	Persian
Generation (+4)	Male				<i>great-great-grandfather</i>	<i>niyā</i>
	Female				<i>great-great-grandmother</i>	
Generation (+3)	Male			<i>ulu baba</i>	<i>great-grandfather</i>	<i>jadd, niyā</i>
	Female			<i>böyüknənə</i>	<i>great-grandmother</i>	<i>jadde</i>
Generation of grandparents (+2)	Male			<i>baba</i>	<i>grandfather</i>	<i>jadd, bābā, āqā, niyā</i>
	Female			<i>nənə</i>	<i>grandmother</i>	<i>mādarbozorg</i>
Generation of fathers (+1)	Male	Direct		<i>ata</i>	<i>father</i>	<i>bābā</i>
		Collateral	By mother	<i>dayı</i>	<i>uncle</i>	<i>dāyi</i>
	By father		<i>əmi</i>	<i>uncle</i>	<i>amu, āqā</i>	
	Female	Direct		<i>ana</i>	<i>mother</i>	<i>mādar</i>
		Collateral	By mother	<i>xala</i>	<i>aunt</i>	<i>khāle</i>
	By father		<i>bibi</i>	<i>aunt</i>	<i>ame</i>	
“Ego” generation (0)	Male	Eldest				<i>āqā</i>
		Elder		<i>qardaş</i>	<i>brother</i>	<i>dādāsh, āqā</i>
		Younger				<i>barādar</i>
	Female	Direct		<i>bacı</i>	<i>sister</i>	<i>khāhar</i>
		Collateral	By mother’s brother	<i>dayıqızı</i>	<i>female cousin</i>	<i>dokhtardāyi</i>
			By mother’s sister	<i>xalaqızı</i>		<i>dokhtarkhāle</i>
			By father’s brother	<i>əmiqızı</i>		<i>dokhtaramu</i>
	By father’s sister		<i>bibiqızı</i>	<i>dokhtarame</i>		

tion (the elders) and the lower part of the next generation (youngsters). In that fashion, the representatives of one generation (for example, “ego’s” brothers or sisters) belonged to different kinship categories and had different denominations. In other words, one’s elder brother and father were designated by one and the same word in that system, one’s elder sister and mother likewise. The criterion for that differentiation is the relative age of “ego”, his mother and father, his grandparents and some other relations. The language speakers seem to build up some kinship lines (thence a widely-spread term – *linear* – to designate the Aryan kinship systems) in different directions from oneself: father, grandfather, great-grandfather (the ascending male line), daughter, granddaughter, great-granddaughter (the descending female line) etc. Later, similar “age-oriented” kinship systems were found in Turk, Mongolic, Tungus-Manchurian, Samodian and Finno-Ugric languages. Later still, it was revealed that the mixing of generations proceeding from the division of one generation into “elders” and “youngsters” exists in the systems of kinship terms of all peoples who speak Altaic and Uralic languages, which constitutes a remarkable feature of their lexical-semantic systems. It is amazing that this “age-oriented” classification should not be inherent in the languages of their eastern and northern neighbors – paleo-Asiatic peoples, the Chinese or Indo-Europeans [2].

This specific classification of relatives, according to scholars, is the result of the conscious re-organization of the system and the banning of marriages between father and daughter, between mother and son in the times of the tribal organization of society. At first, each generation was divided into the elder and the younger and it was followed by the ban for a woman to marry husbands of other women who were older than herself. Then, the elder representatives of one generation were joined to the next generation, and its younger representatives were joined to the preceding generation, which resulted in banning a woman to marry her daughters’ and her younger sisters’ husbands. Such classification of relatives allowed, firstly, to exclude matrimonial relationships between parents and their children; secondly, and this is very important, it laid the foundation for singling out the terms *father*, *mother*, *husband* and *wife* and endowing them with individualized meaning only. In other words, this classification reflects a very important process in the social history: the disintegration of the tribal system and the formation of separate families within a mass of relatives. The very differentiation of the terms for father and mother occurred quite late in time, when the traditions of the tribal social order had already been ruined. So, the transformation (just *transformation*, since the present-day academics have rejected the term *evolution* [4, p. 231]) of kinship systems went on along the two interrelated ways: firstly,

by changing the form of preferred marriage through introducing bans on more and more distanced kinship categories; secondly, by increasing the number of local groups to be involved in the kinship circle to solve marriage tasks and challenges. So, the appearance of secondary kinship systems is constantly increasing making the system of kinship term too cumbersome. Upon reaching a certain boundary of complexity, the kinship term system becomes too awkward, which is conducive to either its simplification through alteration (sometimes, cyclical) or to its replacement by a more convenient and less sophisticated one. Most world languages preserve the relict terms which reflect classifying kinship systems and exist alongside the linear system, thus performing various sanctioned, prohibited, correctional or stylistic-generic and ritual functions.

The ordinary tabulation of kinship systems can demonstrate the redundant character of idenological (from idenonym – “a term of kinship” [4]) typology. Almost all languages retain the traces of the stage when there were no individual terms to designate father and mother. This can be seen in the fact that the notions “father”, “grandfather”, “great-grandfather”, “ancestor” are, by and large, expressed by the lexeme of one and the stem within a descriptive phrase with the explaining word “*grand*”, “*great*”, “*distant*” and the like. That same group can number the terms for ego’s’ father’s parents and his elder brothers; the same concerns the notion of mother. The emphasized instability of the terms for father and mother, grandfather and grandmother in kindred languages, adjacent languages and even in dialects of one language testifies to the fact that the individualization of the afore named terms is a later process. To express one and the same notion different terms can be frequently used, and the word derived from one stem can acquire a different meaning in different languages or dialects.

So, modern Persian is rich the relict features of the vertical classification of relatives [2, p. 245–246], which is inherent in the languages of the Altaic areal, Turk, in particular. They are as follows:

1) The division of the “ego” generation into its older and younger representatives. This accounts for the existence of two kinship degrees in these systems (+1 and –1), each comprising, in its turn, the two categories of blood relatives (the elder and the younger). The relict of this feature in Persian is the functioning of the term *āqā* to designate “elder brother” and “the eldest brother in the family”, as well as the term *dādāsh* to designate “an elder brother”. This principle is also intrinsic in the lexical systems of Malaysia and Australia languages, as well as in Chinese. However, if taken separately, this feature does not involve the age principle in the classification of relatives. Another feature is also obligatory;

2) The presence in these systems of one more ascending (+2) and descending (–2) kinship degree.

They comprise representatives of the ascending or the descending generation (i.e. grandparents and grandchildren, respectively), and also a part of the representatives of adjacent generations (i.e. a parent or both parents, a child or children, respectively). To be included to the next kinship degree it is the age of the representatives of adjacent generations that matter (that is, +1 and -1). The relict of this system in Persian is the use of the term *bābā* for “father” and “grandfather”, the terms *jadd* for “grandfather”, “great-grandfather” and *niyā* for “grandfather”, “great-grandfather” and “great-great-grandfather”. As a result, the system acquires its third, the most important feature;

3) The merging or mixing of the upper part of the elder representatives of the “ego” generation with the first ascending generation (+1) and the lower part

(the younger representatives) of the second ascending generation (+2), and also the mixing of the lower part (the younger representatives) of the “ego” generation with descending generations. The rudiment of this system in Persian is the dialectal use of the word *āqā* for “elder brother”, “the eldest brother”, “husband” (*formal*), “father’s brother” and “granddad”.

Table 2 sums up all the afore-discussed issues: the kinship term in modern colloquial Persian are presented in comparison with English and Azerbaijani. The five “strange” Persian kin words (*bābā*, *dādāsh*, *āqā*, *jadd*, *niyā*) are given in bold.

In other words, Persian indigenous kinship terms incorporated in the nucleus of the Persian lexical system have been adapted to the Turk system of designating kinship relations.

References

1. Belikov V.I. Avstraliyskiye yazyki / V.I. Belikov // *Lingvisticheskiy entsyklopedicheskiy slovar'*. – M. : Sovetskaya entsyklopediya, 1990. – P. 12–13.
2. Bikbulatov N.V. Skol'z'ashiy schet pokoleniy v uralo-altayskikh sistemakh rodstva / N.V. Bikbulatov // *Arealnyye issledovaniya v yazykoznanii i etnografii yazyk i etnos*. – Leningrad : Nauka, 1983. – P. 240–247.
3. Dzafarov G. O terminakh sed'moy–odinnadtsatoy stupeney rodstva po pr'amoy linii v azerbaydzanskom yazyke / G. Dzafarov // *Sinkhronno-sopostavitelnyy analiz yazykov raznykh sistem*. – M. : Nauka, 1971. – P. 234–239.
4. Dzibel G.V. Fenomen rodstva: Prolegomeny k ideneticheskoy teorii / G.V. Dzibel. – SPb. : MAE, 2001. – 467 p.
5. Elkin A.P. Australian Aborigines / A.P. Elkin. – Sydney : Angus and Robertson, 1956. – 349 p.
6. Gheitury A. A note on Kalthory kinship terms / A. Gheitury, H. Yasami, K. Kazzazi // *Iranian Studies*. – Vol. 43. – № 4. – P. 533–547.
7. Kuznetsov A.M. Sopostavitelno-tipologicheskiy analiz terminov rodstva angliyskogo, datskogo, frantsuzkogo i ispanskogo yazykov / A.M. Kuznetsov // *Sinkhronno-sopostavitelnyy analiz yazykov raznykh sistem*. – M. : Nauka, 1971. – P. 269–277.
8. Levi-Strauss C. Strukturnaya antropologiya / C. Levi-Strauss ; French transl. V.V. Ivanov. – M. : EKSMO-Press, 2001. – 512 p.
9. Morgan L.H. Drevnee obshchestvo ili issledovaniye liniy chelovecheskogo progressa ot ikosti cherez varvarstvo k tsyvilizatsyi / L.H. Morgan ; Eng. transl. M.O. Kosven. – Leningrad : Institut Narodov Severa CIK SSSR Press, 1935. – 350 c.
10. Sternberg L.Y. Semya i rod u narodov Severo-Vostochnoy Azii / L.Y. Sternberg. – Leningrad : Institut narodov Severa TsYK SSSR, 1933. – 187 p.
11. Wallace F.C. The Meaning of Kinship Terms / F.C. Wallace, J. Atkins // *American Antropologist*. – 1960. – Vol. 62. – № 1. – P. 58–80.

УДК 811.581'366.587(045)

Мерзлюк Д. О.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ АСПЕКТУАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ У КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено проблемам граматикизації аспектуальних показників сучасної китайської мови. У роботі проаналізовано проблему розвитку та змін значень і функцій показників аспекту в історичному розвитку граматики китайської мови. **Ключові слова:** аспектуальність, граматикизація, перфектив, імперфектив.

Мерзлюк Д. О. Формирование и развитие системы аспектуальных показателей в китайском языке. – Статья. Статья посвящена проблемам граматикизации аспектуальных показателей современного китайского языка. В работе проанализирована проблема развития и изменения значений и функций показателей аспекта в историческом развитии китайского языка.

Ключевые слова: аспектуальность, граматикизация, перфектив, имперфектив.

Merzlyuk D. O. Formation and development of the system of aspectual markers in the Chinese language. – Article. The submitted paper deals with the problem of grammaticalization of aspectual markers in Modern Chinese. The problem of the development and historical changes of aspectual markers' meanings and functions is analysed in the paper. **Key words:** aspect, grammaticalization, perfective, imperfective.

Пропонована стаття є частиною дослідження, присвяченого проблемі категорії виду в китайській мові та структурі й функціям цієї категорії. Процеси походження та формування системи аспектуальних показників значною мірою впливають на їхню роль і функцію в сучасній китайській мові, визначаючи такі особливості показників аспекту, як їхня відносна факультативність, вираження декількох категорійних значень одним і тим самим показником тощо. Таким чином, аналіз процесів граматикизації аспектуальних показників у китайській мові дає можливість уточнити їхні функції в реченні, а також точніше визначити місце окремого показника в аспектуальній системі китайської мови.

Проблема системи аспектуальних показників розглядалася багатьма дослідниками китайської мови, зокрема А. Масперо, О.О. Драгуновим, С.Є. Яхонтовим, Ван Лі, Гао Мінкаєм, Люй Шусяном. Питання історичного розвитку та процесів граматикизації службових слів проаналізовано у працях Ван Лі, також питання історичних змін у граматиці китайської мови розглядає А. Пейроб; у роботі дослідників Р. Сяо і Т. МакЕнері проведено аналіз категорії аспектуальності сучасної китайської мови з відповідним історичним аналізом формування системи аспектуальних показників. Питання категорії часу та аспекту в класичній давньокитайській мові розглянуто у праці Б. Мейстерернст.

Мета статті полягає у визначенні особливостей процесів граматикизації аспектуальних показників та формування системи показників аспекту сучасної китайської мови. Указана мета визначає такі завдання: 1) визначення системи показників аспектуальності в сучасній китайській мові; 2) аналіз процесів граматичних змін та граматикизації аспектуальних показників у китайській мові.

Об'єктом дослідження в цій статті є процеси граматикизації службових слів, предметом – показники аспектуальності в сучасній китайській мові.

Граматична категорія аспекту є одним із центральних питань теоретичної граматики сучасної китайської мови. Ми визначаємо категорію аспекту (виду) як граматичну категорію дієслова у всіх його формах, що виражає відношення процесу до його внутрішньої межі [5, с. 62].

Китайська мова загалом визнається мовою, у якій немає морфологічних показників для позначення часу. В усі періоди історичного розвитку китайської мови категорія часу не існувала як граматична категорія, тоді як категорія аспекту могла виражатися різними морфемами [8, с. 33].

У сучасній китайській мові дослідники визначають різну структуру категорії аспектуальності. Р. Сяо і Т. МакЕнері визначають, що центром граматичного аспекту є опозиція перфектива й імперфектива. У цій опозиції дослідники китайської мови поділяють перфектив і імперфектив на категорії [7, с. 24].

До перфектива в китайській мові відносять актуальний аспект (показником якого є суфікс 了 le), експерієнтний аспект (суфікс 过 guo), делімітативний (редуплікація дієслів), комплетивний аспект (структура з модифікатором результату дієслова). Серед імперфективів, відповідно, виділяють дуратив (суфікс 着 zhe), прогресив (препозиційний показник 在 zai), інсептивний аспект (модифікатор напряму 起来 qilai), континуатив (модифікатор напряму 下去 xiaqu) [7, с. 25].

Актуальний аспект Р. Сяо і Т. МакЕнері визначають як такий, що вказує на актуалізацію або реалізацію ситуації та розглядає її загалом. Експерієнтив визначається як аспект, який наголошує на ідеї, що щось було пережито до певного моменту часу. Делімітативний аспект вказує, що ситуація тривала протягом короткого відтинку часу. Комплетивний аспект вказує на те, що ситуація підійшла до свого завершення [7, с. 25].

Серед імперфективних аспектів дуратив позначає дію, що триває протягом певного відтинку часу, тоді як прогресив описує ситуацію, яка відбувається у певний час. Інсептив (інхотатив) вказує на початкову точку ситуації, континуатив вказує на продовження ситуації у проміжку між початковою і кінцевою точками [7, с. 25].

Для подальшого аналізу функціональних особливостей показників аспекту в сучасній китайській мові необхідно розглянути процеси формування та змін аспектуальних показників, оскільки процеси формування системи цих показників, походження самих показників впливає на їхні функціональні та комбінаторні особливості.

Аспектуальні показники в китайській мові розвинулись у результаті процесу граматикизації дієслів (虛化 *xūhuà*). Граматикизація визначається як утрата повнозначним словом лексичної самостійності за умови його вживання у службовій функції або перетворення на службове слово чи морфему [5, с. 105]. Процес граматикизації в китайській мові відзначається всіма дослідниками граматики, які зазначали, що службові слова в давні періоди розвитку китайської мови виступали як повнозначні слова [9, с. 190].

На найбільш ранніх стадіях розвитку китайської мови, як зазначають дослідники, існувала морфологічна система, у якій також можуть бути виділені і дієслівні категорії, зокрема категорія аспекту. Дослідники відзначають наявність системи дериваційних афіксів, а також системи тонових змін для вираження різних граматичних значень в архаїчній давньокитайській мові.

Так, Унгер висуває гіпотезу, що суфікс *-s виконував аспектуальну функцію для утворення перфективної форми дієслова [8, с. 35]. Також дослідники зазначають, що в архаїчній китайській мові імперфективний та перфективний аспекти розрізнялись, відповідно, наявністю чергування глухих (імперфектив) та дзвінких (перфектив) початкових приголосних, а також наявністю двох суфіксів *-s для перфектива та *-h для імперфектива [8, с. 36]. Ці дослідження вказують, що існувало морфологічне розрізнення в системі дієслів, але наявні дані поки що не дозволяють стверджувати, що в архаїчній китайській мові категорія аспекту була систематично маркована.

У давньокитайській мові (X – II ст. до н. е.) існувала система препозиційних видо-часових показників. Давньокитайські видо-часові показники вказують на відносний час, позначають час не обов'язково стосовно моменту мовлення. Тільки в діалозі вихідною точкою зазвичай є момент мовлення. Якщо в реченні називається певний конкретний, об'єктивний час (дата, година), показник часу позначає час стосовно цього конкретного моменту або періоду часу. Нарешті, за послідовного опису подій, що відбулися в минулому, ці події описуються так,

наче мовець безпосередньо спостерігає їх; отже, у такому разі використання показників часу орієнтується на момент або період, коли відбуваються описувані події [6, с. 58].

У давньокитайській мові існує декілька видо-часових показників: перфектива, давньоминулого і найближчого майбутнього. З огляду на те, що було сказано вище про загальний характер позначення часу цією мовою, непевне, більш правильно було би стверджувати, що ці показники виражають не час, а, скажімо, «передування», «спогад» і «очікування»; значення минулого і майбутнього буде тоді лише окремим випадком цих більш загальних і невизначених категорій.

Показником перфектива в давньокитайській мові є службове слово 既 *jì*, потім 已 *yǐ*. Обидва показники походять від дієслів зі значенням «завершити». Як аспектуальні показники, вони займають позицію перед дієсловом, вказують, що дія відбулась до моменту, стосовно якого ведеться відлік часу, або іншої дії, наприклад: 此女安在 <...> 此女 <...> 今已死矣 *cǐ nǚ ān zài? Cǐ nǚ, jīn yǐ sǐ yǐ*. – «Де ця дівчина?», «Ця дівчина нині вже померла» [6, с. 59]. У багатьох випадках разом із показниками перфектива використовується кінцева частка 矣 *yǐ*, заперечною формою перефектива в давньокитайській мові виступає заперечна частка 未 *wèi* зі значенням «ще ні»; вона виражає заперечення факту завершення дії в минулому.

Давноминулий час виражається за допомогою службового слова 嘗 *cháng* (зі значенням «колись»), яке походить від повнозначного дієслова зі значенням «пробувати». Цей показник використовується, коли йдеться про події, про які в момент, який є підставою для відліку часу, можна судити лише по пам'яті або за розповідями інших людей [6, с. 59]. У пізній період давньокитайської мови показник 嘗 *cháng* був витіснений іншим службовим словом 曾 *céng*. Наприклад: 北藩蛮夷之鄙人, 未尝见天子 *Beifan manyi zhi biren, wei chang jian Tianzi*. – «Північні варвари – дикуни, ніколи не бачили Сина Неба» [4, с. 47].

Показником найближчого майбутнього є слово 將 *jiāng*, теж дієслівного походження. Воно вказує, що подія очікується незабаром. Часто воно має відтінок наміру, але вживається і в назвах дій, що не залежать від волі суб'єкта. Наприклад: 楚子將死矣 *Chuzi jiang si yi*. – «Князь Чу вже скоро помре» [6, с. 60]; 宴子将至楚 *Yanzi jiang zhi Chu*. – «Янь-цзи збирався приїхати до царства Чу» [4, с. 41].

У період середньокитайської мови з'являються нові, постпозиційні, видо-часові показники, хоча препозиційні показники, що існували в давньокитайській мові, продовжують використовуватись [1, с. 10].

Нові постпозиційні показники (у сучасній китайській мові розглядаються як суфікси), як і видо-часові показники давньокитайської мови, утворюють-

ся в результаті втрати дієсловами своїх лексичних значень. Серед основних постпозиційних видо-часових показників дієслова в середньокитайській мові можемо виділити такі: 着 *zhao*, 地 *di*, 了 *liao*, 得 *de*, 过, препозиційні показники 曾 *ceng*, 待 *dai*, 当 *dang*, 已 *yi*, 在 *zai*. Розглянемо ці показники детальніше [2].

Поспозиційний показник 了 *liao* використовується в таких випадках:

– дієслово, оформлене показником 了 *liao*, вказує на дію, що закінчилась до початку іншої дії;

– показник може вказувати на одиничну й завершену дію;

– має перфективне значення (незалежно від часу дії);

– якщо після показника 了 *liao* стоїть рахівне слово або обставина часу, ця форма вказує, що дія тривала в минулому протягом певного часу [2, с. 100]. Наприклад: 有食一盤吃了 *you shi yipan chi liao*. – «Дала тарілку їжі, щоб [він] поїв» [1, с. 16]. 将我见了 *jiang wo jian liao*. – «Він побачив мене», 有四子, 都死了 *you si zi, dou si liao*. – «У мене було четверо синів, і всі вони вмерли» [2, с. 102]. Цей показник перфектива розвинувся від дієслова 了 *liao* зі значенням «завершити».

了 *liao* як показник, що вказує на завершеність, з'являється в текстах китайської літератури в період династії Східна Хань (I – II ст. н. е.), але порівняно часто вживаним це слово стає в історичних матеріалах після династії Цзінь (з V ст.). У текстах цього періоду воно ще зберігає властивості дієслова [12, с. 91].

Дієслово 了 *liao* трапляється як результативне дієслово у структурах V1+O+V2 та V1+V2, де у функції V2 використовуються декілька дієслів зі значенням «завершити»: 已 *yi*, 竟 *jing*, 毕 *bi*, 讫 *qi*, 了 *liao*, дієслово 了 *liao* починає переважати в цій структурі лише в період династії Тан. Структура V1+O+V2 пізніше розвинулася у структуру V1+V2+O, яка вже потім еволюціонувала у структуру Vle+O [9, с. 213].

Експерієнтив у китайській мові маркується за допомогою суфікса 过 *guo*, який вказує, що ситуація була пережита в минулому як мінімум один раз, але не триває до теперішнього часу. Відповідно до досліджень Чжао Юаньженя, розрізняють два варіанти суфікса 过 *guo*: 1) варіант із нисхідним тоном, який визначається як показник «неозначеного минулого аспекту»; 2) варіант із нейтральним тоном зі значенням «(ситуація) відбулася як мінімум один раз у минулому, колись» [8, с. 51].

Етимологія показника 过 *guo* менше досліджена, ніж етимологія інших аспектуальних показників. Можливо, тому, що його синтаксичні зміни менш явні, ніж у показника перфектива 了 *le*. У давньокитайській мові він використовується як самостійне дієслово зі значенням «проходити». Перші випадки, коли 过 *guo* виражає завершену ситуацію, з'являються у 5 ст. н. е. Вони демонструють розвиток

过 *guo* від вираження просторових відношень до вираження темпорально-просторових відношень. Приклади, коли 过 *guo* використовується для маркування експерієнтива, починають траплятися лише в період династії Сун [8, с. 53].

Показник 过 *guo* від повнозначного дієслова зі значенням «проходити» розвинувся в модифікатор напрямку дії (教请过来做生活 *jiao qingguolai zuo shenghuo*. – «Він наказав запросити вас виконати роботу»). У подальшому 过 *guo* використовується як модифікатор результату, який вказує на завершеність. Лише потім він граматикується, вказуючи на експерієнтивне значення: 先前说过的话, 如何来得? *Xianqian shuogode hua, ruhe laide?* – «Як можна покладатися на те, що він казав раніше?» [2, с. 108–109].

Показник 得 *de* утворює результативний вид дієслова. У середньокитайській мові будь-яке дієслово могло приєднувати після себе показник результативного виду, навіть якщо саме дієслово без показника вже включає значення результату. При дієсловах, що не вказують на дію, показник 得 *de* вказує на перехід у новий стан, виражений дієсловом, наприклад: 忽听得有人敲门 *hu ting de youren qiaomen*. – «Раптом він почув, що хтось постукав у двері» [2, с. 105]; 学得甚崇祸术魅 *Xuede shen chong huo shu mei*. – «Навчився всякій чортівні та чаклунству» [1, с. 15].

У період класичної давньокитайської мови 着 (*著*) *zhe* виступає як дієслово зі значенням «приєднувати, прикріплювати». У періоди Хань і Вей він з'являється як друге дієслово у структурі V1+V2 [12, с. 94–95]. Починаючи з періоду Південних і Північних династій 着 *zhe* поступово десемантизується. З одного боку, він не використовується як присудок, з іншого – зберігає певною мірою своє значення «приєднувати», утворюючи каузативну конструкцію разом із дієсловом. У цей період 着 *zhe* використовується як локативний показник. У такій функції після структури V+着 стоїть обставина місця. У період Тан після цієї структури може вживатися і додаток, що призводить до зміни значення 着 *zhe*, яке набуває модифікатора результату [12, с. 95–96].

Дуративне значення показника 着 *zhe* також розвинулося з його локативного значення. 着 *zhe* як показник дуратива виникає в період Північної Сун [12, с. 96]. У середньокитайській мові 着 *zhe* використовується в таких випадках:

– вказує на випадкове досягнення результату або успішність дії (як модифікатор результату 着 *zhao* в сучасній китайській мові);

– дієслова, оформлені цим показником, мають значення стану, що виникає в результаті дії. Ця форма утворюється як від перехідних, так і неперехідних дієслів. Наприклад: 众人都和闹着 *zhongren dou henaozhao*. – «Усі шуміли»;

– оформлює другорядний присудок – присудок, що вказує на дію, яка передувала основному при-

судку, або позначає дію, що відбувається одночасно з головним присудком. Наприклад: 崔宁指着前面道 <...> Cui Ning zhizhao qianmian dao <...>. – «Цуй Нін, указуючи вперед, промовив <...>» [2, с. 99–100].

Препозиційний показник 在 zai вказує на подовженість дії. Загалом показник 在 zai в китайській мові використовується у трьох основних функціях:

1) повнозначне дієслово зі значенням «бути, знаходитися»;

2) локативний прийменник;

3) показник прогресивного аспекти.

Його функція як показника прогресива розвинулася від його просторової функції. Визначають, що найраніша функція 在 zai – прийменникова; як прийменник, він використовується в написах цзягувень, доволі рано з'являється в текстах як локативне дієслово, а в текстах класичної давньокитайської мови та текстах епохи Хань звичні ці обидві функції. Функція як аспектуального показника виникла відносно пізно, як вважають, під впливом південних діалектів китайської мови [8, с. 50].

Показники 起来 qilai та 下去 xiaqu в китайській мові серед усіх інших показників аспекти розвинулися найпізніше. І, на відміну від інших показників, які повністю граматикалізувалися і втратили свою лексичну семантику, такі аспектуальні показники, як 起来 qilai і 下去 xiaqu певною мірою зберігають своє лексичне значення. Показники 起来 qilai і 下去 xiaqu починають вживатися в періоди Юань і Мін відповідно [12, с. 100].

Постпозиційний показник 地 di використовується з обмеженою кількістю дієслів, зазвичай це дієслова 坐 zuo «сидіти», 立 li «стояти», 卧 wo «лежати», 住 zhu «жити». Дієслова, оформлені цим показником, також мають значення стану. Наприклад: 也不知他仔细, 只见他在那里住地 ye buzhi ta zixi, zhi jian ta zainali zhudi. – «Мені не відомо про них все в подробицях, лише бачив, що вони там живуть» [2, с. 100–101].

Особливістю середньовічних китайських текстів, зокрема текстів епохи Тан, є те, що місце дієслівних

видо-часових показників ще не зафіксовано. Так, показник 了 liao може займати позицію як після дієслова безпосередньо, так і після додатка. Показник 得 de трапляється як перед дієсловом, так і після (позиція після дієслова закріплюється лише в китайській мові епохи Сун). Тому в середньокитайській мові можемо спостерігати використання як постпозиційних, так і препозиційних аспектуальних показників.

Препозиційні показники 曾 ceng і 已 yi використовуються в текстах середньокитайської мови як і в період давньокитайської мови, указуючи на дію, що відбувалася в минулому взагалі або нещодавно, та на перфективне значення відповідно. У сучасній китайській мові ці службові слова давньокитайської і середньокитайської мови перейшли до розряду прислівників у формі 曾经 cengjing і 已经 yijing. Наприклад: 吾已得龙王如意宝珠 Wu yi de Longwang guyi baozhu. – «Я вже дістав перлину бажань у Царя Драконів» [1, с. 23].

У період середньокитайської мови також виникають препозиційні показники 当 dang, що вказує на майбутнє, 待 dai – вказує на майбутнє з відтінком «збиратись, планувати»: 躬耕必当贵 Gong geng bi dang gui. – «Будеш займатись землеробством, обов'язково будеш шанованою людиною» [1, с. 16].

Розглянувши розвиток системи аспектуальних показників китайської мови, можемо зробити висновок, що вищевказана система розвинулася в результаті внутрішніх процесів, основними з яких є процеси граматикалізації повнозначних дієслів. Історичний розвиток морфологічних показників визначає їх функціональні особливості. Маємо зазначити, що процеси граматикалізації на сучасному етапі розвитку китайської мови ще продовжуються, чим можемо пояснити поєднання деякими службовими словами значень декількох аспектів.

Перспективи подальшого дослідження полягають у більш глибокому вивченні процесів граматикалізації граматичних показників, зокрема модифікаторів результату та напряму, а також дослідженні особливостей їх функціонування.

Література

1. Гуревич И.С. Хрестоматия по истории китайского языка III – XV вв. / И.С. Гуревич, И.Т. Зограф. – М. : Наука, 1982. – 201 с.
2. Зограф И.Т. Среднекитайский язык: Опыт структурно-типологического описания / И.Т. Зограф. – М. : Изд-во ДКИ, 2010. – 258 с.
3. Зограф И.Т. Хрестоматия по китайскому языку (ранний байхуа и поздний веньянь) / И.Т. Зограф. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2005. – 160 с.
4. Китайский язык. Избранные классические тексты : [хрестоматия] / сост. Ван Цинъюнь. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : Восток – Запад, 2008. – 306 с.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
6. Яхонтов С.Е. Древнекитайский язык / С.Е. Яхонтов. – М. : Наука, 1965. – 115 с.
7. McEnery T. Aspect in Mandarin Chinese: A corpus-based study / T. McEnery, R. Xiao. – John Benjamins Publishing Company, 2004. – 303 p.
8. Meisterernst B. Tense and Aspect in Han Period Chinese / B. Meisterernst. – De Gruyter Mouton, 2015. – 525 p.
9. Peyraube A. Historical change in Chinese grammar / A. Peyraube // Cahiers de linguistique – Asie orientale. – 1999. – Vol. 28 (2). – P. 177–226.
10. Pulleyblank E.G. Outline of Classical Chinese Grammar / E.G. Pulleyblank. – Vancouver : UBC Press, 1995. – 192 p.
11. 太田辰夫 中国语历史文法 / 太田辰夫 - 北京大学出版社, 2003. – 500页.
12. 王力 汉语语法史 王力 - 北京: 商务印书馆, 2000. – 348 页.

УДК 811.581'373.7:373.612.2

Цимбал С. В.

КОНЦЕПТИ ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) ТА ЧАС-ПРОСТІР (时空) У КИТАЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ ЧЕН'ЮЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ МЕТАФОРИ

Статтю присвячено дослідженню процесу метафоричної актуалізації концептів ПРОСТІР, ЧАС та ЧАС-ПРОСТІР у фразеологічних одиницях чен'юй сучасної китайської мови на основі теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона.

Ключові слова: концепт, простір, час, концептуальна метафора, чен'юй.

Цимбал С. В. Концепты ПРОСТРАНСТВО (空间), ВРЕМЯ (时间) и ВРЕМЯ-ПРОСТРАНСТВО (时空) в китайских фразеологических единицах ченьюй сквозь призму метафоры. – Статья.

Статья посвящена исследованию процесса метафорической актуализации концептов ПРОСТРАНСТВО, ВРЕМЯ и ВРЕМЯ-ПРОСТРАНСТВО во фразеологических единицах ченьюй современного китайского языка на основании теории концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона.

Ключевые слова: концепт, пространство, время, концептуальная метафора, ченьюй.

Tsimbal S. V. SPACE, TIME and TIME-SPACE concepts in the Chinese phraseological units chengyu through the prism of metaphor. – Article.

The article deals with the investigation of the metaphorical updating process of the SPACE, TIME and TIME-SPACE concepts in the phraseological units chengyu of modern Chinese language, based on the Conceptual Metaphor Theory by G. Lakoff and M. Johnson.

Key words: concept, space, time, conceptual metaphor, chengyu.

Проблема концептуалізації таких базових категорій буття людини, як *час* та *простір*, упродовж тривалого часу привертає увагу мовознавців і не втрачає своєї актуальності донині. Водночас процес дослідження вербалізації концептів ПРОСТІР і ЧАС у різних мовах світу є новим напрямом, який характеризується безліччю підходів. Серед останніх досить продуктивною є теорія концептуальної метафори (Conceptual Metaphor Theory) Дж. Лакоффа та М. Джонсона, згідно з принципами якої більша частина буденної концептуальної системи людини метафорична за своєю природою [5, с. 203]. Під її впливом дедалі більше науковців схиляються до думки про визначення концепту ЧАС як метафоричного, оскільки в більшості мов світу поняття «час» концептуалізується на основі просторових метафор: розміру, кількості (множинності), положення, форми, руху тощо [4, с. 4; 3, с. 150].

Що стосується китайських мовознавчих розвідок, присвячених процесу концептуалізації понять «простір» і «час», то вони здебільшого пов'язані з дослідженням мовної об'єктивізації концептів. Водночас фразеологічна система китайської мови з позиції концептуальної репрезентації досі не привертала належної уваги з боку як китайських, так і європейських мовознавців. Ми здійснили спробу проаналізувати концепти ПРОСТІР (空间 [kōngjiān]), ЧАС (时间 [shíjiān]) та ЧАС-ПРОСТІР (时空 [shíkōng]) кризь призму метафори в складі китайських фразеологізмів чен'юй як найбільш репрезентативного матеріалу дослідження з позиції концептуальної наповненості.

На нашу думку, для повного й вичерпного дослідження концептів ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) та об'єднаного концепту ЧАС-ПРОСТІР (时空) як результату традиційних китайських

уявлень у сучасній китайській мові необхідно застосовувати методику вивчення концепту як *метафоричної* структури, що актуалізується в метафоричних моделях [6; 7, 8]. Такі моделі, на нашу думку, доцільно вивчати насамперед у процесі дослідження фразеологічних одиниць (далі – ФО) сучасної китайської мови, серед різновидів яких доцільно виокремити саме *чен'юй* (成语 [chéngyǔ]), завдяки властивості останніх метафоризувати явища навколишньої дійсності, що існують у просторі й часі.

Водночас, спираючись на думку провідного вітчизняного дослідника в галузі когнітивної лінгвістики О.П. Воробйової, визначимо методику реконструкції концептуальних метафор як провідну в дослідженнях концептів ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) і ЧАС-ПРОСТІР (时空) та стисло опишемо основні етапи їх аналізу. Отже, як зазначає професор О.П. Воробйова, до основних кроків дослідження концепту кризь призму метафори належать такі: 1) визначення змісту концептосфери мети, тобто концептуальних референтів (відповідь на питання *що описується?*); 2) виявлення концептуальних корелятивів – складників концептосфери-джерела (відповідь на питання *як, кризь яку призму це описується?*); 3) встановлення характеру перехресного мапування (відповідь на питання *що висвітлено під час опису?*); 4) окреслення діапазону концептуальних метафор (відповідь на питання *які образи задіяні?*); 5) окреслення обсягу концептуальних метафор (відповідь на питання *які референти охоплено одним образом?*) [1, с. 9].

Згідно із зазначеними етапами аналізу концептів ми дослідили насамперед фразеологічний матеріал [11] шляхом визначення репрезентованих у ФО *концептуальних референтів*, тобто концептів, які розуміються метафорично, а саме ПРОСТІР

(空间), ЧАС (时间) і ЧАС-ПРОСТІР (时空), а також їхніх *концептуальних корелятивів* (концепти, що використовуються для порівняння) [5, с. 203]. Крім цього, вважаємо за доцільне сформулювати низку метафоричних моделей досліджуваних концептів, що актуалізуються фразеологічними одиницями *чен'юй* китайської мови, проаналізувавши які, ми зможемо встановити характер перекресного мапування (процес співвіднесення *концептуальних референтів* і *корелятивів*), а також окреслити діапазон та обсяг концептуальних метафор [5, с. 245].

У результаті аналізу метафоричної актуалізації досліджуваних концептів ми виокремили низку ключових метафоричних моделей, що постають як відображення переосмислених уявлень про *час* і *простір*, притаманних китайському мовцю. Розглянемо окремо кожну модель концепту ПРОСТІР (空间), концепту ЧАС (时间) і концепту ЧАС-ПРОСТІР (时空) на основі конкретних прикладів ФО *чен'юй*.

І. Метафоричні моделі концепту ПРОСТІР (空间).

«Простір – це *різновекторний рух суб'єкта*»:

– 南辕北辙 [nán yuán běi zhé] (*букв.*: повернути) голоблі на **південь**, а їхати на **північ**) «робити все навпаки, рухатися в протилежному напрямку»;

– 上窜下跳 [shàng cuàn xià tiào] (*букв.*: стрибати **вгору**, плігати **донизу**) «стрибати; всюди гасати, енергійно діяти (*негативна оцінка*)»;

– 里出外进 [lǐ chū wài jìn] (*букв.*: **зсередини** – виходити, **ззовні** – заходити) «асиметричний, нерівний; такий, що стирчить на всі боки; швендяти туди-сюди; як на прохідному дворі»;

– 来龙去脉 [lái lóng qù mài] (*букв.*: дракон, який **прийшов**, (його) вени, що **йдуть**) «причинний зв'язок, послідовність подій».

В основі цієї концептуальної метафори концепту ПРОСТІР (空间) лежать уявлення про переміщення суб'єкта, яке є цілеспрямованим і визначеним та відбувається зі сходу на захід, з півдня на північ, згори донизу або зсередини назовні. Зокрема, такий рух може бути метушливим (біг, стрибки) або досить спокійним (ходіння, крокування). Водночас у цьому разі ми можемо виокремити дві субмоделі як результат перекресного мапування, а саме «простір – це рух» та «простір – це суб'єкт».

«Простір – це *шлях, дорога*»:

– 前程万里 [qián chéng wàn lǐ] (*букв.*: **попереду** – шлях у десять тисяч *лі*) «людина, якій пророкують блискучу кар'єру»;

– 前车之鉴 [qián chē zhī jiàn] (*букв.*: перевернутий віз на дорозі **попереду**) «застереження, пересторога на майбутнє; чужа біда вчить; вчитися на помилках минулого»;

– 旁门左道 [pángmén zuǒdào] (*букв.*: бічні двері, дорога **ліворуч**) «сретичні секти»; «застосовувати недозволені методи, йти обхідними дорогами»;

– 中道而废 [zhōng dào ér fèi] (*букв.*: зупинитися **посередині** шляху) «не довести справу до кінця, зробити справу наполовину, кинути щось на півдорозі».

Сутність цієї концептуальної метафори полягає в уявленні про простір як дорогу, шлях, який може бути як успішним, так і з певними перешкодами, хибним, таким, що змушує припинити будь-який рух та зупинитись посередині, або бути прихованим від очей, оповитим темрявою тощо.

«Простір – це *відносини*»:

– 西邻责言 [xī lín zé yán] (*букв.*: звинувачення **західного** сусіда) «отримувати докори та обвинувачення від інших людей»;

– 上和下睦 [shàng hé xià mù] (*букв.*: **зверху** гармонія, **знизу** злагода) «між начальством і підлеглими гарні стосунки»;

– 上谄下渎 [shàng chǎn xià dú] (*букв.*: підлещуватися до **верхів**, зневажати **низи**) «бути улесливим перед начальством і зневажати підлеглих»;

– 里勾外连 [lǐ gōu wài lián] (*букв.*: **зсередини** домовитися, **ззовні** об'єднатися) «вступати у змову, знаходитись/бути в змові».

У цьому разі концепт ПРОСТІР (空间) метафорично осмислюється як відносини між людьми одного статусу, між начальством («верхи») та підлеглими («низи»), між країнами-сусідами тощо. Це дає змогу виокремити декілька субмоделей на позначення метафоричної актуалізації досліджуваного концепту: «простір – це соціальні стосунки», «простір – це класові відносини», «простір – це міжнародні взаємини».

«Простір – це *оточення*»:

– 前赴后继 [qián fù hòu jì] (*букв.*: **передні** йдуть в атаку, ті, що **позаду**, слідують за ними) «мужньо йти вперед, не зважаючи на труднощі»;

– 前歌后舞 [qián gē hòu wǔ] (*букв.*: **попереду** – пісня, **позаду** – танець) «прославляти армію, що бореться за справедливість»;

– 左辅右弼 [zuǒ fǔ yòu bì] (*букв.*: **ліворуч** – допомога, **праворуч** – підтримка) «надавати всебічну підтримку, будь-яким чином допомагати»;

– 左邻右舍 [zuǒlín yòushè] (*букв.*: сусіди **ліворуч**, сусіди **праворуч**) «сусідство», «довкілля»; «аспекти речей».

В основі цієї метафори лежить уявлення про ПРОСТІР як людське оточення попереду й позаду чи ліворуч або праворуч себе. Водночас значення більшості ФО, які актуалізують таку метафору, вказує на всебічну допомогу, яка може надійти від сусідів справа чи зліва в час виникнення труднощів. У зв'язку із цим визначаємо такі метафоричні субмоделі: «простір – це оточення попереду та позаду», «простір – це оточення ліворуч і праворуч».

«Простір – це *людина*»:

– 后台老板 [hòutái lǎobǎn] (*букв.*: **заштунковий** господар) «залишаючись у тіні, тримати під контролем ситуацію»;

– 无出其右 [wúchū qíyòu] (букв.: не знайти **іншого** краще (його)) «неперевершений, недосяжний»;

– 中流砥柱 [zhōngliú dǐzhù] (букв.: **посеред** течії (як гора) Дічжу) «надійна опора (про людину)»;

– 外寬內深 [wàikuān nèishēn] (букв.: **ззовні** – широкий, **всередині** – глибокий) «ззовні – великодушний, всередині – підступний»; «зверху гарно та тихо, а всередині ворушиться лихо».

Сутність цієї концептуальної метафори полягає в застосуванні просторових ознак щодо людини, а саме в процесі опису її характеру та якостей (як позитивних, так і негативних). Для цього широко використовуються просторові метафори *позаду*, *праворуч*, *ззовні* та *всередині*, які актуалізують такі субмоделі: «простір – це людина ззовні», «простір – це людина всередині» тощо.

II. Метафоричні моделі концепту ЧАС (时间).

«Час – це **суб'єкт**, що рухається»:

– 日长一线 [rì cháng yī xiàn] (букв.: **день** продовжився на ниточку) «дні стають довшими (після зимового сонцестояння)»;

– 成年累月 [chéngnián lěiyuè] (букв.: цілий рік, цілими **місяцями**) «роками і місяцями», «протягом тривалого періоду часу»;

– 来者可追 [lái zhě kě zhuī] (букв.: те, що **приходить** (майбутні події), можна наздогнати та виправити) «майбутнє в наших руках»;

– 去故就新 [qù gù jiù xīn] (букв.: **йде** старе – відразу нове) «на зміну старому приходить нове».

Проаналізувавши зазначену модель, можна дійти висновку, що метафорична актуалізація концепту ЧАС (时间) у цих випадках може бути представлена як суб'єкти, які рухаються, постійно трансформуються та змінюють один одного. Крім того, метафорична концептуалізація часу відбувається також у разі відображення в мові *минулого* й *майбутнього* за допомогою просторових дієслів 去 [qù] («йти») та 来 [lái] («приходити») відповідно. Досліджувану концептуальну метафору ми визначаємо двома висловами («час – це рух» та «час – це суб'єкт»), на основі яких виокремлюємо метафоричні субмоделі «минуле – час, що рухається в напрямку **від** нерухомого спостерігача» та «майбутнє – час, який рухається в напрямку **до** нерухомого спостерігача».

«Час – це **статичний суб'єкт**»:

– 前因后果 [qiányīn hòuguǒ] (букв.: **позаду** (спочатку) причина, **позаду** (потім) наслідок) «початок і кінець», «від початку до кінця», «причина та наслідки»;

– 前目后凡 [qián mù hòu fán] (букв.: **позаду** (спочатку) частини, **позаду** (потім) ціле) «від часткового до загального» (про стиль написання тощо);

– 上下同门 [shàng xià tóng mén] (букв.: родичі між **позаду** (верхнім) та **позаду** (ниж-

нім) поколіннями) – *спільна назва для чоловіка тітки та чоловіка племінниці*;

– 承上启下 [chéng shàng qǐ xià] (букв.: приймати від **позаду**, передавати **позаду**) «служувати сполучною ланкою», «бути провідником».

Результати аналізу такої моделі свідчать про те, що концепт ЧАС (时间) у китайській мові також може бути представлений як суб'єкт, який існує нерухомо *позаду* та/або *позаду*, *над* та/або *під* спостерігачем, тобто вздовж *горизонтальної* та *вертикальної* осей відповідно. Подібні уявлення кваліфікуються китайським мовознавцем Лань Чунь (蓝纯) як **лінійна модель часу** [8, с. 119]; натомість інший китайський дослідник Тань Аошунь (谭傲霜) вважає її **антропоцентричною** (традиційною) моделлю, що в окремих випадках корелює з **лінійно-історичною** [2], які притаманні китайським мовцям. Такий аспект виражається за допомогою просторових (локативних) лексичних одиниць китайської мови на позначення часу, у чому саме полягає процес метафоризації досліджуваного явища. На нашу думку, в основі виокремлених нами в цьому разі ФО лежать такі субмоделі метафоричної концептуалізації часу: «минуле – час *позаду* спостерігача»/«майбутнє – час *позаду* спостерігача» (горизонтальна вісь); «минуле – час *над* спостерігачем»/«майбутнє – час *під* спостерігачем» (вертикальна вісь).

«Час – це **людина**»:

– 年高望重 [nián gāo wàng zhòng] (букв.: **років** багато – авторитет великий) «високоморальний і вельмишановний»;

– 年近古稀 [nián jìn gǔ xī] (букв.: **вік** наближається до сімдесятиріччя) «скоро виповнюється сімдесят»;

– 绝代佳人 [jué dài jiā rén] (букв.: людська врода, що випереджає сучасність (цю **епоху**)) «людина незрівнянної краси»; «королева краси»;

– 一代楷模 [yī dài kǎi mó] (букв.: еталон **епохи**) «взірець»; «приклад для наслідування».

У цьому разі сутність метафоричної актуалізації концепту ЧАС (时间) полягає в уявленні про час як характеристику людини, а саме її якості, вік, зовнішність і здібності. Водночас ми вважаємо за доцільне виокремити низку субмоделей досліджуваного концепту як результат перехресного мапування, а саме: «час – це вік людини», «час – це характер людини», «час – це еталон людини».

III. Метафоричні моделі концепту ЧАС-ПРОСТІР (时空).

«Час-простір – це **предмет**»:

– 天崩地坼 [tiān bēng dì chè] (букв.: **Небо** валиться, **Земля** тріскається) «грандіозний», «приголомшливий»;

– 天翻地覆 [tiān fān dì fù] (букв.: **Небо** перевернулося, **Земля** перекинулася) «коლოსальні зміни»; «усе догори дригом»; «шкереберть»;

– 天愁地慘 [tiān chóu dì cǎn] (букв.: **Небо** сумує, **Земля** в скорботі) «пригнічений горем»; «побиватися», «журитися», «сумувати»;

– 天差地远 [tiān chā dì yuǎn] (букв.: **Небо** різко відрізняється від **Землі**) «відрізнитися як небо від землі»; «небо і земля»; «кардинально протилежні точки зору».

В основі цієї концептуальної метафори лежать уявлення про Небо (天 [tiān]) та Землю (地 [dì]) як керуюче й підлегле начала, які є взаємозалежними та не можуть існувати окремо, а тому виступають «управителями» простору й часу. Крім цього, ієрогліф 天 у широкому розумінні є втіленням поняття Природи як універсального цілого, а у вузькому виступає єдністю просторового («простір над головою») та часового («день», «сезон», «пора року») смислів [10, с. 226; 9, с. 442]. У цьому разі, на нашу думку, можна виокремити декілька субмоделей, які об'єктивізують концепт ЧАС-ПРОСТІР (时空) як результат перехресного мапування: «час-простір – це взаємозв'язок Неба і Землі», «час-простір – це опозиція Неба і Землі».

«Час-простір – це *осередок існування*»:

– 世界大同 [shìjiè dà tóng] (букв.: **Всесвітня** узгодженість) «велике єднання світу», «світова гармонія»;

– 大千世界 [dàqiān shìjiè] (букв.: міриади **світів**) «безмежний всесвіт», «космос»;

– 花花世界 [huāhuā shìjiè] (букв.: прекрасна, квітуха місцевість (**світ**)) «райський куточок»;

– 胸怀祖国, 放眼世界 [xiōng huái zǔguó, fàng yǎn shìjiè] (букв.: у серці – батьківщина, перед очима – увесь **світ**) «обміркувати й вирішити проблему з погляду революцій у власній державі та на світовому рівні».

Сутність цієї концептуальної метафори полягає в уявленні про час-простір як певний осередок життя, місце перебування, що має певні межі (界 [jiè]), а тривалість його існування визначається століттями/епохами (世 [shì]). Крім цього, концептуалізована єдність 世界 [shìjiè] у різних випадках набуває низки різних значень, а отже, ми можемо визначити такі субмоделі метафоричної актуалізації концепту ЧАС-ПРОСТІР (时空): «час-простір – це Всесвіт, космос»; «час-простір – це місцевість»; «час-простір – це світ, у якому ми живемо».

«Час-простір – це *геометричні фігури*»:

– 方底圆盖 [fāngdǐ yuángài] (букв.: **квадратне** дно, **кругла** кришка) «несумісні, невідповідні одне одному речі»;

– 圆凿方枘 [yuánzáo fāngruì] (букв.: **круглий** отвір, **квадратний** шип) «взаємна невідповідність»;

– 方趾圆颅 [fāngzhǐ yuánlú] (букв.: **квадратна** стопа, **круглий** череп) «рід людський», «людство»;

– 不以规矩, 不能成方圆 [bù yǐ guījǔ, bù néng chéng fāngyuán] (букв.: без циркуля і косинця не

намалюєш **коло** і **квадрат**) «під час виконання будь-якої справи необхідно суворо дотримуватись правил і законів».

Крім зазначених моделей, концепт ЧАС-ПРОСТІР (时空), зокрема, може бути представлений як відображення давньокитайських уявлень про геометричність часу й простору, зафіксованих у символах **кола** (час) та **квадрату** (простір). Водночас коло ототожнювалось із Небом, а квадрат – із Землею, аспект протилежності яких знаходить яскраве відображення в низці виокремлених нами *чен'юй*. Згодом ці уявлення повністю метафоризувались та почали позначати особливості характеру чи зовнішності людини. Спираючись на отримані результати, виокремимо такі субмоделі метафоричної актуалізації досліджуваного концепту: «час-простір – це протилежність кола та квадрату», «час-простір – це людина».

«Час-простір – це *сприйняття*»:

– 耳濡目染 [ěr rú mù rǎn] (букв.: **вуха** намочили, **очі** забруднилися) «непомітно потрапити під вплив оточення»;

– 风声鹤唳 [fēng shēng hè lì] (букв.: **звуки** вітру та **крики** журавлів) «у страху очі великі»;

– 坐视不救 [zuò shì bù jiù] (букв.: байдуже **спостерігати** з боку та не надавати допомоги) «не втручатись у ситуацію», «займати бездушну позицію щодо біди сусіда», «сидіти склавши руки»;

– 矮子看戏 [ǎizi kàn xì] (букв.: **карлик дивиться театральну виставу** (і нічого не бачить)) «чужої пісні співати», «чужі думки повторювати», «не мати власної думки».

Зауважимо, що окремою, четвертою, метафоричною моделлю концепту ЧАС-ПРОСТІР (时空) ми вважаємо «Час-простір – це *сприйняття*». До основних її актуалізаторів відносимо фразеологічні одиниці на позначення процесу сприйняття суб'єктом (людиною чи твариною) об'єкта/об'єктів за допомогою зору та/або слуху, що триває протягом певного відрізка часу в певному просторі. Зокрема, у результаті процесу перехресного мапування ми вважаємо за доцільне виокремити такі субмоделі досліджуваного концепту, як «час-простір – це суб'єкт сприйняття», «час-простір – це об'єкт сприйняття», «час-простір – це процес сприйняття», оскільки в процесі зорового й слухового сприйняття явищ об'єктивної дійсності людина (тварина) має можливість існувати в просторі та часі.

Насамкінець окреслимо діапазон та обсяг описаних концептуальних метафор концептів ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) і ЧАС-ПРОСТІР (时空) як останній етап аналізу мовного явища, що досліджується. Отже, на наше переконання, до **діапазону** концептуальних метафор концепту ПРОСТІР (空间) належить така група *корелятивів*, як *рух, суб'єкт, шлях, відносини, оточення, людина*. *Корелятами* концепту ЧАС (时间) є *рух*,

суб'єкт, попереду, позаду, згори, знизу, людина. Натомість серед *корелятивів* концепту ЧАС-ПРОСТІР (时空) виокремлюємо такі, як **предмет, осередок існування, геометричні фігури, сприйняття, людина.** Обсяг концептуальних метафор концептів ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) і ЧАС-ПРОСТІР (时空) визначається сукупністю референтів, охоплених такими образами, як **рух, суб'єкт, людина.**

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, констатуємо віднесеність концептів

ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) і ЧАС-ПРОСТІР (时空) до метафоричних, а також зробимо висновок про те, що їх актуалізація представлена системою метафоричних моделей і субмоделей, об'єктивованих низкою відповідних фразеологізмів *чен'юй* китайської мови. Зокрема, на нашу думку, такі моделі китайського метафоричного розуміння часу, простору й часопростору найбільш повно розкривають сутність та приховані ознаки досліджуваних концептів, подальше вивчення яких становить очікувану перспективу мовознавчих розвідок.

Література

1. Воробйова О.П. Когнітологія як експерієнційний міф: методики концептуального аналізу тексту / О.П. Воробйова // Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 8–9 грудня 2011 р.) / ДНУ ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2011. – С. 8–10.
2. Тань Аошуан. Китайская картина мира: язык, культура, ментальность / Тань Аошуан. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 240 с.
3. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М., 1960. – С. 135–168.
4. Boroditsky L. Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers' Conceptions of Time / L. Boroditsky // Cognitive Psychology. – 2001. – № 43(1). – P. 1–22.
5. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–252.
6. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : Basic Books, 1999. – 624 p.
7. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago ; London : Univ. of Chicago Press, 2003. – 242 p.
8. Lan Chun. A cognitive approach to spatial metaphors in English and Chinese : Diss. ... Doct. of Philosophy in English and Linguistics / Lan Chun. – Hong Kong, 2000. – 259 p.
9. Духовная культура Китая : [энциклопедия] : в 5 т. / гл. ред. М.Л. Титаренко ; Ин-т Дальнего Востока. – М. : Восточная литература, 2006–2009. – Т. 1 : Философия. – 2006. – 727 с.
10. Духовная культура Китая : [энциклопедия] : в 5 т. / гл. ред. М.Л. Титаренко ; Ин-т Дальнего Востока. – М. : Восточная литература, 2006–2009. – Т. 5 : Наука, техническая и военная мысль, здравоохранение и образование. – 2009. – 1087 с.
11. 中华成语大辞典 : 简明本 / 向光忠编. – 长春 : 吉林文史出版社, 2002. – 750 页。

УДК 81'373.612.2=512.161

Шулькевич О. С.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА МЕТАФОР У ПРОМОВАХ ТУРЕЦЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Статтю присвячено аналізу культурно-специфічних метафор у промовах турецьких політиків. Виконане на багатому мовному матеріалі дослідження доводить, що в турецьких метафорах тісну взаємодію демонструють турецька мова, культура, релігія, міфологія тощо.

Ключові слова: метафора, політичні промови, лінгвокультурологія, турецька культура.

Шулькевич Е. С. Лингвокультурная специфика метафор в речах турецких политиков. – Статья.

Статья посвящена анализу культурно-специфических метафор в речах турецких политиков. Выполненное на богатом языковом материале исследование доказывает, что в турецких метафорах тесное взаимодействие демонстрируют турецкий язык, культура, религия, мифология.

Ключевые слова: метафора, политические речи, лингвокультурология, турецкая культура.

Shulkevych O. S. Linguocultural specificity of metaphors in the speeches of Turkish politicians. – Article.

The article is devoted to the analysis of cultural-specific metaphors which were revealed in the speeches of Turkish politicians. The study which was carried out on the rich linguistic material proves that the Turkish language, Turkish culture, religion, mythology demonstrate their close interaction in Turkish metaphors.

Key words: metaphor, political speeches, linguoculturology, Turkish culture.

Сьогодні вітчизняні і зарубіжні вчені активно досліджують культурні фактори, що впливають на розвиток і функціонування мови. Проблема взаємозв'язку мови і культури стала ключовою для цілої низки напрямів сучасної лінгвістики: етнолінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, але найчастіше мовно-культурна взаємодія вивчається в ракурсі лінгвокультурології.

У сучасному мовознавстві в лінгвокультурному аспекті розглядають не тільки картину світу та основні її складники (концепти), а й окремі мовні засоби, серед яких важливе місце займає метафора. Роль метафори як засобу відображення національної культури в мові висвітлено у працях В.М. Телії [7], Є.Є. Юркова [8], В.А. Маслової [4], О.В. Стоянової [5] та інших мовознавців. Водночас у межах лінгвокультурної парадигми значно менше уваги приділено дослідженню політичної метафорики попри той беззаперечний факт, що мова політики – це невід'ємний складник мови всієї культури. Крім того, слід зазначити, що у вітчизняній тюркології тема метафори в турецькій лінгвокультурі та політичній комунікації позбавлена уваги вчених, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні лінгвокультурної специфіки метафор, які використовують турецькі політики. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань, як виокремлення метафоричних одиниць у текстах політичних промов і встановлення їх значень у контексті турецької культури.

Основа лінгвокультурології як науки про взаємодію мови і культури була закладена ще за часів В. фон Гумбольдта. Його послідовники приділяли значну увагу вивченню культурних факторів, що впливають на розвиток мови, їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Серед сучасних лінгвістичних досліджень, присвячених визначенню лінгвокультурології як науки, ключове місце займають праці В.М. Телії, яка наголошувала: «Лінгвокультурологія вивчає живу комунікацію у взаємодії з мовою і менталітетом народу» [7, с. 216]. Тому в сучасному мовознавстві лінгвокультурний підхід ґрунтується на класичній ідеї взаємозв'язку мови, культури, мислення і свідомості, яка представлена в численних наукових концепціях.

Сьогодні в межах лінгвокультурології особливо увага прикута до вивчення процесів метафоризації, оскільки метафора вважається «важливим засобом збереження і передачі через покоління асоціацій, стереотипів й еталонів національно-культурних надбань» [8, с. 31]. Водночас слід наголосити, що метафорі відводиться вагоме місце в політичній культурі, яка є частиною загальної культури і культурної спадщини.

Згідно із твердженням Е.В. Будаєва політичну метафору в лінгвокультурному аспекті необхідно розглядати у двох вимірах: семантичному і прагматичному. У семантичному аспекті метафора постає «дзеркалом» культури, а у прагматичному – «інструментом» конструювання культурної ідентичності [2, с. 21]. Ми розглядатимемо метафори переважно в семантичному аспекті, де лінгвокультурний підхід допоможе нам виявити закономірності метафоричного моделювання картини світу в дискурсі турецької політики.

Метафоричне перенесення виникає не в абстрактному середовищі, а в конкретну епоху і в конкретній соціокультурній ситуації. Так, метафоричні словосполучення *Türklerin atası* (укр. «батько турків»), *ülkü Tanrımız* (укр. «наш ідеальний Бог»), *zafer kartalı* (укр. «переможний орел») одразу викликають у турків асоціації, пов'язані з легендарним турецьким реформатором Мустафою Кемалем Ататюрком, а дев'ятого президента

Туреччини Сулеймана Деміреля називали *barajlar kralı* (укр. «король гребель») за його сприяння будівництву гідроспоруд. Проте чи не найбільшу кількість метафоричних прізвиськ має чинний президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган, діяльність якого викликає у турків суперечливі реакції. Наприклад, через його свавільні рішення щодо використання проти мирного населення сльозогінного газу його прозвали *gaztan* (укр. «газмен», «газівник»), а в опозиційних колах Р. Ердогана називають *kuklacı* (укр. «лялькар») за його вміння маніпулювати народними масами. Оскільки всі ці метафори мають конкретних референтів виключно в контексті турецької політики, можемо вважати їх культурно-специфічними.

Видатний американський лінгвіст Дж. Лакофф вважає, що «найбільш фундаментальні культурні цінності узгоджуються з метафоричною структурою основних понять певної культури» [10, с. 31]. Прикладами цього можуть слугувати поняття правителя в культурах Заходу і Сходу. Е.В. Будаєв стверджує: «Якщо на Заході глави держав часто порівнюються з капітанами і штурманами корабля, то метафори лідерства у східних культурах здебільшого пов'язані з мистецтвом верхової їзди» [2, с. 11]. Так, перший радник з економічних питань Туреччини Їгіт Булут в одній зі своїх промов сказав: “*Devlet bir attır, hükümet de binicisi*” – «Держава – це кінь, а уряд – її вершник». Застосовуючи такі порівняння, політик має на увазі, що уряд – це керівна і спрямовувальна сила, яка обирає для країни шлях руху й розвитку.

Наступний приклад метафори лідерства, в основі якої лежить порівняння влади з мистецтвом верхової їзди, знаходимо в інтерв'ю депутата Партії націоналістичного руху Корая Айдина: “*HDP’de dizginleri elinde tutar. CHP koşum atı olarak önden yürüyor*” – «Народна демократична партія тримає віжки у своїх руках. А Республіканська народна партія йде попереду, як ломовий кінь». Тут метафоричне словосполучення *dizginleri elinde tutmak* (укр. «тримати віжки у своїх руках») вжито у значенні «управляти», «керувати», а метафора *koşum atı* (укр. «ломовий кінь») має значення «надмірно важка робота». Необхідно також зазначити, що метафори влади, пов'язані з верховою їздою, відіграють панівну роль у турецькому політичному дискурсі й дискурсі культури турецького етносу. Це пояснюється тим, що воїни, яким щастило майстерно опанувати мистецтво верхової їзди, високо цінувались ще за часів Османської імперії, де молоді рекрути щодня наполегливо намагались оволодіти цим мистецтвом, а турецькі султани дарували європейським правителям дорогих арабських скакунів як вияв заможності, вдячності й поваги.

Для мусульманських країн релігія й віра в існування Аллаха завжди мали велике культове

значення. Тому релігія – це невід’ємний складник культури турецького народу, а важливою рисою культурної і суспільно-політичної сфери Туреччини є часте використання висловів релігійного змісту, серед яких чільне місце займає метафора.

На думку Т.В. Таратиної, «релігійна метафорична модель часто характеризується позитивною емотивністю. Це пов'язано з позитивним ставленням більшості авторів до сфери-джерела» [6, с. 157]. У процесі дослідження ми з'ясували, що не завжди релігійні метафори в контексті турецької політики мають позитивні значення.

Згідно зі священним Кораном єдиним і всемогутнім творцем усього живого є Аллах. У більшості країн Сходу вважається, що державний лідер закриває своїх підданих благодатною тінню [1, с. 155]. Так, прибічниця президента Р. Ердогана Бейхан Демірджі сказала: “*Recep Tayyip Erdoğan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir*” – «Реджеп Таїп Ердоган – це тінь Аллаха на землі». Тут метафора, заснована на порівнянні президента з Аллахом, створює позитивні конотації, адже таке порівняння символізує всемогутність політика, якою наділений усевишній.

Одним із центральних положень догматики ісламу вважається вчення про божественне одкровення через пророків. Через своїх посланців Аллах відкриває людям свої таїнства, спрямовуючи їх на істинний шлях, що веде до спасіння в раю [1, с. 160]. Функціями пророка наділяє президента Р. Ердогана його однопартієць Ісмаїль Хакки Есер: “*Biz Cumhurbaşkanımızın aşağıyız. Cumhurbaşkanımız bizim ikinci peygamberimiz*” – «Ми – піддані нашого президента. Наш президент – це наш другий пророк».

Досвіту духів у мусульман, крім янголів, входять і демони (шайтани), головним із яких вважається грішний демон Ібліс (сатана, диявол) [1, с. 162]. Оскільки демонічні істоти асоціюються зі злом, зрадою, підступністю, метафори, пов'язані з ними, мають негативні конотації. Наприклад, голова Партії націоналістичного руху Девлет Бахчелі, говорячи про опозиціонера Фетхуллуха Гюлена, зауважив: “*İblis’e ruhunu satan vaizdir o*” – «Він – проповідник, який продав душу дияволу».

Поряд із релігією істотний вплив на мову чинить міфологія як невід’ємна частина будь-якої культури. На думку Л.В. Калашнікової, «міф і мова тісно переплітаються одне з одним, оскільки їм притаманна спільна концептуальна форма – метафоричне мислення» [3, с. 96]. Ми, зокрема, вбачаємо єдність метафори й міфу в інтуїтивному баченні спорідненості між різними явищами та об'єктами, а також у багатозначності, що потребує не так розуміння, як тлумачення.

Міфологія у світогляді турків займає другорядне місце, на відміну від релігійних вірувань, проте деякі міфологічні уявлення збереглися й до сьо-

годні, зокрема ті, що пов'язані зі світом тварин. Наприклад, в українській культурі слово «вовк» здебільшого має значення «самотній», «голодний», «жорстокий» тощо, тоді як у турецькій міфології вовк – це священна тварина, оскільки ще давні тюрки пов'язували походження свого роду з родом вовків. Витоки цієї ідеї знаходимо в міфі про Бозкурта (*тур.* «Böz Kurt»), або Сірого Вовка – вожака, який врятував тюркський народ від знищення й вивів його з безводних пустель до родючих земель [11]. Тому в турків слово «вовк» і пов'язані з ним метафори викликають позитивні асоціації, наприклад, «доброзичливий, лагідний, сміливий, сильний» тощо.

Часте використання метафор зі словом «вовк» характерне не лише для дискурсу турецької культури, а й для політичного дискурсу. Так, члени Народно-республіканської партії, яка пропагує політичні ідеї Ататюрка, вважають його вожаком турецького народу: *“Bozkurt Atatürk yeni bir devlet kurmuş. O bir Türk milliyetçisidir. O bir Bozkurt”* – «Сірий Вовк Ататюрк заснував нову державу. Він – турецький націоналіст. Він – Бозкурт (вожак)».

Зображення вовка на емблемі Партії націоналістичного руху Туреччини також актуалізує міфологічне значення лексеми: предок тюркського народу, символ тюркського націоналізму. А лідер партії Девлет Бахчелі називає своїх прибічників *“bozkurtlar”* (*укр.* «сірі вовки»), наділяючи їх такими рисами, як самовідданість, вірність, мужність: *“Türkiye'yi yıkmanın adı barış ise biz barışa karşıyız. Hepsiyle bozkurt gibi savaşıyoruz”* – «Якщо знищення Туреччини називається миром, то ми проти такого миру. Ми боротимемося з усіма, як сірі вовки».

У контексті політики метафора зі словом «вовк» може мати й негативне значення, особливо у сполученні зі словом *“aç”* (*укр.* «голодний»), що символізує жадібність, ворожість тощо: *“Terör örgütleri aç kurt gibi İran'a saldırıyor”* – «Терористичні організації нападають на Іран, як голодні вовки».

Водночас необхідно зазначити, що в турецькій міфології поширені вірування, пов'язані з такими елементами природи, як *“rüzgar”* (*укр.* «вітер») і *“taş”* (*укр.* «камінь»). Так, згідно з одним із таких вірувань «бог-вітер» (*тур.* *“Yel Ata”*, *“Rüzgar Tanrısı”*) міг переносити живих істот і предмети з одного місця в інше [11]. Тому в турецькій лінгвокультурі «вітер» символізує насамперед швидкість, що яскраво відображено в метафоричному словосполученні *“rüzgar gibi”* (*букв.* «як вітер»), тобто «миттєво, швидко». Прикладом цього може слугувати цитата колишнього прем'єр-міністра Туреччини Ахмета Давутоглу: *“Karşımıza gelenleri rüzgar gibi geçeceğiz. Bu ülkenin her insanının canı da hukuku da bize emanet”* – «Ми миттєво подолаємо всіх, хто стане на нашому шляху. Ми несемо

відповідальність за життя людей і закони у цій країні».

З іншого боку, «вітер – це явище, пов'язане з нечистою силою, що таємно пробирається у глибини, куди не проникає сонячне світло» [9, с. 300]. Тому метафори зі словом *“rüzgar”* (*укр.* «вітер») у контексті турецької політики можуть символізувати напругу, боротьбу, протиріччя тощо: *“AK Parti ile MHP arasında 'Başkanlık' düzenlemesinde sert rüzgar esiyor”* – «Між Партією справедливості та розвитку і Партією націоналістичного руху зростає напруга (*букв.* «дме сильний вітер»)), пов'язана з вирішенням питання про президентство».

Міфологічне підґрунтя мають і деякі метафори зі словом *“taş”* (*укр.* «камінь»). Так, турецький історик О. Бахаєддін пише, що «згідно з давніми турецькими міфологічними віруваннями повертатися спиною до гірського духу заборонено. Якщо хтось нехтував цим правилом, він був перетворений на камінь» [9, с. 302]. Тому часто метафори, пов'язані зі словом «камінь» (*тур.* *“taş”*), у політичній комунікації мають негативні значення. Наприклад, один із депутатів Партії націоналістичного руху Туреччини, виступивши проти масової забудови Стамбула, сказав: *“Tayyip Erdoğan'ın kurucusu olduğu AKP'nin 14 yıllık yönetiminde tüm İstanbul taşta döndü”* – «За 14 років правління Партії справедливості та розвитку, яку очолює Тайп Ердоган, Стамбул перетворився на суцільний камінь». Тут метафоричне словосполучення *“taşta dönmek”* (*укр.* «перетворюватись на камінь») було свідомо вжите політиком, щоб наголосити на негативних наслідках забудови міста й підкреслити цим невдалу політику партії президента Р. Ердогана.

Як і в багатьох інших лінгвокультурах, у турецькій лінгвокультурі слово *“taş”* (*укр.* «камінь») може використовуватися для позначення перешкоди, що загороджує шлях, заважає рухатись далі: *“Yapılan tüm faaliyetler, seçim öncesi önümüze taş koymak içindir”* – «Усі дії були вчинені з метою завадити (*букв.* «ставити камінь») нам перед виборами».

У рамках турецької політики негативними відтінками значень характеризується словосполучення *“taş atmak”* (*укр.* «кидати в когось каміння»), тобто «ганьбити кого-небудь, обвинувачувати, засуджувати» тощо: *“Erdoğan, konuşmasında CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'na da taş attı”* – «У своїй промові Ердоган засуджував (*букв.* «закидав камінням») лідера Республіканської народної партії Кемалю Киличдароглу».

Твердість каміння часто асоціюється із втраченою сердечністю, виступаючи символом жорстокості й безсердечності. Так, словосполучення *“taş kalpli”* (*букв.* «з кам'яним серцем») має значення «безжальна, жорстока людина». Наприклад, президент Р. Ердоган, критикуючи полі-

тику курдської Партії миру і демократії, сказав: *“BDP’lilerin kameralar önünde pervasızca kahkaha atmaları bunların ne denli ruhsuz taş kalpli iki yüzlü olduklarının ispatıdır”* – «Безглуздий сміх членів Партії миру й демократії перед камерами – це доказ того, наскільки вони бездушні, безжальні (букв. «з кам’яним серцем») й нещирі». Схожий приклад знаходимо й у промові колишнього представника Туреччини в ООН Огуза Деміральпа, який на одному із з’їздів Ради Безпеки заявив: *“Raporu okuduğumda, kendimi İsrail’in göğsünde bir kalp mi yoksa bir taş mı taşıdığını sormaktan alıkoymadım”* – «Коли я прочитав звіт, я запитав себе, чи є у грудях ізраїльських лідерів серце, чи там лише камінь».

Деякі метафоричні словосполучення зі словом *“taş”* (укр. «камінь») можуть мати й позитивні конотації, наприклад, *“temel taşı”* (букв. «камінь для фундаменту»), що вживається у значенні «наріж-

ний камінь, основа». Так, у промові президента Р. Ердогана знаходимо такі приклади: *“Muhtarlar demokrasinin temel taşlarıdır”* – «Сільські старости – це основа (букв. «камінь для фундаменту») демократії»; *“Hem parti hem de hükümet olarak aileyi toplumun temel taşı olarak gördük”* – «Ми як партія і як уряд вважаємо, що родина – це наріжний камінь суспільства».

Проаналізований фактичний матеріал дає всі підстави стверджувати, що метафора міцно закріпилася в турецькому лінгвокультурному просторі. Метафори, якими користуються турецькі політики, можуть бути не лише засобами стилістичного увиразнення, а й можуть відбивати елементи культури, релігійного і міфологічного світоглядів турецького народу. Перспективи майбутніх розвідок вбачаємо у подальшому аналізі метафор у промовах турецьких політиків з акцентом на їх культурній специфіці.

Література

1. Борунков Ю.Ф. Ислам / Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков, М.П. Новиков // Основы религиоведения / под ред. И.Н. Яблокова. – 4-е изд. перераб. и допол. – М. : Высшая школа, 2005. – 508 с.
2. Будаев Э.В. Политическая метафорология: ракурсы сопоставительного анализа / Э.В. Будаев // Политическая лингвистика. – 2010. – № 1 (31). – С. 9–23.
3. Калашникова Л.В. Метафора и миф. Метафорическое мышление / Л.В. Калашникова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2009. – № 1 (3). – С. 96–98.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
5. Стоянова Е.В. Метафора сквозь призму лингвокультурной ситуации / Е.В. Стоянова. – Шумен : УИ «Епископ Константин Преславски», 2013. – 276 с.
6. Таратынова Т.В. Метафора религии в нарративе выборов президента США-2008 (на примере немецких СМИ) / Т.В. Таратынова // Политическая лингвистика. – 2011. – Вып. 4 (38). – С. 157–162.
7. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 74–98.
8. Юрков Е.Е. Метафора в аспекте лингвокультурологии : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.Е. Юрков. – СПб., 2012. – 55 с.
9. Bahaeddin Ö. Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar / Ö. Bahaeddin. – Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2010. – 302 s.
10. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 202–251.
11. Ünal O. Altan Deliorman’da Türk milliyetçiliği ve Türkçülük algısı / O. Ünal [Elektronik kaynak]. – Erişim : http://devlet.com.tr/makaleler/y124-ALTAN_DELIORMANDA_TURK_MILLIYETCILIGI_VE_TURKCU_LUK_ALGISI_2.html.

НАШІ АВТОРИ

Акастьолова Олена Григорівна – доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук

Андрєєва Тетяна Михайлівна – доцент кафедри стилістики та мовної комунікації Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент

Арделян Олена Вікторівна – доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат педагогічних наук, доцент

Артеменко Юлія Олександрівна – старший викладач кафедри перекладу факультету права, гуманітарних і соціальних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, кандидат філологічних наук

Беценко Тетяна Петрівна – професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктор філологічних наук

Бортун Каріна Олександрівна – аспірант другого року навчання, асистент кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса

Гарбера Ірина Володимирівна – аспірант 3 року навчання, асистент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса

Глушенко Володимир Андрійович – завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету, доктор філологічних наук, професор

Гуз Олена Петрівна – старший викладач кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Дегтярєва Євгенія Олександрівна – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кандидат філологічних наук

Ілюхін Олексій Миколайович – аспірант Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, асистент кафедри Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, співробітник Посольства Республіки Індонезія в Україні

Климентова Олена Вадимівна – доцент кафедри стилістики та мовної комунікації Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, доцент

Костич Лілія Миколаївна – доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук, доцент

Кравченко Ольга Віталіївна – аспірант кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету

Кривенець Ірина В'ячеславівна – викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Кульбіда Діана Петрівна – аспірант кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету

Кшановський Олег Чеславович – професор кафедри східної філології факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, професор

Луковенко Тетяна Олександрівна – доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», кандидат філологічних наук

Магрицька Ірина Василівна – доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету, кандидат філологічних наук, доцент

Майстренко Світлана Віталіївна – доцент кафедри права і соціально-гуманітарних дисциплін Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи», кандидат філологічних наук, доцент

Мартинюк Оксана Миколаївна – доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат філологічних наук, доцент

Маслова Наталія Євгеніївна – аспірант кафедри прикладної та експериментальної лінгвістики Інституту прикладної і математичної лінгвістики ФДБОУ ВПО «Московський державний лінгвістичний університет»

Мерзлюк Денис Олегович – викладач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Мікрюкова Катерина Олександрівна – старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, кандидат філологічних наук

Пежинська Ольга Михайлівна – викладач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, кандидат філологічних наук

Пісанова Тетяна Вікторівна – професор кафедри іспанської мови перекладацького факультету і кафедри теорії регіонознавства Інституту міжнародних відносин і соціально-політичних наук ФДБОУ ВПО «Московський державний лінгвістичний університет», доктор філологічних наук, професор

Привалова Світлана Павлівна – доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат педагогічних наук, доцент

Рибалка Ярослава Іванівна – доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент

Сербіна Тетяна Георгіївна – доцент кафедри міжкультурної комунікації та історії світової літератури Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат філологічних наук, доцент

Серебрянська Ірина Миколаївна – докторант Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доцент кафедри журналістики та філології Сумського державного університету, кандидат філологічних наук, доцент

Смолянська Анастасія Ігорівна – аспірант кафедри російської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Собецька Наталія Володимирівна – доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету, кандидат філологічних наук

Станіслав Ольга Вадимівна – доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, докторант кафедри романських мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук

Степаненко Олена Костянтинівна – доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент

Хвищук Олександр Віталійович – аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Цимбал Світлана Віталіївна – аспірант кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Чеберяк Анна Миколаївна – доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, кандидат філологічних наук, доцент

Шулькевич Олена Сергіївна – аспірант кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

ЗМІСТ

РОЗДІЛ II
РОМАНСЬКІ МОВИ

Гуз О. П. Проблема територіальної варіативності сучасної французької мови.....	3
Дегтярєва Є. О. Способи відтворення внутрішнього мовлення персонажів у французькій мінімалістичній інтрагомодієгетичній оповіді.....	7
Кравченко О. В. Методологічні основи дослідження когнітивного дисонансу персонажів у сучасних французьких детективних романах.....	10
Кривенець І. В. Своєрідність науково-фантастичного наративу у творчості Бернара Вербера (на матеріалі роману “Le Papillon des étoiles”).....	15
Кульбіда Д. П. Методологічні засади дослідження англіцизмів у сучасному іспанському туристичному дискурсі.....	20
Мартинюк О. М. Фразеологічні одиниці з компонентами-назвами одягу та взуття (на матеріалі французької мови).....	25
Пежинська О. М. Лінгвокультурологічні аспекти французької антропоніміки.....	29
Писанова Т. В. Реконструкція и оцeнка события в полисубъектной среде испанского новостного телевизионного дискурса.....	34
Станіслав О. В. Особливості синтаксичної когезії в екзистенціалістському монолозі (на матеріалі повісті А. Камю «Сторонній»).....	40

РОЗДІЛ III
СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Акастьолова О. Г. Семантичні особливості мови сучасних ЗМІ (на матеріалі українських інтернет-видань).....	44
Андрєєва Т. М. Перифразовий портрет політичного діяча в українському інтернет-просторі.....	47
Арделян О. В. Семантична класифікація фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом (на матеріалі слов'янських мов).....	52
Артеменко Г. С. Концептуально-метонімічні моделі творення алогічних фразеологізмів української мови.....	57
Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії-закінчення як архітектонічні компоненти творів народного героїчного епосу: структура, семантика, поетика (на матеріалі текстів дум).....	61
Бортун К. О. Транспозиційні особливості імператива у сфері способово-темпоральних форм (на матеріалі української мови).....	65
Гарбера І. В. Репрезентація соматичного коду культури концепту «Людина» (на матеріалі фразеології східноєвропейських українських говірок).....	69
Глуценко В. А. Історико-фонетичні дослідження О. О. Потєбні в оцінці М. М. Соколова.....	74

Климентова О. В.	
Медіареальність релігійної комунікації в Україні.....	79
Костич Л. М.	
Речовинні прикметники як засіб категоризації світу в праслов'янській і давньоукраїнській мовах.....	85
Луковенко Т. О.	
Тематичний розряд термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини.....	91
Магрицька І. В.	
Вербальний компонент обряду комори у східнословобожанських говірках Луганщини.....	94
Майстренко С. В.	
Використання мовних засобів маніпулятивного впливу в судовій промові (на матеріалі української мови).....	99
Маслова Н. Е.	
Нейронная сеть DOC2VEC в задаче автоматического определения тональности текстов социально-сетевое дискурса (на материале русского языка).....	104
Мікрюкова К. О.	
Дієслівні дистрибутивні моделі лексеми «місто» в художній прозі постмодерністів (на матеріалі української мови).....	110
Привалова С. П.	
Гуманістичні ідеї в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного.....	114
Рибалка Я. І., Степаненко О. К.	
Когнітивний складник у формуванні комунікативної компетентності особистості (на матеріалі української мови).....	118
Сербина Т. Г., Чеберяк А. Н.	
Парцелляция в языке современных газет: структурно-грамматические особенности (на материале русскоязычных газет Украины).....	122
Серебрянська І. М.	
Аксіологічні акценти освітніх номінацій <i>СЕСІЯ, СТИПЕНДІЯ, ДИПЛОМ, ЗНАННЯ</i> в мовній свідомості українського студентства.....	127
Смолянская А. И.	
Ритм и его влияние на восприятие терапевтического текста (на материале русскоязычных Интернет-ресурсов).....	132
Собецька Н. В.	
Мовні стереотипи гендерної ідентичності (на матеріалі української мови).....	136
Хвіщук О. В.	
Нововолинські прізвища з неоднозначною словотвірною мотивацією (літери Б–Ж).....	141

РОЗДІЛ IV СХІДНІ МОВИ

Глюхін О. М.	
Передумови становлення індонезійської мови.....	147
О. Ch. Kshanovsky	
Bābā and other “strange” Persian kin words: areal approach.....	150
Мерзлюк Д. О.	
Формування та розвиток системи аспектуальних показників у китайській мові.....	157
Цимбал С. В.	
Концепти <i>ПРОСТІР (空间), ЧАС (时间) ТА ЧАС-ПРОСТІР (时空)</i> у китайських фразеологічних одиницях чен'юй крізь призму метафори.....	161
Шулькевич О. С.	
Лінгвокультурна специфіка метафор у промовах турецьких політиків.....	166

Наукове видання

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 9
Том 2

Виходить два рази на рік

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Коректор – А. Новікова
Комп'ютерна верстка – Н. Кузнецова

Підписано до друку 10.05.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 19,89, ум.-друк. арк. 20,23.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1005-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua